GERENCSÉR BALÁZS SZABOLCS

„NYELVÉBEN ÉL...”

KÁRPÁT-MEDENCEI KÖRKÉP A HATÁRON TÚLI MAGYAROK HIVATALOS ANYANYELVHASZNÁLATI JOGAIRÓL

KÁRPÁT-HAZA KÖNYVEK

GERENCSÉR BALÁZS SZABOLCS

„NYELVÉBEN ÉL…”

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

GERENCSÉR BALÁZS SZABOLCS

„NYELVÉBEN ÉL…”

KÁRPÁT–MEDENCEI KÖRKÉP A HATÁRON TÚLI MAGYAROK HIVATALOS ANYANYELVHASZNÁLATI JOGAIRÓL

KÁRPÁT-HAZA KÖNYVEK

Gerencsér Balázs Szabolcs, 2015 ©
ISBN: 978-615-80150-5-9

Verának és Blankának

Tartalomjegyzék

1. Dr. Semjén Zsolt ajánlása **11**

2. Szász Jenő: Nemzeti, aki jogot véd! **13**

3. Előszó **15**

4. Bevezető gondolatok, előzmények, módszerek **17**

5. A nyelvi jogok természete **21**

5.1. Nyelv és jog 21
5.2. A „kisebbségi nyelv” 22
5.3. Az eljárásbeli nyelvhasználat területei 24
5.4. A nyelvvédelem újszerű megközelítése: a közösség felől . 26
5.4.1. A kisebbségi érdekképviselet színterei 27
5.4.2. Érdekképviselet a nemzetközi kapcsolatokban . . 27
5.4.3. Érdekképviselet az anyaállam felé 32
5.4.4. Érdekképviselet a többségi államban 36
5.4.5. Hagyományos és újszerű nyelvvédelem 37
5.4.6. Az állami nyelvvédelem osztályozása; a nyelvi jogok területisége 38
5.5. Nyelvi jogok az ET és az EBESZ dokumentumaiban . . 43
5.5.1. A Keretegyezményről 44
5.5.2. A Nyelvi chartáról 48
5.5.3. Szemelvények a strasbourgi esetjogból 55
5.5.4. Az EBESZ ajánlásairól 59
5.6. Nyelvhasználathoz való jog, mint alapjog (?) 64
5.6.1. Következtetés: a kisebbségek anyanyelvhasználata egy kulturális alapjog, amelyet helyi szinten lehet hatékonyan érvényesíteni 67

6. A magyarországi határon túli politika fejlődése 71
6.1. A határon túli nemzeti közösségek (kisebbségek) születése 71
6.2. A rendszerváltozás és intézmény-kialakítás korszaka . . . 73
6.3. A politikai kapcsolatfelvétel korszaka 77
6.3.1. Szemelvények a státusztörvények történetéből . . 78
6.4. A gazdasági támogatás korszaka - szimbólumok nélkül . 84
6.5. A társnemzeti korszak 86
6.5.1. A kedvezményes honosítás előtörténete egy évtizeddel korábbi kutatás alapján 87
6.5.2. Alaptörvény és új nemzetpolitika 92
6.6. Merre tovább határon túli politika? 94

7. Második körkép a hivatalos nyelvhasználatról 97
7.1. Bevezető a körképhez 97
7.2. Felvidék (Szlovákia) 101
7.2.1. Áttekintés 101
7.2.2. Élet a húszas évektől Csehszlovákiában 102
7.2.3. A bécsi döntésektől a lakosságcseréig 112
7.2.4. A kommunizmus alatt 117
7.2.5. Szakadás: a Szlovák Köztársaság születése 120
7.2.6. Alkotmányos rendelkezések 121
7.2.7. A hivatalos nyelvhasználat 123
7.3. Kárpátalja (Ukrajna) 139
7.3.1. Áttekintés 139
7.3.2. Az elcsatolásig 140
7.3.3. A bécsi döntésig 141
7.3.4. A második világháború után 148
7.3.5. A jég megtörése 152
7.3.6. Az ukrán válság 153
7.3.7. Alkotmányos rendelkezések 154
7.3.8. A hivatalos nyelvhasználat 155
7.4. Erdély (Románia) 163
7.4.1. Áttekintés 163
7.4.2. Nyelvi jogok és jogpolitika a második bécsi döntésig 164
7.4.3. A totalitárius Románia 172
7.4.4. Forradalom és fordulat 177
7.4.5. Alkotmányos rendelkezések 179
7.4.6. Hivatalos nyelvhasználat 181
7.5. A volt déli országrészek 197

7.5.1. Áttekintés 197
7.5.2. Alkotmányos rendelkezések 222
7.5.3. Hivatalos nyelvhasználat Szerbiában 225
7.5.4. Hivatalos nyelvhasználat Horvátországban 235
7.5.5. Hivatalos nyelvhasználat Szlovéniában 240
7.6. Várvidék (Ausztria) 247
7.6.1. Áttekintés 247
7.6.2. Hivatalos nyelvhasználat 250
7.7. Nemzetiségi anyanyelvhasználat Magyarországon 255
7.7.1. A nemzetiségi jog első száz éve 255
7.7.2. Alkotmányos szabályok és kisebbségi autonómia . 258
7.7.3. Az eljárási nyelvhasználat szabályozása 271

8. Merre tovább nyelvi jogok? 273

9. Felhasznált források jegyzéke 287

1. fejezet

Ajánlás

Minden nemzet egyszeri és megismételhetetlen értékgazdagság, amit csak és kizárólag az adott nemzet adhat az egyetemes emberiségnek. Ezért minden nemzetnek, így a magyarságnak is elsődleges kötelessége, hogy saját kultúráját, örökségét, gazdagságát az egész emberiség számára elérhetővé tegye. Magyarnak lenni, a magyar nemzethez tartozni nagy adománya a Gondviselésnek. Történelmünk ugyan sok próbatételnek vetetett alá, idegen hatalmak határoztak sorsunk fölött, külhonba kényszerültünk vagy szétszórattunk, de mégis megmaradtunk. Magyarország Kormánya a választók felhatalmazásával 2010-óta olyan nemzetpolitikát folytat, mely minden magyart megszólít a világban. Összetartozásunkat törvénybe foglaltuk, a honosítás által pedig nemzettársakból honfitársakká erősödtünk, mára a határok felett közjogilag is egy a nemzet.

Megpróbáltatásainkban megtartó, elszakíthatatlan kötelékünk a Kárpát-medencétől a diaszpóra távoli közösségeiig, egyedi és megismételhetetlen gyönyörű anyanyelvünk. Ha ápoljuk, éltetjük, a magyar szó is megtart bennünket. A magyar nemzet megmaradásához szükség van a magyar nyelv védelmére, a kulturális, történelmi tudatra, azaz a sorsközösség tudatára. A magyar nyelv az összetartozás ismérve és a megmaradás záloga. Őriznünk kell, sokszor harcolnunk is kell érte, mert a külhonban néha bizony megpróbálják ezt is elvenni tőlünk.

A Nemzetstratégiai Kutatóintézet gondozásában most megjelenő kötet egy teljes Kárpát-medencei körképet nyújt a külhoni magyarok anyanyelvhasználati jogairól, és mint olyan, hiánypótló és aktuális kiadvány. Egészen kiváló példája annak, hogy a magyar nyelvstratégia mennyire elválaszthatatlan része a magyar nemzetstratégiának. A leg-

nagyobb magyartól, Széchenyi Istvántól sokszor idézett mondás – ami jelen kiadvány címét is adja –, miszerint „nyelvében él a nemzet”, a Kárpát-medence külhoni közösségeiben, a magyar megmaradás alapelve, sőt legfőbb törvénye. A vegyes házasságok, vagy a különböző államok nyelvén folytatott iskolai és egyetemi tanulmányok előbb-utóbb a magyar világ beszűküléséhez, rosszabb esetben nemzeti kultúránk külhoni elsorvadásához vezethetnek. Különösen érvényes ez a szórványra, de a diaszpórára is. Azért, hogy ez ne így legyen, Alaptörvényünkben kinyilvánítottuk, Magyarország felelősséget visel a külhoni közösségeinkért, anyanyelvünk megmaradásáért is.

„A magyar nyelv: létem, jövőm és reményem”. Juhász Gyula gondolatával ajánlom szíves figyelmükbe a Nemzetstratégiai Kutatóintézet kötetét, Gerencsér Balázs munkáját.

Dr. Semjén Zsolt
miniszterelnök-helyettes

2. fejezet

Nemzeti, aki jogot véd!

„Nincs más haza, csak az anyanyelv.” – jegyezte fel naplójába a hányatott sorsú, száműzetésben élő Márai Sándor. „Az ország, a nép még nem haza. A tényekből – az országból, a népből – akkor lesz haza, ha az anyanyelv nevet ad a tényeknek!”

Egy nemzet közösségi emlékezete, kulturális hagyományai egy olyan kincsesláda mélyén találhatóak, amelynek zárját csak a hozzá tartozó nyelv nyithatja ki. A magyarok szellemi kincse a más nyelvet beszélők számára szinte feltörhetetlen. Azonban minél kevésbé vigyázunk a magukat magyarnak valló és magyarul beszélő emberekre, ez a kulcs annál nehezebben fog forogni a zárban. A magyarság megmaradásának záloga nem más, mint a magyar nyelv.

„Az anyanyelvet el lehet felejteni. De nemcsak külföldön, idegen nyelvek uralkodói légkörében vagy szomszédságában – el lehet felejteni idehaza is. Ha nem arra használjuk, amire való, a nyelv meghanyatlik. Ha nem az igazat fejezzük vele ki, s ha nem a legsürgetőbb, legizzóbb álmainkat bízzuk rá, elsorvad, mint szerelem híján élő nők.” – írta egyszer Csoóri Sándor.

A magyar nyelv fenyegetettsége értelemszerűen inkább a külhonban tapasztalható, s kijelenthető, hogy miként a haza, úgy az anyanyelv védelme is szent kötelességünk. A külhoni nemzeti közösségeink anyanyelvi jogvédelme, s egyben a többségi állam irányából olykor direkt formában is megvalósuló jogkorlátozás ellen felemelt hang semmiképp sem illethető a sovinizmus vagy a nacionalizmus vádjával.

A Nemzetstratégiai Kutatóintézet működésének kezdetétől hangsúlyozza a külhoni magyarság jogvédelmének, s azon belül is az anyanyelvhez fűződő jogok védelmének fontosságát. Az intézetünk által út-

jára indított Nemzetstratégiai Akadémia elnevezésű konferenciasorozat keretében 2014. március 6-án került sor a „Kisebbségek és nemzeti közösségek – a külhoni magyarság jogvédelmének hagyományos és új útjai" című tudományos tanácskozásra, melynek előadásaiból – hasonló címen – a Kárpát-haza Szemle sorozat 4. számú kiadványaként – tanulmánykötetet is megjelentettünk.

Gerencsér Balázs könyve mintegy folytatása a 2014-ben elkezdett közös gondolkodásnak. Az átfogó munka talán legnagyobb értéke és nóvuma, hogy nem elégszik meg azzal, hogy az anyanyelvhasználat jogszabályi környezetét régiónként bemutassa, hanem tovább megy, s – számos szakértői interjú nyomán – körüljárja a jogalkalmazást is, az anyanyelv gyakorlati használatának állapotát is bemutatja.

Továbbá, a kötet nem pusztán a külhoni nemzetrészek nyelvi jogvédelmének (avagy leginkább hiányának) helyzetét tárja fel, hanem kiolvashatóak belőle a helyenként le nem írható javaslatok is. Megközelítése elsődlegesen jogi szempontú, egyéb kiadványok politikai diskurzusai helyett. Meggyőződésem szerint szélesebb körű terjesztése és megismertetése indokolt, különösen a diplomácia, és a külhoni magyarság tényleges jogvédelmén dolgozó személyek előtt, de hasznosnak tekinthető a magyar felsőoktatás hasonló tárgyú hallgatói és oktatói köreiben is.

A kötet olvasója átláthatja, hogy a jog függönye mögé hol és milyen jellegű tényleges jogellenességet, helyenként jogtiprást sikerül elrejteni. Megjegyzem, a valóság bizony néha lehangoló: európai jogelvek balkáni joggyakorlattal párosulva. Szemléletében teljes mértékben kapcsolódik üzenetünkhöz, miszerint az anyaország – a külhoni nemzetrészekkel kapcsolatos – egyformán fontos feladata a külhoni nemzetrészek gazdasági erejének megerősítése és a nyelvi jogok elismertetése is. Más kérdés, hogy ez utóbbi tekintetében inkább a gazdaságilag kellőképpen megerősödött közösségek esetében kecsegtet siker.

Intézetünk e munka megjelentetésével is hangsúlyozza, hogy a magyar kormány kiemelt figyelmet fordít a külhoni magyarok jogvédelmének, a szülőföldön való magyar megmaradás nemzetstratégiai céljának.

Újból Csoóri Sándor gondolatát idézem: „A sokfelé szakadt magyarságnak nem kell feltétlenül egyetértenie, de értenie kell egymást." A Nemzetstratégiai Kutatóintézet – e kötet gondozásával is – ezt az eszmeiséget szolgálja.

Felelősséggel és hűséggel!

Szász Jenő
a Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnöke

3. fejezet

Előszó

„Nyelvében él...″ A könyv címe válasz után kiállt és mondjuk is vele szinte automatikusan, hogy „nyelvében él a nemzet”. E könyv a nemzetről, a határontúli magyar nemzeti közösségek anyanyelvhasználati jogáról szól. Nem véletlen, hogy a cím a leggyakrabban emlegetett szállóigeink egyike lett. De vajon honnan is ered ez a mindenki számára ismert mondat?

Rögtön adódik a válasz, hogy a legnagyobb magyar, *Széchenyi István* mondta: „amíg a nyelv fennmarad, a nemzet is él." Mások *Arany János*, *Egressy Gábornak* 1850-ben írt sorait idézik: „élni fog nyelvében még soká a nemzet.” Ismeretes, hogy *Bessenyei György*, *Kölcsey Ferenc* vagy *Kisfaludy Károly* is hasonlóképpen fogalmaztak. Kisfaludy szerint: „a nyelv teszi a nemzetet.” A hatalommegosztás nagy megálmodója, *Montesquieu* azt vallotta: „a nyelv maga a nemzet.”

Jól látható, hogy az idézetek közül egyik sem fedi szó szerint a címbeli változatot. A nyelvtudomány művelői, például *Grétsy László*, *Kővári László* erdélyi írót (1819-1907) tartják a forrásnak, aki a Székelyhonról szóló könyvében írta: „Színészet által terjed a nyelv. Nyelvében él a nemzet.”

Talán nem is az a lényeges, hogy pontosan kitől és honnan ered ez a veretes gondolat, hanem az, hogy ennyi nemzetileg elkötelezett, nagy gondolkodó tartotta fontosnak az ügyet, és hogy máig van, él és hat ez a gondolat.

E könyv a téma történeti, összehasonlító és analitikus elemzését adja. Megérthető belőle, hogy ma miért olyan-amilyen a hatályos nyelvhasználati szabályozás. A könyv sok tekintetben forrásértékű, amikor a szomszédos államok alkotmányos vagy törvényi szabályozását elemzi a

nyelvhasználat konkrét jogtechnikai háttere fényében. *Eckhart Ferenc* és *Flachbarth Ernő* szellemében, saját régiónkban végzi el a szerző ezt az újabb összehasonlítást.

Mit sem ér a legtökéletesebb jogi garanciarendszer, ha az nem hatályosul. A szerző utánajárt a valóságnak, a jogalkalmazás mindennapi gyakorlatának. Évekkel ezelőtti, két alkalommal megtett, mintegy összesen 10 000 km-es „misszionáriusi terepgyakorlatának" tapasztalatait osztja meg az olvasókkal.

A jogi környezet és a megvalósult gyakorlat közötti különbség lehangoló, van miért küzdeni.

E mű a 2009-ben megjelent első körképhez képest több újdonságot is tartalmaz. Az egyik egy olyan összefoglaló fejezet, amely a határontúli politika elmúlt 25 évének újszerű összefoglalása, és mintegy számvetése. Érdekes – és nem teljesen felhőtlen – tapasztalatot szerezhetünk, ha a nyelvhasználat állapotát, valamint a határontúli magyar politika egyes korszakait összevetjük.

Mégis a könyv kicsengése pozitív, hiszen nemcsak a már megvalósult jó modelleket emeli ki a szerző és áttekinti a nemzetközi jog vonatkozó rendelkezéseit és gyakorlatát, hanem a könyv végén előre is tekint a lehetséges továbblépések felé. Merre tovább nyelvi jogok? – A válaszokat az utolsó fejezetben találjuk. A második körkép tapasztalai hosszú évek kutatásán alapulnak, a két munka között eltelt idő folyamatait és tapasztalatait tárják fel, és a jövőt kutatják.

Bár nem csak nyelvében, hanem történelmében, nemzeti jelképeiben is él a nemzet, egyetértek az alkotóval, hogy a Kárpát-medencei kisebbségvédelem hajóján az általános anyanyelvhasználat legyen a zászló.

2015 november hó.

prof. Dr. Kukorelli István

4. fejezet

Bevezető gondolatok, előzmények, módszerek

„(...) Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratúan gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak. Ha pedig le akarnád rombolni, amit építettem, vagy szétszórni, amit összegyűjtöttem, kétségkívül igen nagy kárt szenvedne országod. (...)"

(Szent István király intelmei; VI.)

A Kárpát-medence soknemzetiségű. Ez az állítás egész Közép-Európára és még tágabb értelemben egész Európára is igaz. E színesség egyfelől egy érték, amely kétség kívül gazdagítja a kontinenst. Másfelől azonban egy feladat, amellyel az itt élő népeknek kötelességük foglalkozni. Nem túlzást azt állítani, hogy a békés együttélés megteremtése és megőrzése, valamint e sokszínűség szorosan összefonódnak.

Ez a kötet nemcsak egy közel tíz évvel ezelőtti, teljes Kárpát-medencét érintő átfogó vizsgálat megismétlése. Célom az, hogy az eddigi kutatások eredményeit egymás után rendezve folyamatokat tudjak feltárni, fejlődési (esetleg visszafejlődési) íveket meglátni és bemutatni. A könyv gerincét továbbra is a körkép adja, ami azt is hivatott szimbolizálni, hogy a határon túli kutatásaimban mindig egységes Kárpát-medencében gondolkozom. Emellett azonban több új, illetve teljesen felújított fejezetet is tartalmaz ez a kiadás (különösen a nyelvi jogok dogmatikája és a határon túli politika tekintetében), amely segíti a tá-

jékozódást e különösen összetett, a jog és a szociolingvisztika határán mozgó területen.

Tárgya szerint e körkép az anyanyelvű jogérvényesítés lehetőségeinek, gyakorlatának és problémáinak feltárásával, azaz a hivatalos anyanyelvhasználat lehetőségének a vizsgálatával foglalkozik.

A kisebbségek életében a nyelvhasználat a legváltozatosabb területeket érinti az állami szervektől a magánéletig. Így például anyanyelvi kérdéseket vet fel a parlamenti képviselet, az egyesülési jog, az önkormányzatiság, de az oktatás és a média (sajtószabadság) is. A közjog mellett az anyanyelvhasználatot lehet a magánszférában (lásd: kötelmi jog, öröklési jog, cégjog, szellemi alkotások joga, stb.) is szabályozni. Ha egy kisebbségi polgár megtanulta a nyelvét az iskolában, követ a nyelvén rádió és televízió műsorokat, sőt kisebbségi nyelven tud szerződéseket kötni – még mindig csak a közösségen belüli elszigetelt jelenség a nyelvhasználat. Ha viszont személyi igazolványt kell kérnie, építési engedélyért folyamodik, bíróságra citálta a szomszédja vagy közlekedési baleset miatt büntető ügye van, már csak a többségi nyelvet lehet használnia. Történjék bár ez a saját községében, magyar emberek között. Nem egy példa van arra, hogy a magyar anyanyelv fejlődik vissza az élet minden területére erőltetett államnyelv miatt, noha ez visszafordítható lehetne. Ezért olyan fontos, hogy egy állam adjon lehetőséget arra, hogy a kisebbség a hatóságok előtti eljárásban is használhassa anyanyelvét.

Mivel az euro-atlanti integráció előrehaladtával Magyarország határai ténylegesen légiesedtek, így a „határon túli magyar” fogalma egy idő után nehezen lesz értelmezhető. Ezért a szövegben több helyen már – szinonimaként – *Kárpát-medencei nemzetrészeket* említek, hiszen ugyanannak a (területén őslakos) magyar nemzetnek földrajzilag elkülönülő egységeiről beszélünk.

E munka előzményei 1997-re nyúlnak vissza, amikor is Juhász Albin barátommal-szerzőtársammal a határon túli magyar autonómiatörekvéseket kezdtük el vizsgálni (hhrf.org/autonomia). A könyvtári kutatás végeztével 2000-ben mintegy 6000 kilométeres tanulmányútra keltünk és határon túli magyar jogászokat, politikusokat, értelmiségieket kérdeztünk meg egységes kérdőív szerint. E kutatás további témái voltak még: többes állampolgárság kérdése, a speciális státusz kérdése, a nemzetközi intézményrendszerben rejlő lehetőségek, valamint a külföldi autonómia-modellek elemzése.

A doktori képzés közben, 2004. március elsején a PPKE jogi karán megalakult a *Flachbarth Ernő Kutatóműhely*[1], amely a kisebbségkutatások egyik bázisa lett a karon. A műhely elsősorban *Kilényi Géza* professzor, doktori témavezetőm ösztönzésére jött létre – akinek mai napig hálás vagyok, hogy elindított az utamon, támogatott, bátorított és tanított.

Kutatásom témájának kiválasztásához hozzájárult az is, hogy 2002-ben az Európa Tanácsnál nyert szakmai gyakorlatomat éppen a Nyelvi Charta titkárságán tölthettem.

Az első körkép elkészítésekor kiinduló pontul választottam az összehasonlító jogi módszert, hiszen a Kárpát-medencei államok eljárásjogaiban rejlő nyelvhasználatot összehasonlító vizsgálat nem szűkülhetett csupán a jogszabályok nyelvtani összevetésére. Az interneten illetve közjogi intézményeknél beszerezhető jogszabályok megismerése mellett a könyvtárakban, szakgyűjteményekben és a sajtóban fellelhető irodalom jelentette a megfelelő háttér-bibliográfiát.

A munka során az alapvető háttértanulmányok elkészítése és a Magyarországon fellelhető irodalmak áttanulmányozását követően tanulmányútra indultam, hogy a jogalkalmazás mindennapi gyakorlatát ismerő jogászokkal találkozzam. 2005. május 14. és 2005. augusztus 15-e között, a második tanulmányutamon megtett mintegy 5000 kilométer során célom volt, hogy a megismert jogszabályokat összevessem a tényleges gyakorlattal. Beszélgető partnereim elsősorban gyakorló jogászok: bírák, ügyészek, ügyvédek, jegyzők, főtanácsadók, jogtanácsosok voltak. Igyekeztem az eljárási szintek szerint is megkeresni alanyokat: helyi és megyei szinten egyaránt. Fontos szempont volt, hogy a tömbben és a szórványban élő magyar nemzeti közösséget érintő gyakorlatot is feltérképezzem. Ezt a különböző földrajzi területeken dolgozó jogászok megkeresésével szándékoztam elérni.

A határon túli interjúk során korábbi elképzeléseimet messze meghaladóan vált nyilvánvalóvá számomra a hatályos szabályozás és a tényleges gyakorlat közötti különbség. Az egyes országokban élő nemzetiségek tisztában vannak saját helyzetükkel, azonban összehasonlító kutatások hiányában ezidáig még nem kerültek nyilvánosságra olyan problémák, amellyel minden, magyarok által lakott régió küzd és azok megoldása egységes fellépést igényel (lásd elsősorban a későbbiekben részletezendő szaknyelv-ismeret problematikáját). Már az interjúk készítése során az

[1] www.jak.ppke.hu/flachbarth – lásd a könyv végén.

az öröm ért, hogy a régiók közötti első szakmai tapasztalat-cserékben részt vehettem.

A tanulmányút tapasztalatai és az egységes kérdőív mentén elvégzett mintegy 40 interjú összegzése lehetővé tette, hogy az elméleten túl a gyakorlatban is megvalósítható feladatokat próbáljak megfogalmazni.

A jövő jogfejlesztési tendenciáiban az összehasonlító vizsgálatnak továbbra is kiemelkedő szerepe lesz. Különösen, hogy maga az összehasonlító módszertan is folyamatosan fejlődik. A közép-európai rendszerváltozásokat követően Konrad Zweigert és Hein Kötz professzorok az összehasonlító jognak a jogalkotó kezében való hasznosságát vizsgálván már megállapították, hogy „az összehasonlító jog különösen hasznosnak bizonyul Kelet-közép Európa államaiban, ahol a jogalkotók a szovjet rendszer bukása után szembesültek jogrendszereik újraépítésének szükségességével."[2]

Az összehasonlító jog által tehát jobban megismerhetjük saját nemzeti jogunkat, sőt annak fejlesztésére is képesek leszünk.[3] Az összehasonlítást azonban nem Nyugat-Európában és a tengeren túl kell kezdenünk, hanem saját régiónkban, Közép-Európában – ahogy Eckhart professzor javasolta.[4] A közép-európai helyzetek (és ezért a megoldások is) időben-térben sajátosak. Működő nyugati modellek adaptálása ezért is igényel különös körültekintést. Mindezen megállapítások pedig a több száz éve vitákkal terhes nemzetiségpolitikára fokozottan érvényesek.

E második körkép sok mindenben támaszkodik a 2009-ben megjelent elsőre. Immár szélesebb nyelvjogi háttérrel és az Európa Tanács Nyelvi Charta jelentéseivel, valamint a kurrens irodalom feldolgozásával már olyan tendenciákat is vizsgálok, amelyek az első körkép óta eltelt időben váltak mérhetővé.

Nem tagadom, több meglepetés is ért a kutatás eredményeinek feldolgozásakor. A kötet több új fejezettel is bővült, valamint a záró fejezetben új struktúra mentén próbálok a felmerült kérdésekre válaszokat találni.

Tapasztalatteljes időtöltést kívánok e könyv olvasásához és remélem, hogy a téma körbejárásával a Tisztelt Olvasót is meg tudom győzni az ésszerű kétnyelvűség realitásáról.

[2] Zweigert-Kötz, 1998: 17.
[3] David, 1966: 8-15.
[4] Eckhart, 1931: 296.

5. fejezet

A nyelvi jogok természete

„A népnek a nemzetiségi kérdés egyszerűen jó és a nyelvén tudó közigazgatást és iskolát jelent. Az »ő véréből« legyen a tisztviselő, a tanító. Ne bántsák nyelvét és szokásait. Ne bábáskodjanak vele idegen emberek.”
(Jászi Oszkár, 1912.)

5.1. Nyelv és jog

A nyelv egyik legfontosabb jellemzője az örök változása – változékonysága. Mivel a nyelv szorosan kapcsolódik az azt használó közösséghez, változásai (gazdagodása, szegényedése, fejlődése, elhalása) úgy alakulnak, ahogy a közege, a társadalom. A nyelvhasználat szabályozása hasonlít az agyaggalamb-lövészethez, vagy a diákra, aki nagy sietségében a mozgó vonatra kapaszkodik fel: vagy sikerül eltalálni, illetve megragadnia nyelv és a szabályozás közötti összhangot, vagy elvétjük, lecsúszunk róla.

Jogosan merülhet fel a Tisztelt Olvasóban a kérdés, hogy miköze lehet a dinamikus változást kedvelő nyelvnek a statikus állandósságot igénylő joghoz? Anélkül, hogy bármi meglepetést okoznék, már itt az első sorokban próbálom a legegyszerűbb választ felfedni: az, hogy az anyanyelv használata az emberi méltóságunkkal, a kulturális önazonosságunkkal (identitásunkkal) szoros kapcsolatban áll; ezek pedig az ember jog által védett jellemzői. Minden ember veleszületett, természetéből fakadó jogok ezek.

E fejezetben arra keresem a választ, hogy vajon az anyanyelvhasználat – különösen a hivatalos szervek előtti viszonyokban – szintén

rendelkezik-e olyan ismérvekkel, amelyek az emberi jogokhoz teszik azt hasonlatossá.

A jog a nyelvhasználat szabályozásában tekintettel kell legyen e változékony jelenségre. A legnagyobb hiba talán, ha ki akarja merevíteni a változást, azaz egy – ideálisnak vélt – állapotot szeretne rögzíteni. A nyelvhasználat esetében részletszabályokat nem, csak általános, keretjellegű szabályokat fogalmazhatunk meg anélkül, hogy kárt okoznánk.

Az alábbiakban látni fogjuk, hogy e vizsgálat az anyanyelvhasználat egy speciális helyzetét elemzi: egy ország a többségtől eltérő ajkú lakosságának nyelvhasználatát. Szűkebben: a Kárpát-medence országaiban használt magyar anyanyelv mai státusát és a lehetséges fejlődés irányait.

5.2. A „kisebbségi nyelv”

A kisebbségek egyik legjellemzőbb vonása a nyelvük.[1] Nem véletlen, hogy Francesco Capotorti híres definíciójában is az etnikai és vallási jegy mellett harmadiknak a nyelvet veszi.[2] A kisebbségi definíciók mellett az antidiszkriminációs tételek is egyik első helyen említik a nyelvet, mint speciális jegyet, amely megkülönböztetheti az embereket.

A kisebbségi nyelv összefügg a nyelvek „területi dimenziójával”[3] és ha Európa nyelvi térképére nézünk, a nyelvi sokszínűség az egyik legfontosabb jellemzője és egyben értéke Európának. Az önálló nyelvek mellett élnek dialektusok is, amelyeket azok beszélői nem tartanak önálló nyelvnek (mégha egyes tájegységek lakói nem is értik egymást); a nyelvjárások azonban kívül esnek a kisebbségi nyelvek kategóriáján, így a továbbiakban itt nem is foglalkozom velük.

A kisebbségi nyelv alatt *önálló* nyelvet értek, amelyet többnyire egy *földrajzilag* is meghatározható környezetben (például egy ország területén vagy annak egy tájegységén) élő *közösség* beszél az adott országban *nincs domináns* helyzetben. Szabatosabb meghatározást az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájában találunk. Az 1. cikk eképpen határozza meg az egyezmény tárgyát: „»regionális vagy kisebbségi nyelvek« kifejezés alatt azon nyelvek értendők, (i) ame-

[1] Az anyanyelv az identitás része. Ezt Gereben Ferenc (PPKE-BTK) egy széleskörű és részletes kutatás egyik eredményeként közli, mintegy 2500 magyar ajkú személy megkérdezését követően. Gereben, 1998: 97.o.

[2] Capotorti, 1991: 7., részletesebben lásd alább.

[3] Láncos, 2012: 279.

lyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és (ii) amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől, azonban ez nem foglalja magába sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit.” A továbbiakban én is ezt a meghatározást veszem alapul.

Kiemelném a fenti definíciókból azt az elemet, amely szerint a kisebbségi nyelv különbözik a nem őshonos csoportoktól és a nincs domináns helyzetben az adott országon belül. Az előbbi segítségével tudjuk az őshonos nyelveket beszélő közösségeket megkülönböztetni a bevándorlóktól, menekültektől, vendégmunkásoktól, stb. Ez utóbbi társadalmi csoportok nyelvhasználata is jelentős társadalmi felszültséget tud okozni (lásd például a németországi török közösséget), azonban mind ezen krízisek eredete, mind pedig kezelésük eszköztára különbözik az őshonos nyelvekétől.

A „dominancia” hiánya a „kisebbség” fogalmával függ össze, amelyet a továbbiakban Capotorti definiciója alapján értelmezek. Az ő meghatározásában kisebbség „az a csoport, amelyet számszerűen kevesebb személy alkot, mint az állam lakosságának többségét; nincs domináns helyzetben; tagjai – akik az állam állampolgárai – etnikai, vallási vagy nyelvi karakterrel bírnak, amely megkülönbözteti őket az ország többségi lakosságától; és tagjai közös összetartozás-tudattal rendelkeznek kultúrájuk, szokásaik, vallásuk vagy nyelvük megőrzése érdekében.”[4] Bár ma sincs univerzális kisebbség-definíció Európában, ezt a fenti meghatározást vizsgálódásunk idejére általánosan elfogadottnak tekinthetjük. Hans-Joachim Heintze tovább részletezi ezt a meghatározást és a kisebbség fogalmának objektív és szubjektív elemeit különbözteti meg.[5] *Objektív* kritériumok között említi (1) a többség szám szerinti fölényét, azaz hogy a kisebbség számszerűen kevesebb, (2) nem domináns pozícióban, (3) annak az államnak az állampolgárai, amelyben laknak és (3) etnikai, vallási vagy nyelvi jellegzetességet viselnek magukon, amely az adott állam lakosságától megkülönbözteti őket. *Szubjektív* aspektus: a kultúra, tradíciók, a vallás vagy a nyelv megőrzésére irányuló összetartozás, szolidaritás érzése. Továbbá Heintze megemlíti, hogy a szubjektív szempont alapvető szerepe, hogy a nemzetközi jog számára

[4]Capotorti, 1991: 7.

[5]Heintze, 1997: 81. Hasonló eredményekre jutott kutatásaiban Kristin Henrard és Kovács Péter is. Lásd: Henrard, 1996: 46-65; Kovács, 2000: 73.

lehetővé teszi a kisebbség és egy integrálódni szándékozó csoport közötti különbségtételt.

Mind az objektív, mind a szubjektív fogalmi elemek egyszerre jellemzik a kisebbségeket, azok között súlyozni és különbséget tenni nem lehet sem egyik, sem másik javára.[6] A kisebbségek ugyanis minden esetben egy ország állampolgárai (objektív elem), hiszen ha nem állampolgárok, akkor külföldiek vagy hontalanok és teljesen más jogi feltételrendszer vonatkozik rájuk. A jogi kapcsolat mellett azonban az általuk lakott területhez, országhoz érzelmi kapcsolat is fűzi őket (szubjektív elem). Nemcsak választópolgárok saját országukban, hanem egyúttal a „nép" részei is: kulturális, politikai és gazdasági értelemben egyaránt. Minthogy a kisebbség a nép része, így tágabb értelemben, az állami szuverenitás alkotóeleme is.[7]

Mindez azt is jelenti, hogy a kisebbségnek ugyanolyan a politikai természete, mint az ország többi lakosának, azaz a többségnek. Valóban, nem a politikai tulajdonságaik különböztetik meg őket a többségtől, hanem az a karakter, amely a Capotorti-definíció lényegét is adja. Az állam oldaláról nézve *a kisebbség tehát egy speciális jellemzőkkel bíró csoportja a társadalomnak*, az állampolgároknak. Azonban más karakterek jellemzik őket, mint a többi elkülöníthető társadalmi csoportot, például a gyermekeket, fiatalokat, édesanyákat, nyugdíjasokat, munkanélkülieket, fogyatékosakat, stb., akik számára az állam mindig külön (egyéni) védelmet biztosít. Ezzel szemben a kisebbségek közös karaktere és identitástudata, összetartozás-tudata lesz az a tulajdonság, amely miatt az állam a többitől jelentősen eltérő, sok esetben kollektív védelmet nyújt számukra.

5.3. Az eljárásbeli nyelvhasználat területei

A kisebbségek életében a nyelvhasználat a legváltozatosabb területeket érinti az állami szervektől a magánéletig. Így például anyanyelvi kérdéseket vet fel a parlamenti képviselet, az egyesülési jog, az önkormányzatiság. Az oktatás az egyik legérzékenyebb terület,[8] illetve ilyen

[6] Roach, 2005: 144.

[7] Mint ahogy a magyar Alaptörvény XXIX. cikk (1) bekezdése is – a rendszerváltozástól kezdve azonos módon – „államalkotó tényezőnek" nevezi a kisebbségeket.

[8] Lásd Jászi kényszerasszimilációs elméletét, amely szerint az anyanyelv oktatásának és használatának megtiltása és lecsökkentése az általános szellemi színvonal csökkenéséhez vezet. (Jászi, 1912: 237-238.) Hogy mennyire aktuális ezen elmélet,

még a média (sajtószabadság).[9] Mindezeken túl az anyanyelvhasználatot lehet a magánszférában (lásd: kötelmi jog, öröklés, cégjog, szellemi alkotások joga, stb.) is szabályozni. Ha egy kisebbségi polgár megtanulta a nyelvét az iskolában, van nyelvén rádió és televízió (műsor), sőt kisebbségi nyelven tud szerződéseket kötni – még mindig csak a közösségen belüli elszigetelt jelenség a nyelvhasználat. Ezért fontos, hogy egy állam adjon lehetőséget arra, hogy a kisebbség tagjai (individuális jogként) vagy maga a kisebbség (kollektív jogként) a hatóságok előtt való eljárásban is használhassa anyanyelvét.

A nyelvhasználat az eljárás legkülönbözőbb szakaszaiban merülhet fel. Klasszikus elv, amelyet az 1868-as magyar nemzetiségi törvény is alkalmazott, hogy a kérelem nyelvén kell döntést hozni. Bár ez az elv a ma hatályos eljárásjogokban csak elszórtan érvényesül, mégis a *kérelem/kereset nyelve* az első, ahol előfordulhat a hivatalostól eltérő nyelv. A kisebbségi nyelven fogalmazott beadványokat a vizsgált országok nagy része egyáltalán nem fogadja el. Az eljárási cselekmények kiemelkedő részét a tényállás tisztázása teszi ki. Ezen belül a tárgyalás, tanú meghallgatása és a nyilatkozattételi jog, illetőleg az ezekről készült jegyzőkönyv a legfőbb területek, ahol kisebbségi nyelv megjelenhet. Ma a vizsgált országokban – a volt dél-szláv államközösség kivételével – a jogszabályok szerint nem lehet a fenti cselekményeket az államnyelvtől eltérő nyelven végezni. Ahol kisebbségi nyelvhasználatot (például tárgyaláson) tapasztaltam, az törvény által nem szabályzott módon történt. Nem túlzás azonban azt mondani, hogy *jegyzőkönyvet* kisebbségi nyelven sehol nem vezetnek.[10] A bizonyítási szakasz legtöbb cselekményére értesítést vagy idézést kell kibocsátani, amely szintén felveti a kisebbségi nyelvhasználat kérdését. Formanyomtatványként csak

elég felidézni határon túli magyarság rendszerváltozásra kialakult helyzetét, amikor is anyanyelvi oktatás minimálisra szorításával gyakorlatilag „lefejezték", vagyis értelmiségétől megfosztották a közösségeket. Az értelmiség (főleg Délvidéken) roppant nagy számban vándorolt át Magyarországra, vagy nyugatra. A történelmi bevezetésből is látható, hogy a XX. század egyik legfőbb asszimilációs eszköze a nyelv volt. Ma sincs ez másként.

[9] Vincze László kutatásai kimutatták a sajtó mellett az egészségügyben való nyelvhasználat szerepét mind skandináv országokban, mind térségünkben. Vincze, 2008a: 97-106., Vincze, 2008b: 125-130.

[10] A délszláv államokban van rá lehetőség, de nem alkalmazzák, mert a fordítása csak többletmunkát eredményezne az így is leterhelt jogalkalmazóknak; Szlovákiában, Ukrajnában és Romániában az eljárási jog azonban konkrétan kizárja a kisebbségi nyelvű jegyzőkönyvezést.

a Székelyföldön, a csíkszeredai bíróságon tapasztaltam, hogy két nyelven adták ki az idézést és az értesítést.

A *tárgyalás* vagy szóbeli meghallgatás szintén felveti az anyanyelv használhatóságának kérdését. Azt nem kell szerintem külön bizonyítani – hiszen köztudomású –, hogy minden ember az első nyelvén tudja a legpontosabban kifejezni magát. Ennek ellenére ma a határon túli magyar nyelvhasználat csak tolmács útján valósulhat meg – akárcsak bármely külföldi esetében. Ilyenkor pedig minden esetben az eredetileg megfogalmazott nyilatkozat tartalma, formája vagy éppen hangsúlyai torzulhatnak, amely adott esetben befolyásolja az ügy kimenetelét. Nem véletlen, hogy a kétnyelvű ügyvédek szerepe olyan fontos az eljárásokban, de mégsem lehet minden igazolvány-beszerzéshez vagy építési engedély-kérelemhez ügyvédet fogadni...

A tényállás tisztázását követően a *döntés* meghozatala következik, amelynek a nemzetiségek nyelvén való közlése szintén csak délszláv államokban lehetséges. Az EU tagország Szlovákiában, Romániában, valamint Ukrajnában erre törvényes keretek között nincs lehetőség. Nem ritka eset, hogy az állam többségi nyelvén nem értő ügyfél nem érti a hatóság által kiadott döntést.

A *jogorvoslati jog* már más jellegű nyelvi kérdéseket vet fel. Ma a Kárpát-medencében a másodfokú hatóságok nyelve — elsősorban azok regionális jellege miatt — az államnyelv. Ezt alkalmazta az 1868-as magyar szabályozás is, mivel a soknyelvű régiókban, megyékben fordítási és egyéb szervezési kérdést, valamint többletkiadást vet fel a többnyelvűség.

Végül pedig az eljáró hatóságok *ügyviteli nyelve* kapcsán merül fel a kisebbségi nyelvhasználat, amely szintén mára már csak jogtörténet.

5.4. A nyelvvédelem újszerű megközelítése: a közösség felől

Ezt az alcímet a mai modern szubszidiaritás-felfogásunkkal átszőtt nyelvezetünkkel úgy is mondhatnánk, hogy a *top-down* helyett a *bottom-up* nyelvvédelem kialakítása a kívánatos. Minden további vizsgálatot megelőzve, ez azt jelenti, hogy a) a közösségnek van igénye az anyanyelvvédelemre, b) az állam bevonja a közösséget a nyelvi szabályozás kialakításába. Ehhez kapcsolódó szempont továbbá, hogy a szabályozás igazodni fog a *nyelv területi jellegéhez*.

5.4.1. A kisebbségi érdekképviselet színterei

Mielőtt azonban továbblépünk a nyelvi jogok természetének megvizsgálásában, magyarázattal tartozom atekintetben, hogy miért választom ennyire külön a belső és külső jogi szabályozást. Ennek oka az, hogy a kisebbségi kérdés összetett feladatot állít mind a kisebbségek, mind a többségi népek elé, hiszen ma mindkét szereplő *több színtéren képviseli érdekeiket.* Ezek egymással párhuzamosan, egy időben folynak. Tulajdonképpen a legeredményesebb kisebbségi érdekérvényesítés akkor valósul meg, ha a közösség mindhárom színtér előnyeit egyszerre tudja kihasználni és koordinálni.

A XX. század első harmadától ugyanis, a Népszövetség korától datálva a kisebbségek ugyanis (a) a *nemzetközi szervezetek* előtt képviselhetik érdekeiket, illetve nemzetközi szabályozás vonatkozik rájuk[11]; (b) láthatóan nő a szerepe az egyes kisebbségek és az *anyaállam* (ún. kin-state) közötti kapcsolat; illetve (c) a kisebbségek a *saját országukban* a parlamentáris demokrácia eszközeivel képviselik érdekeiket.

5.4.2. Érdekképviselet a nemzetközi kapcsolatokban

A nemzetközi fórumrendszer természetesen bi- és multilaterális alapú. Bilaterális szerződések alatt értem itt elsősorban a többségi állam és az anyaállam által kötött alapszerződéseket és kisebbségi szerződéseket.[12] Multilaterális fórumnak a nagy, tradicionálisan emberi jogvédő vagy kifejezetten kisebbségi érdekképviseletet is ellátó szervezetet tartom, mint például a fentebb már említett ENSZ,[13] Európa Tanács, Európai

[11] Kovács, 2000: 102-118.

[12] Így például Magyarország és a szomszédos államok között, a jószomszédságról és a kölcsönös együttműködésekről szóló ún. alapszerződések és az azokat kihirdető törvények:
Ukrajnával: 1995:XLV. tv.
Szlovéniával: 1995:XLVI. tv.
Horvátországgal: 1995:XLVII. tv.
Szlovákiával: 1997:XLIII. tv.
Romániával: 1997:XLIV. tv.

[13] Az ENSZ (www.un.org) égisze alatt született – az 1948-ban keletkezett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya mellett – egyik legfontosabb dokumentum a 47/135 számot viselő, 1992-ben a Közgyűlés által elfogadott Deklaráció a nemzeti, etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartozó személyek jogairól.

Biztonsági és Együttműködési Szervezet,[14] illetve például a European Bureaux for Lesser Used Languages[15], stb.

A bilaterális alapú kisebbségvédelmi nemzetközi szerződéseknek komoly előnyük van. Mint ahogy a Velencei Bizottság a státustörvény kapcsán írt Jelentésében[16] is megfogalmazza a kétoldalú barátsági együttműködési és kisebbségvédelmi egyezmények megkötésének gyakorlata máris élvezi a nemzetközi közösség ösztönzését és támogatását, de egyben alapos vizsgálódását is. Ezen kétoldalú egyezmények ugyanis alkalmasak arra, hogy számottevően enyhítsék az anyaállamok és a lakóhely szerinti államok közötti feszültségeket, olyannyira, hogy elvezethetnek kötelezettségek vállalásához kényes kérdésekben, míg a többoldalú egyezmények csak az adott kérdések közvetett megközelítésére alkalmasak.[17] Mindezeken túlmenően ezek az egyezmények lehetővé teszik az egyes nemzeti kisebbségek egyedi jellegzetességeinek és szükségleteinek, valamint a sajátos történelmi, politikai és társadalmi környezetnek a közvetlen figyelembe vételét.

A baráti kapcsolatokról kötött kétoldalú egyezmények („alapszerződések") ugyanis tartalmaznak az érintett[18] kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseket is.[19] E kétoldalú egyezmények keretén belül az anyaállamok

[14] www.osce.org, lásd még: Gerencsér–Juhász, 2002.

[15] www.eblul.org

[16] Európa Tanács Joggal a Demokráciáért Bizottság (Velencei Bizottság, VB) jelentése a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról: D) Értékelés a nemzeti kisebbségek számára kedvezményeket nyújtó, anyaállami belső jogszabályoknak az európai normákkal, valamint a nemzetközi jog normáival és elveivel való összeegyeztethetőségéről.
Lásd: *www.venice.coe.int/docs/*2001/$CDL-INF$(2001)019 $-$ *e.asp*

[17] A kisebbségvédelmi egyezmények megkötése a „tolerancia, prosperitás, stabilitás és béke előmozdítása érdekében" (lásd a Keretegyezmény értelmezését) benne foglaltatik a Keretegyezmény 18. cikkelyének 1. §-ban. Ennek értelmében az államok „igyekeznek, amennyiben szükséges, két- és többoldalú egyezményeket kötni más államokkal, különösen a szomszédos államokkal az érintett nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek védelme érdekében". Ugyanezt szorgalmazza a Délkelet-Európai Stabilitási Paktum (1999) is. Az ENSZ ugyancsak ösztönzi a két- és többoldalú egyezmények megkötését: lásd az Emberi Jogi Bizottság 1995. február 22-i határozatát, UN Doc. E/CN.4/1995 L. 32.

[18] Amennyiben mindkét szerződő fél egyszerre anyaország és állampolgárság szerinti ország, a vonatkozó egyezmény kölcsönös kötelezettségeket tartalmaz. Más esetekben az egyezmény csak az állampolgárság szerinti ország számára határoz meg kötelezettségeket (ez utóbbira példa az 1991-ben aláírt német-lengyel egyezmény a Jószomszédi Kapcsolatokról és Baráti Együttműködésről).

[19] Elterjedt gyakorlat, hogy olyan kétoldalú kulturális együttműködési egyezményt kötnek, amelyek rendelkezései közül néhány kifejezetten a nemzeti kisebbségek kép-

(kin-state) igyekeznek magas fokú védelmet kieszközölni és biztosítani a határaikon túl élő kisebbségeik számára, míg a lakóhely szerinti állam a határaikon belül élő kisebbségekkel szembeni egyenlő bánásmódra és azok integrálására törekszik, így megőrizve határai integritását.[20]

A multilaterális nemzetközi intézményrendszer széleskörű eszköztárat dolgozott ki a kisebbségi problémamegoldásra. Legáltalánosabb talán az ún. *soft law* rendelkezések alkalmazása.[21] Mind az ENSZ[22], Európa Tanács,[23] mind az EBESZ[24] él ezzel a politikai felelősséget maga után vonó szabályozási eszközzel, amely általában ajánlás vagy határozat formájában (recommendation, declaration) születik.

Elnevezésüknek is megfelelően ezek általában az adott nemzetközi szervezet központi döntéshozó (parlamentáris vagy miniszteriális) szervének egy kiemelt kérdéskörre vonatkozó tanácsai, határozatai, ajánlásai. Jelentőségüket az adja, hogy mivel „csak" politikai felelősség fűződik hozzájuk, markánsabb témában és markánsabb szóhasználattal tudnak élni, így kényesebb témákról való eszmecserét és annak írásos megjelenését is lehetővé teszik. Példa erre az Európa Tanács dokumentumrendszere, amely míg a jogilag kötelező szerződésekben nem említi a kisebbségi autonómia fogalmát, addig több ajánlás és határozat foglalkozik kifejezetten e témával.[25]

---

zésében részt vevő tanárok képzéséről vagy más módon való támogatásáról szól. Ezeket az egyezményeket rendszerint minisztériumok közötti együttműködés keretében hajtják végre, illetve egészítik ki.

[20] Velencei bizottság jelentése: A) Történelmi háttér

[21] lásd: Kovács Péter: A magyar-szomszédsági kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodások és a sokoldalú kisebbségvédelmi dokumentumok összehasonlítása (EÖKK, 2. sz. füzet, 1998)

[22] 47/135 sz. közgyűlési határozat (1992. december 18.) A nemzeti vagy etnikai kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozat elfogadásról. Később e határozathoz kézikönyvet is írt a szervezet, amely Asbjorn Eide nevéhez fűződik.

[23] Parlamentáris Közgyűlés dokumentumaiból: 2001 (1993) sz. ajánlása. CLRAE autonómia tárgyú határozataiból: 52 (1997) sz. határozat, 43 (1998) sz. határozat.

[24] 1975-ös Helsinki Záróokmány 3. „kosara" a humanitárius és egyéb területeken történő együttműködésről, 1989-es Bécsi dokumentum, 1990. Koppenhágai dokumentum IV. fejezet, 1990. Párizsi Charta egy új Európáért, 1991. Genfi értekezlet, 1998. Oslói ajánlás a nyelvi jogokról.

[25] lásd az autonómia témakörével foglalkozó, az ET Helyi- vagy Regionális Közhatóságok Konferenciájának (CLRAE) 52 (1997) sz. határozata, 43 (1998) sz. ajánlása, illetve a sokat hivatkozott Parlamentáris Közgyűlés által kidolgozott 2001 (1993) sz. ajánlás.

A nemzetközi jogforrások „erősségi” skálájának a másik végén a *stricti iuris* nemzetközi szerződések találhatók.[26] A kisebbségvédelem (mind kifejezett, mind – Kovács Péter terminológiájával élve – „szégyenlős”[27]) releváns nemzetközi szerződéseiből az alábbiakat emelem ki:

— ENSZ: Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948), Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966), Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966).

— Európa Tanács: Emberi Jogok Európai Egyezménye (1950), a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (1992, 1998), a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény (1995, 1998).

A fent említett szerződések a leggyakrabban hivatkozott dokumentumok mind a kisebbségi érdekérvényesítés során, mind az államok egyes nemzetközi kötelezettségek végrehajtásáról szóló jelentéseiben. Részletes bemutatásuk az egyes országok elemzésénél lesz található.

A nagy, tradicionális nemzetközi szervezetek mellett – sajátos eszközeivel – az Európai Unió is részt vett a közép-európai kisebbségek védelmében, bár, nem a hagyományos jogi szabályozás útján teszi ezt. A nyelvhasználat jogvédelmére (minthogy gazdasági orientációjú szervezetről van szó) nem is alkalmas. Ahogy Tárnok Balázs fogalmazott: lehetetlen küldetés – mission impossible.[28] Az Európai Unió vonzó eszköznek tartotta a kétoldalú egyezményeket Közép- és Kelet-Európa stabilitásának szavatolására.[29] 1993-ban az Európai Unió elfogadott és elindított egy francia kezdeményezést („Balladur-kezdeményezés”), amely a Stabilitási Paktum aláírásáig vezetett. Ennek célkitűzése a „stabilitás megteremtése a jószomszédi kapcsolatok előmozdítása révén, beleértve a határok, kisebbségek ügyét, a regionális együttműködést és a demokratikus intézmények megszilárdítását együttműködési programok révén minden olyan területen, amely hozzájárulhat a célok eléréséhez.”[30] Az 1995-ben elfogadott és 52 ország által aláírt Stabilitási Paktum vonatko-

[26] Hannum, 1996: 246.

[27] Értve ez alatt, hogy a szerződés nem kifejezetten kisebbségvédelmi tárgyú, de alkalmazása a kisebbségi kérdésekre is kiterjed. Jellemzően pl. az emberi jogi katalógusok. Lásd: Kovács, 1996: 114., vö. Kovács, 1998.

[28] Tárnok, 2015

[29] Velencei Bizottság Jelentése: A)

[30] Lásd az „Európai Stabilitási Paktum Nyitó Konferenciájának Zárónyilatkozatát” a 94/367/CFSP: Tanácsi Határozat (1994. június 14.) a Tanács által elfogadott közös fellépés folytatásáról a Maastricthti Szerződés J.3. cikkelye és a Stabilitási Paktum Nyitó Konferenciája alapján.

zott Bulgáriára, a Cseh Köztársaságra, Észtországra, Magyarországra, Lettországra, Litvániára, Lengyelországra, Romániára és Szlovákiára, amelyek közül mindegyik ország jelezte az Európai Unióhoz történő csatlakozási szándékát. A fenti államokat a Stabilitási Paktum felszólította „a jószomszédi kapcsolatok erősítésére valamennyi területen, ideértve a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait". A kapcsolatok elmélyítése megkövetelte a szuverén egyenlőség elvének hatékony alkalmazását, a szuverenitásból eredő jogok tiszteletben tartását, az erővel való fenyegetés és az erő alkalmazásának mellőzését, a határok sérthetetlenségét, a viták békés rendezését, az egymás belügyeibe való be nem avatkozást, az emberi jogok, ideértve a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogainak tiszteletben tartását, az alapvető szabadságjogok, így a gondolat- és vallásszabadság, a népek egyenlőségének és önrendelkezési szabadságának tiszteletben tartását, az államok közötti együttműködést és a nemzetközi jogból eredő kötelezettségek jóhiszemű teljesítését.[31] Mintegy száz már létező és új kétoldalú és regionális, többek között a kisebbségvédelemre vonatkozó együttműködési megállapodás vált a Stabilitási Paktum részévé. A Stabilitási Paktumban részes államok kötelezettséget vállaltak a Zárónyilatkozatban az EBESZ által megfogalmazott elvek tiszteletben tartására. Amennyiben gondok merülnének fel az egyezmények tiszteletben tartásával kapcsolatban, úgy az EBESZ meglévő intézményeire és procedúráira hagyatkozhatnának a konfliktus megelőzése és a viták békés rendezése érdekében. Ezek között a procedúrák között található a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosával folytatandó konzultáció (a Zárónyilatkozat 15. cikkelye) éppúgy, mint az egyezmények értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos vitáknak a Nemzetközi Békéltető és Döntőbíróság elé történő utalása (a Zárónyilatkozat 16. cikkelye).

Az EU Bizottságához kapcsolódó speciális szervként itt kell megemlíteni a *Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodáját* (European Bureau for Lesser Used Languages – EBLUL).[32] Formáját és tevékenységét tekintve is atipikus szervezetről van szó: civil szervezetként működik, amely Írországban van bejegyezve, de tevékenységét az EU Bizottság által jóváhagyott terv alapján, EU-s költségetési támogatással végzi. Fő feladata a kis nyelvek szakmai támogatása, informálás, kapcsolati hálózat fenntartása, amely által fontos szerepet játszik európai és

[31] Lásd a Stabilitási Paktum Zárónyilatkozatának 6. és 7. §-át.

[32] A megnevezés tekintetében pontosabb fordítás lenne, ha „kis számban beszélt" nyelveket mondanánk, de itt a hivatalos fordítást használom.

nemzetközi szinten a nyelvi sokszínűséget segítő információk áramlásában. Mindez azt jelenti, hogy az EBLUL nyelvekkel kapcsolatos információkat szolgáltat, képviseli a kis nyelveket beszélő közösségeket, tájékoztatja őket az unió politikájáról és olyan támogatási programról, amelyeket hasznosítani tudnak. Az EBLUL folyamatosan tájékoztatja az európai nyelvi közösségeket, a helyi szervezeteket és szakembereket az EU nyelvpolitikájáról és programjairól. Továbbá fontos tevékenysége még az irodának, hogy támogatást és segítséget nyújt a pályázatok adminisztratív akadályainak leküzdésében és pályázatokhoz megfelelő együttműködési partner felkeresésében.[33]

Az *Európai Unió Bírósága* – mint ahogy alább az Emberi Jogok Európai Bíróságánál is jelzem – nem kisebbségvédelmi intézmény, elvárásokat tehát ekörben ne támasszunk felé. Arra viszont érdemes rápillantani, hogy egy-egy döntésében érinti-e és ha igen, hogyan a kisebbségi jogokat vagy a nyelvi jogokat. Az EU köztudottan gazdasági orientáltságú szerv. Ezért ha nyelvhasználat kérdése merül fel, az vagy az EU hivatalos nyelveivel kapcsolatos (pl. C-160/03 Spanyol Királyság c. Eurojust), vagy a munkavállalók szabad áramlásával (Pl. C-281/98 Roman Angonese c. Cassa di Risparmio di Bolzano Spa), továbbá az állampolgárok közötti megkülönböztetéssel (C-274/96 Bickel és Franz ügy).[34]

Kis európai kitérőnk után visszatérve láthatjuk, hogy napjainkban a jogi felelősséget tartalmazó nemzetközi szerződések határozzák meg elsősorban egy-egy állam kisebbségvédelmi intézményeit. A rendszeres (külső) beszámolási kötelezettséggel és az azzal járó (belső) egyeztetéssel az államok rá vannak kényszerítve, hogy a nemzetközi dokumentumokban lefektetett standardhoz közelítsék belső jogi mechanizmusaikat. Ez azonban tényleg csak közelítés, hiszen egyik nemzetközi egyezmény sem képes gyökeresen a maga képére alakítani egy állam berendezkedését – ha az adott országban nincs meg a hajlandóság. Ez pedig nagyban múlik a jogpolitika és az ország alkotmány- és közigazgatási jogának kapcsolatán, illetve a jogi tradíciókon.

5.4.3. Érdekképviselet az anyaállam felé

Az anyaországgal való kapcsolattartás változatos formákat ismer. A nyugat-európai államok nemzeti kisebbségeivel való anyaországi kapcso-

[33] *http://eblul.eurolang.net*

[34] Részletesen lásd a nyelvi diszkrimináció tekintetében Láncos, 2012b: 30-52.

lattartás ugyan gyökeresen eltér a közép-európai megoldásoktól, mégis adott esetben mintaként szolgálhatnak egymás számára.[35]

Több nyugat-európai kisebbségnek nincs anyaállama,[36] viszont ha van, akár harcos érdekvédelmet is tud nyújtani az anyaállam. Így lehet (a sok közül kiragadott) példaként felhozni a sokat idézett dél-tiroli tartományt, amely az 1990-es években teljes jogú területi autonómiát kapott Olaszország területén. A dél-tiroli kérdést, a területnek Ausztriától való elcsatolását követően, az osztrák állam mindig nemzetpolitikai prioritásként kezelte. Kiváló példaként jelzi ezt, hogy az Osztrák Köztársaság alighogy visszanyerte teljes politikai önállóságát 1955-ben, szemmel tartotta a Dél-Tirolnak ígért autonómia megvalósulását. 1956. október 6-án a bécsi külügyminiszter jegyzéket intézett az olasz kormánynak, amelyben a Dél-Tirolt érintő minden probléma megvitatására szólítja fel Olaszországot.[37]

Más jellegű példa a számszerűségében is kisebb, szintén német ajkú, de német nemzetiségű, Dániában, a nordschleswigi (dél-Juttland) régióban élő kisebbség helyzete. A nordschleswiger népcsoport mindamellett, hogy a dán királyságtól önrendelkezésében széles lehetőségeket kapott, a német állam máig tartó rendszeres segítségét és odafigyelését élvezi.[38] Ugyancsak hasonlóan a Schleswig-Holstein tartományban élő dánok.

Több nyugat-európai kisebbség helyzetéről állapíthatjuk meg, hogy a többségi államok gazdasági helyzete legtöbbször kifejezett jólétet teremt, így a nemzetiségi ellentétek is mérsékeltek, legtöbbször nyugvó pontra kerülnek (vagy esetleg meg is szűntek).[39] Ennek megfelelően az anyaállamok és kisebbségeik között sokszor nem politikai, hanem

[35]lásd még Halász, 2006: 255-280.

[36]Lásd pl. a fríz, korzikai, baszk, katalán kisebbségek. Az anyaállam szó nem pontos jelentést hordoz. Az angol „kin-state" a kisebbség „fajtájához" közel álló, „hasonszőrű" (kin) államot jelöl. Mivel ennek a szónak jó magyar fordítása nincs, ezért használom az „anyaállam" kifejezést.

[37]részletesebben lásd: Gál,1995.

[38]részleteiben lásd: *www.nordschleswiger.dk* — A dél-juttlandi német kisebbség hivatalos honlapja, amelyen rendszeresen jelennek meg politikai, kulturális, oktatási és egyéb hírek.

[39]Ennek látszólag ellent mondanak a spanyol nemzetiségek, főleg a baszk népcsoport. Ez utóbbi mai nap is tartó felkelés-sorozata alapvetően a szeparatizmus célján alapul, ellentétben a legtöbb más kisebbséggel, akiknek az államon-belüli lét megfelel, de az identitásuk fejlesztéséhez szükséges jogokat kikövetelik. L. még. Anderle Ádám: Megosztott Hispánia (Kossuth, Budapest, 1985); Das Autonomie-Statut des Baskenlandes 1979 (Jahrbuch des Öffentlichen Rechts, Neue Folge Band No. 3. Tübingen, 1995.); Klein András: Baszk nemzeti küzdelem a Franco korszakban (in: Pro Minoritate, 2/1996.)

elsősorban gazdasági és kulturális kapcsolatot fedezhetünk fel. Közép-Európa 1989 után kiépült nemzetállamaiban azonban más történelmi helyzet diktálja a kisebbségvédelem berendezkedését.

Közép-Európa kisebbségei túlnyomórészt rendelkeznek anyaállammal. A kisebbségekkel való kapcsolattartás — a korábbi diktatórikus államrendek miatt — a nyugat-európai helyzettől eltérően nem a II. világháborút követő időszakban vált állami-politikai kérdéssé, hanem a többpárti demokráciák kialakulásával, az 1990-es évek folyamán.[40] A nemzetrészek intézményes kapcsolattartása a belső jogi kisebbségvédelmi rendelkezésekkel együtt alakul napjainkban is – bár némi lépéshátrány még megfigyelhető. A legtöbb állam egyrészt az egyesülési jog kiterjesztésével nyitott teret a kisebbségi pártok alakulásának, másrészt megoldotta (de legalább felvetette) a kisebbségek parlamenti képviseletének kérdését, illetve olyan közjogi intézményeket hozott létre, mint kormányzat munkáját segítő kisebbségi hivatalok, vagy az ombudsman intézménye. Mindezek ellenére azonban szinte gyerekcipőben jár az intézményes kapcsolat anyaállam és nemzeti kisebbsége között – mint azt alább bemutatom.

A kapcsolattartás *formáit tekintve* — az emberi leleményesség kimeríthetetlenségének megfelelően — a legkülönbözőbb megoldásokkal találkozhatunk.[41] Elképzelhető például politikai, gazdasági, jogi, illetve társadalmi természetű segítségnyújtás.

Politikai eszköz például hazánkban a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT). Az ilyen egyeztető, képviseleti szervek kiemelt feladatot látnak el a politikai döntéshozatalban.

Gazdasági megoldások igen széles skáláját lehet felvázolni, a vállalkozás-támogatástól a tényleges beruházásig.[42] Ezeket az eszközöket a magyar nemzetpolitika mindig is használta, csak eltérő formában és eltérő

[40] Győri Szabó Róbert gondolata a rendszerváltozással felmerülő kisebbségvédelmi igényekről az egész közép-európai régióra értelmezhető: "Szinte a 24. órában, az asszimiláció végső szakaszához közeledve »nyilvánosságot kaptak a (...) nemzeti és etnikai kisebbségek évtizedekig tudomásul sem vett, felhalmozódott sorskérdései«, és elismerést nyertek az anyanemzetek érdekeltségei." (lásd: Győri, 1998.; továbbá lásd: Székely, 1992.

[41] lásd még: Bárdi, 1999: 294-319.

[42] A Transindex.ro 2004. július 23-i Hajnali hírlevelében idézték Szász Jenő polgármestert, aki többek között azt mondta, hogy „mivel nincs működő önkormányzati rendszer Romániában, a települések megoldhatatlan forráshiánnyal küszködnek. A megoldás a magyarországi tőke bevonása, például azért, hogy a kihalás szélén álló, építészetileg értékes falvakat felvásárlás után üdülő-településekként lehessen működtetni. *Kulturális-gazdasági értelemben magyar expanziós politikára van szükség addig,*

eredményességgel. Példa erre a korai időkből az Új Kézfogás Közalapítvány,[43] illetve az egyes, határon átnyúló regionális együttműködések rendszere, mint az ún. eurorégiók vagy EGTC-k. 2005-2010 között ilyen volt a Szülőföld Alap és a Szülőföld Program,[44] 2010 után pedig a Bethlen Gábor Alap.[45]

Jogi kapcsolattartás alatt egy bilaterális megállapodást, vagy egy ún. kedvezmény- vagy „státustörvényt" említenék.[46] Ide lehet sorolni még a munkabizottságokat (lásd: hazánkban az alapszerződésekkel felállított vegyes bizottságok munkája).

Társadalmi természetű kapcsolattartáshoz sorolom a közalapítványok létrehozásától kezdve az oktatási-kulturális együttműködésen át a tudományos élet lehetőségeit. Érdemes itt megemlíteni, hogy az állam által gyakorolt feladatoknak a civil szférára való „kiszervezése" egyre inkább emeli az NGO-k (non-governmental organization, civil szervezetek) szerepét. Az állami feladatok magán kézbe kerülése alapulhat egyrészt átvállaláson, amikor a civil szféra hatékonyabban képes bizonyos feladatokat ellátni mint a nehézkes állami szervezet (lásd: Rákóczi Szövetség felvidéki beiratkozási programja), de alapulhat az állam feladat-kiszervezésén is, amikor az állam diplomáciai bonyodalmak nélkül nem lenne képes például határon átnyúló támogatásokat kifizetni, így erre egy civil szerveződést hoz létre.

E felsorolásból azt a következtetést tudjuk levonni, hogy az elcsatolt területeken élő magyar nemzetiségek problémáinak megoldására és helyzetük javítására nem kizárólag a jog hivatott. Ennek a kérdéskörnek tipikusan egy átfogó nemzeti feladatnak kell lenni – a maga sokrétű megoldásaival együtt. De lege lata és de lege ferenda igaz, hogy *a jog itt szigorúan eszköz és nem cél.*

---

amíg az EU nem jön, másrészt nem készül el a Székelyföldet érintő autópálya. Mert ez után a globalizáló tőke belépésére kell felkészülni(...)"

[43] 1021/1995 Korm. határozat

[44] 2005. évi II. tv.

[45] 2010. évi CLXXXII. törvény

[46] A legtöbb közép-európai ország rendelkezik ilyen szabályozással, vagy szabályozás-tervezettel. Így például törvényt hozott Szlovákia, törvénytervezetek vannak a jogalkotó kezében Szlovéniában, Romániában és Lengyelországban. Lásd: A Velencei Bizottság már korábban hivatkozott jelentését; Martonyi János külügyminiszternek a Státustörvény kapcsán elmondott expozéja (Ogy. Jegyzőkönyv, 2001. évi tavaszi ülésszak 18. ülésnapja, 2001. április 19., 30768.o.); Kántor Zoltán (ed): A státustörvény: előzmények, következmények (Teleki László Alapítvány, Bp., 2002); illetve Gerencsér Balázs-Juhász Albin: A kisebbségi autonómia - működő modellek, magyar elképzelések; www.hhrf.org/autonomia, 195-207.o.

A fent leírtaknak megfelelően az anyaállam egyik első feladata, hogy azokat a tudományos kutatásokat támogassa, amelyekkel az elszakított területeken élő magyarság problémái és az anyanemzethez való csatlakozása közelebb kerül a megoldáshoz.

5.4.4. Érdekképviselet a többségi államban

A többségi állam belső joga, szűkebben az alkotmány- és közigazgatási joga az állam szuverenitásának talán legfontosabb ismérve. Bár sokat hangoztatott dolog, hogy az Európai Unióhoz történő csatlakozás légiesíti a határokat és az állami főhatalomból a közösség javára elvon, a négy szabadság mit sem változtat a tagok állami berendezkedésének érdemi vonásain.

Tekintettel arra, hogy sem nemzetközi szervezet, sem az Európai Unió, sem egy másik ország nem képes az államok alkotmányát és közigazgatását lényegesen megváltoztatni, az adott állam állampolgárának *ismerni kell a közjog adta lehetőségeket és élni velük.*

Konkrétan: fontos ismerni a környező államok alkotmányát, a benne rejlő és az általa elutasított lehetőségeket. Ugyanígy a központi és a decentralizált közigazgatási szervek által nyújtott lehetőségeket, kezdve a miniszteriális szervektől az országos hatáskörű államigazgatási szerveken és a közintézményeken át megyei és a helyi önkormányzatokig, vagy a regionalizmus szerepéig. Jó tudni, hogy milyen jogszabályi háttere van egy-egy, a kisebbség számára fontos területnek, illetve (közelebbről) tartalmaz-e az adott jogi környezet közvetlen vagy közvetett utalást a kisebbségek képviseletére, szerepére. (Mindez természetesen nem váltja ki, vagy helyettesíti a kisebbségi autonómiára vonatkozó elképzeléseket és kutatásokat, de adott esetben meg is alapozhatja azt.)

A rendszerváltozást követően ugyanis minden Kárpát-medencei országban parlamentáris demokrácia alakult ki. Így lehetőség nyílt a kisebbségek részére is, hogy saját érdekvédelmi szervezettel – párttal, egyesülettel – rendelkezzenek, azaz minden olyan közjogilag is elismert szervezettel, amely a kommunista időszakban teljesen lehetetlen volt. A szervezeti fejlődési lehetőségeken kívül a környező országok kisebbségi nyelvei is mára jogi elismerést nyertek. Hivatalosan lehet tanítani az anyanyelvet alsótól felső szintig. Megnyílt a lehetőség az önálló kisebbségi sajtó (média) létrehozására. A központi és a decentralizált közigazgatási intézményekben (kormány, régió, önkormányzatok) lehetőség nyílt szerepet vállalni. Ha csak a határon túli magyar kisebbségek

szerepét tekintjük, a környező államokban több miniszteri, államtitkári, hivatalvezetői poszt van, amelyet magyar nemzetiségűek töltenek be. Továbbá a magyarság által tömbben lakott régiókban az önkormányzati vezetés is sok helyen magyar kézben van – amely az immáron szabad választásoknak is köszönhető.

A kisebbség által lakott állam belső joga szerteágazó módon tartalmazza a kisebbségvédelmi rendelkezéseket. Így ésszerű a lehetőségek részletes feltárását és a helyzetelemzést jogáganként, jogterületenként végezni. E második körképben is célom az anyanyelvű jogérvényesítés lehetőségeinek, gyakorlatának és problémáinak feltárása – azaz az eljárásjogok vizsgálata.

Ez a könyv igyekszik mindhárom fórum vagy színtér jellegzetességeit áttekintetni. Ezért látjuk alább a nemzetközi szabályozási környezet bemutatását is. Mégis a fő csapás az utóbbi színtéren: a többségi állam által biztosított („belső jogi" azaz nem nemzetközi jogi) kisebbségi nyelvvédelem eszközeit vizsgálja.

5.4.5. Hagyományos és újszerű nyelvvédelem

A kisebbségvédelem *hagyományos* megközelítése *intézményes* oldalról történik: azt vizsgálja, hogy az állam vagy a nemzetközi jog (mivel ezt a két intézményes struktúrát ismerjük) milyen törvényt vagy szerződést hoz létre, van-e sajátos eljárás, intézmény vagy szerv, amely kívülről biztosítja a kisebbségi jogokat. Természetesen sok előnyt rejt magában ez a megközelítés, hiszen összehasonlíthatóvá válnak rendszerek, egyfajta „mércét" lehet teremteni kisebbségvédelmi mechanizmusok között. Emellett azonban azt a veszélyt is hordozza, hogy a kisebbségvédelmi eszközök uniformalizálódnak, így teljesen eltérő karakterű kisebbségek számára azonos intézmények bevezetésével egyik-másik esetben működésképtelen szabályozások látnak napvilágot, és a papíron létező jog köszönőviszonyban sem lesz a tényleges gyakorlattal. Ennek kiküszöbölésére (megint csak a már fent hivatkozott) Nyelvi chartába rejtett módszerrel érdemes először megvizsgálni, hogy milyen jellemzőkkel bír egy-egy kisebbség és mi a számukra megfelelő jogi védelem. Ez utóbbi megvalósulhat akár sajátos intézményekkel, akár a közös palettáról alkalmazott eszközzel.

Az eltérő megközelítés tehát *belülről-kifelé* halad: jogalkotás előtt 1) először megvizsgálja az adott kisebbség karakterét (például: vallási, etnikai vagy nyelvi közösségről van-e szó, mennyire domináns a nyelvi jel-

leg, tömbben élnek-e az ország területén vagy szórványban, stb.), majd ezt követően 2) számba veszi, hogy milyen színtereken képes a kisebbség érdekeit megvédeni. 3) Ha több nyelvi közösség van, amely számára szabályozást kell alkotni, az előző két műveletet mindegyik tekintetében elvégzi, majd az eredményeket összehasonlítja. Ezzel a módszerrel a kodifikált jog és élő jog (joggyakorlat) közötti szorosabb kapcsolat is megteremthető.

5.4.6. Az állami nyelvvédelem osztályozása; a nyelvi jogok területisége

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy a kisebbségek a politikai nemzet egy speciálisan elkülönülő és egyben összetartó eleme, amely az ország kulturális, nyelvi, vallási, politikai, stb. sokszínűségét gazdagítja, akkor az is következtethető, hogy az állam, mint minden más társadalmi csoportját, külön védelemmel látja el, azaz támogatja, vagy legalább nem akadályozza a megmaradásukat (minimum elv). Az őshonos kisebbségi nyelvek drasztikusan fogyatkoznak, így azok védelemre szorulnak. Kontra Miklós a jó nyelvvédelmi szabályozás és az állami intézményvédelem feladataként egyenesen az additív (állami nyelv mellett élő) kétnyelvűség támogatását jelöli meg.[47] Szalayné Sándor Erzsébet szerint a nyelvhasználat jogi szabályozásának célja lehet: „az állam és állampolgára közti kommunikáció biztosítása; a hatalomgyakorlás és a vezető szerep biztosítása; az identitás kifejezése és megőrzése; [illetve] a sokszínűség megőrzése."[48] Előzetes felvetésem szerint az állam a kisebbségek védelmére vonatkozó feladatát elsősorban *szabályozással* és annak *végrehajtásával* látja el. Így vagy *centrálisan*, azaz a központi döntéshozó által megalkotott jogszabállyal rendezi a kisebbségi jogokat, amelyet ugyanígy a többségi állam szervei előtt lehet érvényesíteni, gyakorolni, vagy - másik eset - amikor a kisebbség kezébe helyezik a saját magát érintő kérdések szabályozását, azaz *decentralizálják* a döntéshozatalt.

A kisebbségvédelmi állami mechanizmusokat többféle skálán lehet csoportosítani. Egyrészt a *szabályozási szint szerint* lehet a) alkotmányos rendelkezés, b) quasi alkotmányos rendelkezés, c) törvényi szabályozás, d) alsóbb szintű szabályozás, e) helyi szabályozás vagy f) jogilag elismert, de nem szabályozott gyakorlat.

[47] Kontra, 1999: 281-288.
[48] Szalayné, 2009: 1343-1351.

Itt azonban nem a jogforrási hierarchia mentén gyűjtöm össze a kisebbségvédelmi rendelkezések gyakorlatát, hanem a nyelv használatának területileg is meghatározó jellegéből kiindulva a *központosított szabályozástól a helyi szabályozásig* terjedő skálát rajzolom meg. Ez így nem formai elem, hanem *tartalmi kritérium* lesz, azaz, hogy mennyire kompetens a nyelvi kisebbség a rá vonatkozó döntések meghozatalában.

A nyelvvédelem tartalmilag az államnyelv védelmétől a kisebbségi nyelv védelméig tart, formailag pedig a központi szabályozástól a decentralizált szabályozásig. A skála centrális végén az állam központi döntéshozója által kialakított nyelvvédelmi vagy kisebbségvédelmi intézményi rendszer áll, a decentrális végén a kisebbség részére biztosított döntési jogosultságot, felhatalmazást találjuk.

Az alábbi táblázat szemlélteti a szabályozási modellek elméleti lehetőségeit:

1. Centralizált döntéshozatal	Centralizált végrehajtás
2. Centralizált döntéshozatal	Decentralizált végrehajtás
3. Decentralizált döntéshozatal	Centralizált végrehajtás
4. Decentralizált döntéshozatal	Decentralizált végrehajtás

A formális logika szabályai szerint felépített elméleti modell azonban sántít. Egyrészt a sokszínű európai nyelvi közösségekhez képest túl sematikus, másrészt (épp emiatt) logikai hibákat is tartalmaz (például ha helyi szinten lehetőség van döntéshozatalra, nincs értelme a központi végrehajtásnak). Ahhoz hogy a centralizált és decentralizált rendszerek közötti tényleges különbséget meglássuk, a gyakorlatból kell merítenünk, azaz az európai államok nyelvvédelmi – nyelvi jogi eszközeit kell áttekintenünk. Ezek figyelembe vételével a skála két végpontja között elhelyezkedő hét lépcsőfok a következő:

(1) A skála egyik végén az „*a-contrario*" szabályozás áll, amikor a kisebbségi nyelv védelme helyett a többségi nyelv használatának kereteit szabályozza törvény.[49] Itt a jogalkotó fordítva gondolkozik és a

[49]Ilyen szabályozást hozott a szlovák parlament az 1995. november 15-én elfogadott Államnyelvről szóló törvénnyel. Ezt megelőzően 1990-ben született Szlovákiában törvény az államnyelvről, amelyet kevesebb, mint öt év alatt hatályon kívül is helyeztek. A korábbi törvény végrehajtása a szakirodalom szerint teljesen szubjektív volt. A második államnyelvtörvény 1996 januárjában lépett hatályba és a szlovák nyelvet teszi kötelezővé az állami intézmények és hatóságok eljárásaiban [3.§ (1) bekezdés]. Lásd még *Gyönyör, 1993: 174-186. Az új törvény végrehajtásáról és a mai nyelvjogi helyzetről: Fiala-Butora, 2012: 144-171. Az európai államnyelvekről Bartóki-Gönczy, 2010.*

kisebbség nyelvi jogainak körülhatárolása a többségi nyelv kereteinek meghatározásával történik.[50]

(2) A fentinél általánosabb forma a *direkt törvényi szabályozás*, amely kifejezetten a kisebbségek nyelvi jogait garantálja. E szabályozás jellemzője, hogy centrális irányultságú, a többségi népcsoport nyújtotta jogosultságokat tartalmazza. Tartalmát tekintve lehet a) *kifejezetten nyelvi vonatkozású*[51] vagy *általános kisebbségi törvény*, amelynek vannak nyelvi kitételei is. Ez utóbbi szabályozás általában jellemző Európa országaira. Ha csak térségünket nézzük, ilyen kisebbségi törvény van hatályban Horvátországban, Magyarországon, Szlovéniában és a legtöbb kelet-közép-európai országban. Azonban lehet még b) *individuális* jogokat szabályozó és *kollektív* jogokat megengedő csoportosítás is.

A kisebbségek nyelvét védő vagy szabályozó törvények a leginkább elterjedt és legrégibb szabályozási eszközök. Gyakorlatilag a 19. században, a kisebbségi jog kialakulásakor is látunk már olyan törvényeket, amelyek egyértelmű nyelvi karakterrel rendelkeztek. Erre példa hazánk első kisebbségi törvénye, az 1868. évi LXVIII. törvénycikk. Az ilyen jogalkotás általánossá azonban az első világháború után lett, amikor egyrészt a békeszerződések minden állam részére előírták a kisebbségek védelmét, másrészt a jogok orvoslásának nemzetközi fórumát a Népszövetség biztosította.[52] Az 1918-tól létrejött szabályozások szerte Európában viseltek magukon nemzetközi jegyeket. Ha a kisebbségi szabályozást nem közvetlenül a nemzetközi jog hozta létre, akkor is a háttérben valamilyen nemzetközi kötelezettség állt.[53] A 20. század második felében azonban több olyan példát is találunk, amikor a nyelvi szabályozásnak nem nemzetközi jogi eredete van, hanem a belső jogfejlődés eredmé-

[50] Az Európa Tanács 2003-as jelentésében (Initial Periodical Report) azt olvashatjuk, hogy Szlovákiában „A 270/1995 számú, a Szlovák Köztársaság államnyelvéről szóló törvény kötelezővé teszi az államnyelv használatát az oktatásban (4.§), az igazságszolgáltatásban (7.§), a központi és a helyi igazgatásban (3.§), a médiában és a kulturális igazgatásban (5.§), a gazdasági és egészségügyi szolgáltatásokban (8.§), valamint a 184/1999 számú, kisebbségi nyelvek használatáról szóló törvény a kisebbségi nyelv hivatalos használatáról rendelkezik.” MIN-LANG/PR (2003) 8. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/SlovakiaPR1_en.pdf. 14. (utolsó letöltés: 2014.02.19.)

[51] Az előbbi példát folytatva, itt az 1998-as szlovák kisebbségi nyelvtörvényre utalok.

[52] Roach, 2005: 14-18.

[53] Érdemes megjegyezni a későbbiekben még tárgyalandó Saint-Germain-en-Laye-i (1919) szerződést vagy a párizsi kisebbségségi jogokról szóló (1919) szerződést követő csehszlovák és román századelős jogalkotást.

nyeként jön létre. Ilyennek tekinthetjük a belga alkotmánymódosítást az 1960-as években, vagy a közép-kelet európai államok jogalkotását az 1989-1993-as rendszerváltozások során. Megjegyzem, hogy a Nyelvi charta hatályba lépését követően megsokszorozódott az egyes államok belső jogalkotása, ami szintén a nemzetközi jog hatását mutatja.

Azt azonban elmondhatjuk, hogy bármi is legyen a szabályozás eredete, a kisebbségi nyelvet védő törvények nem a kisebbség önszabályzó aktusai. Azok egyértelműen az államot alkotó (politikai és etnikai) többség aktusai. A kisebbségekre vonatkozó törvény demokratikus értékét csak az adja meg, hogy a norma előkészítésében a nyelvi közösségnek, mint a nép részének, milyen szerepe volt. Itt azt is mondhatjuk, a kodifikációs garanciák áttételesen kisebbségvédelmi, illetve nyelvvédelmi funkcióval is rendelkeznek. Különösen igaz ez, ha a döntéshozatalban is részt vesznek az érintettek (pl. parlamenti képviselet miatt), vagy legalább a szabályozás előkészítésében működnek közre (pl. a érdekvédelmi szervezetik, vagy ombudsman útján). Ilyen például Magyarországon a roma érdekek megjelenítése a jogalkotásban vagy az állami döntéshozatalban.[54] A kisebbségi nyelvek védelmére alkotott központi szabályozások demokratikus legitimációjához meglátásom szerint, napjainkra a Nyelvi Charta monitoring mechanizmusa sokat tett hozzá.

(3) A központi *kormányzat által biztosított kulturális jogosultságokat* tartom a következő fokozatnak. E körben az állam nemcsak nyelvi jogokat biztosít a kisebbségek számára, hanem szélesebb körben olyan kulturális jogok gyakorlását is lehetővé teszik, amelyek közvetlenül kihatnak a nyelvi jogok gyakorlására. Ilyeneknek tekintem az oktatáshoz való jogot, a kulturális tevékenységhez való jogot, médiahasználatot, vagy a vallásszabadságot.

(4) Az önrendelkezés egy formáját jelenti, ha az adott nyelvi közösség a központi szabályozás keretei között *szabadon dönt a végrehajtás módjában.* Akkor beszélünk ilyen esetről, ha az állam egy keretszabályozást készít, amelyben a nyelvi jogok gyakorlásának tényleges módját a kisebbségre bízza. Ez esetben a (ii) ponttól eltérően a kisebbség dönti el, hogy pl. a kisebbségi nyelven tanító intézmények részére juttatott állami támogatást hogyan osztja el, vagy milyen típusú intézmények létrehozatalát, fenntartását ösztönzi, továbbá személyügyi kérdésekben dönt, stb. Ezt fontos lépésnek tartom akkor, amikor a kisebbségek önrendelkezésének fázisait vesszük számba. A kisebbségek tekintetében a szubszidiaritás első szintje az, amikor a végrehajtásban önrendelkezési

[54] Rixer, 2013: 117-124.

jogosultságot kapnak.[55] Ez még azonban nem jelent önkormányzatiságot, hiszen a helyi normatív döntéshozatal joga hiányzik.

(5) Az önkormányzás intézményesült formája az, amikor a helyi közösségnek *döntési szabadsága van a szabályozásban és annak végrehajtásában.* Ez a szint áll a „nemzeti kulturális autonómiával" legszorosabb kapcsolatban, ahogy Ephraim Nimni professzor rámutat. A kulturális önrendelkezés legújabbkori története visszanyúlik az Osztrák-Magyar (soknemzetiségű) monarchiához, ahol nem területi, hanem széleskörű kulturális önrendelkezése volt egyes népcsoportoknak.[56] Az önkormányzás e szintje tulajdonképpen a „*kulturális autonómia*" fogalmát meríti ki.[57] A kisebbség akár lokálisan elkülönítetten (területi) vagy az országban területileg nem körülhatárolhatóan (személyi) önrendelkezést gyakorol, ahol a helyi közösséget érintő nyelvjogi és kulturális kérdésekre a közösség tagjai adnak választ (ilyen például a Hollandiában élő fríz közösség autonómiája, vagy a magyarországi kisebbségi önkormányzatok). Önrendelkezési jogukat saját választott testületeik, vagy képviselőik útján gyakorolják. Roach kiemeli, hogy „szemben a többszintű kormányzás elképzeléseivel, egyre több európai állam fordul elsődleges és másodlagos autonómia biztosítása felé azért, hogy [...] a szolidaritást és a társadalmi kohéziót a legjobban elérje."[58] Általában az önrendelkezés e formája sem található meg központi szabályozás nélkül. A központi szabályozás (lásd (ii) pont) léte tehát nem kizárólagos, hiszen szabályozás-technológiailag nehezen elképzelhető a szubszidiárius döntéshozatal alkotmányos vagy legalább törvényi felhatalmazás nélkül.

(6) Erősebb autonóm szint a helyi közösség teljes anyagi és döntési szabadsága, azaz *politikai autonómiája.* A nyelvi jogok és az autonómiák kapcsolata már Hurst Hannum örökzöld monográfiájában tisztán levezetésre került, ahol a professzor külön kiemeli a nyelvnek, mint az autonómia egyik összetevőjének a szerepét. [59] Az önálló parlamenttel, végrehajtó hatalommal, valamint sok esetben (pl. Feröer, Åland,

[55]Ennek az önrendelkezés-típusnak a nemzetközi relációit részletesen találjuk: Roach, 2005: 25. és Hannum, 1996: 49.

[56]Lásd: Nimni, 2005: 1-14. Egyebekben Nimni hivatkozza Karl Renner State and Nation című művét is, amelyet ugyanennek a kiadványnak a 21-45. oldalain reprint formában tettek közzé.

[57]Lásd a fríz, szlovéniai, horvátországi vagy magyar kulturális autonómiákat. A fogalom alatt itt Kovács Péter által is használt jelentéstartalmat értem. Kovács, 2000: 51.

[58]Roach, 2005: 32.

[59]Hannum, 1996: 458.

Katalónia, Dél-Tirol) gazdasági önállósággal is rendelkező közösségek tulajdonképpen teljes önkormányzattal bírnak – a többségi állam alkotmányos keretei között. A nyelvvédelem tekintetében ide sorolom a három ország területén elterülő Saami közösségek kulturális autonómiáját is.

(7) Végezetül a skála másik végére a *társnemzeti* státust helyeztem, amely tipikusan Belgium nyelvi közösségeit és a Finnországban élő svédeket jellemzi.

5.5. Nyelvi jogok az ET és az EBESZ dokumentumaiban

Egy közösség identitásának egyik legfőbb megőrző eszköze a nyelv. Snezana Trifunovska, a nijmegeni Radboud egyetem kutatója szerint „egy közösség nyelvhasználata magán és hivatalos viszonyokban, valamint az oktatásban és a kultúrában nem csak a történelem, tradíciók és kultúra, valamint mindezekhez való tartozás megőrzéséhez járul hozzá, hanem egyúttal egy politikai és szociális stabilitást is nyújt abban az államban, ahol élnek."[60]

A nemzetközi dokumentumok igyekeznek a különböző aspektusokból védeni a nyelvhasználatot és a kérdést szabályozni. Trifunovska szerint a nemzetközi normák az alábbi szabályozást tartalmazhatják a nyelvi jogokat illetően:[61] a) antidiszkriminációs normák, amelyek a nyelvet is védik; b) speciális helyzetekben (pl. bíróság előtt) való nyelvhasználatot biztosító normák; c) normák, amelyek a kisebbségeknek biztosítanak nyelvi jogokat.

E vizsgálat és körkép tárgyát képező, a hatóságokkal való anyanyelvhasználat kérdését Európában a multilaterális dokumentumok között két *stricti iuris* és egy ún. *„soft law"* nemzetközi dokumentum rendezi. A két nemzetközi szerződés az Európa Tanács Nemzeti kisebbségekről szóló Keretegyezménye, valamint a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája, az utóbbi pedig az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet oslói ajánlásai a nyelvi jogokról.

Az Európa Tanács két hivatkozott dokumentuma a kisebbségvédelmi nemzetközi kodifikáció kiemelkedő alkotásai. Ahogy Kovács Péter elemzi a kisebbségvédelmi kodifikációs tevékenységet 1945 és 1990 kö-

[60] Trifunovska, 2002: 235-236.
[61] Trifunovska, 2002: 236.

zött[62] a „második világháború befejezése óta eltelt évtizedek nemzetközi jogalkotása egészen a 80-as évek végétől számítható újabb lendületig nem tudott – s talán megkockáztatható állítás – nem is igazán akart meghatározó jelentőségű kisebbségvédelmi szerződést vagy egyéb sarkalatos dokumentumot alkotni."

A kommunista diktatúrák 89-90-es bukásával és a vasfüggöny leomlásával olyan társadalmi feszültségek, helyzetek kerültek Európa nyugati fele elé, amely közvetlen kodifikációt eredményezett a nemzetközi szervezetekben. Ennek kiváló példája az 1992. december 18-án az ENSZ Közgyűlése által elfogadott 47/135. határozat,[63] az 1992. november 5-én aláírásra megnyílt Nyelvi charta[64] és az 1995. február 1-én aláírásra megnyílt Keretegyezmény.[65] A nemzetközi dokumentumok a kilencvenes évekre egyre konkrétabb szabályozást mertek megfogalmazni.

Az Európa Tanács keretében létrejött szerződések egyik fő jellemzője, hogy végrehajtásukat az ET rendszeresen ellenőrzi. A kötelező jogi normák kikényszerítése nemzetközi szinten más, mint a belső jogban, ahol egy állam például egy hatóság létrehozásával teszi ezt. Itt elsősorban politikai jellegű észrevételek és szankciók várnak a kötelezettséget nem teljesítő államra.

Az Európa Tanács a tagállami ígéretek végrehajtásának ellenőrzését a Parlamentális Közgyűlés egy állandó bizottsága, a *Monitoring Committee* útján látja el.[66]

Az általános monitorozási eljáráson kívül azonban mind a két kisebbségi szerződésnek (Keretegyezmény és Nyelvi charta) van *önálló ellenőrzési, illetve beszámoltatási mechanizmusa.*

5.5.1. A Keretegyezményről

A kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény nevéből is következtethetően, Európa általános kisebbségvédelmi szerződése. Jellemzője, hogy általánosan fogalmaz, sőt éppen annyira tágítja a kereteit, hogy minden

[62] A szerző idézi Bruhács Jánost. Kovács, 1996: 11.

[63] „Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól" címet viseli.

[64] Hatályba lépett 1998. március 1-én; ETS. no. 148.; hazánkban kihirdette: 35/1995 (IV. 7.) Ogy. határozat

[65] Hatályba lépett 1998. február 1-én; ETS. no. 157.; hazánkban kihirdette: 1999. évi XXXIV. törvény

[66] A Monitoring Committee a 1115 (1997) sz. határozat értelmében 1997. április 25-én kezdte meg munkáját a Parlamenti Közgyűlés (PKGY) állandó bizottságaként.

ET tagállam – a Kaukázustól a Pireneusokig – beleférjen. Igazi erejét egy jól szervezett ellenőrző mechanizmus jelenti.

Az egyezmény – általános jellege ellenére – 5. cikk. 1. bekezdésében a kisebbségi személyek *identitásának szükségszerű elemeként említi a nyelvet*, amelynek használatára és fejlesztésére jogosultak. Az egyezmény a nyelvhasználatot elismeri még mint a véleménynyilvánításhoz való jog része (9. cikk), magán és nyilvános szóbeli és írott formában, hivatalos viszonyokban, információs és jogvédelmi helyzetekben (10. cikk). A Keretegyezmény továbbá elismeri a kisebbségi nyelvhasználat kapcsolatát a névhasználattal, táblafeliratokkal (11. cikk), oktatással (12. cikk); továbbá az anyanyelv tanulásának általános jogát (14. cikk).

A Keretegyezmény e könyv szűkebb tárgyát, a hivatalos nyelvhasználatot, több helyen is említi. Először a *preambulum* hatodik bekezdésében találkozunk a nyelvi identitás tiszteletben tartásával, megőrzésével, fejlesztésével. Ezeket a preambulum mint egy pluralista és valódi demokratikus társadalom kötelezettségét fogalmazza meg.

A normaszövegben a következő szakaszok vonatkoznak a hivatalos nyelvhasználatra:

4. cikk, a törvény előtti egyenlőség általános klauzulája 5. cikk, amely egy állami kötelezettség arra, hogy *támogatják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára kultúrájuk megőrzését és fejlesztését, úgyszintén identitásuknak nevezetesen vallásuk, nyelvük, hagyományaik és kulturális örökségük megőrzésének feltételeit* (1. bekezdés). A 2. bekezdés *non facere obligatiot* állapít meg azzal, hogy az államokat tartózkodásra kötelezi minden asszimilációs politikától.

A 10. cikk a nyelvhasználat központi része a szerződésben, ezért e szakaszt szó szerint közlöm:

„*1. A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek elismerik kisebbségi nyelvének szabad és beavatkozás nélküli használatát úgy magánbeszélgetésben mint nyilvánosan, szóban és írásban.*

2. A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek által hagyományosan vagy jelentős számban lakott területeken, amennyiben azok a személyek úgy kívánják, vagy az ilyen kívánság megfelel a valóságos szükségnek, a Felek erőfeszítéseket tesznek arra, hogy biztosítsák - lehetőség szerint - e személyek és a közigazgatási hatóságok közötti kisebbségi nyelv használatát elősegítő feltételeket.

3. A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy biztosítják minden, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személynek azt a jogot, hogy olyan

nyelven, amelyet megért, a legrövidebb időn belül tájékoztassák letartóztatásának okairól és minden ellene felhozott vád természetéről és indokairól, valamint hogy ezen a nyelven védekezhessen - ha szükséges - ingyenes tolmács segítségével."

Az ET a Keretegyezmény *végrehajtására egy önálló monitoring rendszert* állított fel, amely elsősorban politikai jellegű és nem jogi számonkérést jelent, azaz bíróság előtt nem érvényesíthetőek a megállapítások, hanem a legfontosabb politikai testület, a Miniszteri Bizottság fogalmaz meg ajánlást a tagállam számára. Az ellenőrzés tárgya a Keretegyezményben foglalt jogi normák törvényalkotási és gyakorlati politikai *megvalósításának foka* (adequacy of measures), amely alapvetően politikai jellegű tevékenység. Ugyanakkor meghatározó szempont, hogy a Keretegyezményben vállalt, nemzetközi jogi érvényű kötelezettségek teljesítésének ellenőrzéséről van szó. Továbbá végrehajtási ellenőrzési mechanizmus politikai jellegét igazolja az a tény, hogy az ellenőrzés végrehajtásával a Keretegyezmény a Miniszteri Bizottságot bízta meg.[67] Az általa létrehozott Tanácsadó Bizottság a Miniszteri Bizottságnak alárendelt, tanácsadó, véleményező szerepet játszik. E funkciójának ellátásához azonban megfelelő mértékű autonómiát, önállóságot kellett számára biztosítani.

Az ET Miniszteri Bizottságának mandátuma alapján a feladattal megbízott kormányszakértői munkacsoport (CAHMEC) 1997. júliusi és szeptemberi ülésein befejezte a Keretegyezmény végrehajtás-ellenőrzési mechanizmusával és az abban részt vevő Tanácsadó Bizottság összetételével, működési elveivel kapcsolatos eljárások kidolgozását [Res(97)10].

A *végrehajtás ellenőrzése* a Keretegyezmény előírásai szerint a Miniszteri Bizottság hatásköre. A Miniszteri Bizottság tevékenységét egy független, pártatlan szakértőkből álló szakmai tanácsadó testület, a Tanácsadó Bizottság segíti.

a) A Tanácsadó Bizottság összetétele:

A Miniszteri Bizottság minden részes állam tekintetében választ egy szakértőt az előterjesztett jelöltek közül (legalább két jelölt állítása kötelező). A jelöltek személyére a részes államok tehetnek javaslatot.[68]

A Miniszteri Bizottság által megválasztott szakértőkből alakul meg maximum 18 fő részvételével a Tanácsadó Bizottság, akik a testület ún.

[67] 24. cikk (1) bekezdés. Az eljárásról, összetételről forrásként lásd a Keretegyezmény indokolását.

[68] Magyarország részéről 2012. október 10-től négy évre Kovács Péter professzor (PPKE) vesz részt a munkában.

rendes tagjai (ordinary member). Megválasztásuk a jelölések benyújtásának időrendi sorrendjében történik. A megválasztott képviselők automatikusan a TB rendes tagjai lesznek, amíg a szakértők száma nem haladja meg a 18-at. Ezt követően működésbe lép a sorshúzáson alapuló rotációs rendszer.

A testületbe be nem került szakértők az un. *ad hoc* tagok (additional member). Szerepük, hogy tanácsadóként részt vegyenek azon ország jelentésének megvitatásában, amely részéről őket megválasztották, de nem rendelkeznek a döntéshozatalban való részvételi joggal. (Nem rendelkeznek a döntéshozatalban való részvételi joggal a rendes tagok sem, amikor azon ország jelentése áll megvitatás alatt, amely részéről őket megválasztották.) A szakértői megbízás időtartama négy év, egyszeri újrajelölési lehetőséggel.

b) A Tanácsadó Bizottság működése:

A részes államok öt éves időszakonként küldenek jelentést a főtitkárnak (az elsőt egy évvel az egyezmény hatályba lépése után). A Miniszteri Bizottság a tagállamok jelentéseit továbbítja a Tanácsadó Bizottságnak.

A Tanácsadó Bizottság minden jelentést véleményez. Véleményének kialakítása során tagállamok jelentésein túl megkötés nélkül bármely forrásból származó információt felhasználhat.

A Tanácsadó Bizottság által kialakított véleményt és ajánlásokat a Miniszteri Bizottság hagyja jóvá. A részes államoknak tett ajánlások végrehajtásához a Miniszteri Bizottság határidőt jelöl meg, a részes államok rendszeres tájékoztatást adnak az ajánlások végrehajtásáról. Az ajánlások végrehajtásának utómunkálatait a Miniszteri Bizottság ellenőrzi, alkalmankénti utasításai alapján abban a Tanácsadó Bizottság is részt vesz. A Tanácsadó Bizottság javaslatot tehet a Miniszteri Bizottságnak *ad hoc* jelentések bekérésére egyes részes államoktól. Erre sürgős reagálást igénylő, rendkívüli esetekben kerülhet sor. A Tanácsadó Bizottság rendszeresen tájékoztatja a Miniszteri Bizottságot tevékenységéről.

A kormányok jelentéseit a Főtitkár kézhezvétel után nyilvánosságra hozza. A Miniszteri Bizottság a kormányjelentésekkel kapcsolatos következtetéseit, ajánlásait, a Tanácsadó Bizottság véleményét, illetve a részes államoknak a MB ajánlásaival és a TB véleményével kapcsolatos észrevételeit határozatának elfogadása után nyilvánosságra hozza.

A Keretegyezmény 25. cikkének megfelelően a tagállamok jelentéseket kell meghatározott időközönként írjanak, amelyek nyilvánosak és az Európa Tanács honlapjáról letölthetők.[69]

5.5.2. A Nyelvi chartáról

A Nyelvi chartát az Európa Tanács az Európai Helyi vagy Regionális Közhatóságok Kongresszusa kezdeményezésére alkotta meg.[70] 1992. november 5-én nyílt meg aláírásra. Hatályba (az 5. ratifikáció után három hónappal – lásd 19. cikk) 1998-ban lépett.

A Charta meghatározza azokat a célokat és elveket, melyek alapján a részes államoknak a regionális vagy kisebbségi nyelvek irányában folytatott politikájukat alakítaniuk kell.[71] Mindenekelőtt – és ez a védelem alapfeltétele – az államoknak el kell ismerniük a regionális vagy kisebbségi nyelvek létét területükön. Tiszteletben kell tartaniuk a nyelv földrajzi körzetét, a közigazgatási felosztás nem akadályozhatja a nyelv használatát. A Charta elismeri, hogy nem elégséges a diszkrimináció tilalma e nyelvek védelme terén, ezért megengedi az előnyös megkülönböztetést („pozitív diszkrimináció" – affirmative action). A nyelv használatának elősegítése mind a magán-, mind a közéletben, megfelelő eszközök biztosítása az oktatásban, az azonos és különböző nyelvi csoportok közötti kapcsolatok megőrzése, elősegítése további célok, melyeket a Charta megvalósítása során az államoknak szem előtt kell tartaniuk.

A Charta ezen túlmenően „*à la carte*" rendszerben (vagyis választhatóan) konkrét intézkedéseket sorol fel a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának előmozdítására. Ezek a rendelkezések az oktatásban (8. cikk), az igazságszolgáltatásban (9. cikk), a közigazgatási hatóságokkal és közszolgálati szervekkel való kapcsolatokban (10. cikk), a tömegtájékoztatási eszközök terén (11. cikk), a kulturális tevékenységek során (12. cikk), a gazdasági és társadalmi életben (13. cikk), valamint a határokon túli cserekapcsolatokban (14. cikk) irányoznak elő konkrét intézkedéseket. E rendelkezések közül minden állam a terü-

[69] *http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/default_en.asp*

[70] A Kongresszus az Európa Tanács harmadik „pillérét" alkotja a Miniszteri Bizottság és a Parlamentáris Közgyűlés mellett. Tagjait (megegyező számban a PKGY tagjaival) a tagállamok helyi és regionális közhatóságai delegálják.

[71] Sajtóközlemény a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája hatályba lépéséről, HTMH, 1998, *www.htmh.hu/sajto/nyelvi – c.htm*

letén található regionális vagy kisebbségi nyelv helyzetének, igényeinek leginkább megfelelő legerősebb rendelkezéseket köteles kiválasztani.

A 2. cikk tartalmazza a kötelezettségvállalásokat úgy, hogy mindegyik Fél vállalja, hogy a II. rész valamennyi rendelkezését alkalmazza és a III. rész rendelkezései (összesen 98 bekezdés) közül legkevesebb harmincöt bekezdést vagy pontot alkalmaz, éspedig legalább hármat-hármat a 8. és 12. cikkből és egyet-egyet a 9., 10., 11. és 13. cikkből — tehát a számunkra releváns rendelkezésekből is.

A Charta végrehajtásának felügyeletét az ET Miniszteri Bizottsága végzi, egy erre a célra létrehozott titkárságon keresztül.[72] (Jelen sorok írójának 2002-ben volt szerencséje itt gyakorlatot tölteni.) Az államok a hatálybalépést követő egy éven belül, majd három évente jelentésben számolnak be vállalásaik teljesítéséről. E jelentések alapján a Miniszteri Bizottság — támaszkodva a szakértői bizottság véleményére — ajánlásokat fogalmaz meg. A szakértői bizottság tagjait a tagállamok egy-egy független, a kisebbségi jogoknak kiváló ismerője adja. [73] Fontos eleme az ellenőrzésnek, hogy a szakértői bizottság véleményének és javaslatainak elkészítése során felhasználhatja nem-kormányzati szervezetek (NGO-k) tájékoztatását, információit. Ezért kapnak szerepet a kisebbségek által készített ún. „árnyékjelentések", amelyek a hivatalos jelentést „egészítik ki" a kisebbség szempontjából.

Mivel e körkép nem nemzetközi jogi tárgyú, és könnyebb megérteni a későbbi országelemzéseket, ha ismerjük a pontos szabályozást, így a releváns rendelkezéseket az alábbiakban – kivételesen – szó szerint közlöm.

7. cikk — Célok és elvek (Az asszimiláció tilalma)
1. bekezdés b) pont: minden egyes regionális vagy kisebbségi nyelv földrajzi körzetének tiszteletben tartása annak érdekében, hogy a fennálló vagy később létesítendő közigazgatási felosztás ne képezze e regionális vagy kisebbségi nyelv támogatásának akadályát;
2. bekezdés (1. mondat): A Felek vállalják, hogy ha azt még nem tették volna meg, megszüntetnek minden indokolatlan megkülönböztetést, kizárást, megszorítást vagy előnyben részesítést, amely valamely regionális vagy kisebbségi nyelv használatát érinti, és célja az, hogy e nyelv

[72] vö. Kardos, 2012: 66-79.
[73] E testületben pedig hazánkat Kardos Gábor professzor úr (ELTE) képviseli. A szakértői bizottság munkájáról lásd Kardos, 2009: 55-63.

megőrzésétől vagy fejlesztésétől elbátortalanítson, vagy azt veszélyeztesse.

9. Cikk — Igazságszolgáltatás

1. Az olyan igazságszolgáltatási kerületekben, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedések megtételét indokolja, a Felek e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és azzal a feltétellel, hogy a jelen bekezdés által nyújtott lehetőségek kihasználását nem minősíti a bíró az igazságszolgáltatás rendes ügymenetét akadályozónak, vállalják, hogy

a. büntetőeljárásokban:

i. biztosítják, hogy az igazságszolgáltatási hatóságok az egyik fél kérelmére az eljárást a regionális vagy kisebbségi nyelveken folytassák, és/vagy

ii. garantálják a vádlott jogát, hogy saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja, és/vagy

iii. biztosítják, hogy az indítványok, az írásos és szóbeli bizonyítékok ne minősülhessenek pusztán azon az alapon elfogadhatatlanoknak, hogy regionális vagy kisebbségi nyelven készültek, és/vagy

iv. az igazságszolgáltatási eljáráshoz kapcsolódó okmányokat kérelemre a regionális vagy kisebbségi nyelveken is kiállítják, ha szükséges, tolmácsok és fordítások igénybevételével úgy, hogy az ne jelentsen az érdekelteknek külön költséget;

b. polgári eljárásokban:

i. biztosítják, hogy az igazságszolgáltatási hatóságok az egyik fél kérésére az eljárást a regionális vagy kisebbségi nyelveken folytassák, és/vagy

ii. megengedik, hogy amennyiben egy peres félnek személyesen kell megjelennie a bíróság előtt, úgy ott saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja anélkül, hogy az számára külön költséget jelentsen, és/vagy

iii. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelven készült dokumentumok és bizonyítékok benyújtását, ha szükséges tolmácsok és fordítások segítségével;

c. a közigazgatási ügyekben illetékes igazságszolgáltatási szervek előtti eljárásokban:

i. biztosítják, hogy az igazságszolgáltatási szervek az egyik fél kérésére az eljárást a regionális vagy kisebbségi nyelveken folytassák, és/vagy

ii. megengedik, hogy amennyiben egy peres félnek személyesen kell megjelennie az igazságszolgáltatási szerv előtt, úgy ott saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja anélkül, hogy az számára külön költséget

jelentene, és/vagy
iii. megengedik regionális vagy kisebbségi nyelveken készült dokumentumok és bizonyítékok benyújtását, ha szükséges, tolmácsok és fordítások segítségével;
d. intézkednek, hogy a fenti b. és c. bekezdések i. és iii. pontjainak végrehajtása, valamint a tolmácsok és fordítások esetleges alkalmazása az érdekeltek számára ne jelentsen többletköltséget.

2. A Felek vállalják, hogy
a. nem minősítik érvénytelennek az államban készült jogi okmányokat pusztán azon az alapon, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelven íródtak; vagy
b. nem minősítik a Felek között érvénytelennek az országban készült jogi okmányokat pusztán azon az alapon, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelven készültek és biztosítják, hogy azok az érdekelt, de e nyelvet nem beszélő harmadik Féllel szemben is felhívhatók legyenek, azzal a feltétellel, hogy az okmány tartalmát az azt felhívni kívánó(k) velük megismerteti(k); vagy
c. nem minősítik a Felek között érvénytelennek az országban készült jogi okmányokat pusztán azon az alapon, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelven készültek.

3. A Felek vállalják, hogy kisebbségi vagy regionális nyelveken hozzáférhetővé teszik a legfontosabb állami törvényszövegeket, valamint azokat, amelyek különösen érintik e nyelvek használóit, feltéve, hogy e szövegek másként nem hozzáférhetők.

10. Cikk - Közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek

1. Az állam azon közigazgatási kerületein, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek a nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogy az ésszerűen lehetséges, vállalják, hogy
i. gondoskodnak arról, hogy a közigazgatási hatóságok a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, vagy
ii. gondoskodnak arról, hogy a közösséggel kapcsolatban álló tisztviselőik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják azokkal a személyekkel fennálló kapcsolataikban, akik hozzájuk ezeken a nyelveken fordulnak, vagy
iii. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók szóbeli és írásbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthas-

sanak be, és választ is ezeken a nyelveken kapjanak, vagy
iv. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók írásbeli és szóbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be, vagy
v. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók jogérvényesen nyújthassanak be ilyen nyelvű dokumentumot;
b. széles körben használt közigazgatási szövegeket és formanyomtatványokat a lakosság számára, regionális vagy kisebbségi nyelveken, illetve kétnyelvű változatokban tesznek közzé;
c. megengedik, hogy a közigazgatási hatóságok dokumentumokat regionális vagy kisebbségi nyelven készítsenek.

2. Azon helyi és regionális hatóságokat illetően, melyek területén a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek vállalják, hogy megengedik és/vagy bátorítják:
a. a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban;
b. a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak azt a lehetőséget, hogy szóbeli vagy írásbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be;
c. a regionális testületek hivatalos dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;
d. a helyi testületek dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;
e. hogy a regionális testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;
f. hogy a helyi testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;
g. a helyneveknél a regionális vagy kisebbségi nyelveken hagyományos és helyes formák használatát vagy elfogadását, ha szükséges a hivatalos nyelv(ek) szerinti elnevezésekkel együttesen használva.

3. A közigazgatási hatóságok vagy az ő nevükben tevékenykedő más személyek általműködtetett közszolgálati szerveket illetően a Szerződő Felek a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának területein e

nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogyan az ésszerűen lehetséges, vállalják, hogy
a. gondoskodnak arról, hogy használják a regionális vagy kisebbségi nyelveket a szolgáltatások nyújtásakor; vagy
b. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak, hogy kérelmet ezeken a nyelveken terjesszenek elő, és úgy is kapjanak rá választ; vagy
c. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak, hogy kérelmet ezeken a nyelveken terjesszenek elő.

4. Az 1., a 2. és a 3. bekezdések közül általuk elfogadott rendelkezések végrehajtására tekintettel a Felek vállalják, hogy az alábbi intézkedések közül egyet vagy többet meghoznak:
a. az esetleges szükséges fordítás vagy tolmácsolás;
b. elegendő számú köztisztviselő és más közalkalmazott foglalkoztatása, és ha szükséges, képzése;
c. azoknak az igényeknek a lehetséges mértékű kielégítése, melyek arra irányulnak, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának területein a regionális vagy kisebbségi nyelvet ismerő köztisztviselőket nevezzenek ki.

5. A Felek vállalják, hogy megengedik a családneveknek az érdekeltek kérésére a regionális vagy kisebbségi nyelveken történő használatát és felvételét.

A Kárpát-medence államaiból az alábbiak ratifikálták a chartát és az egyes kötelezettségvállalások a következők szerint alakulnak:[74]

[74] 2014. decemberig, a kézirat lezárásáig, csak a 9. és 10. cikkelyre figyelemmel. Forrás: a nyelvi charta titkárságának honlapja *http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/*

Szlovákia:[75]

(csak a magyar nyelv tekintetében)

9. cikk

(1) bekezdés: a.(ii), (iii); b.(ii), (iii); c.(ii), (iii); d),
(2) bekezdés: a),
(3) bekezdés;

10. cikk

(1) bekezdés: a.(ii),
(2) bekezdés: a), b), c), d), f), g);
(3) bekezdés: b), c),
(4) bekezdés: a), c),
(5) bekezdés.

Ukrajna:[76]

9. cikk

(1) bekezdés: a (iii), b (iii), c (iii)
(2) bekezdés: c.;
(3) bekezdés.

10. cikk

(2) bekezdés: a, c, d, e, f, g;
(4) bekezdés: c.

Románia:[77]

(csak a magyar nyelv tekintetében)

9. cikk

(1) bekezdés: a(ii), (iii); b(ii), (iii); c(ii), (iii); d;
(2) bekezdés: a.
(3) bekezdés

10. cikk

(1) bekezdés: a (ii), (iii), (iv), (v); b, c;
(2) bekezdés: b, c, d, e, f, g;
(3) bekezdés;
(4) bekezdés: b., c.;
(5) bekezdés.

Szerbia:[78]

9. cikk

(1) bekezdés: a. (ii), (iii); b. (ii); c. (ii); d.
(2) bekezdés: a, b, c;
(3) bekezdés

10. cikk:

(1) bekezdés: a. (iv), (v); c.;
(2) bekezdés: b., c., d., g.;
(3) bekezdés: c.;
(4) bekezdés: c.;
(5) bekezdés.

Horvátország:[79]

9. cikk

(1) bekezdés: a. (ii), (iv); b. (ii), (iii); c. (ii), (iii); d.
(2) bekezdés: a.

10. cikk:

(1) bekezdés: a. (iii), (iv); b., c.;
(2) bekezdés: a., b., c., d., g.;
(3) bekezdés: a., b., c.;
(5) bekezdés.

[75]Kisebbségi nyelvek: bolgár, cseh, horvát, magyar, német, lengyel, roma, ruszin, ukrán.

[76]Ukrajna először 1996-ban írta alá a szerződést, amelyet 1999 utolsó munkanapján ratifikáltak is, ám „alkalmazását az elfogadás ügyrendjének alkotmányellenességére való hivatkozással felfüggesztették". (Beregszászi – Csernicskó, 2003: 115.) Végül 2005. szeptember 19-én ratifikálta az állam a Nyelvi Chartát és hatályba 2006. január 1-jén lépett. *Kisebbségek Ukrajnában:* fehérorosz, bolgár, gaguz, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román szlovák és magyar.

[77]Románia 1995-ben írta alá a chartát. Tizenhárom évi politikai huzavona és csatározások eredménye lett, hogy 2008. január 29-én végre ratifikálták a szerződést. Hatályba 2008. május 1-jén lépett. *Kisebbségi nyelvek Romániában:* albán, örmény, bolgár, cseh, horvát, német, görög, olasz, yiddis, macedón, magyar, lengyel, romani, orosz, rutén, szerb, szlovák, tatár, török, ukrán.

[78]Szerbia 2006-ban ratifikálta a Nyelvi chartát. Elismert kisebbségi nyelvek: albán, bosnyák, bolgár, magyar, romani, román, rutén, szlovák, urkrán, horvát.

[79]Kisebbségi nyelvek: olasz, szerb, magyar, cseh, szlovák, rutén és ukrán.

Szlovénia:[80]

9. cikk

(1) bekezdés: a.; b.; c.; d.

(2) bekezdés: a.;

10. cikk:

(1) bekezdés: a (i), b, c;

(2) bekezdés;

(3) bekezdés: a;

(4) bekezdés;

(5) bekezdés.

Ausztria:

(a magyar nyelv használata Várvidéken, azaz Burgenland tartományban)[81]

9. cikk

(1) bekezdés: a. (ii, iii), b. (ii, iii), c. (ii, iii), d.

(2) bekezdés: a.

10. cikk

(1) bekezdés: a. (iii), c.

(2) bekezdés: b., d.

(4) bekezdés: a.

(5) bekezdés.

Magyarország:[82]

9. cikk

(1) bekezdés: a. (ii), a. (iii), a. (iv), b. (ii), b. (iii), c. (ii), c. (iii)

(2) bekezdés: a., b., c.

10. cikk:

(1) bekezdés:a (v), c

(2) bekezdés: b., e., f., g.;

(3) bekezdés: c.;

(4) bekezdés: a., c.

(5) bekezdés.

A Nyelvi charta végrehajtásáról írt jelentések szövegét alább, az egyes országok elemzésénél dolgoztam fel.

5.5.3. Szemelvények a strasbourgi esetjogból

Az Európa Tanács által ellátott kisebbségvédelemhez járulékosan kapcsolódik ugyan, de érdemes megemlíteni az *Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogát.* A Bíróság nem kisebbségvédelmi intézmény. Még kevésbé a nyelvi jogok védelmére hivatott fórum. A Bíróság ítélkezésében az Emberi Jogok Európai Egyezményébe ütköző cselekményeket vizsgálja, amely egyezményben azonban nincsenek kisebbségvédelmi rendelkezések. Mégis azért kell itt röviden megemlékezni a Bíróság joggyakorlatáról, mert az áttételesen jelentősen hozzájárul az össz-európai kisebbségvédelemhez.[83]

[80] Regionális nyelvek: magyar, olasz. A vállalások e két cikk tekintetében mindkét nyelvre egyformán vonatkoznak.

[81] A magar nyelv Bécs fővárosban külön kiemelésre került a ratifikáció során, de a 9. és 10. cikkek nem alkalmazhatóak e régióban.

[82] Kisebbségi nyelvek: horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén. A 2008. évi XLIII. törvénnyel Magyarország kiterjesztette a védelmet a cigány (romani és beás) nyelvekre is.

[83] vö: Kovács, 2004, 220-252.

A Bíróság joggyakorlatában a kisebbségvédelem valamely más emberi jog megsértéséhez kapcsolódva jelenik meg. Így különösen valamely politikai alapjoghoz, vagy szociális joghoz, eljárási alapjoghoz vagy a megkülönböztetés tilalmához kapcsolódó jogesetekben fedezhetünk fel kisebbségi, vagy esetleg nyelvi jogi szálat. Az alábbiakban pár olyan jogesetet citálnék a bírósági gyakorlatából, amelyek – e könyv tárgyához igazodóan – kifejezetten kisebbségek nyelvi jogainak megsértését vizsgálták.

A *politikai jogok* és azon belül is különösen az egyesüléshez való jog, illetve választójog tárgyban érintett a *Fryske Nasjonale Partij v. Hollandia* ügy (app.no. 11100/84), amelyben egy fríz politikai párt jelöltjei egy választási eljárás során nem az államnyelven, hollandul regisztráltak, ezért a jelölést a választási szervek elutasították és a fellebbezést sem fogadták a kisebbségi fríz nyelven, azonban mindez nyelvi jogsértést nem eredményezett a döntés szerint. Hasonlóan, a *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium* (app.no. 9267/81) ügyben egy francia nyelvű belga állampolgár képviselői esküjének nyelvválasztása kapcsán mondta ki a Bíróság (akkor még Bizottság), hogy azzal, hogy a belga nyelvi régiókban egy adott nyelv használata kötelező, az nem sérti az egyezményt, mert így a nyelvi kisebbségek arra vannak ösztönözve, hogy olyanokra szavazzanak, akik képesek és készek régiójuk nyelvét használni. A *Georges Clerfayt, Pierre Legros et al v. Belgium* (app.no. 10650/83) ügyben szintén a belga nyelvi régiók által okozott korai feszültségek jelentek meg a Bíróság előtt. Itt a német nyelvi régióban egy önkormányzati tanács francia nyelvű határozatát érvénytelenítették, amely nem jelent nyelvi diszkriminációt tekintettel a terület alkotmányos státusára. Végül a *Podkolzina v. Lettország* (app. no. 46726/99) ügyet említem, amelynek felperese egy orosz nyelvi kisebbséghez tartozó lett állampolgár, akit azért nem engedtek választási jelöltséghez, mert az állami (lett) nyelvi képességeit vizsgáló bizottság és a regisztrációt végző választási bizottság a tisztességes eljárás követelményét megsértették.

Nyelvi jogsérelmek elutasítását találjuk az *oktatási jogokkal* kapcsolatos jogesetek között. Egyik fontos alapügy az úgynevezett *„belga nyelvi ügy”*, teljes nevén „Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium” v. Belgium (App. no. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64.) amely ügy a flamand területeken élő francia ajkú (vallon) lakosoknak az anyanyelvi oktatáshoz való hozzáféréséről szól, és a bíróság megállapította, hogy az 1963-as oktatási törvény és az alapján folytatott gyakorlat a meg-

különböztetés tilalmába ütközik. Ebből a korszakból való korai nyelvi jogi ügy az *23 inhabitants of Alsemberg and Beersel v. Belgium* (app. no. 1474/62) eset, amely szintén az előbbi oktatási törvény alapján a flamand területeken való francia nyelvű oktatás megszervezése kapcsán szintén a megkülönböztetés tilalmába ütközött a gyakorlat. A *Roger Vanden Berghe v. Belgium* (app nr. 2924/26) ügyben a bíróság szintén a flamand nyelvi régióban kérelmezett (és elutasított) francia oktatási nyelv tekintetében azt állapította meg, hogy nyelvi megkülönböztetések nem minden esetben jogsértőek, és a belga nyelvi szabályozás is legitim célt tűzött ki, amely objektív és ésszerű, így nem ütközik a megkülönböztetés tilalmát szabályozó 14. cikkbe. Később az *Inhabitants of Les Fourons v. Belgium* (app. no. 2209/64.) ügyben, következetesen, a Bíróság Les Fourons település lakosainak kérelmét elutasította, mivel a nyelvi régiókban alkalmazott oktatási nyelvi szabályok nem sértik sem a 8. cikk szerinti megán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogot, sem a 14. cikk szerini megkülönböztetés tilalmát. Fontos megjegyezni, hogy az 1960-as években a belga alkotmányos reform két elemű (flamand-vallon) szövetségi berendezkedést hozott létre, amelyben három (falmand-vallon-német) nyelvi régiót alkotott, ahol a nyelvhasználat szabályozása kifejezetten a politikai feszültségek rendendezését célozta. Hasonlóan nem járt sikerrel a *Skender v. Former Yugoslav Republic of Macedonia* (app. no. 62059/00) eset felperese. Skender úr lányainak anyanyelvű (török) oktatást szeretett volna biztosítatni, ám a török nyelvű osztályt a körzetében megszüntették és más körzetbe nem vihette át a lányát, mert azt törvényi szabályozás korlátozta, azonban ez nem sértette a Bíróság szerint az egyezményt, mivel a megkülönböztetés nem volt önkényes.

Az *eljárási nyelvhasználatot* érintően különösen a 6. cikk szerinti tisztességes eljáráshoz való jogot sértő jogesetek kerülhetnek elénk. E körben az egyik fontos alapügynek tartjuk az *Isop v. Ausztria* (app. no. 808/60) ügyet, amelynek felperese egy szlovén nyelvi kisebbséghez tartozó osztrák állampolgár volt, aki önkormányzati ülésen elhangzott gyalázkodásokra benyújtott szlovén nyelvű panaszát a hatóságok nem fogadták be, amely elutasítás viszont a Bíróság szerint nem sérti az Egyezményt, hiszen – több indok között – a nyelvi kisebbség lélekszáma nem éri el azt a határt, ami felett kötelező lenne a nemzetiségi nyelvű ügyintézés. A *Bideault v. Franciaország* (app. no. 11261/84) ügyben a breton nyelv franciaországi elutasítottságára találunk példát. Bideault úr megtagadta a francia hadseregben a szolgálatot, ezért eljárás indult

ellene. Több általa citált tanú kérte, hogy breton nyelven tehessen vallomást, amelyet a francia bíróság megtagadott. A Bíróság megállapította, hogy itt sem történt meg az Egyezmény megsértése, hiszen a hatályos eljárási törvények szerint jogszerűen jártak el a hatóságok. Több, mint tíz évvel később, a *Zana v. Törökország* (app. no. 18954/91) ügyben egy polgármesterrel készített interjúban elhangzott mondat indukált büntető eljárást, amelyben Zana úr – sokszori vegzálást követően – már csak anyanyelvén (kurd nyelven) volt hajlandó vallomást tenni, amelyet a helyi hatóságok nem fogadtak el és következetesen a sérelmére hozták meg döntéseiket. A Bíróság az ügyben a szólás szabadságának korlátozását nem állapította meg, azonban a tisztességes eljáráshoz való jogot jelentősen korlátozta az állam azzal, hogy a csak kurd nyelven való vallomástételhez való ragaszkodást a védekezésről való lemondásnak értékelte. Végezetül a *Čonka v. Belgium* (app. no. 51564/99) ügyet említem, amelyben a szlovák állampolgárságú roma nemzetiségű család menekültkérelmét utasította el Belgium. Az eljárás során mind az alapügyben, mind a jogorvoslati szakaszban azonban az idegenrendészeti szervek megsértették az Egyezményt, azonban itt meg kell említenünk, noha ez az ügy nyelvi jogokat érint, nem tartozik a szűk tárgyunk alá, mivel nem egy kisebbségi személy, hanem egy menekülttel (azaz külföldivel) kapcsolatos eljárásról volt szó.

A Bíróság, mint láthattuk, sok esetben elutasítja az olyan kérelmeket, amelyek ha emberi jog szerint nem is, de a kisebbségi jog szerint indokoltak lennének. Bizonyára az olvasóban is kialakulhatott a fenti esetek gyors áttekintése nyomán egy elégedetelenség-érzés, vagy igazságtalanság-érzés. Nagyon helyesen. Azonban ez nem ront sem a Bíróság értékén, sem a kisebbségvédelem elesettségét nem jelenti. Annyit kell belátni, hogy nem kell olyat várni az Emberi Jogi Bíróságtól, amire nem képes. Véleményem szerint az, hogy a kisebbségi jogok sérelme nem eredményezi feltétlenül az emberi jogok sérelmét, elég erőteljesen rámutat arra, hogy a *bíróság ítéletei csak másodlagosan szolgálhatják a kisebbségvédelmi célokat.* Azaz, a kisebbségvédelem a Bíróság eszközrendszerébe akkor tud belekapaszkodni, ha a felperesek olyan emberi jogsértést (az Egyezményben foglalt jogok sérelmét) kifogásolják, amelyet adott esetben kisebbségi személy ellen követett el az állam. Ennek (kisebbségi szempontú) eredményessége a Bíróság következetes gyakorlata szerint azonban elég kétséges. Ez pedig azért lehet, mert a kisebbségi jog és az emberi jogok között az alapvető különbség, hogy *a kisebbségi jog egy származtatott jogterület*, amely sok más területhez (alapjogok,

szociális jogok, gazdasági jogok, állampolgárság, stb) kapcsolódik, azonban nem önálló. Azt is mondhatjuk tehát, hogy a kisebbségi jog nem az emberi jogok egy része, sőt alkotmányjogi jellemzőik is annyira eltérnek, hogy így össze sem hasonlíthatóak. Nem véletlen, hogy a tényleges kisebbségvédelmet az Európa Tanácsban külön nemzetközi szerződés alapján önálló mechanizmus szolgálja.

5.5.4. Az EBESZ ajánlásairól

A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlásokat 1998-ban fogadta el az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet. E nemzetközi szervezet az európai biztonság megőrzésére és a közös biztonságpolitika kialakítására specializálódott. Éppen ezért a kisebbségvédelmi tevékenység, amelyet a kilencvenes évek elejétől alakított ki a szervezetté alakult értekezlet (EBEÉ/EBESZ) a kisebbségek problémáit azért igyekszik megoldani, mert azok a biztonságot potenciálisan veszélyeztető konfliktusok forrásai lehetnek. (Lásd például a Balkánon az albán közösség történelmét a délszláv háborút követően, vagy Ciprus görögtörök részének feszültségeit, stb.)

Az EBESZ keretén belül megvalósult kisebbségvédelmi intézmény a Nemzeti Kisebbségi Főbiztos (Főbiztos) hivatala, amelyet az 1992. július 10-én kelt Helsinki dokumentum állított fel. A széket 1993. január 1-én a gazdag tapasztalatokkal rendelkező Max van der Stoel foglalta el elsőként; jelenleg negyedikként, Astrid Thors tölti be e tisztséget.[84]

A nemzeti kisebbségeket érintő feszültségek lényegére összpontosítva, a Főbiztos független, pártatlan és együttműködő szereplőként közelíti meg a kérdéskört. Hivatala szerint nem felügyelő szerv, de a Főbiztos az adott ügyre vonatkozó ajánlásainak elvi elemzési keretéül és megalapozásául a tagállamok által elfogadott nemzetközi normákat alkalmazza. Jellemző felfogás mára, hogy nevéből adódóan a főbiztos nem a „kisebbségekért", hanem a „kisebbségekkel kapcsolatban" tevékenykedik.[85] Ez az identitás természetesen meghatározza az intézmény hatókörét is, hiszen nem egy általános „kisebbségi ombudsmanként" viselkedik.

A Főbiztos eszközei is az egyeztető, előre jelző szerepét segítik: jelentés-rendszer, információ gyűjtés, utazás, értelmezés, ajánlások készítése, valamint az érintett államok közötti közvetítés. A Helsinki do-

[84] lásd még: *http://www.osce.org/hcnm/*

[85] A sorban harmadik főbiztos, Knut Volleback hangsúlyozta különösen, hogy felfogásában ő nem a kisebbségekért (for minorities) tevékenykedik, hanem velük kapcsolatban (on minorities).

kumentum két feladatot szab a Főbiztosnak: az egyik a korai jelzés (early warning), a másik a korai cselekvés (early action). Ezzel függ össze a Helsinki dokumentum 2.§-a , amely a tisztség megalkotásának okát jelöli meg: „intézménye a lehető legkorábbi stádiumban történő konfliktus-megelőzésnek."

A dokumentum a két feladatkör mentén csoportosítja a Főbiztos lehetőségeit és az eszközeit: (1) korai jelzés (early warning): információt gyűjt és fogad a kisebbségekről, a pártok szerepének valamint a fejlemények természetének és a lehetőségeknek a felbecsülése a lehető legkorábbi stádiumban, lehet mindezek elősegítése érdekében utaznia is az adott részes államba. (2) korai cselekvés (early action): lehetősége van adott esetben a soros elnökkel (Chairman in Office) való konzultációra, aki majd további megbeszéléseket folytathat (bizalmasan) az állammal, lehetősége van továbbá az adott államba utazni és ott – első kézből értesülve a helyzetről – szigorúan bizalmas jelentést készíteni az elnöknek. Az utazás részletes szabályait a 27. szakasz tartalmazza.

A *riport* avagy *jelentés* rendszer külön említést érdemel, hiszen ennek keretében (23a.§) információkat gyűjthet és beszerezhet (1) a kisebbségek helyzetéről, (2) pártok szerepéről, (3) a média és az (4) NGO-k helyzetéről. Kifejezetten kisebbségi témájú jelentéseket szerezhet be pártoktól, amely jelentéseknek szigorú alaki és tartalmi kötöttségeik vannak: egyrészt írásbeli forma kötelező (címzés és aláírás is teljes), másrészt egy valóságos áttekintést kell adjon a fejleményekről és a kisebbségek helyzetéről, nem régebbi, mint 12 hónapos idő-intervallumban.

A gyakorlatban azonban a biztos kevésbé élt a fent felsorolt eszközökkel, inkább olyan lépéseket tett, amelyek áttételesen következtek mandátumából. Ilyen volt a kisebbség és a többség, illetve a szomszéd államok közti közvetítés, nemzeti törvényjavaslatok szakértői véleményezése, a jószolgálat, javaslattevés, illetve kommentárokkal látta el a kisebbségvédelmi dokumentumokat. Ez utóbbira példák a hágai, lundi ajánlások, illetve nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások.

1996-ban, az Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány közreműködésével kezdődött el az EBESZ keretén belül az *oslói nyelvi ajánlások* kidolgo-

zása.[86] Tizenegy tagú, neves szakértőkből álló bizottságot hoztak létre a szövegezésre.[87]

A szöveg 21 pontban foglalja össze a nyelvi ajánlásokat az alábbi területeken: névhasználat, vallásgyakorlás, közösségi élet és NGO-k, média, gazdasági élet, közigazgatási hatóságok és közszolgáltatás, független országos intézmények, igazságszolgáltatási hatóságok, szabadságtól való megfosztás.

E vizsgálat szempontjából a közigazgatási hatóságokkal foglalkozó 13-15 és az igazságszolgáltatási hatóságokkal foglalkozó 17-19 pontok relevánsak:

Közigazgatási hatóságok és közszolgáltatás

13.)

Azokban a régiókban és településeken, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jelentős számban élnek, és ahol az erre vonatkozó igényt kifejezésre juttatták, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek biztosítani kell az a jogot, hogy a közigazgatási szervek a családi jogállással kapcsolatos dokumentumokat és beadványokat mind az állam hivatalos nyelvén vagy nyelvein, mind az illető kisebbség nyelvén kiállítsák. Hasonló módon a regionális és/vagy helyi közigazgatási szervek a családi jogállással kapcsolatos iratokat az illető kisebbség nyelvén is vezetniük kell.

14.)

A nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek megfelelő lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a közigazgatási hatóságokkal való kapcsolataikban saját nyelvüket használják, különösen azokban a régiókban és településeken, ahol jelentős számban élnek és ahol az erre vonatkozó igényt kifejezésre juttatták. Hasonló módon, ahol csak lehet, a közigazgatási hatóságoknak biztosítaniuk kell, hogy a közszolgáltatások a nemzeti kisebbségek nyelvén is rendelkezésre álljanak. Ebből a célból gondoskodniuk kell a megfelelő munkaerő-toborzási és/vagy képzési programokról.

15.)

Azokban a régiókban és településeken, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jelentős számban élnek, az államnak biztosítania kell,

[86] Mindezekről lásd az Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány kiadványát az Oslói ajánlásokról. (1998. február)

[87] Tagjai az előbb idézett kiadvány szerint: Gudmundur Alfredsson, Asbjorn Eide, Angelita Kamenska, Dónall Ó Riagáin, Beate Slydal, Miquel Strubell, Szépe György, Patrick Thornberry, Fernand de Varennes, Bruno de Witte, Jean-Marie Woehrling.

hogy a regionális és helyi önkormányzati testületek választott tagjai az e testületekhez kapcsolódó tevékenységük során az illető kisebbségi nyelvet is használhassák.

„A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nyelvének (nyelveinek) köz- és magánszférában történő használatának jogát — minként azt az oslói ajánlások megfogalmazzák — a szélesebb társadalomban való teljes részvétel kiegyensúlyozott kontextusában kell látni”.[88] Mivel az ajánlások csak politikai felelősséget vonnak maguk után, az államok könnyebben csatlakoznak, mégha a szöveg számukra erősebb szabályozást is tartalmaz. Ez a *soft law* dokumentumok igazi jelentősége.

Az ajánlások közigazgatásban való kisebbségi részvételt tárgyaló pontjainak alapja egyrészt a Koppenhágai dokumentum (1990) 35. szakasza,[89] másrészt a Keretegyezmény 10. cikk (2) bekezdése és 15. cikke.

Három fő aspektust emel ki a kommentár az ajánlások közigazgatást érintő fejezetéből: 1) a hivatalok nyelvhasználata, azaz a kisebbségi nyelven történő ügyintézés és az anyanyelvű bizonyítványok és igazolások kiállítása. 2) A közigazgatási intézményekben való kisebbségi reprezentáltság. 3) A közigazgatás megkülönböztetés-mentes eljárása. E pontnál hivatkozza a kommentár a Keretegyezmény 16. cikkét, amelyben az államok kötelezettséget vállalnak arra, hogy tartózkodnak a kisebbségek arányának önkényes megváltoztatásától egyes közigazgatási egységekben.

Igazságszolgáltatási hatóságok

17.)

Minden személynek, beleértve a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeket, jogában áll, hogy az általa érett nyelven pontos tájékoztatási kapjon letartóztatásának és/vagy fogvatartásának okairól, az ellene felhozott bármiféle vád okáról, természetéről. Joga van ahhoz, hogy védelmét, az általa legjobban beszélt nyelven adja elő, szükség esetén ingyenes tolmács igénybevételével mind a tárgyalás előtt és alatt, mind pedig a fellebbezés folyamán.

18.)

Azokban a régiókban és településeken, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jelentős számban élnek, és ahol az erre vonatkozó

[88] Az osloi ajánlások érelemező megjegyzései - általános bevezető.

[89] *www.osce.org* CSCE/OSCE Provisions Concerning Persons Belonging to National Minorities.

igényt kifejezésre juttatták, az e kisebbséghez tartozó személyeknek rendelkezniük kell azzal a joggal, hogy saját nyelvükön fejezhessék ki magukat az eljárások során, szükség esetén ingyenes tolmács és/vagy fordító igénybevételével.

19.)

Azokban a régiókban és településeken, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jelentős számban élnek, és ahol az erre vonatkozó igényt kifejezésre juttatták, az államoknak különös figyelmet kell fordítaniuk az ilyen személyeket érintő összes jogi eljárás kisebbségi nyelven történő lefolytatásának lehetőségére.

Az oslói ajánlásokhoz kiadott EBESZ kommentár a 17-19 pontok alapjául legfőképpen a törvény előtti egyenlőség és a megkülönböztetés tilalmát jelöli meg. Háttér joganyaga a Nyelvi charta már idézett rendelkezései, valamint az Európa Tanács 1201(1993) ajánlása, amely 7. cikk (3) bekezdésében kimondja, hogy *„azokban a régiókban amelyekben egy nemzeti kisebbség jelentős számban él, az ehhez tartozó személyeknek joguk van anyanyelvük használatára a közigazgatási hatóságokkal való kapcsolataik és a bírósági és más jogi hatóságokkal folytatott eljárások során.”*

Itt jegyezném meg, hogy az 1201-es ajánlás – élve a soft law dokumentumok fent említett lehetőségével, miszerint a nem kötelező jellegük miatt konkrétabban fogalmazhatnak — széles körű kisebbségi jogokat állapít meg. Az ajánlás története 1993 októberére nyúlik vissza, az ET bécsi csúcsértekezletére. Itt a tagállamok kormány- és államfői részéről megfogalmazást nyert, hogy „az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez kisebbségvédelmi vonatkozású kiegészítő jegyzőkönyvet kell (...) készíteni.”[90]

Az Európa Tanács kisebbségi kodifikációjának kanyargós útján végül nem kiegészítő jegyzőkönyv, hanem a Keretegyezmény és a Parlamentáris Közgyűlés egy soft law dokumentuma, az 1201 (1993) sz. ajánlás született meg. Ez utóbbi végrehajtására – az ET-hez való csatlakozás

[90]Kovács, 1996: 108.

megkönnyítése végett – valamennyi volt szocialista állam ígéretet tett,[91] amelynek betartása mai napig várat magára.

Érdekes jelenség az is, hogy ennek az ajánlásnak (ne felejdük, ez egy politikai dokumentum és nem jogi!) a hivatkozása a kisebbségi dokumentumokban az elmúlt évtizedben jelentősen elmaradt. A szöveg elfogadását követő időszakok – elsősorban felvidéki és erdélyi – autonómiatörekvései erősen támaszkodtak erre az ajánlásra, azonban annak politikai ereje, azaz jelentős nemzetközi támogatottsága nem lévén, a kétezres évektől kezdve már sokat nem várhatnak tőle a regionális kisebbségi törekvések.

5.6. Nyelvhasználathoz való jog, mint alapjog (?)

Az nyelvi jogok természetének egyik nagy jellemzőjét a területiséget az előzőekben megvizsgáltuk. Most előttünk áll, hogy a másik nagy karakterét, az alapjogi jellemzőit tekintsük át.

Andrássy György szerint[92] a modern állam nyelvi joga sok területet ölel fel az államnyelvtől a kisebbségek nyelvén át egy nemzetközi szervezetben való munkanyelvig. Álláspontja szerint e terület elmélete azonban még nem kiforrott, így az egyes államok szabályozása ki van téve „a véletlennek, a politikai megfontolások esetlegességeinek."[93] Ez a megállapítás ma is igaz és ezt csak alá fogják támasztani később a Kárpát-medence egyes államainak sajátos szabályozásai. Vizsgálódásaimat azonban nem az elmélet hiányosságaira alapozom, hanem az egyes alkotmányok gyakorlatias premisszáira: mindenkinek joga van nyelvi identitásának kifejezésére, megőrzésére és fejlesztésére – azonban ez nem feltétlenül politikai, hanem *kulturális jog.*

A nyelvi jogok sokféleképpen levezethetők egy individuum avagy egy közösség számára. Eredhetnek elsősorban az emberi méltóságból,

[91] Az alábbi kelet-közép-európai csatlakozási jogforrások (Opinion; OPI) tartalmazzák az 1201-es ajánlásra tett észrevételeket: 170 (1993) 5. pont Észtország, 174 (1993) 8. pont Csehország, 175 (1993) 8-9. pont Szlovákia, 176 (1993) 5 és 10.I. pont, 183 (1995) 10e. pont Lettország, 188 (1995) 11g. pont Moldova, 189 (195) 17.IV. pont Albania, 190 (1995) 11.XIII. é 12.V. pontok Ukrajna, 191 (1995) 9.VII és 10.IV. pontok Macedonia, 193 (1996) 10.IV. pont Oroszország, 195 (1996) 9.VI. Horvátország, 209 (1999) 10.II. Örményország. Ezekben a véleményekben az Európa Tanács felhívja a csatlakozó államokat, hogy kisebbségi politikájukat – többek között – az 1201-es ajánlásnak megfelelően alakítsák ki.

[92] Andrássy, 1998: 14.

[93] Andrássy, 1998: 5.

vagy az identitás szabad megválasztásából, sőt, a véleménynyilvánítás szabadságához és az oktatáshoz való joghoz is sok szál fűzi. Láthatjuk, hogy az anyanyelvhasználat minden bizonnyal kommunikációs jog. Azt azonban külön érdemes megvizsgálni, hogy származékos jellege ellenére rendelkezik-e alapjogi jellemzőkkel?

A klasszikus nemzetközi dokumentumok ún. emberi jogi katalógusaiban[94] sem a kisebbségi jogok nem nevesítettek önállóan,[95] sem a nyelvi jogok. Ezért a nemzetközi irodalom – alapvetően a nemzetközi gyakorlat alapján[96] – az eljárásokban való nyelvhasználatot más anyajogokból vezeti le.[97] Így például az Emberi Jogok Európai Egyezményének (EJEE) 6. cikke a tisztességes tárgyaláshoz való jogból, vagy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 14. cikke a védelemhez való jogból.[98] Ezért is hangsúlyozza Andrássy György, hogy az ENSZ átléphetne saját árnyékán azzal, hogy az Emberi Jogok Egyetem Nyilatkozatának részévé teszi az önálló nyelvszabadságot.[99]

A nyelvi jogok jellegzetessége, hogy egyszerre több vonásuk, több arcuk van. Véleményem szerint is a nyelvi jogok kettős eredetűek. A legszorosabb kapcsolat az *emberi méltóság* és a törvény előtti egyenlőség általános tételével és ebből következően a tisztességes eljáráshoz való joggal áll fent, mint ahogy azt az EJEE is alkalmazza. Ahogy Tóth Judit és Kántás Péter fogalmaznak: „a fair eljárás részének tekintett törvény előtti egyenlőség, annak maximájából eredő jogelvi követelmény: az ügybeli kommunikáció legyen zavartalan, vagy — a hazai terminoló-

[94]Legfőképpen lásd: Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (ENSZ), Emberi Jogok Európai Egyezménye (ET).

[95]Kivétel: Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (PPJNE) 27. cikke.

[96]Itt különösen az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára gondolok. Lásd különösen: Bideault v. France No. 9106/80 (1998); Conka v. Belgium No. 51564/99 (2002); Isop v. Austria No. 808/60 (1962); Zana v. Turkey No. 18954/91 (1997); 23 inhabitants of Alsemberg and Beersel v. Belgium 1474/62 (1963); case "Relating to Certain Aspects of the Laws on the use of languages in education in Belgium" v. Belgium Nr. 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64 (1968); Inhabitants of Les Fourons v. Belgium 2209/64 (1974); Roger Vanden Berghe v. Belgium Nr. 2924/26 (1968); Skender v. FYRM Nr. 62059/00 (2001); Fryske Nasjonale Partij and other v. the Netherlands Nr. 11100/84 (1985); Inhabitants of Leeuw-St. Pierre v. Belgium Nr. 2333/64 (1965).

[97]Henrard, 2000: 82.

[98]Henrard, 2000: 85. A szerző hivatkozza: Human Rights Committee, General Comment regarding article 14. ICCPE, §13.

[99]Andrássy, 2013: 51. és 392-403. A „nyelvszabadság” kifejezést Andrássy terminológiája szerint használom itt.

giában megszokott, de pontatlan kifejezéssel — az anyanyelv használatának jogát biztosítsák."[100]

Az eljárásokban való anyanyelvhasználatnak azonban mindemellett egy másik oldala is van. Nevezetesen a *kisebbségvédelem egyik eszközeként* funkcionálhat. A kisebbségi jogot itt önállóan, az emberi jogoktól elválasztható jogterületnek tekintem. Az ugyanis az univerzális emberi, illetve állampolgári jogoknál ugyanis árnyaltabb, sajátos szabályozást hordoz. Erre fogok még utalni később, az alapjogi jellemzőik tárgyalásakor, hiszen több olyan összetevője van, amelyek nem alapjogok, mint például a jelen munkában is hangsúlyozott egyes igazgatási (pl. iskolafenntartási) jogok. Azért tartom indokoltnak mégis a nyelvhasználat e másik oldalát is hangsúlyozni, mert ahogy az már az előző fejezetekből is markánsan kitűnt, a kisebbségi identitás megőrzésének legfőbb közege a nyelv. A hatóságok előtti nyelvhasználat pedig kiszélesíti a nyelvi közeget, a közéletben is élővé teszi a nyelvet, amiért érdemes a kisebbségeknek saját identitásukat elsajátítani és fejleszteni.

A nyelvi jogok tehát több tulajdonságot hordoznak: az emberi méltóságét, a tisztességes eljárását és a kisebbségvédelemét. Mindezeket pedig a speciális területi érzékenység, meghatározottság egészíti ki. Kristin Henrard ezt akként fogalmazza meg, hogy[101] mindennek különösen azokon a területeken kell érvényesülnie, ahol az államnyelvtől eltérő anyanyelvű közösség él. Ennek egyik eszközeként a kisebbségi nyelvet ismerő hivatalnokot jelöli meg – amely gondolattal a rotterdami professzor eljut Jászi 1912-es, mottónkban idézett soraihoz.

A kisebbségi jogot egyébként önálló jogterületként legtisztábban a Népszövetségi jogvédelem tekintette.[102] A második világháború után a nemzetközi kodifikáció arra hajlott, hogy a kisebbségi jogokat az emberi jogok egy elemeként kezeljék.[103] Így alakult ki, hogy kifejezetten kisebbségekkel foglalkozó *stricti iuris* nemzetközi szerződések csak 1990 után, az európai politikai változásokat követően születhettek.

[100] Kántás–Tóth, 2005: 229.o.
[101] Henrard, 1996: 81.
[102] A Nemzetek Szövetsége és a kisebbségek. Nemzetek Szövetségének Titkársága. Hírszolgálati osztály. Budapest, Nemzetek Szövetségének Titkársága, 1925; Szalayné, 2003.
[103] Kovács, 1996: 11-13.

5.6.1. Következtetés: a kisebbségek anyanyelvhasználata egy kulturális alapjog, amelyet helyi szinten lehet hatékonyan érvényesíteni

A nyelvi kisebbségek állami szabályozásának módszereit áttekintve látható, hogy korábbi felvetésünk igazolást nyert: minden közösség a saját (történelmi, kulturális) jellemzőinek megfelelő struktúrát alakít ki. A sokszínűség nemcsak az európai országok területére vonatkozhat: a nyelvi jogok önmagukban is sokféle jellemvonással rendelkeznek. Mást jelentenek a nemzetállam, a bevándorlók és mást a kisebbségek szempontjából. A kisebbségek életében a nyelvi jogok egyfajta *kisebbségi alapjogként* jelennek meg. Az elmúlt években egyre több szerző jut el erre a következtetésre szerte a világban és hazánkban is, teljesség igénye nélkül úgy mint: Tove Skutnabb-Kangas[104] Fernand de Varennes[105], Kontra Miklós[106], Láncos Petra Lea[107], Andrássy György[108], valamint Trócsányi László és Juhász Hajnalka[109].

A nyelvi jogok alapjogi vonása alatt azt értem, hogy egyrészt van *emberi jogi vonatkozása*, másrészt az emberi jogokon túlmutató, az *állampolgári jogokhoz hasonló* jellemzőjük. A nyelvi kisebbségek identitásához hozzátartozó nyelvi karakter szorosan kapcsolódik olyan emberi jogokhoz, mint az emberi méltóság vagy a tisztességes eljáráshoz való jog. Emellett azonban olyan további jogosultság is jellemzi ezeket a kisebbségeket, amelyek túlmutatnak az emberi jogokon: ilyen például az anyanyelvű közigazgatási tisztviselő vagy orvos alkalmazásának előnyben részesítése, vagy a speciális nyelvű oktatási infrastruktúra kialakításának lehetősége. Ez utóbbiak már az állam belátására vannak bízva.

A nemzetközi jog már az első világháborút követően létrehozott olyan bi- és multilaterális nemzetközi megállapodást, amely nevesíti a nyelvi jogokat. A nyelvi jogok alapjogi minőségét és típusjegyeit csak erősíti a Nyelvi charta, amely által a nemzetközi jog kétséget kizáróan elismeri a nyelvi jogok létezését, és kötelezővé teszi azok védelmét. Azál-

[104] Skutnabb-Kangas professzor a nyelvi diverzitás megőrzése felől közelít. Kontra–Phillipson–Skutnabb-Kangas–Várady, 1999: 1-21.

[105] Fernand de Varennes professzor szerint az általános emberi jogok továbbra is kiegészítésre szorulnak a nyelvvédelem terén. Varennes, 2012: 43-52.

[106] Kontra, 1999b: 81-97.

[107] Láncos, 2012a: 295-277.

[108] Andrássy, 2012: 195-232.

[109] Trócsányi– Juhász, 2010: 47-85.

tal, hogy a nyelvi jogokat (talán azok objektív jellemzői miatt) könnyen értelmezi az Európai Unió joga és a nemzetközi jog, mára a kisebbségvédelem egyik legfontosabb elemévé, mondhatjuk, „zászlóshajójává" vált, amellyel, adott esetben, még az uniós jog is tud azonosulni.

A nyelvi jogok alapjogi tulajdonságaiból következik, hogy nemcsak *alanyi jogosultságot* hordoznak (ami kisebbségek közösségét illetően lehet kollektív is), hanem egyúttal egy állami *intézményvédelmi kötelezettséget* is. Az államnak tehát a kisebbségi nyelvet beszélő közösség jogainak gyakorlását lehetővé kell tenni, azt jogi védelemmel, garanciákkal biztosítania kell – csakúgy mint minden más alapjog tekintetében.

Az állam a kisebbségi jogvédelmet, láttuk, szabályozás és végrehajtás útján valósítja meg. A kisebbségi nyelvek védelme egybefonódik a belső biztonsághoz és a krízisek elkerüléséhez fűződő az állami érdekkel, valamint a (nyelvi) identitás megőrzéséhez fűződő a kisebbségi érdekkel. A vizsgált hét fokozatú szabályozás pedig nem más, mint az állam és a kisebbség érdekei és lehetőségei közötti egyensúlyozás. A fokozatok között az igazi különbséget nem a formai keretek jelentik (t.i. milyen jogforrási szinten szabályoz az állam), hanem a tartalmi keretek határozzák meg (és még így is vannak átfedések a szintek között). Itt ugyanis az államnak lehetősége van a teljesen centralizált szabályozástól a decentralizált nyelvi rezsimekig egy széles skálán választani. Decentralizált nyelvjogi védelem alatt azt értem, hogy az állam ad-e lehetőséget a kisebbségeknek az *önálló döntéshozatalra*, vagy arra, hogy a többség által meghatározott keretek között *maguk hajtsák végre* a nyelvvédelmi rendelkezéseket. A decentralizáció vezet a kisebbségi önrendelkezés valós tartalmához, amely szoros összhangban van a kisebbségek klasszikus definíciójával is, azon belül a kisebbség tagjainak közös identitásával, illetve annak megőrzése iránti vággyal.

Ha Roach kijelentését elfogadjuk és a 20. század valóban a nemzetközi jog százada volt,[110] akkor minek nevezhetjük a 21. századot? Abból a tendenciából, ami a Helyi önkormányzatok európai chartájától, az Európai Helyi vagy Regionális Közhatóságok Kongresszusának kialakulásán és megerősödésén át, az EU Régiók Bizottságának fejlődéséig tart,[111] kikövetkeztethetjük, hogy egyszerre a *centrális és a szub-*

[110] Roach az „international land rights" kifejezést használja. Roach, 2005: 138.

[111] Az Uniós nyelvvédelemben korábbi intézkedésként lásd még az Arfé jelentést (1981), EBLUL (1982), parlamenti állásfoglalást (1983), Az EK regionális és etnikai kisebbségeinek nyelveiről és kultúrájáról szóló határozatot (Doc. A2-150/87. Az EK Hivatalos Lapja, No C 318, 30.11.1987, 160-164.), valamint Michl Ebner jelentését (A5-0271/2003)

szidiárius jogok századát fogjuk élni. A nyelvi közösségek így, a helyi érdekeik érvényesítése révén tudják alkotmányos jogaikat gyakorolni, ami immáron „túl is mutat a regionalizmus kizárólagosságán”.[112]

A helyi érdekek nagyobb nemzetközi szerepe azonban kétélű fegyver. Egyrészt eredményezi az államok nemzetközi érdekérvényesítési szerepének gyengülését, hiszen szinte a nemzetközi jog önálló alanyaiként jelennek meg a régiók,[113] amelynek előnyeit a globalizációs törekvések élvezik. Véleményem szerint a globalizáció egyik hozadéka a regionális identitások erősödése, ami természetesen hatással van a nemzeti kisebbségek (kulturális) identitására is. Ez a jelenség a globalizációnak is hasznos, hiszen könnyebb a partikuláris érdekek között utat találni, mint a nagy (nemzet-) állami érdekeket egyeztetni. Mindezek mellett a globalizáció a nyelvek jelentős asszimilációját is magával hozza. Az érme másik oldalán azonban azt is látjuk, hogy a helyi kulturális értékek, így a kisebbségi nyelvek megőrzésére is nagyobb lehetőség van helyi szinten. Ez egészen közel áll Steven Roach elméletéhez, aki kiemeli a globalizáció “kulturális produktumát”, ami ténylegesen lokálisan tapasztalható meg. [114] Ez azt jelenti, hogy a helyi közösségek által használt nyelvek védelme igazán teljes akkor lehet, ha a helyi közösség kap lehetőséget a nyelv és kultúra védelmében helyi döntéshozatalra és végrehajtásra.

A decentralizáció örökzöld kihívása a *helyes arány* megtalálása, amely a központi és a helyi hatáskör megosztásában jelenik meg. Hurst Hannum egy másik fontos ellentétpár közötti egyensúlyt sürget: a nyelvi uniformalitástól a kisebbségi nyelvek tényleges vagy szimbolikus elismerése felé való elmozdulást. Szerinte az államon belüli egyensúly (intrastate harmony) elérése lenne a cél. [115] A nyelvi jogok földrajzi védelme során azonban fontos látnunk, hogy a nyelvvédelem és a kisebbségek védelme egymást nagyrészt metsző halmazok, ahol a nyelvvédelem a tágabb kör, hiszen beletartozik a kisebbségi nyelveken túl például a bevándorlók nyelvének, vagy a nyelvjárásoknak a védelme is, továbbá a többségi nyelv nyelvészeti védelme is.[116] Mindezek gyakorlatilag azonos alapról építkeznek, de eltérő megoldásokat alkalmaznak.

[112] Frivaldszky, 2006: 56.

[113] Ahogy Celia Applegate hivatkozza Tom Nairn-t: „’A régiók Európája’ továbbra is egy zavarbaejtően képlékeny fogalom.” Applegate, 1999: 1158.

[114] Roach, 2005: 139.

[115] Hannum, 1996: 460.

[116] Lásd például hazánkban a a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről szóló 2001. évi XCVI. törvényt.

Roach szerint a kisebbségek védelme decentralizált intézményes keretet igényel.[117] Ezen az úton haladva a kisebbségi jogok és a helyi önrendelkezések közötti szoros kapcsolatra bukkanunk. Ez összhangban van Kovács Péter állításával is, amelyet erre a tanulmányra alkalmazva mondhatjuk, hogy minél inkább szubszidiárius egy szabályozás, annál inkább képes a helyi érdekek védelmét ellátni.[118] Azt is hozzá tehetjük, hogy a „helyben szerzett tapasztalat" lesz az adott közösség számára adekvát, még akkor is, ha azokat központi szabályozás kívánja garantálni. Végső soron tehát így egy helyi közösség által gyakorolt (nyelvi) önrendelkezés nemhogy gyengítené, de erősíti az államon belüli stabilitást.

[117] Roach, 2005: 33.

[118] Kovács Péter ezt a globális és regionális nemzetközi dokumentumok alkalmazására állítja. Kovács, 2000: 94-96.

6. fejezet

A magyarországi határon túli politika fejlődése

6.1. A határon túli nemzeti közösségek (kisebbségek) születése

1920. június 4-e egyszerre gyásznap: a történelmi Magyarország halálának napja, és egyszerre születésnap: a határon túli magyar kisebbségek és máig megoldatlan problémáik sorának megszületésének napja.[1] A trianoni békediktátumot méltán nevezzük a magyar nemzet egyik legnagyobb XX. századi tragédiájának. Könyvtárnyi irodalom keresi a választ arra, hogy miért történhetett meg egy országgal, hogy területének és lakosságának kétharmad részét elcsatolják tőle, illetve azt is kutatják, hogyan lehet meggyógyulnia egy népnek egy ilyen mérvű történelmi sokkból.

Sokan sokféleképpen vélekedtek Trianon tragédiájáról. Egészen szemben álló történelem-filozófiai megközelítésekkel találkozunk a XX. század folyamán. A húszas években dacos ellenállást váltott ki, egy ország imádkozta a „magyar hiszekegyet" munka és tanítás előtt. Ez adott erőt és lendületet egy világháború és az azt követő román megszállás, a Tanácsköztársaság százharminchárom napjáig teljesen lemerült és szétzilált országnak talpra állni. A negyvenes években a véres háborúban való részvételnek az egyik hamis kiváltó okaként szerepelt a nemzetrészek elszakítottsága. A két bécsi döntést követően ugyanis Magyarország kényszerpályára került a két nagyhatalom: a Harmadik Biro-

[1] Teleki Pál „kényszerkisebbségek" létrejöttéről beszél. Teleki, é.n.: 196.

dalom és a Szovjetunió között. Az 1949 és 1989 közötti kommunista Magyarország elhallgatta és elhallgattatta a trianoni problémát megoldani célzó (vagy csak azt felvető) hangokat. Annak ellenére, hogy Nyugat-Európában ez időben fejlődésnek indult a kisebbségvédelem, következetlen állami magatartás volt ez, különösen annak tudatában, hogy napi hírek jöttek például a csehszlovákiai, romániai diktátorok (rém)tetteiről. Különösen érthetetlen ez, ha a működő nyugat-európai kisebbségvédelem előtörténetét nézzük, amely – szinte – kivétel nélkül a többoldalú érdekérvényesítésen alapult.

A Közép- és Kelet-Európát – pár év eltéréssel – szinte egy időben érte a rendszerváltozás, ami a Kárpát-medencében újabb fordulatot hozott a trianoni tragédia feldolgozásában. 1990-ben az immáron hetvenéves sérelmek felszínre kerülhettek. Reneszánszát élte a „határon túliság", kutatások, alapítványok jöttek létre, az állam nyíltan is felvállalta felelősségét. Létre jöhettek az anyaországi határon túliakat védő állami szervek.[2] A szomszédos országokban is elismerték a kisebbségi igényeket. A kisebbség-többség viszonyába bekapcsolódtak a nagy nemzetközi szervezetek, amelyeknek 1989 óta gyakorlatilag minden hazánkat környező állam tagja lett. Így például külön kiemelném az Európa Tanácsot („Európa demokratikus lelkiismeretét"), amely kisebbségvédelmi megoldásaival külön kiemelkedik a többi szervezet közül, de az Egyesült Nemzetek Szervezetét és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetet is meg lehet említeni.[3]

A huszadik századi történelem visszásságaira és Magyarország háborús területi veszteségeire reagálva a Magyarország 89-es („átmeneti") Alkotmánya a 6.§(3) bekezdésében kimondta, hogy az állam „felelősséget érez" a határon túli magyar nemzeti közösségekért.

Az Alaptörvény D) cikke ennél konkrétabban fogalmaz: „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva *felelősséget visel* a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal."

[2]Magyarországon lásd: Határon Túli Magyarok Hivatala, az Illyés Közalapítvány, vagy az Új Kézfogás Alapítvány, stb.

[3]Részletesebben lásd Gerencsér-Juhász, 2001: 43-57.

E kisebbségi csoportok akaratukon kívül váltak az 1920. évi békeszerződésekkel[4] más országok állampolgáraivá – szülőföldjükkel együtt.

A határon túli magyarság sorsával és létkérdéseivel való törődés sokrétű, napi feladat. Mind a határon túli nemzeti közösségeknek, mind az anyaországnak és a többségi államnak feladata, hogy a felmerülő nemzetiségi kérdésekre választ adjon, a problémákat megoldja.[5]

6.2. A rendszerváltozás és intézmény-kialakítás korszaka

A következőkben a legújabbkori magyarországi „határon túli" politika fejlődését vázolom fel. A főbb jellemzők kiemelésével az elmúlt mintegy huszonöt évet *négy korszakra* tagolom. Az első a rendszerváltozás korszaka, hiszen a „határon túliság" ekkor került (újra) fókuszba.

A határon túl élő magyarokért való felelősségvállalás jogi természetű kategória. Mivel államunk nemcsak a mindenkori kormányzatból és parlamentből áll, hanem minden állampolgár, civil szervezet, egyház, egyesület, párt és mindenféle szervezet szerves részét képezi, ezért a határon túli magyar politika nem egy kormányzati „magánügy", hanem egy nemzeti „közügy": abban mindenki és minden szervezet a maga módján szerepet tud vállalni – határon innen és túl.

A rendszerváltozástól kezdve jött létre közpolitikai és jogi értelemben vett „határon túli politika". Ennek *eddigi színterei* azonban saját utakat jártak, különbözően fejlődtek, amely mára jelentős eltéréseket és szétaprózódást eredményezett. A diktatúra éveinek hamis hallgatása azt sugallta, hogy nincs megoldandó probléma a határon túl, mert nincsenek is határon túli magyarok. E szemlélet gyökeresen változott meg 1989-90-től. A többségi államok előtt megnyíltak különféle nemzetközi szervezetek és szerződések,[6] az elcsatolt régiókban megalakultak az érdekvédelmi szervezetek, az anyaország megalkotta a maga intézményeit

[4]Hivatkozott szöveget lásd: Halmosy, 1983(a).

[5]vö. Bárdi, 2000: 21-45.

[6]Példaként álljon itt az Európa Tanács (www.coe.int) általános kisebbségvédelmi mechanizmusaiból legfontosabbként kiemelt Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (ETS No. 148), illetve a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény (ETS No. 157). Mindkét egyezmény *stricti iuris* normákat állapít meg, és az államoknak bizonyos időközönkénti beszámolási kötelezettséget ír elő. Mindkét egyezmény 1998-ban lépett hatályba. A fentieken kívül számos egyezmény és un. soft law dokumentum gyarapítja a kisebbségi joganyagot. Részletesen lásd: Kovács , 1996.

(Magyarország először – mint alább látni fogjuk – a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégiumot és Titkárságot[7] majd a Határon Túli Magyarok Hivatalát[8] és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalt[9]).

Az anyaország és a szomszédos államok kisebbségi (a szó idézőjelbe tett és tényleges értelmében vett) jogfejlődése párhuzamosan zajlott, és bátran mondhatjuk hogy ma is ugyanúgy folytatódik. A folytatólagosság indokaként nem kell messzebbre nyúlni, mint a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2000. évi LXII. törvény, illetőleg a tovább- és visszafejlesztett módosításai, vagy a 2012-es alkotmányos reformot követő állampolgársági és kisebbségi választási jogszabályok. A szomszédos államokban pedig tanúi lehetünk a megszülető nyelvtörvényeknek, egyetem-alapítási szabályozásoknak és szintén a már megszületett vagy kidolgozott *státusztörvényeknek*.

A jogfejlődés hasonlósága itt, Közép-Európában ugyanis a kisebbségek, nemzeti közösségek bizonyos jellemzőinek hasonlóságából ered:
a) a nemzeti kisebbségek jelentős része az első és a második világháborút követő békeszerződések során bekövetkezett határmódosulások következtében lettek másik ország állampolgárai,[10]
b) a közép-európai kisebbségek kiemelkedő részének van anyaállama, amellyel – a szovjet hatalom bukása után – feléledt az igény a kapcsolattartásra,
c) az identitás megőrzésének legfontosabb eszközét a nyelvhasználatban látják a nemzeti közösségek.

A rendszerváltozással „szinte a 24. órában, az asszimilálódás végső szakaszához közeledve »nyilvánosságot kaptak a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek évtizedekig tudomásul sem vett, felhalmozódott sorskérdései« és elismerést nyertek e téren az anyanemzetek érdekeltségei. Másfelől hivatalos elfogadást nyert a 15-16 milliós magyar nemzet létének, egyes csoportjai veszélyezettségének a tudatosítása, s megfogalmazódtak az ebből fakadó feladatok."[11]

Győri Szabó Róbert krónikájából megtudhatjuk, hogy Pozsgay Imre államminiszterré történő kinevezésével hogy csillant fel a kisebbségi érdekvédelem intézményesülésének lehetősége, hogy jutott el az állam az 1989. áprilisi minisztertanácsi határozathoz, amely létrehozta a de-

[7] Győri, 1996., valamint Gerencsér, 2003.

[8] 90/1992 (V. 29.) Korm. rendelet

[9] 125/2001 (VII. 10.) Korm. rendelet

[10] A világháborúkat lezáró nemzetközi szerződések normaszövegét lásd: Halmosy, 1983(a).

[11] Győri, 1998: 8. Lásd még: Székely, 1992.

mokratikus Magyarország első kisebbségvédelmi szervét, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégiumot.

A korszakhoz tartozott a legfontosabb jogi keretek kialakítása is, így különösen a *kisebbségi törvény kidolgozása.* A Kollégiumnak és a Titkárságnak saját koncepciója volt, amelyet döntően *Bíró Gáspár* dolgozott ki első tervezetként. Sok kritika érte a kisebbségi törvény tervezeteit, koncepcióit. Később Újabb elképzelések láttak napvilágot. Végül a Dobogókői konferencia előkészületei hoztak előrelépést a kisebbségi törvény megalkotásának folyamatában. A szakértői megmérettetésen „a javaslat lényegében megállta a helyét". A munka eredményeit pedig a „Kollégium és a Titkárság az utódokra hagyta".[12]

Tekintettel arra, hogy ekkor még a hazai nemzetiségek és a határon túli magyarsággal kapcsolatos feladatokat egy szervezethez telepítette a kormány, így a Kollégiumban a nemzetpolitika elméletének kidolgozása is folyt. Ennek keretében jószerivel újra kellett alkotni az anyaállamnak a határon túli nemzetrészekhez való viszonyulását, tekintve, hogy ez egy „voltaképpen nem is létező" kisebbségpolitika volt a diktatúra alatt.

„A Kollégium nem klasszikus értelemben vett államigazgatási szerv volt, döntési kompetenciával nem rendelkezett, nem tagozódott be az állami infrastruktúrába. Tevékenységének jellege, az ülésekre alapozó szisztéma ugyanakkor nem tette lehetővé a folytonosan végzett munkát. Ezért néhány hónappal később, 1989 kora őszén a Minisztertanácsi Hivatal keretén belül, közvetlenül a kormányzat alá rendelve megalakult a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárság. A szervezet egyrészt a Kollégiumnak egyfajta »kiszolgáló«, a munkát előkészítő, adminisztrációs része volt, feladatát képezte az ülések szervezése, háttéranyagok, emlékeztetők, javaslatok készítése, készíttetése. Más részről azonban mint önálló államigazgatási szerv működött, s a folyamatos kapcsolattartást biztosította a hazai és határon túli kisebbségi intézményekkel, szervezetekkel és személyekkel, valamint a kormányszervek és a közvélemény tájékoztatását végezte. A Titkárság vezetését miniszterhelyettesi rangban az »ötletgazda« Tabajdi Csaba látta el, 6 fő– és néhány mellékfoglalkozású munkatársa nyelvterületek szerinti munkamegosztásban dolgozott, ami azt jelentette, hogy egy személyhez tartoztak például a jugoszláviai magyarsággal és a hazai délszláv kisebbséggel kapcsolatos ügyek. Nem volt szerencsés konstrukció, de a szűkös személyi keret más megoldást nem tett lehetővé.

[12] Győri, 1998: 104, 108 és 122.

A közvetlenül a Minisztertanács alá rendelt Titkárság felállításával Magyarország kormányzati szinten nyíltan és intézményesítetten vállalta anyaországi szerepét. Ez nemzetközi jogilag is újdonság volt, a későbbiekben azután több környező állam is követte a magyar példát."[13]

A Kollégium kevesebb, mint egy évig működött, mégis a legfontosabb folyamatokat elindította a magyar nemzetiségi jog és határon túli politika fejlődésében. A szakmai (úgy mint: jogszabály-előkészítési, pályáztatási, érdekvédelmi) feladatokat a rendszerváltozás folyamatában a kilencvenes években a NEKH és a HTMH vette át. Ezek a szervek – akkori terminológiával – országos hatáskörű államigazgatási szervek voltak. Ma központi államigazgatási szervek közé sorolnánk ezeket, bár hatósági jogkörük nem volt. Legfontosabb feladatuk az érdekképviselet koordinálása a kormányzat felé, valamint a támogatási rendszer működtetése. A Kollégiumtól az érdekegyeztető fórum szerepet pedig a MÁÉRT örökölte jó tíz évvel később.

Ehhez a korszakhoz tartozik az *első kulturális és gazdasági támogatások* kialakítása is.

A határon túli politikában megfogalmazódó állami feladatok nagy részét a rendszerváltozástól kezdve *közalapítványok* sora segítette. Ez az intézménytípus a 90-es évek kedvelt eszköze volt állami finanszírozású közfeladat ellátására. 2006-ban a közalapítvány intézményét (egy EU csatlakozással járó Ptk. módosítás során) szüntették meg azzal, hogy a Polgári Törvénykönyvből a parlament törölte a vonatkozó szakaszt. Új közalapítványt már nem lehet létrehozni, és a még működőknek az egyéb szervezetté való átalakulását a jelen rendszer támogatja. A ma még meglévő, működő közalapítványok tehát jelentősen fejlődni már nem tudnak, így feladatkörükben nagy újító szerepet ne várjunk tőlük.

Az *Új Kézfogás Közalapítványt* a magyar kormány hozta létre 1995-ben egy korábbi, 1992-ben az Illyés Alapítvány (később: közalapítvány) által létrehozott alapítvány átalakításával.[14] A közalapítványi formára való áttérés ugyanis szorosabb felügyeletet jelentett állami pénzekkel való gazdálkodás felett, így ez az átalakítás kifejezetten a jogi környezet elvárása is volt. A közalapítvány célja „az Alkotmány 6.§(3) bekezdésében rögzített határainkon kívül élő magyarok sorsáért érzett felelősségéből adódó állami közfeladat folyamatos ellátása érdekében határon túl élő magyar közösségek és a szórvány magyarság gazdasági helyzeté-

[13] Győri, 1998: 13.

[14] Lásd a 1021/1995 (III. 8.) kormányhatározatot, amellyel a Kormány létrehozta az Új Kézfogás Közalapítványt.

nek javítása, sajátos gondjai megoldásának előmozdítása, a határmenti magyarlakta régió és Magyarország közötti gazdasági együttműködés elősegítésével."[15] A közalapítvány különösen figyelmet fordított a kis és középvállalkozások közötti üzleti kapcsolatok kialakítására és támogatására, a gazdasági együttműködéseket vizsgáló kutatásokra, a szakmai és menedzserképzés támogatására, a gazdasági együttműködés információs bázisának támogatására, valamint mindezek érdekében a tevékenységéből származó nyereségnek e célokra való fordítására. A közalapítvány tevékenységének koordinációját a Miniszterelnöki Hivatal látta el.[16]

A rendszerváltás korszakában szükséges megemlíteni továbbá – végére hagyva a legfontosabbat és emblematikusat – az *Illyés Közalapítványt* is, amely a rendszerváltozás korszakától kezdve hosszan a határontúli nemzetpolitika legfontosabb magyarországi letéteményese volt. Az Antall-kormány hozta létre és 2006-ban a Gyurcsány-kormány számolta fel. Azonban nemcsak állami intézmények jöttek létre a határontúli politika kifejlődésekor, hanem olyan civil szervezetek is, mint például a *Csehországi és Szlovákiai Magyar Kultúráért Alapítvány* (CSSZMKA), vagy a ma is egyik legnagyobb civil szervezetként elismert *Rákóczi Szövetség.*

6.3. A politikai kapcsolatfelvétel korszaka

A kommunizmus bukását követően az anyaország és a határon túli magyarok 1996 júliusában vették fel hivatalosan egymással a kapcsolatot, az ún. *magyar-magyar csúcs* keretében. 1996 szeptemberében Pápán újabb találkozót szerveztek, ám ez akkor nem került a figyelem középpontjába. Nagyobb kihagyás után 1999 februárjában hívott össze találkozót a magyar kormány abból a célból, hogy a csúcs-találkozót *Magyar Állandó Értekezlet* néven formalizálják és rendszeresítsék. A MÁÉRT-et a 26/1999 (III. 26.) Ogy. határozattal formálisan is létre hozta a magyar parlament.

Az 1999-ben intézményesített MÁÉRT a legmagasabb szintű (nemzet-) politikai fórummá nőtte ki magát, azonban 2002 után a kormányzat gyakorlatilag felfüggesztette ennek a működését.

A politikai kapcsolat megteremtése mellett a jogi (azaz intézményes) kapcsolatok kidolgozása is e korszakban kezdődött el.

[15] 1021/1995 (III. 8.) korm. határozat mellékletének (Alapító okirat) 4. pontja

[16] A korszakról és a támogatáspolitika fő kérdéseiről lásd részletesen Bárdi, 2008: 6-53.

Az állampolgárságon alapuló kapcsolatot ugyanis az anyaállam és a határon túl élő nemzeti közösségek ekkor még nem tartották biztos megoldásnak és elfogadottsága is határozottan megoszlott. A magyar nemzeti közösségekre vetítve továbbá komoly kérdést vetett fel *az otthon maradás elősegítése.*[17]

Az újabb nemzetstratégia alapötlete az volt, hogy a külföldiek státuszánál többet kívánt nyújtani az anyaállam a más országokban élő nemzetrészeinek, de az állampolgárság automatikus odaítélése komoly – főleg politikai – problémákba ütközött, így a kettő közötti megoldásra jutott a Kormány. Egy olyan *státusz* létrehozását kezdeményezték 1999-ben, amely a külföldinél több jogosultságot ad a kedvezményezettnek, de nem érheti el az állampolgárság fokát. Hazánkban ez lett az úgynevezett *státusztörvény*, avagy a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény.[18]

6.3.1. Szemelvények a státusztörvények történetéből

„Az a törvény mindenek előtt arról szól, hogy tartozunk valahová. Tartozunk egy közösséghez és otthon érezzük magunkat ebben a közösségben. Vállaljuk ezt az összetartozást és vállaljuk a felelősséget egymásért."[19]

A Velencei Bizottság jelentése[20] hangsúlyozza a nemzetközi szerepvállalás jelentőségét a kisebbségvédelem terén. „A nemzeti kisebbségek megfelelő és hatékony védelme, mint az emberi jogok és alapvető sza-

[17]Ahogy Martonyi János külügyminiszter mondta a Státusztörvény vitáját megelőző expozéjában: „A kormánynak a jelen törvényjavaslatban is megtestesülő alapvető célja, hogy úgy szolgálja a határon túli magyar közösségek megmaradását, hogy egyúttal a szülőföldön való maradásra is ösztönözzön. Nemcsak arról van szó, hogy a támogatások jelentős részét a szülőföldön kívánjuk nyújtani, hanem arról is, hogy a javaslatban foglaltak megkönnyítik a határon túl élő magyarok számára, hogy itthon érezhessék magukat Magyarországon, éspedig anélkül, hogy magyar állampolgárrá válnának vagy állandó tartózkodási engedélyt kérnének. *A magyar állampolgárság vagy az állandó magyarországi tartózkodási engedély megszerzése ugyanis az érintettek számára a kedvezmények és támogatások automatikus megszűnését eredményezi.*"(Országgyűlési jegyzőkönyv, 2001. évi tavaszi ülésszak 18. ülésnapja, 2001. április 19., 30766.)

[18]Legfontosabb novellája (egyben megkurtítója) a 2003. évi LVII. törvény volt.

[19]Martonyi János expozéja, Ogy. jegyzőkönyv, 2001. évi tavaszi ülésszak 18. ülésnapja, 2001. április 19., 30768.

[20]Európa Tanács Joggal a Demokráciáért Bizottság (Velencei Bizottság, VB) a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról szóló jelentése D). A továbbiakban is alapul használtam e dokumentumot. $http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)019-e.asp$

badságjogok védelmének egyik aspektusa, továbbá az európai stabilitás, demokrácia, biztonság és béke előmozdításában betöltött kiemelkedő fontossága számos esetben megerősítésre és hangsúlyozásra került. A vonatkozó nemzetközi egyezmények maradéktalan teljesítése » elsősorban a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény, a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Kartája, továbbá, bár kevésbé specifikusan, az Emberi Jogok Európai Konvenciója « az Európa Tanács valamennyi tagállama számára prioritássá vált. Ennek ellenére a kisebbségvédelem előtérbe kerülő új és eredeti formái, különösen az anyaállamok által alkalmazottak, kedvező trendet képviselnek, amennyiben hozzá tudnak járulni a kisebbségvédelem céljainak eléréséhez."

Az ún. Státusztörvények az anyaállamok által egyoldalúan nyújtott kedvezmények és támogatások rendszere. Ezen törvények lehetőséget nyújtanak a kisebbségek számára, hogy állampolgárság-közeli státuszban éljenek anyaállam által nyújtott lehetőségekkel. A Velencei Bizottság véleménye szerint az államoknak lehetősége van egyoldalú intézkedések foganatosítására a nemzeti kisebbségeik védelme érdekében, függetlenül attól, hogy azok a szomszédos országokban, vagy máshol élnek; ez az alábbi elvek tiszteletben tartásától függ: (a) az államok területi szuverenitása; (b) pacta sunt servanda (kötelezettségek jóhiszemű teljesítése); (c) baráti kapcsolatok az államok között; (d) az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, különösen a diszkrimináció tilalma.

A Velencei Bizottság, mint az Európa Tanács szerve egyrészt Románia, másrészt Magyarország felkérésére vizsgálta meg az akkor már hatályba lépett magyar státustörvény és Európa más hasonló jogszabályainak összehasonlító elemzését. Ezen elemzés lényegi pontjaira nyomban rátérünk. A jelentés alapvetően nemzetközi jogi aspektusból vizsgálja az elemzett törvényeket, amely szempont egyszerre az előnye és a hátránya.

Előny a nemzetközi jogi megközelítés azáltal, hogy valóban a kisebbségvédelem nemzetközi mechanizmusai nagyon meghatározók. Sok jogi rendelkezést is valamely nemzetközi normára hivatkozva, vagy annak iránymutatása mellett hoznak. Ez a kodifikációs háttérműködés, amelyben a nemzetközi jog hat a belső jogra megtalálható szinte minden kodifikációs folyamatban.

Hátrány lehet az egyoldalú nemzetközi megközelítés, ha nem engedi az egyes államok belső jogának önálló vizsgálatát. Ha ugyanis mindent a nemzetközi standardokhoz viszonyítunk, meg van a veszélye, hogy a

túlzott hasonlítgatásban (harmonizációban) elvész az állam arculata, jogi hagyományai.

A Velencei Bizottság elemzése e kritikus határt nem lépi át, mindazonáltal nem vezeti le e kedvezményeket. A *C)* pontjában írja a jelentés, hogy a „kétoldalú egyezményeken és az azokat a gyakorlatba átültető hazai jogszabályokon és egyéb szabályokon túlmenően számos európai állam külön jogszabályokat vagy rendelkezéseket alkotott, amelyek különleges kedvezményeket, így kedvezményes elbánást biztosítanak a határaikon túl élő kisebbségeikhez tartozó személyek számára."[21]

Kissé úgy tűnhet, mintha a határon túli kisebbségeknek nyújtott anyaállamtól érkező kedvezmények rendszere „a levegőben lógna". Levezetni a nemzetközi jogból nehéz is lenne, hiszen nem nemzetközi jogi aktusról van szó. Ezek a jogszabályok egy adott állam alkotmányos rendjén alapuló belső jogi rendelkezések, amelyek igazodnak a nemzetközi standardokhoz is.

Az anyaállam által nyújtott státus, vagy kedvezmény első sorban az Alkotmányban gyökerezik és csak másodsorban kapcsolódik a nemzetközi normákhoz. Hiszen, mint azt látni is fogjuk elsősorban igazgatási, kulturális lehetőségeket kapnak a törvények kedvezményezettjei. Ezen (köz)igazgatási rendelkezések viszont az állam önálló (szuverén) döntésébe tartozó kérdések.

Az alkotmányban való gyökerezés elsősorban egy önálló alkotmányos szakaszt jelent, amely a kisebbségekért, a nemzettestekért viselt felelősséget határozzák meg.

A környező és közép-európai államok alkotmányai a következő rendelkezéseket tartalmazzák:

A Szlovák Köztársaság Alkotmányának 7a cikkelye szerint: *„A Szlovák Köztársaság elősegíti a határokon kívül élő szlovákok nemzeti öntudatának és kulturális identitásának fejlődését, az e célok elérésére hivatott intézményeit és a szülőföldjükkel való kapcsolatukat."*

Az Ukrán Köztársaság Alkotmányának (1996) 12. cikkelye hasonlóképpen rögzíti: *„Ukrajna támogatja az állam határain kívül élő ukránok nemzeti, kulturális és nyelvi szükségleteinek megvalósulását."*

[21] Néha a kétoldalú egyezmények által nem szabályozott kérdéseket, például egészségügyi és más kérdéseket, az anyaállam és a lakóhely szerinti állam regionális szervei közötti informális (magánjogi) egyezmények szabályoznak. A kedvezményes elbánás kedvezményezettjei nem feltétlenül tartoznak a kisebbséghez, de valamennyien a kisebbségek lakta térségben élnek (lásd például a Tirol és Dél-Tirol közötti kapcsolatokat)

A Román Köztársaság Alkotmányának (1991) 7. cikkelye szerint *„Az állam elősegíti a külföldön élő románokkal való kapcsolatok erősítését, és ennek megfelelően cselekszik a nemzeti, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzése, fejlesztése és kifejezése érdekében, összhangban a nekik otthont adó országok jogszabályaival.”*

A Horvát Köztársaság Alkotmányának (1991) 10. cikkelye szerint: *„A Horvát Köztársaság különleges felelősséget érez a horvát nemzet más országokban élő részei iránt, és különleges védelmet biztosít számukra.”*

A Szlovén Köztársaság Alkotmányának (1991) 5. cikkelye értelmében többek között: *„Szlovénia felelősséget érez a szomszédos országokban élő őshonos szlovén nemzeti kisebbségek (...) iránt és előmozdítja a szülőfölddel való kapcsolatukat. (...) A nem szlovén állampolgárságú szlovének különleges jogokat és kedvezményeket (előjogokat) élveznek Szlovéniában. Ezen jogok és kedvezmények (előjogok) mibenlétét és terjedelmét külön törvényben kell szabályozni.”*

A Lengyel Köztársaság Alkotmányának (1997) 6. cikkely (2) bekezdése szerint: *„A Lengyel Köztársaság elősegíti a határon kívül élő lengyeleknek a nemzeti kulturális örökséggel fennálló kapcsolatát.”*

A Macedón Köztársaság Alkotmányának (1991) 49. cikkelye leszögezi, hogy *„A Köztársaság felelősséget érez a szomszédos országokban élő, a macedón néphez tartozó személyek helyzete és jogai iránt (...) segíti kulturális fejlődésüket és előmozdítja a velük való kapcsolatokat.”*

A alkotmányos norma alapján az egyes országokban létrehozott ún. „Státustörvény” fejti ki a kedvezmények rendszerét. Ezen törvények általában több jogterületen biztosítanak jogokat. Heterogenitásuk oka — meglátásom szerint — az, hogy az államok jogrendje egyébként is rendelkezik a határon túli kisebbségeket érintő rendelkezésekkel, ún. ágazati szabályokkal. Ezek kibővítésére, illetve egységes szerkezetbe foglalására szolgálhatnak a státustörvények.

A következő törvényeket érdemes figyelemmel követni, amelyeket a Velencei Bizottság is vizsgálat tárgyává tett:

Ausztria: A dél-tiroli és osztrák állampolgárok egyes igazgatási kérdésekben való egyenlőségéről szóló törvény, 1979. január 25.[22]

[22] A kérdéses törvényt módosította az osztrák tudományügyi és közlekedési miniszter egyik határozata (lásd Bundesgesetzblatt der Republik Österreich 1. August 1997, Teil I). Manapság a tiroliak beiratkozhatnak az osztrák egyetemekre amennyiben német tannyelvű középiskolában végeztek és a német vagy ladin nyelvi kisebbséghez tartoznak.

Szlovákia: A külhoni szlovákokról és egyes törvények módosításáról, kiegészítéséről szóló, 1997. február 14-i, 70. számú törvény.

Románia: A világ bármely részén élő románoknak biztosított támogatásról szóló törvény, 1998. július 15.[23]

Szlovénia: a Szlovén Parlament határozata a szomszédos országokban élő szlovén kisebbségek helyzetéről és a Szlovén Köztársaság állami és egyéb szerveinek velük kapcsolatos teendőiről (1996. június 27.) Szlovéniában továbbá törvénytervezet is készült a „szlovén állampolgársággal nem rendelkező szlovénok státusáról szóló törvényjavaslatról".

Orosz Föderáció: Az Orosz Föderációnak a külföldön élő honfitársakkal kapcsolatos hivatalos politikájáról szóló szövetségi törvény, 1999. március.

Bulgária: A Bolgár Köztársaság határain kívül élő bolgárokról szóló törvény, 2000. április 11.,

Olaszország: A szlovéniai és horvátországi olasz kisebbség kedvezményeiről szóló 2001. március 21-i 73. törvény (a Friuli-Venezia Giulia régió, Belluno tartomány és a vele szomszédos területek gazdasági tevékenységének és nemzetközi együttműködésének fejlesztéséről szóló 1991. január 9-i 19. jogszabály 14. cikkelyének 2. §-ának hatályát meghosszabbító rendelkezés.)

Magyarország: A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény.

Görögország: a belügyminiszter, a védelmi miniszter, a külügyminiszter, a munkaügyi miniszter és a közrendészeti miniszter 4000/3/10e számú, 1998. április 15-29-i közös miniszteri határozata a görög származású albán állampolgárságú személyek részére kiállítandó különleges személyi igazolvány feltételeiről, érvényességéről és eljárási rendjéről.

A törvények általános jellemzői között meg kell említeni **1)** a hatály fontosságát, amely minden esetben a legizzóbb vitákat váltja ki. Általános ismérvként a Velencei Bizottság is az alábbiakat emeli ki, amelyek valóban fedik a személyi hatály meghatározásának szempontrendszerét: külföldi állampolgárság, meghatározott nemzetiséghez tartozás, külföldön való tartós tartózkodás, az anyaállami állandó tartózkodási engedély hiánya, nyelvtudás, kulturális öntudat, házastársak és kiskorú gyermekek, a törvény biztosította kedvezményekre való jogosultságot tanúsító okirat (hazánkban lásd: Magyar Igazolvány és Magyar Hozzátartozói Igazolvány). Ezen szempontok alapján határozzák meg az egyes országokban született törvények — a román és az olasz kivételé-

[23]lásd még: Kántor–Pászkán, 2011: 70-81.

vel, mert azok általánosságban csak a nemzeti kisebbségeikről szólnak —, hogy ki lehet a kedvezmények, illetve a speciális státus alanya.

Izgalmas kérdés továbbá — az egyes törvények részletes elemzése nélkül, hiszen az nem feladata e dolgozatnak —, hogy ezen törvényekben **2)** mi a státus tartalma, milyen jogosultságokat szerezhetnek a jogszabály kedvezményezettjei.

A Velencei Bizottság az összehasonlító elemzés eredményeként hét kategóriát talált, amelyek a státustörvények tartalmi elemeit meghatározzák. Ezek:

- Oktatási és kulturális kedvezmények
- Társadalombiztosítási ellátás és egészségügyi szolgáltatás
- Utazási kedvezmények
- Munkavállalási engedélyek
- Mentesítés a vízum-kötelezettség alól
- Felmentés a tartózkodási engedély megszerzése alól és a tartózkodással összefüggésben felmerülő költségek megtérítése, illetve a költségek alól való mentesítés
- Tulajdonszerzés
- Állampolgárság megszerzése

E helyütt célszerűnek tartom a magyar törvény elemeit külön megemlíteni, hiszen a dolgozat a határon túli magyarok egyes életkörülményeit vizsgálja, amelynek meghatározó része a Státustörvény is. A törvény az igénybe vehető kedvezményeket a 4-18 §-ban tárgyalja.

- Művelődés, kultúra, tudomány (ezen belül: a közművelődési intézmények, könyvtárak használatának joga és ezen intézmények szolgáltatásai igénybevételének lehetősége, a kulturális javak hozzáférhetővé tétele a nyilvánosság és a kutatás számára, a műemléki értékek és a rájuk vonatkozó dokumentumok hozzáférhetővé tétele, valamint levéltári kutatás lehetővé tétele)
- Kitüntetésben, ösztöndíjban való részesülés lehetősége

- Társadalombiztosítási ellátás és egészségügyi szolgáltatás (ezt a rendelkezést 2003-ban hatályon kívül helyezték a 2003. évi LVII. törvénnyel.)
- Utazási kedvezmények
- Oktatás (ezen belül magyarországi felsőoktatásban való részvétel lehetősége, ösztöndíjak, költségtérítések)
- Diákkedvezmények (azon határon túli magyar diákok részére, akik alap- közép- és felsőfokú oktatási intézményben tanulmányokat folytatnak)
- Pedagógusok és oktatók támogatása (ezen belül rendszeres továbbképzésben részvétel, költségeikhez állami hozzájárulás, valamint a Magyar Köztársaság területén pedagógus, illetve oktatói kedvezmények)
- Határon túli kihelyezett képzés
- A szomszédos államokban nyújtható oktatási támogatás
- Munkavállalás
- A közszolgálati hírközlő szervek feladatai
- Határon túli szervezetek támogatása

Bár a magyar törvény már előkészítése óta komoly hazai és nemzetközi kálváriát járt meg[24], a pénzzé formálható támogatásokon kívül a Magyar Igazolványnak a kiemelt erkölcsi, identitás-megőrző szerepe a jelentős, bár mára – a törvény 2003. évi módosítását követően – gyakorlati haszna csekély.

6.4. A gazdasági támogatás korszaka - szimbólumok nélkül

A 2002-t követő időszakot egyfajta nemzetpolitikai út- és identitáskeresés jellemezte. A korszak szakított a korábbi eredményekkel ás eszközökkel: A HTMH-t és a NEKH-t megszüntette és a feladatot a Miniszterelnöki Hivatalba integrálta; a közalapítványokat kigyomlálta és

[24] vö. Halász-Majtényi, 2002: 391-207.

átalakította vagy megszüntette azokat (attól függetlenül, hogy volt-e tényleges hasznuk vagy nem); a státustörvény adta kedvezményeket jelentősen megkurtította; a MÁÉRT fórumát pedig nem hívta össze. Kimondatlanul is a határon túli felelősségvállalás szimbolikus eszközeit ki akarta zárni, így csak a támogatáspolitika maradt az Alkotmány 6.§(3) bekezdésének tartalmaként. Mindez pedig időszakban egybevágott a Magyarországon radikális formában megjelenő „new public management" irányzattal, amely önmagában is az állam leépítését, piacosítást és értéksemlegesítést tűzött ki célul.

A *Szülőföld alap – Szülőföld program* volt a határon túli politika fő területe 2002 és 2010 között. Ezeket 2005-ben hozta létre a kormányzat és céljuk az egységes támogatási rendszer megvalósítása volt. Rövid működése alatt jó tapasztalatot szerezhettünk arról, hogy a támogatási rendszer önmagában nem egyenlő a teljes határon túli politikával: csak egy része lehet annak. Téves az az álláspont, hogy a határon túli politika lényege az anyagi támogatás. Különösen erős intő jel volt a 2004. december 5-i, szinte botrányba fulladt népszavazás, amely során a kormányzó párt (Magyar Szocialista Párt) egyértelműen az alkotmányos felelősséggel szemben foglalt állást.

A Szülőföld Alap és a Szülőföld Program nevükből is következtethetően a szomszédos államokban élő magyarság szülőföldjükön való boldogulásának állami pénzügyi finanszírozási rendszere és ennek keretszabályai voltak. A Szülőföld Alapról – amely elkülönített állami pénzalap volt – a 2005. február 28-án kihirdetett 2005. évi II. törvényt fogadta el az Országgyűlés. Célja a határon túli magyarságnak a szülőföldjén való egyéni és közösségi boldogulása, anyagi és szellemi gyarapodása, nyelvének és kultúrájának megőrzése és továbbfejlesztése, valamint az anyaországgal való kapcsolattartás elősegítése volt (1.§).

Az alap a határon túli, pontosabban a Kárpát-medencei országokban állandó lakóhellyel rendelkező magánszemélyek számára nyújtott támogatást, illetve támogatott még önkormányzatokat és civil szervezeteket is. Nem volt jogosult azonban az Alap támogatására politikai párt vagy közvetlen politikai tevékenységet folytató szervezet. A támogatás körébe tartozó juttatások nem jártak automatikusan, azok iránt pályázat útján egyedi kérelmet kellett benyújtania az érintetteknek. Ez a megoldás pedig egyértelműen a Státusztörvénnyel szemben határozta meg önmagát: míg az az alanyi jogon járó juttatások rendszerét határozta meg, ez a Szülőföld Alap egyedi pályázat útján elnyerhető támogatásokat biztosított.

A korszak határontúli politikájának koordinációja három csomópontban összpontosult. Egyrészt a külügyminiszter volt a szülőföld alap felhasználásáért felelős miniszter, ahogy az államháztartási törvény fogalmazott. Másrészt a szülőföld alap működésének irányítását a Regionális Egyeztető Fórum látta el, amelynek vezetője a miniszterelnök volt. Harmadsorban pedig az egyéb nemzetpolitikával kapcsolatos feladatokat a Miniszterelnöki Hivatal látta el.

A 2009. évre tehát gyakorlatilag egy részben megszüntetett, részben átalakított, mindenestre teljesen szétszabdalt határon túli politikát találunk hazánkban — *a hosszú távú stratégia teljes hiányában.*[25]

6.5. A társnemzeti korszak

A fenti összefoglalás után könnyen megállapíthatjuk, hogy 2010-re az addigi határon túli politikát meghaladta a kor. A rendszeresen újraszülető és irányt változtató, széttagolt, költséges és eredménytelen kisebbségpolitika akkorra már csak vegetált. Bőven elég idő telt el Trianon óta, a rendszerváltozás óta, sőt az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk óta ahhoz, hogy végre hazánk újra gondolja a teljes határon túli magyar politikát.

Éppen ezért *szükséges volt új irányvonalak keresése*, paradigmaváltás. Az alapvető kérdéseket pedig (mint azt a 2009-ben megjelent első körképben írtam) tisztázni kellett, hiszen stratégiai tervezés nem képzelhető el enélkül. Mi a cél a határon túli magyar politikában? – A határon túli magyarok megmaradásának segítése, amely viszont nem jelenti a helyettük való gondolkodást és a határon túli magyar politikának segélyezési mozgalommá való silányulását. Ehhez a célhoz különböző eszközökkel jutunk el, amelyek megtalálásához véleményem szerint fel kell térképezni a határon túli magyarság érdekérvényesítésének formáit és színtereit, mint ahogyan erről már szó volt.

Az érdekérvényesítés három területén (a nemzetközi kapcsolatokban, az anyaállammal való kapcsolatokban, valamint a lakóhely szerinti országban) csupán egy közvetítő rendszer akad, amely mindenhol ugyanazt jelenti, általánosan elfogadott, demokratikus alapelvként tisztelik és most, a XXI. század elején egyre nagyobb védelmet élvez: *az anyanyelv használata.*

[25] vö: Öllős, 2008: 96-114.

Az anyaállam (kin-state) felé történő kisebbségi kapcsolat közjogi értelemben nehezen meghatározható.[26] A határon kívül élő nemzettestek ugyanis más állam állampolgárai – tehát külföldiek az anyaország közjoga szerint. Az pedig nyilvánvaló, hogy minden állam alkotmányjoga éles határvonalat húz *az állampolgár és a külföldi* közé.

Nem is véletlen, hogy a legteljesebb jogosultsággal járó *állampolgárság* intézménye merült fel a kisebbségeknek nyújtandó anyaországi törődés szinonímájaként.[27] A kettős állampolgárság kérdése régi polémia a magyar kisebbségi körökben. Nemhogy az anyaországban, de a határon túli magyar szervezetekben is sokáig nem volt egyetértés, hogy legyen-e kettős állampolgárság vagy sem.

6.5.1. A kedvezményes honosítás előtörténete egy évtizeddel korábbi kutatás alapján

A 2004. december 5-i „kétigenes" népszavazás tanulságait szem előtt tartva álljon itt történelmi érdekességként egy interjú-részlet, amelyet 1999 tavaszán, Juhász Albin barátommal közösen, egy határon túli tanulmányút keretében készítettünk.[28] Ekkor többek között a kettős állampolgárság lehetőségéről kérdeztük alanyainkat, a határon túli magyar szervezetek legitim vezetőit — mindezt még a magyar státusztörvény kidolgozását megelőzően!

„Bárdos Gyula MKP frakcióvezető egyértelműen elvetette a kettős állampolgárságot. Duray Miklós egy maximalista elképzelésnek tartotta, ám szerinte egy úgynevezett statustörvény talán még ezt a lehetőséget is felülmúlná. [...] Kvarda József, az Önkormányzati Tanács elnöke a kettős állampolgárságot kétségtelenül tiszta megoldásnak tekintette, ám inkább támogatta a státusztörvény ötletét.

Kovács Miklós a KMKSZ elnöke elmondta, hogy a választási kampányban felvetődött egy törvény gondolata, amely elsősorban a kettős állampolgárság helyett fogalmazódott meg, és a határátkelés, oktatás, egészségügy területére irányult. [...]

[26] E fejezethez alapul használtam az Európa Tanács Joggal a Demokráciáért Bizottság (Velencei Bizottság, VB) a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról szóló jelentésének egyes részeit. *http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)019-e.asp*

[27] Lásd a 2003-2004. években zajló Magyarok Világszövetsége kampányt (www.mvsz.hu), amelyben a szervezet népszavazást kezdeményezett a határon túli magyarság részére biztosított állampolgárságért. E kampány eredménye lett, hogy az állampolgársággal kapcsolatos kérdés 2004. december 5-én népszavazásra került.

[28] Gerencsér-Juhász, 2001: 195-197.

Jakab Sándor, a horvát Sabor képviselője [...] a kettős állampolgárságot Pasza Árpád HMDK elnökkel, valamint Kucsera Bandival, az Eszéken működő Magyar Oktatási Központ igazgatójával együtt egyértelműen elvetették.

A Muravidéken Tomka György MMNÖK elnöke [... a] kettős állampolgársággal kapcsolatban arról tájékoztatott minket, hogy a szlovén gyakorlat szerint minden külföldön élő szlovén megkapja a szlovén állampolgárságot, ha kéri. Szlovénnak pedig az minősül, aki magát annak vallja, hiszen ez egy kis nép kis országban, így nem sokaknak érdeke, hogy szlovén állampolgárok legyenek. [...]

Erdélyben Csapó József RMDSZ szenátor egyértelműen kiállt a kettős állampolgárság mellett [...]"

E rövid idézetből láthatjuk, hogy a kétezres évekig nem érett meg a magyar határon túli politika az állampolgárság megnyugtató rendezésére. Erre még egy bő évtizedet kellett várni.

A többes állampolgárság több európai országban is komoly kérdésként merült fel, így erre különféle megoldásokat találhatunk. Most pár EU tagállam példájával szemléltetném az olyan alkotmányjogi megoldásokat, amelyek nyelvi-, nemzetiségi hovatartozás vagy származási ország szerinti szempontokat tartalmaznak.[29]

Spanyolország alapjában véve követi a schengeni előírásokat.[30] A latin-amerikai országok állampolgáraival kapcsolatban azonban kulturális és történelmi okok miatt pozitív diszkriminációt alkalmaznak a spanyol hatóságok. Rövid, 90 napnál rövidebb tartózkodásra nem szükséges a schengeni vízum, itt nemzeti vagy kedvezményes elbírálású vízumot bocsátanak a beutazni kívánók számára. A tartózkodási vagy munkavállalási engedélyek kiadásakor kedvezményes elbírálásban részesülnek a latin-amerikai országok állampolgárai, sőt az állampolgárság megszerzését a törvényesen előírt tíz év helyett már két év tartózkodás után is lehetővé teszik számukra.

Portugália különleges kapcsolatot tart fenn Brazíliával és más volt gyarmataival (Mozambik, Macao, stb.). A kulturális kapcsolatok részeként és ennek zökkenőmentes fenntartása érdekében Portugália és Brazília 1960-ban kölcsönös vízummentességről szóló megállapodást kötött.

[29] E rövid elemzést alapvetően az Igazságügyi Minisztérium, a Külügyminisztérium, illetve a külképviseletek segítségével végeztem.

[30] Az EU gyakorlatából eredő előírás szerint a tagállamok legfeljebb öt évre érvényes, csak a kibocsátó állam területére való belépésre és 90 napot meghaladó tartózkodásra korlátozott un. schengeni nemzeti vízumot állíthatnak ki [A külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2001. évi XXXIX. tv. 9§ (1) c).]

A megállapodás alapján a brazil állampolgárok lényegében korlátlan ideig tartózkodhatnak Portugália területén.

Portugália visszafogad minden olyan brazil állampolgárt, aki Brazília és a schengeni tagállamok között meglévő kétoldalú vízummentességi megállapodásokkal visszaélve a schengeni térségben három hónapot meghaladóan tartózkodik („túltartózkodik").[31] Portugália a tárgyalások során a brazil állampolgárokra vonatkozó visszafogadási kötelezettségvállalásával elősegítette, hogy a közösségi vízumpolitika 1995-ben történt kialakításakor az EU többi tagállama ne szorgalmazza Brazília felvételét a Tanács 2317/95/EK rendeletének vízum kötelezett országokat tartalmazó közös listájára (felmerült ugyanis a 90 napos vízummentes tartózkodás idejét túllépő és ezért bizonyos migrációs kockázatot jelentő brazil állampolgárok miatt Brazília vízum-kötelezett országgá nyilvánítása).

Írország állampolgársági törvénye talán a legliberálisabb az EU-n belül. Ha az állampolgárságra pályázó egyén tudja bizonyítani, hogy legalább egyik nagyszülője ír származású, akkor automatikusan megilleti az ír útlevél. Írország Nagy-Britanniával közös idegenrendészeti területet alkot, nem kívánt a schengeni rendszerhez csatlakozni.

Németország határaitól keletre ma körülbelül kétmillió német él. Tekintélyes részük az elmúlt évszázadban hazáját igen, de állampolgárságát nem vesztette el. Az állampolgárság relációjából talán legfontosabb kérdés a német-lengyel viszony. Az állampolgárság kérdését nem rendezi bilaterális szerződés sőt, az 1991 júniusában kötött lengyel-német alapszerződésben a felek kijelentették, hogy az állampolgársági kérdések rendezésétől eltekintenek. Lengyelország nem ismeri el a kettős, lengyel-német állampolgárság létezését, bár nincs olyan egyezmény a két ország között, amely kizárná. Külügyminisztériumi források szerint a wroclawi (breslau-i) német konzulátus 1990 és 2000 között mintegy 200.000 (!) német útlevelet bocsátott ki Lengyelországban élő kisebbségi németek számára.

A Németországba áttelepülő németek – a szigorodó feltételek ellenére – továbbra is pozitív diszkriminációban részesülnek az állampolgárság megszerzésekor. A kitelepülők eddig két lépésben szerezhették meg az állampolgárságot: az NSZK-ban való letelepedéssel először „német jogállásúnak" minősültek, majd ezt követően kapták meg az állampolgárságot. A hatályos idegenrendészeti törvény (ennek mentén) három

[31] A vízummentes országok állampolgárai egy féléven belül, az első belépéstől számított 3 hónapig tartózkodhatnak a térségben.

kategóriát hoz létre: állampolgár, külföldi és a „német jogállásút" (statusdeutsche!). Ez utóbbi jogi kategória tulajdonképpen az állampolgári jogok teljességét jelenti (pl. választójog), bár a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság döntése szerint a nemzetközi magánjog és a polgári perjog szempontjából külföldinek minősülnek. Az új állampolgársági törvény 7.§-a alapján újdonság, hogy a kitelepülés állampolgárságot létrehozó jogi tény.

Ausztria kizárólag a Romániában élő, német nemzetiségűek számára állít ki egyéves érvényességű, csak Ausztriában való hosszú távú (90 napot meghaladó) tartózkodást célzó nemzeti vízumot. Az osztrák Külügyminisztérium tájékoztatása szerint a Romániában élő német nemzeti kisebbség száma csekély, nemzeti vízumot csak e körnek, méltányosságból, az összes schengeni vízum legfeljebb 1% -ában adnak (mintegy 300 vízumot évente).

Görögország Albániában élő nemzeti közösségeivel kapcsolatban különleges elbírálást alkalmaz. Ezek a személyek nemzeti, tehát csak Görögországba szóló hat hónapos vízumot kapnak. Ennek birtokában Görögországban felkereshetik a kijelölt rendőrkapitányságot, ahol görög nemzetiségű idegen állampolgárok számára rendszeresített személyi igazolványt kapnak. Athéni nagykövetségi források szerint ez feljogosítja őket a következőkre:

- görög területen való tartózkodásra,
- munkavállalásra,
- más EU tagállamok meglátogatására (erről Athén külön megállapodott az Unióval).

A kettős állampolgárság intézményét az államok nagy többsége elismeri.[32] (Ez alól jellemző kivétel térségünkben Szlovákia vagy Ukrajna, de erre még később részletesebben visszatérek.) Magyarországon sincs akadálya annak, hogy valaki kettős vagy többes állampolgárságot szerezzen. A kettős állampolgárság elismerése azonban nem jelenti annak támogatását. Jellemzően ez egy inkább „eltűrt" jogintézmény, amelyet az államok *nem tartanak kívánatosnak*. Kiküszöbölésére az államok belső joga tartalmazhat rendelkezéseket, mint pl. honosítás során a külföldi állampolgárságról való lemondás méltánylása, a szülők ismertté válásával annak elvesztése, stb. Nem kívánatos mivoltjára jellemző, hogy a

[32] Részletesen lásd Kukorelli: Alkotmánytan (Bp., Osiris, 2008.)

közép-európai kommunista rezsim alatt például a szocialista országok nemzetközi együttműködésekkel törekedtek a kettős állampolgárság teljes felszámolására.[33]

A határon túl élő magyar kisebbségeknek nyújtandó állampolgárság, pontosabban állampolgárság-szerű intézmény egyik megoldási javaslata volt a Magyarok Világszövetsége által kidolgozott *külhoni magyar állampolgárság koncepciója.*

A koncepció szerint a külhoni magyar állampolgárságra jogosult a magyar állampolgárság megszerzéséhez szükséges feltételekkel egyébként nem rendelkező, nem magyar állampolgár, amennyiben megfelel a következő feltételeknek:

- magát magyar nemzetiségűnek vallja;
- ismeri a magyar nyelvet;
- kérelme előterjesztésekor magyar bíróság előtt nincs ellene folyamatban büntetőeljárás;
- felmenője valamikor bármilyen jogcímen magyar állampolgárságot szerzett, feltéve, hogy a kérelmező jelenleg Ausztria, Csehország, Horvátország, Jugoszlávia, Románia, Szlovákia, Szlovénia vagy Ukrajna területén él.

Az imént előírt feltételt meglévőnek kell tekinteni, ha a kérelmező egyértelműen kifejezte a magyar nemzethez kötődését, különösen:

- a magyar nyelvnek családi, közéleti használatával;
- utódok magyar nyelvű iskolában taníttatásával;
- múltbeli magyar állampolgárságot, vagy felmenők állampolgárságát igazoló dokumentummal;
- keresztlevéllel, iskolai bizonyítvánnyal, katonai igazolvánnyal, vagy más alkalmas dokumentummal;
- magyar szervezeti tagsággal, illetőleg a magyar közösséggel vállalt kötődést kifejező magatartás igazolásával.

[33] Lásd hazánk nemzetközi szerződéseit: 1958 és 1963 Szovjetunió, 1959 Bulgária, 1961 Csehszlovákia, 1962 Lengyelország, 1970 NDK, 1978 Mongólia, 1980 Románia. Ez utóbbi egyezmény például megakadályozta a Romániából áttelepült magyar származásúak honosítását.

A külhoni magyar állampolgárságot a belügyminiszter határozata alapján kiadott magyar útlevél vagy külhoni magyar személyi igazolvány tanúsítja. Az útlevél azonos a mindenkori magyar útlevéllel.

A koncepció szerint nem lehet figyelembe venni a külhoni magyar állampolgárságot a '89-es Alkotmány alábbi rendelkezéseinél:

- közteherviselésről szóló 70./I §;
- diplomáciai védelemről szóló 69.§(3.) bek.
- választójogról szóló 70.§;
- társadalombiztosításról szóló 70/E.§;
- honvédelmi kötelezettségről szóló 70/H.§; (A koncepció szerint a külhoni magyar állampolgár kötelező katonai szolgálatát az állandó lakóhelye szerinti államban teljesíti.)

A koncepció külön szakaszban rendelkezik a külhoni magyar állampolgár erkölcsi kötelességeiről. Ezek a következők:

- a magyar anyanyelv és kultúra ápolása, erősítése
- a leszármazottak magyar nyelvű iskoláztatása
- a magyar nemzet összetartozásának és megbecsülésének előmozdítása.

E koncepció civil kezdeményezés maradt, sőt, érdemtelen áldozata lett 2004-ben a napi politikának. Az állampolgárság rendezésére még közel egy évtizedet kellett várni.

6.5.2. Alaptörvény és új nemzetpolitika

A magyarországi nemzetpolitika új szakaszába lépett a 2010. évi választásokat követően szinte azonnal (2010. május 26-án) elfogadott ún. „kedvezményes honosítás" intézményének bevezetésével. Az állampolgársági törvényt módosító 2010. évi XLIV. törvény az adminisztratív akadályok lebontásával egy, a korábbinál egyszerűbb állapolgárság-szerzési eljárást tesz lehetővé határon túli magyarok számára. A módosított állampolgársági törvény 4.§(3) bekezdése szerint „kérelmére kedvezményesen honosítható az a nem magyar állampolgár, akinek felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíti magyarországi származását, és magyar

nyelvtudását igazolja." Ilyen honosítás esetén az állandó magyarországi lakóhelytől el is tekinthet az állam. A törvény tehát nem jelenti az állampolgárság kollektív és automatikus megadását, hanem csak egyedi kérelem alapján lehetséges az igény elismerése. Bár e törvény első látásra pusztán jogtechnikai műveletnek tűnik, mégis – Wetzel Tamás akkori miniszteri biztos, és a törvény egyik „atyja" alapján – ezzel a rendelkezéssel tudta az „anyaország" a) összetartozás-tudatot legerőteljesebben megfogalmazni, b) történelmi adósságokat törleszteni, valamint c) Magyarország és a határon túliak közötti tényleges jogi kapcsolatot megteremteni.[34] Ez az aktus az Európai Unió jogával összeegyeztethető[35], azonban a szomszédos államok közül párnak ellenreakcióját váltotta ki, mint például a szlovákiai választási kampányban hozott (talán kevéssé átgondolt) „ellentörvény" a szolvák állampolgáráság elvesztéséről. Sőt, a 2014. évi – immáron a határon túl élő (új) állampolgárokra is kiterjedő – választások eredménye fényében azt is látjuk, hogy a külhoni választójog sem váltott ki jogi ellenkezést az EU-n belül, hiszen az uniós gyakorlattal teljesen összhangban van ez a jogosítvány is.[36]

A nemzetpolitika következő meghatározó elemét 2010. május 31-én fogadta el a parlament. Ez a pillér a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény lett. Ez a jogszabály formáját tekintve *emléktörvény*, azaz kifejezett normatív tartalma nincs, de kibocsátójának, az Országgyűlésnek olyan karakteres aktusa, amely mind formájánál, mind tárgyánál fogva kiemelt szerepet kap. Ezzel a törvénnyel jelentette ki a magyar parlament, hogy új megközelítéssel kíván fordulni az olyan történelmi tabuk felé, mint a trianoni békediktátum és annak következményei.

Az új nemzetpolitika harmadik elemeként – bár logikailag az elejére illene – a 2011. április 25-én elfogadott Alaptörvény a fenti törvényi rendelkezéseket alkotmányos keretbe foglalta. Mind a „Nemzeti Hitvallás" fejezetcímet viselő preambulum, mind az „Alapvetés" című fejezet hivatkozik a „nemzetre", azonban annak tényleges tartalmát nem határolja le, némi bizonytalanságot hagy tartalma felől.[37] Anélkül, hogy most hosszan ennek bogozásába merülnénk, figyeljünk fel a határon túli magyarság hazai alkotmányos státusának változására: amíg a 89-es

[34] Wetzel, 2013: 269.
[35] Gyeney, 2013: 159.
[36] Láncos, 2013: 185-186.
[37] A nemzetfogalom tartalma körüli vita gyakorlatilag a rendszerváltozás óta folyik. Lásd Majtényi, 2007: 153-161.

alkotmánymódosítással egy rövid államcélként jelent meg a „határon túliakért érzett felelősség" és tartalmát koronként másként értelmezték az egyes kormányzatok, addig az Alaptörvény egyértelmű állami kötelezettségként jelöli meg a „hatron túliakért viselt felelősséget" [D) cikk].[38] A nemzetfogalom minden eleme (állampolgárság, többség, kisebbség, határon túliak) intézményesül, ezáltal alkotmányos helyét el tudja foglalni.[39] Ez nem is a közösség, hanem az állam szempontjából fontos elsősorban. Érdemes megfontolnunk Kántor Zoltán tételét, miszerint „a modern állam nem is lehet semleges etnokulturális szempontból."[40] Ezek szerint az állam a többségi identitás, kultúra támogatása *mellett* veszi figyelembe a kisebbségeket és más „nemzetalkotó" tényezőit. Magyarországnak tehát feladata lett a határon túli nemzetrészek közjogi helyzetének további rendezése, amely immáron „társnemzeti" státust, azaz a politikai nemzetfogalom és tételes alkotmányjog nyelvére lefordítva: állampolgári státust jelentett.

Fontos továbbá azt is kiemelni, hogy Magyarország e fenti közjogi környezettel a „határon túli" fogalmát immáron kiszélesítette a Kárpát-medencén túlra is: nem csak az elcsatolt területeken élő magyarságra, hanem a nyugat-európai és tengeren túli diaszpórára is vonatkoznak az „anyaország" kitárt kapui.

6.6. Merre tovább határon túli politika?

Azt már látjuk, hogy hazánk a Kárpát-medencei magyarság magyarországi (közjogi) helyzetét gyakorlatilag rendezte. Gondolhatunk itt a konkrétabb alkotmányos szabályozástól az állampolgárságon át a választójog garantálásáig. Fennmarad tehát a szülőföldön maradás anyaország felől történő támogatása. Ez bizonyos szempontból nehezebb kérdés, hiszen aktuálpolitikai szálak kuszálják össze hazánk és a szomszédos államok kapcsolatát. Ezek a szálak pedig sokszor egy-egy választási kampány felerősödő magyarellenes hangulatának áldozatává is tudnak válni (mint a szlovák ellen-állampolgársági törvény esetében már hivatkoztam).

Mégis, az Alaptörvény D) cikk alapján az államnak meg kell találnia a módját, hogy szomszédos államok területén is biztosítsa támogatásáról az ott élő magyarokat. Nyilvánvalóan ez nem jogi, és nem is

[38] lásd még: Schanda-Trócsányi, 2015: 108.
[39] Varga Zs., 2013: 255-258.
[40] Kántor, 2013: 152.

kifejezetten anyagi támogatás lesz. Többnyire inkább diplomáciai, politikai, tudományos, koordináló, információ-biztosító, egyeztető szerepet jelent.

Álláspontom szerint ma két szegmens segíti a határon túli magyar közösségek megmaradását és fejlődését. Az egyik a *(a) gazdasági érdekeltségük, önrendelkezésük* megteremtése, ami leginkább motiválja a helybenmaradást. Mára a nagy nyugati autonómia-példák nem a közjogi megoldásaik miatt lesznek érdekesek számunkra, mint a 90-es években. A 90-es évektől kezdve könyvtárnyi irodalom szól arról, hogy milyen személyi-területi-vegyes autonómiát kell biztosítani a Kárpát-medencei magyarságnak. Elég volt ez a két évtized arra, hogy lássuk: az erővel megteremtett közjogi keretnek nincs politikai esélye és a fennmaradása is kérdéses. Sokkal inkább azzal kell foglalkozni, hogy a nyugati működő autonómia modelleket mi tartja 20-50-70 éve életben? Biztos, hogy nem pusztán az alkotmányos státusuk. Az csak egy keret, amely tartalom nélkül elhal, kiüresedik. Kézenfekvő válasz talán az lehet, hogy *az adott régió gazdasági ereje, gazdasági önállósága* tölti meg élettel és erősíti az őslakos közösség identitását. Itt ne csak a nagy autonómiák erős gazdaságára gondoljunk, mint Katalónia, Dél-Tirol, vagy az Åland szigetek, hanem például a kisebb közösségekre, mint a frízek Hollandiában. Ma, itt Európában az integráció és globalizáció korszakában véleményem szerint a gazdasági potenciál megteremtése szükséges a lokális nemzetiségi identitás megerősödéséhez is. (Ha egy történelmi példát szeretnék hozni, Erdély déli részén élő szász közösség identitásának több száz éven keresztül történő fennmaradásához is ez járult hozzá.) A gazdasági együttműködés pedig mára elég széles palettán lehetséges, hiszen még az EU is biztosít határon átnyúló együttműködési keretet az EGTC-kel.[41] Ezekről azonban az utolsó fejezetben még szó lesz.

Másik elem a *(b) nyelvi jogok* mind szélesebb elismertetése. A nyelvi jogok képesek arra, hogy a kisebbségi jogok zászlóshajójaként utat törjenek a határon túli nemzeti közösségeink jogainak fejlődésében úgy, hogy a nemzetközi jogközösség és az Európai Unió teljes támogatását is elnyerje. A jogvédelem egyik legjelentősebb pillére az emberi jogok megkülönböztetés-mentes biztosítása. A nyelvi jogokat akár önálló, akár származtatott alapjogként tartjuk számon, mindenképpen a helyben maradás és az identitás megőrzésének legfontosabb eszközének te-

[41] Európai Parlament és Tanács 2006. 06. 05-i 1082/2006/EK rendelete, valamint az azt hazánkban harmonizáló európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 2007. évi XCIX. tv.

kinthetjük. Ezért tehát az anyaország például ösztönözheti az identitás megőrzésére irányuló törekvéseket.

7. fejezet

Második Kárpát-medencei körkép a hivatalos nyelvhasználatról

„Az a műveltség, amely ma is legerősebb fegyvere a magyarságnak a Duna-medencében...”
(Márai Sándor)

7.1. Bevezető a körképhez

A második körkép egyszerre visszatekintés, értékelés és egyszerre aktualizálás, valamint a jövő vizsgálata. 2009-ben az első kiadással egy újszerű, sok elemből álló összehasonlító munka volt a cél. Akkor feldolgoztam rendelkezésre álló jogszabályokat, a fellelhető szakirodalmat, valamint vonatkozó publicisztikákat. Azért, hogy a kutatás valóban tükrözze a nyelvhasználat aktuális kérdéseit, 2005-ben három hónap alatt mintegy ötezer kilométeres tanulmányúton személyesen gyűjtöttem be a határontúli régiókból származó kiegészítő információkat. Célom az volt, hogy a megismert jogszabályokat összevessem a tényleges gyakorlattal. Ahogy az első kötetben alaposan bemutattam, előre megszerkesztett kérdőívvel kerestem meg beszélgetőpartnereimet, akik elsősorban bírák, ügyészek, ügyvédek, jegyzők, főtanácsadók és jogtanácsosok voltak. Mind gyakorló jogászok, a tömb-régiókból és a szórványból egyaránt.

Az első körkép egyik legfontosabb megállapítása az volt, hogy a határon túli régiók közötti információ-áramlás nagyon korlátozott. Ez

azonban az első vizsgálat óta eltelt mintegy hat évben jelentősen megváltozott. Egyre több konferencia, együttműködés, állami-, és civil szervezet foglalkozik azzal, hogy kapcsolatot teremtsen a határon túli magyar közösségek között, még a nyelvhasználatot illetően is (lásd pl. a Nemzetpolitikai Kutatóintézetet). Nagy szükség van erre. Ahogy látni fogjuk a mostani vizsgálat végére, mit sem változott annak a igénye, hogy a magyar nyelvet anyanyelvként beszélő, de kisebbségként élő közösségek egymással mind szorosabb kapcsolatot tartsanak.

Mindezen fejlődés azonban arra figyelmeztetett engem, hogy e második körképet ne egyszerűen az első vizsgálat módszereinek megismétlésével adjam közre, hanem szőjek bele a vizsgálatba újabb elemeket. Ma már ugyanis elsősorban nem azt szükséges vizsgálni, hogy egy-egy régió elszigetelten hogyan képes nyelvi jogait érvényesíteni, valamint ennek milyen jogszabályi és jogalkalmazói feltételei vannak, hanem nagyobb nemzetközi összefüggésekre érdemes figyelni. Érdekes következtetéseket tudunk ugyanis levonni akkor, ha az első körkép során megismert körülményeket összevetjük a legfrissebb nemzetközi vizsgálatokkal. Az Európa Tanács nyelvi chartája és Kisebbségi Keretegyezménye ugyanis azóta is folyamatosan elemzi, monitorozza vizsgálatunk tárgyává tett országokat. Mivel ezeknek a nemzetközi ellenőrzéseknek mindig azonos a szempontrendszerük, ezért összehasonlításunk alapjául is kiválóan használhatóak.

A második körkép szerkezete éppen ezért szakít a korábbival. Bár az egyes Kárpát-medencei országokat továbbra is egyesével vizsgálom és ezt követően vonok le következtetéseket a hivatalos nyelvhasználatra vonatkozóan, azonban a vizsgált nyelvi szabályozást egységesebb keretbe fűzöm össze. Az egyes országelemzések megint csak (a) történeti bevezetéssel kezdődnek, ezt követően vizsgálom az (b) alkotmányos és egyéb jogszabályi rendelkezéseket, majd (c) összefoglalom az első körkép megállapításait, illetve (d) az azt követően tapasztalt változásokat.

Továbbra is szükségesnek tartom határon túli régiók nyelvi szabályozásának történelmi előzményeit alaposabban feltárni. Ennek igazi oka az, hogy lássuk nagyobb összefüggéseiben is milyen összetevői vannak a nyelvi jogoknak horizontálisan (térben) és vertikálisan (időben).

Anélkül, hogy e könyv bármilyen történelmi vagy történelemfilozófiai mélységeket tárna fel, esetleg jogtörténeti munkaként tetszelegne, minden ország elemzésének elején röviden – szinte vázlatosan – célom áttekinteni a határon túli magyar nemzeti közösségek nyelvhasználati jogának történetét. A környező államokban élő kisebbségek nyelvi

jogainak struktúrája és mai szabályozása ugyanis elválaszthatatlan az elmúlt évszázad történelmétől. Fontosnak tartom azt érzékeltetni, hogy bár a közép-európai államok történelme és politikai berendezkedése sok tekintetben hasonló, mégis jelentős különbségeket tapasztalunk a hatályos kisebbségi jogi szabályozásban.

A történeti előzmények helyes feldolgozásához három nagy korszakot indokolt megkülönböztetni a nyelvi jogok vizsgálatában: a két világháború közötti, a második világháború utáni és a rendszerváltozásokat követő időszakokat. Általában elmondható, hogy az elcsatolást követően mindenhol volt földreform, alapvetően pluralizmus volt (és magyar pártok alakulhattak), (fél-) demokratikus rendszerek álltak fel, amelyek az egyesülési jogot lehetővé tették. A második világháborút követően azonban a diktatórikus rendszerek egyöntetűen megvonták a magyar (kisebbségi) nyelv használatának lehetőségét. Ennek mértéke (és az általa kiváltott kisebbségi reakció) nagyban függött azonban a diktatúra keménységétől. Így például a sztálini Szovjetunió („A magyarkérdés tulajdonképpen vagonkérdés.”) nem hasonlítható össze a kisebbségi statútumot hozó háború utáni Romániával. E politika-történeti előzményekben lényeges továbbá azt is felmérni, hogy a rendszerváltozást követően milyen tendenciák mentén alakultak ki új államok, ezekben pedig a magyar pártok és érdekvédelmi szervezetek, valamint mennyire fejlődött ki demokratikus politika a posztkommunista Közép-Európában.

A nyelvhasználati jog igen széles kört ölelt föl a kisebbségek életében a huszadik század során, sőt ez a határon túli régiók mindegyikében központi kérdéssé is vált. A nyelvi jogokhoz való viszonyulás azonban az egyes országok eltérő történelmi folyamatainak megfelelően alakult. Így például a felvidéki törekvések közül kiemelném, hogy a mindenkori kisebbségvédelmi jogszabályok ellenére üres maradt a jog, ezért a hivatalos életviszonyokban való nyelvhasználat és az iskoláztatás fejlesztését hangsúlyozta a kisebbség. Kárpátalján a szovjet kommunizmus véres uralmában a túlélés tartotta össze a magyar nemzeti közösséget, ma a korrupció csökkentése, az életviszonyok javítása a legfőbb cél. Erdélyben 1918 óta hangsúlyos kérdés a politikai érdekképviselet és a dualizmus óta meghatározó az autonómia igénye. Délvidéken a túlfűtött délszláv sovinizmus és az egymással összeférhetetlen szláv népek közötti megmaradás határozza meg nyolcvan éve a magyarság törekvéseit.

Ahogy a bevezetésben is említettem, a körkép adja e kötet gerincét. Egységes szempontok szerinti vizsgálat tehát különösen fontos – márcsak az összehasonlíthatóság megteremtése érdekében is. Azért, hogy

elkerüljem a felületesség és a hibás osztályozás hibáját, amitől Kántor minden kisebbségkutatót óv[1], a lehető legjobban leszűkítettem a vizsgálat területét. Attól függetlenül, hogy a továbbiakban csak a hivatalos eljárásokban való nyelvi jogokról olvashatunk, mégis komoly következtetésekre juthatunk nemzeti közösségeink aktuális helyzetéről, ha továbbgondoljuk e kutatás eredményeit.

Ahogy e könyv első fejezeteiben már szó volt róla, amilyen sokszínű maga a nyelv, és amilyen sokféle jogi rezsim található a Kárpát-medencében, olyan sokszínű nyelvi szabályozást találunk. Sőt, a jelentősen eltérő szabályokhoz képest is még változatosabb azok alkalmazása. Remélem, hogy a Tisztelt Olvasóban a következő fejezetek újabb inspirációkat ébresztenek hivatalos anyanyelvhasználat fejlesztése iránt.

[1] Kántor, 2014: 101-103.

7.2. Felvidék (Szlovákia)

Mi a demokráciák legnemesebbjét: a kereszténydemokráciát valljuk, hirdetjük és követeljük; ez határozza meg álláspontunkat, és magatartásunkat minden olyan irányhoz, amely Istent tagadja vagy helyébe más eszmét vagy fogalmakat akar állítani.
(gróf Esterházy János, 1937)

7.2.1. Áttekintés

A ma Szlovákiához tartozó, Felvidéknek nevezett terület a történelmi Magyarország északi része volt. Földrajzilag a Dunától és az Északi középhegységtől északra, a Kárpátok vonaláig terjedő terület. Az itt lakó magyarság nagy része az alföldi területeken lakik (Kisalföld, keletszlovákiai alföld), kisebb részük dombvidéken (Garam- és Ipoly menti dombság, Ipoly-, Losonci-, Rima-, Kassai medence) és hegyvidéken (Gömör-Tornai Karszt, Rozsnyói medence, Karancs-Medves-vidék, valamint Nógrád és Gömör) él.

Hasonlóan a többi elcsatolt régióhoz, itt is földművelésre kiváló adottságokkal rendelkező föld található — elsősorban a Csallóközben és a Kis-Duna – Vág közötti területen.

Felvidék értéke nem elsősorban a gazdasági mutatókban rejlik, kulturális kincse a meghatározó. Erdély után a második legnagyobb lélekszámú magyar nemzetiséget találjuk itt. Számtalan politikust, írót, költőt adott Magyarországnak e terület. Értelmisége a két világháború között és a kommunista diktatúra éveiben is kiemelkedően igyekezett védeni a — több, mint félmilliós — magyarság érdekeit. A felvidéki magyar nemzeti közösség fogalmazta meg minden régiónál markánsabban a nyelvhasználat és az anyanyelvű oktatás fontosságát. Ahogy Márai Sándor jellemezte[2]: „Mert ez a táj, az örök Felvidék, nem csak bányákban és erdőkben, ércben és fában gazdag; minden időkben legalább emberi *értékben volt* gazdag. A felvidéki lelket — Thököly és Rákóczi idejében éppen úgy, mint Kazinczy és Baróti Szabó Dávid, mint Jókai és Mikszáth, mint a legújabb nemzedék íróinak és költőinek idejében — *öntudatos magyarság, mély kereszténység és erős szociális szellem* jellemezte. (...) A felvidéki lélek mindenekfölött társadalmi lélek.”

[2]Márai, 2004: 88.o.

7.2.2. Élet a húszas évektől Csehszlovákiában

Az elcsatolás előkészítettsége

Könyvtárnyi irodalom található a trianoni békeszerződést megelőző politikai helyzet elemzéséről. E dolgozat semennyire sem szándékozik történelemtudományi disszertációnak tűnni, ezért a felvidéki magyarságot érintő nyelvi jogok történetének rövid bemutatására szorítkozik csupán, amely nélkülözhetetlen a mai nyelvhasználati jogok alkalmazásának megértéséhez. Röviden azonban célom bemutatni a csehszlovák állam kialakulásának előzményeit, amely előre vetíti a történelem további menetét.

Az első világháborút lezáró béketárgyalásokon a szomszédos államok képviselői határozottan jobb feltételekkel vettek részt, mint a magyar delegáció.[3] A győztes államok célja és a béketárgyalások eredménye végül is az erős Osztrák-Magyar Monarchia teljes szétverése lett. A bekövetkezett események hosszú időre hátrányos hatásaira figyelmeztetett már 1849-ben Palmerston brit miniszterelnök is, aki kijelentette az alsóházban, hogy Európa biztonsága, politikai függetlensége és szabadsága elválaszthatatlanul függ a Monarchia fönnmaradásától. Ám a monarchia nemhogy nem maradt fent, de tagállamait is részekre szedték, vagy éppenséggel egy újabb államba tömörítették.

A csehszlovák állam is egy ilyen új képződmény. Létrejöttét nagy mértékben köszönheti első elnökének, *Tomás Garique Masaryknak*[4] , valamint *Eduard Benešnek*[5], aki előbb külügyminisztere majd államfője volt az országnak. Az első világháború alatt – hasonlóan más szomszédos államhoz – a nyugati emigráció támogatása tette lehetővé, hogy Masaryk, a cseh tudós, politikus álmát valóra váltsa egy önálló szláv államban. Masaryk már a háború előtt ismert volt Európában és Magyarországon. A világháború kitörésekor útnak indult és Hollandiát, Svájcot és több nyugat-európai államot felkeresett. Útja során diplomáciai kapcsolatokat épített ki és megalapozta a későbbi állam létrehozását, továbbá – elsősorban amerikai emigránsok megkeresésével – anyagi forrásokat gyűjtött.[6]

1918 októberében, a központi hatalmak fegyverletételekor, egy tömegtüntetés hatására Prágában a cseh Nemzeti Bizottság kimondta

[3] A kis-antantról részletesebben lásd: Ádám M., 1993: 550., Ormos, 1983: 321-338.
[4] Masaryk, 1990: 54.
[5] Ádám–Hanzal, 1996: 153
[6] Vígh, é.n.: 15.

a Monarchiából való kiválást. A kikiáltott új államhoz — két nappal később – október 30-án a szlovák Nemzeti Tanács is csatlakozott.[7] November 5-én ideiglenes szlovák kormány alakult Szakolcán *Vavro Srobár* vezetésével, amely november 14-ig, az első csehszlovák kormány megalakulásáig élt.

A megalakult kormány támogatásával folyt 1918 novemberében a Felvidékre való benyomulás. Amíg Magyarországgal folytak a tárgyalások, községről-községre haladtak a cseh és szlovák csapatok dél felé. Mielőtt egy ideiglenes demarkációs vonalban megállapodhattak volna a felek, francia bíztatásra Prága visszavonta tárgyalási hajlandóságát.

Ilyen körülmények előzték meg a békekonferenciát, amelyre nagy hatással volt mind Beneš (aki machiavellizmusáról lett híres már a XX. század elején), valamint Clemenceau elnöklése. Anélkül, hogy a békekonferencia visszásságait és döntés-előkészítéseit taglalnám, megjegyzem, hogy Beneš beadványai a kortársak legmerészebb elképzeléseit is felülmúlták.[8]

Időközben hazánkban Károlyi Mihály átadta a hatalmat a Tanácsköztársaságnak, amelynek százharminchárom napja alatt dicsőséges talán csak az északi hadjárat volt. A Felvidéken zajló folyamatos zavargások miatt rendszeresen katonai erővel avatkozott be a csehszlovák hatalom. Területszerzésben azonban nem álltak meg, hanem Salgótarján intervenciójára összpontosított a csehszlovák vezetés,[9] amely próbálkozást a Vörös Hadsereg visszavert. Az északi hadjárat 1919. május 30-án indult. A magyar seregek végül a Miskolc – Kassa – Eperjes vonalig vonultak előre, mígnem az Antant és a Clemenceau-jegyzék nyomására ki kellett üríteni a Felvidéket. Ezt már csak a békekonferencia záróakkordja követte, amely véglegesen elcsatolta Magyarországról északi vármegyéinket.

A békeszerződés értelmében a Felvidékről mintegy 893 586 magyar (az összlakosság 30,55% -a), és Kárpátaljáról 176 294 magyar (az összlakosság 29,60% -a) került Csehszlovákiához.[10]

---

[7] lásd: „Túrócszentmártoni deklaráció”

[8] Lásd még: Borsody István: Beneš (Budapest, é.n.), u.ő: Magyarok Csehszlovákiában (Ország útja, Budapest, 1938.)

[9] Ekkor Szlovákia teljhatalmú minisztere Vavro Srobar volt. Lásd még Vígh, é.n.: 30.

[10] Vígh, é.n.: 39.

Csehszlovákia és nyelvtörvénye

Mivel az új államalakulat, Csehszlovákia, szintén vegyes etnikumú állam lett, a nemzetközi jogközösség a kérdéses területen élő kisebbségeknek jogi garanciát tervezett adni. Ez össze is vágott Masaryk elnök elképzeléseivel, aki az emberi (akkori terminológiával: polgári) jogok széleskörű megadását képzelte el az új országban. E folyamat állomása volt a sokat idézett *Saint-Germain-en-Laye-ban, 1919. szeptember 10-én aláírt szerződés*,[11] amely a csehszlovákiai kisebbségek jogairól tartalmazott rendelkezéseket.[12]

Az egyezmény a rövid preambulumot követően három fejezetből áll. Az első fejezet (1-9. cikk) a Csehszlovákia számára kötelezően előírt rendelkezéseket tartalmazza. E cikkeket Csehszlovákia „alaptörvényekül ismeri el". A 2. cikkely generálklauzuláját követően: „Csehszlovákia kötelezi magát, hogy minden lakosának születési, nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja", a 3-6. cikkek az állampolgársággal foglalkoznak. A 7., antidiszkriminációs cikkely külön kitér a nyelvi jogegyenlőségre „a törvény előtti (...) polgári és politikai jogok" tekintetében. E szakasz az alábbiak szerint tartalmaz nyelvi rendelkezéseket: magán és üzleti forgalomban szabad nyelvhasználatot tesz kötelezővé, illetve a bíróság előtti szó- és írásbeli anyanyelvű nyelvhasználatot eljárási könnyítéssel teszi lehetővé. A hivatalos nyelvvel kapcsolatos intézkedések jogát azonban a csehszlovák kormány kezébe utalja (3. bekezdés). A 8. szakasz a kisebbségek kollektív jogait rögzíti a szociális intézményalapításban, iskola és nevelőintézet létesítésben és anyanyelvük szabad használatában. (Ez utóbbi rendelkezés a fentiek fényében természetesen csak a magánviszonyokra érthető.) A 9. szakasz tovább szűkítve a gondolatmenetet, az anyanyelvi oktatás kérdését rendezi. Itt jelenik meg – újra – az a feltétel (egy területen „jelentékeny arányban" élő kisebbségek), amely

[11] „A Csehszlovákia függetlenségéről és a kisebbségek védelméről" szóló szerződés; Normaszöveget lásd: Halmosy, 1983a: 89-93.; *továbbá* Kemeneczky Kálmán: a Slovenskón és Podkarpatská Rusban hatályos magyar és csehszlovák jog rendszerbe foglalása – igazságügyi, közigazgatási és pénzügyi (banküqyi) hármas mutató (Kassa, 1924.); illetve lásd még Colliard: Droit international et histoire diplomatique (Paris, 1950) I. 395-399.o. 1920. július 16-án lépett hatályba.

[12] A Együttélés Memorandumából megtudhatjuk, hogy Csehszlovákia a vállalt kötelezettségeit mennyire nem teljesítette, a kormányzat a szerződést többszörösen megszegte. Legtöbb hátrányos megkülönböztetés az alábbi területeken folyt: iskolaügy, valamint nyelvhasználat. Ez utóbbin belül főleg az állami hivatalokban volt lehetetlen a magyar nyelv használata. EPM, 1992: 4.

az alább tárgyalandó nyelvtörvény százalékos cenzusát megalapozta. (E kitételt és az egyezmény szövegének jelentős részét találjuk még a trianoni békediktátum III. rész VI. címe alatt: a kor nemzetközi szerződéseinek és nemzetiségi politikájának egy jellemző fordulataként. Ezért találunk gyakorlatilag egyforma rendelkezéseket a Csehszlovákiával, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal és Romániával kötött szerződésekben is.)

A II. fejezet (10-14. cikk) Kárpátaljáról és annak autonóm berendezkedéséről szól. A 14. cikk védelmet biztosít az egyezményben foglalt jogok felett: végrehajtásban felmerült problémák miatt a Nemzetek Szövetségéhez lehet fordulni. A III. fejezet a záró rendelkezéseket tartalmazta.

Csehszlovákia 1920. szeptember 20-án fogadta el alkotmányát.[13] Bár az alaptörvény a 128-134. szakaszaiban külön foglalkozik a kisebbségekkel, mégis üres általánosságoknál marad[14] és a részletes szabályozást elegánsan leutalja törvényi szintre.

A szerződés és az alkotmány szellemében született meg *1920-ban a csehszlovák állam nyelvtörvénye* is.[15] A törvény hatálya egyrészt az eljárásjogokra, másrészt az állami bankjegyekre, harmadrészt a fegyveres szervek szolgálati nyelvére terjedt ki (1.§). A törvény mindenféle eljárásban és minden hatóság előtt a területi 20% -os cenzust alkalmazta (2.§). Ennek értelmében, ahol a lakosság lélekszáma e küszöb felett van, a fél anyanyelvén indíthatja az ügyet és azt kötelesek is a kérvény nyelvén (is) intézni. Ezzel tehát kétnyelvűséget hozott létre a jogalkotó, amely (ellentétben például napjaink Finnországával) cenzushoz köti az államnyelvtől eltérő nyelv használatának lehetőségét. Hivatkozva a saint-germaini szerződés IX. cikkére, az 5.§ lehetővé teszi az anyanyelvű oktatást a kisebbségi iskolákban.

A törvény részletes rendelkezéseit a 17/1926 kormányrendelet, az ún. *nyelvrendelet* tartalmazza.[16] Az eljárásjogok részletesen kibontott nyelvi szabályozását a bíróság és más hatóságok előtti ügymenettől, tárgyalástól a telekkönyvi ügyvitelig találhatjuk e rendeletben. A négy

[13] Kovács– Szabó, 1976: 221-222.

[14] pl. 128.§(3) bekezdés az általános nyelvhasználati jogról elsősorban magán és kereskedelmi viszonyokban.

[15] 1920-ban elfogadott 122. számú törvény. Végrehajtására 1926-ban adtak ki rendeletet - lásd tovább. Normaszöveg forrása: Csehszlovákia törvényei és rendeletei, 1920. év: 512-515.

[16] Normaszöveg forrása: Csehszlovákia törvényei és rendeletei, 1926. év: 16-52.

részre, húsz fejezetre és 100 szakaszra tagozódó rendelet az alábbiak szerint tartalmazza a nyelvi jogokat és kötelességeket.

Az első fejezet az állami hatóságok előtti nyelvhasználatot veszi sorra. Fejezetenként így tehát:
1. hivatalos ügyek intézése, eljárások alatti nyelvhasználat (1-13. cikk),
2. nyelvi kisebbségek (14-17. cikk),
3. kivételes rendelkezések (18-41. cikk),
4. illetékesség és delegatio (42. cikk),
5. vámhivatalok előtti nyelvhasználat(43. cikk),
6. kisebbségi közművelődési intézmények (44. cikk),
7. csendőrségre vonatkozó különös rendelkezések (45-48. cikk),
8. állam, mint ügyféllel szemben megtartandó tárgyalások nyelve (49. cikk),
9. hivatalos bélyegzők (50. cikk),
10. írásbeliség külfölddel (51. cikk),
11. egyes különös eljárások (magasabb fokú eljárás, pályázatok, közigazgatási dokumentumok, stb.) (52-59 cikk),
12. állami alkalmazottak nyelvi képesítése (60-68. cikk),
13. vizsgák nyelve (pl. szakvizsga) (69 cikk),

A második rész (14-15. fejezet) a decentralizált közigazgatási szervek nyelvhasználatát szabályozza. A helyi önkormányzatok (70-90. cikk) nyelvhasználata a hatósági ügyintézéstől a képviselő testület ülésezési nyelvéig, illetve a köztestületek, úgy mint kamarák, társulások, egyes bizottságok, stb. (91-94. cikk) nyelvhasználatát.

A harmadik részben a nyelvi ügyekben való eljárásra vonatkozó rendelkezéseket találjuk, ezek között a felek védelmét (95. cikk) és a felügyeleti, intézkedési szabályokat (96-98. cikk).

A negyedik, befejező rész a záró rendelkezéseket tartalmazza, úgy mint: az államnyelv kötelező használata egyes esetekben (99. cikk) és Kárpátalja nyelvi jogai (100. cikk). Ez utóbbihoz ehelyütt teszem hozzá, hogy bár mind a nyelvtörvény mind a rendelet az autonómia jegyében a Szojm (ruszin parlament) kezébe tette a nyelvi rendelkezések lehetőségét, a parlament összehívására az első bécsi döntésig nem került sor, így a *lex specialisnak* minősülő államnyelv használata maradt meg főszabályként Kárpátalja területén.

Az 1928/229. számú dekrétum azzal egészítette ki a fentieket, hogy ha a közigazgatásban a járás állampolgárai közül több, mint 50% nemzetiségi, akkor az állam nyelvén írt különböző hivatalos iratokat az illető

kisebbség nyelvére is le kell fordítani. Amennyiben az adott járásban a nemzetiségi lakosság száma eléri a 75%-ot, akkor a hivatalos iratokat nem kell az államnyelven kiadni, kivéve, ha azt valaki külön kéri.

A Saint-Germain-en-Laye-i szerződés betartását a Népszövetség ellenőrizte. A Népszövetség kisebbségvédelmi mechanizmusa komoly űrt töltött be a két világháború között, hiszen ehhez a fórumhoz fordulhattak a kisebbségek panaszaikkal és a szervezet érdemben foglalkozott beadványokkal (mára átalakultak a kisebbségvédelmi fórumok, de ilyen azóta sincs!). Mindazonáltal a rendszer hatékonysága több kérdőjelet vetett fel – már a harmincas években is.

Több beadvány érkezett ez időben a Népszövetséghez a szlovenszkói magyar kisebbség részéről. Legnagyobb részük a nyelvi határok átalakítása miatt érkezett be.[17] Az 1930-as években a közigazgatási átszervezések és a választási földrajz átalakítása okozott hátrányt a felvidéki magyarságnak. Ilyen átszervezés volt például 1922-ben, amikor a törvényhatósági és rendezett tanácsú városokat nagyközséggé degradálták. Harmincöt szlovenszkói és ruszinszkói város süllyedt le így nagyközségi szintre, ezáltal egyfelől Pozsony és Kassa, másfelől Munkács és Ungvár maradt rendezett tanácsú város. Az érintett városok zömmel magyar lakta települések voltak, így lényegében gyengítette az intézkedés a magyarságot. A járási határokat úgy alakították, hogy a nyelvi arányok lehetőleg ne érjék el a nyelvtörvény küszöbét.[18]

A nyelvtörvény hatását és működésének vizsgált 15 évét mutatja be *Flachbarth Ernő*, a kiváló jogász, későbbi professzor egy 1935-ben készült munkája.[19] A szerző a nyelvtörvény bemutatását követően egy-egy kiemelt problémára hívja fel az olvasó figyelmét. Ilyen a szlovák (tót) nyelv helyzete, amely nincsen többségi nyelvként meghatározva, de nem is kisebbségi – már ahogyan az a nyelvtörvény végrehajtásából kiderül; illetve ilyen probléma, hogy a törvény kihasználja a saint-germain-i szerződés joghézagait a népszámlálásokra nézve, és a nyelvhasználat lokalizálhatóságára nézve.

Flachbarth részletesen vizsgálja, hogy milyen demográfiai változásokon ment keresztül a bírósági járás és a közigazgatási járás. A vizsgált adatokat az 1910-es, 1921-es és 1930-as népszámlálásból merítette.

[17] vö: Buza, 1930: 249-347.

[18] Nem ismeretlen Szlovákiában a közigazgatás nyelvi /nemzetiségi szempontokat követő átszervezése. Napjaink példája a kilencvenes évek közepén lezajlott mečiari közigazgatási reform.

[19] Flachbarth, 1935

Célja volt, hogy bemutassa: a csehszlovák közigazgatás átalakításának tudatos célja a három jelentős kisebbség: a magyarok, németek és ruszinok számának csökkentése legalább a nyelvtörvény által meghatározott 20% -os küszöb alá. Ennek kiválóan meg is felelt a két világháború közötti csehszlovák állam. *Bírósági járások* ugyanis az összes 77-ből 1910-ben 27-ben érte el a magyar nyelv a küszöböt, míg 1921-ben csak 23-ban, amely szám megmaradt 1930-ban is. Köszönhetően mindez az 1921. december 19-i 456. sz. kormányrendeletnek, amely a járásbírósági körleteket változtatta meg, így mintegy 70 000 magyart fosztott meg nyelvhasználati jogától.[20] Érdekesség, hogy míg 1921-ben 66% -os magyar többség 12 járásban volt, addig ez tíz év alatt 10-re csökkent. Ennek okaként a szerző az 1926. évi bírósági reformot jelölte meg, amelyet az 55/1926. számú rendelettel hajtott végre az állam. E rendelettel változtattak (újfent) a bírósági illetékességek határán. A *közigazgatási járások* száma a következőképpen alakult: az összes 70-hez viszonyítva, 1910-ben 28-ban érte el a küszöböt és 16 járásban volt abszolút többségben a magyarság. 1921-ben és 1930-ban 20-20, illetve 13-13 volt ugyanez a szám. Beszédes számokat mutat a *rendezett tanácsú városok* magyar ajkú lakosságának népesség-változása. 38 vizsgált városból 1910-ben abszolút többséggel 10 város rendelkezett.[21] Ebből a népszámlálások nyomán 1921-ben és 1930-ban is 4-4 elvesztette előjogait. 1935-re csak Komáromban és Rozsnyóban ismerték el a magyarság abszolút többségét, így csak e városokban volt a feltétel nélküli a magyar nyelv használata az ügykezelésben.

Látható tehát, hogy a jogszabályok írott céljai ellenére gyakorlatilag közigazgatási átszervezéssel hátrányos helyzetbe hozták mind a magyar, mind a német és ruszin kisebbséget. Ahogy Flachbarth írja[22]: „[k]ét népszámlálással és a bírósági beosztás módosításával sikerült a magyarságot a Felvidék 10 bírósági járásában megfosztani nyelvi jogaitól az állami közigazgatásban és igazságszolgáltatásban.” Mint összegzi, három nagy hibája van a nyelvtörvénynek: 1) a kisebbségek nyelvi jogait a népszámlálástól teszi függővé (noha a népszámlálás nem jogokat konstituáló, hanem tényeket rögzítő jellegű), így 2) a kisebbségek a legnagyobb erőt arra kell kifejtsék, hogy tagjaikat megtartsák. Végül, 3) a kisebbségi nyelv jogait a rendszer automatikusan egy bizonyos száza-

[20] Flachbarth, 1935: 17.

[21] Nyitra, Zólyom, Nagyrőce, Jolsva, Érsekújvár, Léva, Rimaszombat, Losonc, Komárom, Rozsnyó

[22] Flachbarth, 1935: 38.

lék elérésétől teszi függővé. Ez óhatatlanul olyan igazságtalanságokra is vezethet, hogy míg egy 100 lakosú falunak 20 magyarja bír nyelvi jogokkal, addig Pozsony 1930. évi adat szerinti 22.942 magyarja semmilyen nyelvi joggal nem bír.

Az Egyesült Magyar Párt 1936-ban *Memorandumot* bocsátott ki „a kisebbségek nyelvjogi és kulturális követelései ügyében”.[23] A szöveg 14 címben foglalja össze a nyelvtörvényről és az 1926. február 3-án kiadott végrehajtási rendeletről való tapasztalatokat. A törvény és megszületése körülményeinek rövid bemutatása után a végrehajtás hiányosságait említi: „(...) lépten-nyomon arról kell meggyőződnünk, hogy e törvényt és rendeletet a csehszlovák kormány közegei nem hajtják végre.” Ezek után a közélet egyes nyelvhasználatot érintő területén veszi végig a tapasztalatokat, de fontos megemlíteni, hogy minden esetben megoldási javaslatokat, célokat is megfogalmaz a memorandum. Közéletből a következőket emeli ki: a bíróságok nem hajlandók az előírt kisebbségi nyelvet használni (mert javarészt nem is bírják). Polgári, büntető ügyek egyaránt — a beadvány nyelvétől függetlenül — csak államnyelven folynak le, még a telekkönyvi bejegyzéseket is szlovákul végzik. A bírósági járások (illetékességi) beosztásának megváltoztatása a nyelvi összetételre volt hatással, így legtöbb helyen az előírt 20 % alá csökkent a magyar lakosság aránya. A memorandum éppen ezért javasolja a 10% -os küszöb bevezetését. A bíróságra írtak fokozottan vonatkoznak a közigazgatásra. A szöveg javasolja továbbá, hogy a sokszor igen késedelmesen kiadott magyar nyelvű közlöny (jogszabálytár) a szlovákkal egy időben jelenjen meg. A továbbiakban megfogalmazza a problémákat és tenni valókat a parlamenti, postai és vasúti nyelvhasználat terén; magyar járásokban magyar nemzetiségű járási főnököket követel, valamint megfogalmazza az iskolaügy követeléseit. E dokumentumból kiválóan láthatjuk, hogy a nyelvtörvény működésének vizsgált tizenhat évében a kisebbségi sorban élő magyaroknak milyen alapvető problémái merültek fel.

A két világháború közötti magyarság lélekszámának alakulását az 1921-es és az 1930-as népszámlálásból tudjuk nyomon követni.[24] 1921-ben kicsivel több, mint 13.6 millióan lakták Csehszlovákiát. Ebből magyar 744 621 volt. A fentiekből Szlovákiának volt közel 3 millió lakosa,

[23] A memorandumot Esterházy János ugyan a párt nevében írta meg, de szerzőjéről a korabeli sajtó „Esterházy-memorandumként” említi sokhelyütt. Prágai Magyar Hírlap, 1936 szeptember 3. illetve Esterházy János: A kisebbségi kérdés (Ister, Budapest, 2000) 60-70.o.

[24] Flachbarth, 1935: uo. illetve Vígh, é.n.: 46.

amiből közel 635 000 volt magyar; Kárpátalján 598 000-ből 104 000 magyar. Csehországban ekkor 6104 fő vallotta magát magyarnak. 1930-ban Szlovákiában 577 000, Kárpátalján 109 000 magyar élt. A magyarság összlétszáma tehát ez évtizedben kb. 7 %-kal csökkent. Az utóbbi népszámlálás eredményeként a magyarság lélekszáma Pozsonyban és Kassán a nyelvtörvényi szint alá esett, így a magyar nyelvet nem lehetett onnantól használni közintézményekben, és a magyar nyelvű feliratokat is levették.

Az elcsatolást követő földreform — mint minden elcsatolt területen — a felvidéki magyarságot is érzékenyen érintette. A magyarlakta területek kb. 35%-át, összesen több mint 600 nagybirtokot kb. 330 000 hektár terjedelemben foglaltak le a földreform céljára.[25] Nem véletlen, hogy a betelepített javarészt szlovák lakosság legnagyobb kolóniáit a színmagyar Csallóközben és a Tiszaháton építették ki.

Politikai élet

Autonómia híján a magyarság megmaradása és identitásának megőrzése érdekében határozottan fejlesztette a politikai életben való szereplését. Elsőként említem az *Országos Keresztényszocialista Pártot*, amely 1919-ben jött létre. Jeles képviselőként köthető ide Körmendy-Ékes Lajos (a prágai parlament első kisebbségi felszólalója – magyar nyelven) és Groschmid Géza ügyvéd (Márai Sándor édesapja); vezetője Szüllő Géza volt. Másik jelentős tömörülés a *Magyar Nemzeti Párt*, amelynek elődje a Nagyatádi-féle kisgazdapárt volt. Ez utóbbi 1920-ban, Léván tartotta alakuló ülését.

E két párt már 1920-ban egymással szövetségre lépett, amelyhez csatlakozott a Szepesi Német Párt is. E szervezetek 1924-ben megalakították a Csehszlovák Köztársasági *Magyar Népszövetségi Ligát*[26], amelynek díszelnökévé Szüllő Gézát választották, akit akkor a csehszlovákiai magyarság „külügyminiszterének" lehetett tekinteni.[27] A prágai parlamentben ekkor közismert volt, hogy Beneš külügyminiszter egy embertől tartott: Szüllőtől. Az 1925. évi választások alkalmával[28] a két párt összesen mintegy 10 képviselőt és 6 szenátort küldött a prágai parlamentbe.

[25]Vígh, é.n.: 61-63. Kiváló táblázatok találhatók: Sallai, 2002: 248-255.

[26]előzményeit lásd: Angyal, 2000

[27]Vígh, é.n.: 52.

[28]Kronológia a csehszlovákiai magyarság 1914-1945 közötti történetéhez. TLA, kézirat, K-3035/2004.

1932-ben történt változás a magyar politikai életben, amikor a Keresztényszocialista Párt élére gróf Esterházy János került, míg a Nemzeti Párt első embere Jaross Andor lett. Az 1935-ös választásokat követően, egy évre rá, Érsekújvárott egyesült a két nagy párt. Így jött létre az *Egyesült Magyar Párt*, amelynek elnöke Jaross Andor, ügyvezető elnöke Esterházy János lett.

Fontos jelezni, hogy 1935-öt követően a *Csehszlovák Kommunista Párt* (CSKP) erőteljesen növelte bázisát a magyar választók között is – nem utolsó sorban az általuk támogatott területi önrendelkezés miatt. A CSKP magyarság-támogató politikája azonban 1937-38-ban megváltozott – minden bizonnyal szovjet utasításra – a fő cél ekkor a fasizmus elleni harc és a csehszlovák állam védelme lett.

Masaryk elnök hivatali ideje alatt (1936-ig) a Magyarországgal való konszenzust kereste.[29] Ez a politika azonban Masaryk 1937-ben bekövetkezett halála, Németország expanziós politikája és a gyökeresen felfordult külpolitikai állapotok miatt megváltozott. Az új elnök Beneš, a kormányfő Milan Hodža lett. A háború előtti években egyre nőtt a magyar kisebbség elégedetlensége, mert az új kormányzat nem volt képes orvosolni a sérelmeket. Ennek következményeként a magyar pártok rohamosan növelték bázisaikat.

Az első köztársaság alatti kulturális életből a következő sajtótermékeket emelném ki: Prágai Magyar Hírlap[30] (1922-38), Magyar Újság (1919-28 és 1933-38), Esti Újság (1923-38)[31] és a Híradó. A prágai és pozsonyi lapok mellett meg kell említeni a Kassai Munkást és a Kassai Naplót. Összesen mintegy 21 magyar napilapot adtak ki a két világháború között Csehszlovákiában.[32]

[29] Az elnök gesztusai közül érdemes megemlíteni az ún. „Masaryk Akadémiát", ami a felvidéki magyar írók, tudósok, művészek támogatója lett. Az elnök 80. születésnapjára a kormánytól kapott 20 millió koronás ajándékból egymilliót adományozott a Csehszlovákiai Magyar Tudományos és Művészeti Társaság megalapítására. (vö. Vígh: A szlovákiai magyarság... 57.o.)

[30] Egy időben ennek az újságnak volt főszerkesztője Flachbarth Ernő, a híres kisebbségi és nemzetközi jogász. Életrajzát lásd: Szabó, 2002: 11-25.

[31] Főszerkesztője Somos Elemér volt, aki az 1940-ben létrehozott Szlovákiai Újságírók Szövetsége Magyar Osztályának lett vezetője.

[32] A kulturális életről lásd még Filep Tamás Gusztáv: A (cseh)szlovákiai magyar kisebbség társadalmi és kulturális életéről. 1919-1945 (in: Filozófia és kultúra, 2001.) 197-255.o.

7.2.3. A bécsi döntésektől a lakosságcseréig

1938. szeptember 29-én került sor Németország, Olaszország, Franciaország és Anglia *müncheni konferenciájára.*[33] A konferencián született egyezmény mellékletében esett szó a Csehszlovákiával szembeni magyar és lengyel problémákról, követelésekről, amely melléklet szerint a feleknek tárgyalásos úton kell megegyezniük. Bár októberben, Rév-Komáromban elkezdődtek a tárgyalások, a két fél nem tudott megegyezni és végül beleegyeztek abba, hogy egy német-olasz nemzetközi döntőbíróság üljön össze, és megvonja az új magyar-szlovák határt.[34] Ahogy Vígh Károly írja történelmi monográfiájában[35]: „erről a határról elmondhatjuk, hogy a történelem első határa, amelyet néprajzi elvek alapján vontak meg."

A csehszlovák „első republika" végével, német segítséggel jött létre az ún. „szlovák bábállam" *Jozef Tiso* elnöksége alatt. Beneš 1938 októberében lemondott és emigrációba vonult. Jelentős politikai alakulat a magyarországi nyilaskeresztesekkel rokonságot mutató Hlinka-párt volt. *Andrej Hlinka* alapította párt teljes kiszolgálója lett a német akaratnak; hívei a l'udákok (ludákok, néppártiak) voltak.

Csehszlovákia felbomlása körüli és az azt megelőző időkben azonban megállapíthatjuk, hogy a magyarság megőrizte nyugalmát.[36] Köszönhető ez nagyban az MNP elnökének, gróf Esterházy Jánosnak. Józan előrelátása, nyugalma és fáradhatatlan munkája nagyban hozzájárult ez idő tájt a magyarság megmaradásához és higgadtságához. Azt is meg kell jegyezni, hogy ő volt az egyetlen politikus, aki a vissza nem csatolt területen maradt és magyar képviselőként dolgozott.

Mindeközben egyre hevesebb lett a fajüldözés Szlovákiában. A diktatúra fő bázisa a náci mintára szervezett Hlinka-gárda volt. E fegyveres biztonsági alakulat rövid időn belül hírhedt lett zsidók, valamint csehek és magyarok elleni atrocitásai miatt. Ez időben fel sem merült, hogy a magyarság részesüljön a hatalomból. Létezett ugyan az Esterházy-féle MNP, de a szlovák belügyminisztérium csak 1941 végén volt hajlandó működését regisztrálni. A magyarság „belső ellenségként" való kezelése

[33]vö. Blumenwitz, 1974a: 77-97.; Blumenwitz, 1974b: 181-248., illetve Halmosy, 1983a: 442-446.

[34]vö. Sallai, 2002: 141-203. Normaszöveg: Halmosi 1983a: 448-451.

[35]Vígh, é.n.: 104.

[36]Vígh, é.n.: 109.

többek között azonban abból is eredt, hogy az nem vette át a fasiszta ideológiát.[37]

A háború alatt Londonban működött a csehszlovák emigráció (Csehszlovák Nemzeti Bizottmány), amelynek tagja volt Eduard Beneš is. E bizottmányt ismerték el Nyugat-Európában emigráns kormányként. 1942 szeptemberében hagyta jóvá az angol kormány Benešék azon tervét, hogy a német lakosságot kitelepítik Csehszlovákiából; a szovjet jóváhagyást 1943-ban kapták meg. Ezzel pecsételték meg több, mint 3 millió szudétanémet sorsát. A magyar kitelepítés tervét azonban nem hagyták jóvá a nagyhatalmak.

Az emigráció 1945 márciusában jött vissza csehszlovák területre, amikor már a keleti területek, Kassáig szovjet kézen voltak. Az állam elnöke Beneš lett, a miniszterelnök a szociáldemokrata Fierlinger. 1945 április 4-én kiadott elnöki dekrétummal vették át a hatalmat és Kassán, az ideiglenes fővárosban kiadták a 16 fejezetből álló kormányprogramot (ún. *„Kassai kormányprogram”*).[38] A kormányprogram VIII, XI és XV. fejezete tárgyalta a magyarság jövendő sorát. Ebből a VIII. fejezet megfosztotta a magyarokat és a németeket az állampolgárságuktól, valamint biztosította a közigazgatás rendjét: „azokban a járásokban és községekben, ahol a lakosság megbízhatatlan, nem szláv nemzetiségű, közigazgatási biztosok lesznek kinevezve.” A XI. fejezet kimondta a magyar földbirtokok elkobzását, a XV. fejezet pedig a nemzetiségi iskolák bezárását.

Ezt követően került sor a magyar és német kisebbség teljes jogfosztására, az elnöki rendeletek, a hírhedt „beneši dekrétumok” által. A következő jogfosztó intézkedésekre került sor, amelyeket olyan figyelemmel olvasson a Tisztelt Olvasó, hogy a nyelvi jogokat mily módon tette lehetetlenné a diktatórikus hatalom:[39]

- A magyarokat kizárták a demokratikus jogok gyakorlásából, a helyi nemzeti bizottságoknak is csak szlovákok lehettek tagjai (1945. április 7.);
- komisszárokat neveztek ki magyar községekbe;
- kizárták a magyarokat a választói névjegyzékből (1946);

[37] Vígh, é.n.: 114.

[38] Janics, 1994.)

[39] Balassa, 2001: 89-105.o.; Patrubány, 2002.; Izsák, 2004: 37-44.; Kövesdi, 1996.; valamint Janics, 1989.

- a magyarok vagyonát állami felügyelet alá helyezték;
- a magyar közalkalmazottakat elbocsátották, nyugdíjukat megvonták;
- magyar nyelvhasználatot betiltották az egyházi szertartásokon (!);
- a papokat Szlovákiából kiutasították;
- a magyar hallgatókat kizárták az egyetemekről;
- a magyar kulturális és társadalmi egyesületeket feloszlatták és vagyonukat elkobozták;
- a magyarok házaikból, lakásaikból kártérítés nélkül kitelepíthetők lettek;
- magyarok üzleteit, műhelyeit zárgondnokság alá vették;
- a magyarok bankbetéteit befagyasztották;
- a közhivatalokban, bíróságokon, postán, stb. tilos volt a magyar nyelvhasználat;
- magyar újságok és könyvek kiadása tilos volt;
- rádió nem működhetett;
- magyar személy polgári és büntető keresetet nem indíthatott, és végül
- magyar ember bármikor, bárhová, bármennyi időre közmunkára igénybe vehető lett.

Ezt követően már nyíltan hangoztatta Beneš, hogy a magyaroknak és a németeknek el kell hagyniuk az országot. Mindkét nemzetiség kollektíve volt felelős, és fő háborús bűnösként rótták fel bűneiket. (Ebben az időben a hivatalos kommunikációban már nem volt szó Hlinkáról, a ludákokról és Tiso államáról sem.)

Mivel Beneš nem kapott jóváhagyást a nagyhatalmaktól a magyarok kitelepítésére, így egy-egy területen, alapvetően háborús bűnökre és rendszerellenességre hivatkozva toloncolták ki a magyar lakosságot.

Az egyik legnagyobb magyarellenes akcióra 1945. május 5-én Pozsonyban került sor, amikor a magyar lakosság mintegy 90%-át hajtották ki a városból. Ezzel kezdődött a kitelepítések sora, és az úgynevezett „lakosságcsere”.[40] Először a 88. dekrétum végrehajtásaként a dél-szlovákiai lakosságot kezdték cseh, morva területekre telepíteni. Bár ezt a nagyhatalmak néma beletörődése követte, mégsem sikerült a tervet maradéktalanul véghez vinni. Időközben elkezdődött a második világháborút lezáró párizsi békeértekezlet. Mivel a nagyhatalmak nem ellenezték a deportálásokat, a magyar kormányzat kénytelen lett a lakosságcserébe belemenni, amelyet 1946. február 27-én írt alá *Gyöngyösi János* külügyminiszter.[41] Az egyezmény joghézagait kihasználva (lásd: a háborús bűnösök paritáson felül való átvétele) sok felvidéki magyar került át az anyaországba. A kényszer-áttelepítés 1946. november 17-én kezdődött a szlovák Településügyi Hivatal határozatának megfelelően. Ez gyakorlatilag egy egyoldalú aktus volt, nem kapcsolódott a paritásos elven alapuló kétoldalú szerződéshez. A tényleges lakosságcsere 1947. április 12-én kezdődött.

Végül az ún. „reszlovakizációról” kell említést tennünk. Ezt a kampányt a szlovák vezetés azért kezdte, hogy az eredetileg „szlovák népek” (tehát a felvidéki magyarok), akik elmagyarosodtak, önmaguk bevallva identitásukat, újra a szlovák testvérekhez térhessenek.[42] A cél egyértelmű: a magyarság számának csökkentése. Alig egy hónapig tevékenykedtek a reszlovakizációval foglalkozó bizottságok (1946. június 17 - július 1-ig), de a nyilvántartások szerint mintegy 330 ezer főt tartanak reszlovakizáltnak.[43]

Egy más jellegű deportálás volt a kényszermunkára való elhurcolás. A kiválasztott családfőknek magukkal kellett vinni a családjukat és otthonukba vissza nem térhettek.[44] Ez a deportálás a tömbben lakó magyarság széttelepítését szolgálta. Így mintegy hatvanezerre becsülhető a Cseh- és Morvaországba telepített magyarok száma az 1946. november 19-től 1947. február 25-ig, 99 napig tartó deportálás során. Télvíz

[40] Arburg, 2004: 225-233.

[41] 1946. évi XV. törvény a Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában Budapesten 1946. évi február hó 27. napján kelt magyar-csehszlovák egyezmény becikkelyezéséről

[42] Vígh, é.n.: 138.

[43] Vadkerty, 1993.

[44] Vígh, é.n.: 142.

idején nem csoda, hogy a marhavagonokban való utazás és a fagy miatt mintegy 1000 ember vesztette életét.[45]

A statisztikák szerint 76 616 felvidéki magyar került Magyarországra, és 60 257 szlovák került Szlovákiába. Mindazonáltal meg kell említeni, hogy a felvidéki magyarok 160 000 kat. hold földet hagytak maguk mögött, míg az áttelepített szlovákok 15 000 kat. hold földet hagytak itt.[46]

Ehelyütt röviden megemlékezünk *gróf Esterházy János*, a felvidéki magyarság szimbolikus alakjának életútjáról.[47] 1901. március 11-én született Nyitraújlakon, atyja gróf Esterházy János, Ottó főherceg segédtisztje volt. Korai halála (1905) után özvegye, Tarnowsza Erzsébet nevelte három gyermeküket. Esterházy János fiatalon csatlakozott az Országos Keresztényszocialista Párthoz, amelynek 1932-ben lett elnöke. Ez évben lett a Csehszlovákiai magyar Népszövetségi Liga elnöke is. 1935-től Kassa képviselője lett a prágai parlamentben. 1938-ban Szlovákiában marad, de a bábállam megalakulása után elhatárolódik a náci eszméktől. Politikai egyenességére jellemző dátum 1942. május 11-e, amikor a szlovák parlament ülésén egyedül szavaz ellen a szlovákiai zsidók deportálásának. 1944-ben tiltakozik Magyarország német megszállása ellen, amely folytán a nyilasok letartóztatják és a Gestapo körözni kezdi. 1945-ben újra ő lesz az Egyesült Magyar Párt elnöke, de a kollektív bűnösség megfogalmazása után a szlovák hatóságok letartóztatják és átadják a szovjet titkosszolgálatnak. A párt többi vezetőjével együtt a Szovjetúnióba hurcolják, a Gulag munkatáborba kerül. 1947-ben a Szlovák Nemzeti Bíróság távollétében halálra ítéli, amely büntetést 1949-ben, amikor visszaadják a szlovák hatóságoknak, kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre változtatják. 1950-1956-ig börtönről-börtönre hurcolják, ami közben a lágerben szerzett betegsége egyre inkább elhatalmasodik rajta. 1957. március 8-án a Plzen melletti mirovi börtönkórházban, ötvenhat éves korában halt meg. Egyenes politizálása és mélyen átélt katolicizmusa mai napig mintaként áll sokunk előtt.

[45] Szlovákiai jelentés a magyar kisebbség állapotáról. in: Magyar Füzetek, 1982. TLA. 10.

[46] A kitelepítésekről részletes irodalomként lásd Vadkerty, 2001., valamint az alapműként számontartott Janics Kálmán monográfiát Illyés Gyula előszavával: Janics, 1989. Vö. még: Sutaj, 1992: 91-112.

[47] Részletes életrajzot a legnagyobb Esterházy-kutató, Molnár Imre könyveiből állíthatunk össze. Különösen lásd: Molnár, 2013., Molnár, 2008., Molnár, 1997., Molnár 1990. Továbbá lásd még: Esterházy, 2000.

Ilyen előzmények után került a megmaradt felvidéki magyarság a csehszlovák pártállam első korszakába.

7.2.4. A kommunizmus alatt

1968-ig

A lakosságcserével együtt, szinte első rendelkezésként adták ki a 3-1948 számú belügyi megbízotti rendeletet, amely a magyar helységnevek megváltoztatásáról szólt. Beneš elnök 1948 júniusában mondott le tisztéről, így a magyarellenesség legfőbb reprezentánsa eltűnt a politikai életből. A csehszlovákiai magyarok helyzetének normalizálódása az 1948. október 25-i 245. törvénnyel kezdődött. Ez adta vissza ugyanis az állampolgárságot az addig – elnöki dekrétummal – hontalanná tett magyaroknak. Ezt követően 1949 első negyedévében a Csehországba telepített magyarok visszatérhettek eredeti lakásukba.[48]

A Magyarországgal kötött barátsági szerződés, amelyet 1949 áprilisában írtak alá Budapesten[49], jó hatással volt az enyhülő magyarellenesség éveiben. A Szlovák Kommunista Párt (SZKP) Központi Bizottsága mellett Magyar Bizottság is alakult, amelynek a feladata magyarság bekapcsolása a kulturális- és közéletbe. Az ötvenes évek közepére (Dél-Szlovákiában) fokozatosan bevonták a magyarságot a politikai vérkeringésbe. Ennek oka, egyrészt a dél-szlovákiai mezőgazdaság tragikus állapota, amelyet helyreállítani csak az őslakosság tudott,[50] másrészt – véleményem szerint – a kommunista integrálás, beolvasztás egyik fő közege volt a politika, ahol mindenki egyformán „elvtárs”, a különbség csak a beosztásokon és posztokon van. A kisebbségi probléma hasonló megoldását hazánkban és minden volt kommunista országban megfigyelhettük – a diktatúra keménységétől függetlenül. A hatalom alapelve tehát az lehetett, hogy nincs kisebbségi probléma, ha nincs kisebbség.

[48] A deportáltak mindössze háromnegyede tért vissza szülőföldjére. A lakosságszámra tragikus hatással voltak a hontalanság évei: míg 1937-ben Csehszlovákia területén (Kárpátalját nem számolva) 634 000 magyar élt, addig 1950-re 369 000 maradt. 1961-ben 534 000 magyar nemzetiségű lakost számoltak össze. A gyarapodás okát Vígh annak tudja be, hogy a reszlovakizált magyarok többsége be merte vallani eredeti nemzetiségét. Vígh, é.n.: 151.

[49] Popély, 1997.

[50] A kollektivizálás megkezdésekor a vezetés szembesült azzal, hogy a betelepített szlovák lakosok nem képesek a szövetkezeteket elvezetni, ezért szükség volt egy politikailag is egyenrangúnak tekintett magyar parasztságra. Ez olyannyira nyomon követhető volt, hogy 1954-ben a magyarlakta területeken mintaszerű szövetkezetek működtek, így szlovák területekre is magyar instruktorokat küldtek. Vígh, é.n.: 155.

Ez a logika pedig kaput nyitott a „puha” és a „kemény” asszimilációnak a Kárpát-medence államaiban, amint ezt látni is fogjuk a többi elemzett országban is.

Az enyhülés végső soron az alaptörvényben is látható lett. Először az 1956. júliusi alkotmányerejű törvény szólt a magyarokról. Második cikkelyében fogalmazta meg, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács „az egyenjogúság szellemében biztosítsa a magyar és ukrán nemzetiségű lakosság gazdasági és kulturális életének kedvező feltételeit”. Az 1960. évi alkotmánytörvény már konkrétabban fogalmazott: „az állam biztosítja a magyar, az ukrán és a lengyel nemzetiségű állampolgárok anyanyelvi oktatásának és kulturális fejlődésének minden lehetőségét és eszközét.” Tehát a gazdasági és kulturális élet mellett a nyelv elsajátításának fő közege, az oktatás már az alaptörvényben megemlítésre került.

Az egyéni (és nem kollektív) jogokon alapuló alkotmányos engedmények mellett a korszakot ambivalens rendelkezések jellemezték. Például a fenti 1960-as alkotmánytörvénnyel egy időben átszervezték a járásokat úgy, hogy a magyarság száma tovább osztódott.

A korszak legjelentősebb magyar szervezete a mai napig működő *Csehszlovákia Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, a CSEMADOK* volt.[51] 1956-ban a magyar forradalom híre eljutott Csehszlovákiába is és a hatalom félt, hogy az eszme is átterjed a CSEMADOK-on keresztül, ezért gyanakodva nézett a szervezetre és működését kezdte korlátozni. Egyre több rendszerhű szervilis elemet épített a közösségbe.[52]

A kulturális élet nehezen fejlődött. Közvetlenül a Prágai Tavasz előtt anyanyelvi kiadó nem volt. A Madách Lap- és Könyvkiadót 1969-ben alapították. Egyetlen folyóiratot adtak ki 1968 előtt, az Irodalmi Szemlét, amely évente 10 alkalommal jelent meg. Napilap a kommunista párt kiadásában megjelenő Új Szó volt; hetilapként a Nő és a Hét jelent meg, a CSEMADOK kiadásában. Színház csak Komáromban működött. A pozsonyi rádió csak pártpropagandát sugárzott és önálló kisebbségi TV műsor is csak 1968 után indulhatott el.

1968-tól

A „Prágai Tavasz” és az azt követő események az élet szinte minden terén új fordulatokat generáltak. A demokratizálódás igénye olyan ele-

[51] A szövetség 1949-ben alakult, és 1956-ig befolyása és taglétszáma egyre nőtt. Legfőbb feladata a szövetkezetek szervezése, magyar funkcionáriusok kiképzése, de kiemelkedő szerepet vállalt az újonnan beinduló magyar iskolák létrehozásában is.

[52] Vígh, é.n.: 158.

mentáris erővel tört fel, ami mindenképpen nyomot hagyott maga mögött.[53]

„1968-ban a »prágai tavasz« néven ismert események során a Csehszlovák Kommunista Párt akcióprogramja kulturális önkormányzatot helyezett kilátásba a nemzeti kisebbségek számára. Ebben az irányban hallatták szavukat a magyar kisebbségek képviselői is. A reformmozgalom összeomlása 1968 nyarán azonban más irányba terelte a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezését. A kilátásba helyezett önkormányzat eszméje nem kapott helyet az új alkotmányban, amit a csehszlovák nemzetgyűlés 1968 októberében szavazott meg."[54]

A kor egyik jelentős – de a magyarság számára kedvezőtlen – körülménye a szlovák nacionalizmus fellángolása volt, ami a demokratikus folyamatokra rossz hatással volt. A cseh értelmiség „emberarcú szocializmusával" szemben, amely alapvetően internacionalista elvekre épült, a szlovákság bezárkózása és magyarellenessége nyert teret. Ez „a *Matica Slovenská* (szlovák közművelődési egyesület) talaján hivatalosan meghirdetett programmá lépett elő".[55] Az új propaganda állandó része lett a monarchiabeli szlovák sérelmek sora, a szlovákság veszélyeztetettsége, illetve, hogy a magyarság Dél-Szlovákiában elnyomja a szlovákságot. Ez időszak vezető egyénisége Szlovákiában Gustáv Husák volt (a hírhedt kassai kormányprogram egyik fő végrehajtója, 1968 után a CSKP első titkára, 1975-től államelnök). A Matica Slovenska magyarellenes fellángolásait viszont a CSEMADOK, mint az egyetlen magyar szervezet, higgadt józansággal tűrte.

A felvidéki magyarság a hetvenes évek közepére az őket ért sérelmek orvoslására (szervezetten is) hangját kezdte hallatni. Ugyanis „a »normalizáció« húsz évében (1969-1989) megszüntettek 200 magyar iskolát. Gyakorlatilag felszámolták a magyar nyelv használatát a hivatalos érintkezésben, amit korábban, az 1950-es évek elején engedélyezett a hatalom".[56] E politikai elnyomás ellen hozták létre a *Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát*, amelynek fő célja a magyar iskolahálózat megvédése volt. A „Csehszlovákiai Magyar Nemzetiség Jogvédő Bizottsága" kiadásaiban jelentek meg a magyar értelmiség írásai az atrocitásokról, demokráciaellenes eszmékről és cselekményekről. Egyik

[53] A prágai tavaszról és leveréséről lásd különösen: Kun, 1998.; Griffith, 1997.; Schneider, 1994.

[54] Szlovákiai jelentés a magyar kisebbség állapotáról. in: Magyar Füzetek, 1982. TLA. 12.

[55] Vígh, é.n.: 164. – kiemelés tőlem.

[56] EPM, 1992: 7.

legjelesebb író, egyben a szervezet szóvivője *Duray Miklós* volt, akit '68 utáni fellépése miatt üldöztek, a titkos szolgálat figyeltette, sőt, két ízben börtönbe is került.[57]

Két népszámlálás volt ez időben Csehszlovákiában.[58] Az 1970-ben felvett adatok szerint Szlovákia lakossága mintegy 4.5 milló, amelyből 552 ezer magyar (12.25%). 1980-ban már közel 5 millió lakosa volt Szlovákiának, amelyből magyar 560 ezer (11.2 %) volt.[59]

7.2.5. Szakadás: a Szlovák Köztársaság születése

„Csehszlovákia fokozatos kettéválása 1990 áprilisától vált egyre érezhetőbbé. Ezt elsősorban a fokozódó agresszivitással megnyilvánuló szlovák nemzeti törekvések idézték elő, de ezt erősítette a csehszlovák színezetű cseh államnacionalizmus és a szlovák önrendelkezési szándék sorozatos összeütközése is."[60]

1989 novembere a kommunizmus bukása.[61] Ez volt a pont, amikor a magyar köz- és politikai élet újra tudott szerveződni.[62] 1990. március 17-én alakult meg az *Együttélés Politikai Mozgalom* (EPM), amely a legnagyobb bázisú magyar politikai tömörüléssé nőtte ki magát a kilencvenes évek közepére. Elnöke Duray Miklós volt. 1990. március 30-án alakult meg a *Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom* (MKDM), amelynek elnöke Bugár Béla volt. Időrendben a következő Popély Gyula által vezetett *Magyar Néppárt* volt, amely – az Együttélésből kiválva[63] – 1991. december 9-én jött létre. Végül a felvidéki magyarság liberális pártja az 1989. november 18-án létrehozott Független Magyar Kezdeményezésből párttá alakult *Magyar Polgári Párt* (MPP) volt, elnöke: A. Nagy László.[64]

Mérföldkőnek bizonyult a politikai egység megvalósítása szempontjából az 1994. január 8-án Komáromban megtartott nagygyűlés,[65] amely

[57]Lásd: Duray, 1983.

[58]Történelmi hátteret lásd Szarka László egy korábbi írásában: Szakra, 1986.

[59]Az adatokra vonatkozóan lásd még: Gyurgyik, 2001: 363-370.; Gyurgyík, 2002: 34-47.

[60]Duray, 1999: 77.

[61]Merre tart Csehszlovákia? – Együttélés Memoranduma in: Duray, 1999: 79.

[62]adatokat lásd: Varga, 1993: 22-23.; Gyurcsík, 1996: 169-191.

[63]lásd még: Duray, 1999.

[64]lásd: „Szabadság és felelősség"– a Független Magyar Kezdeményezés programja és dokumentumai. Kézirat, TLA, K-1661:4 és 8 / 96.

[65]A nagygyűlésen 3500 magyar polgármester, önkormányzati képviselő, és parlamenti képviselő nyilatkozta ki egyértelműen, hogy a magyarság olyan kö-

következtében történt meg a három magyar párt együttműködési és koalíciós szerződésének aláírása.[66]

A *Magyar Koalíció Pártja* létrejöttét végső kényszerítő erőként a Mečiar-kormány 1998-as választójogi törvény-módosításának köszönheti. A módosításnak két alapvető célja volt: egyrészt a koalíciók parlamentbe jutásának megnehezítése, másrészt a kis pártok kizárása a parlamentből. Választási koalíció esetében ugyanis minden koalíciót alkotó pártnak külön-külön is el kellett volna érnie az 5% -os parlamenti küszöböt, azaz a magyar választási koalíciónak 15%-ra lett volna szüksége a parlamenti bejutáshoz. Ennek értelmében a Magyar Koalíciót is át kellett alakítani, amelynek legésszerűbb megoldása a három párt szövetségi párttá történő fúziója volt.[67] Így alakulhatott meg a *Magyar Koalíció Pártja* (MKP),[68] amely párt a felvidéki magyarság teljes érdekvédelmét látta el – 1998-ban és 2002-ben is a kormányzati munka részeseként.[69]

Az MKP 2006-tól ellenzéki pártként van jelen a szlovák parlamentben. A felvidéki pártok sora azonban ezzel nem ért véget. 2009-ben az MKP soraiból megalakult a Bugár Béla vezette Most-Híd Párt, amely magát polgári pártként jelöli meg. Az MKP így már nem lehetett tovább a „koalíció" pártja, így a kongresszus a rövidítésnek új – és megint csak találó – megfejtést adott: Magyar Közösség Pártja.

7.2.6. Alkotmányos rendelkezések

Szlovákia alkotmányát 1992-ben fogadták el.[70] 156 cikkből áll, főbb részei: 1. cím: általános rendelkezések, 2. cím: alapvető jogok és köteles-

zépszintű önkormányzattal rendelkező területeket kíván kialakítani, amelyben számbeli többséget alkot. Lásd még Gerencsér-Juhász: A kisebbségi autonómia (www.hhrf.org/autonomia)

[66]E szerződés egyébiránt határozott lépést tett az autonómia-követelések megfogalmazásában. A 4. cikk (4) bekezdése a következő módon rendelkezik: „A közös politikai program alapja a választott képviselők 1994. január 8-ai komáromi nagygyűlésén elfogadott dokumentumok tartalmának politikai vállalása, a bennük foglalt célkitűzések elérése, azaz a belső önrendelkezés, a területi önkormányzat vagy autonómia megalakítása, a helyi vagy számbeli kisebbségben élők személyi autonómiájának megteremtése, valamint a magyar közösség és a szlovákok közötti partneri viszony kialakítása. Ennek érdekében készek élni minden törvényes eszközzel belföldön és külföldön egyaránt." Duray, 1995.: 21.

[67]A koalíciós szerződés szövegét lásd in: Magyarság és Európa, 5/1994., 86-94.

[68]lásd még: www.mkp.sk

[69]Csáky, 2004: 19-24.; Szarka, 2000: 57-63.; Messel, 1999: 70-75.

[70]Hatályos szövege: $http://www.nrsr.sk/web/Static/en-US/NRSR/$

ségek, 3. cím: gazdasági rendelkezések, 4. cím: területi önkormányzatok, 5. cím: a törvényhozó hatalom, 6. cím: a végrehajtó hatalom, 7. cím: az igazságszolgáltatás, 8. cím: ügyészség, 9. cím: záró és átmeneti rendelkezések.

Kisebbségi rendelkezések az alapjogi fejezetben találhatók az Alkotmányban. Ezek között említem a 12. szakaszt, amely az általános egyenlőségi tételt és az identitásválasztás jogát nevezi meg. Az általános egyenlőség elve és a megkülönböztetés tilalma közvetetten kisebbségvédelmi rendelkezés, ahogy azt korábban nemzetközi szerződések esetében is láttuk. Az identitás szabad megválasztásának joga többletjelentéssel bír Közép-Európában bír, elég ha csak a reszlovakizációra visszaemlékszünk.

A második cím 4. fejezete a kisebbségi jogok gyűjteményes tára. A 33. cikk tiltja, hogy egy egyént az alapján ítéljenek meg, hogy mely nemzetiség tagja. E szakasz egyrészt megismétli az antidiszkriminációs tételt, másrészt komoly utalást tesz arra, hogy az Alkotmány csak egyéni kisebbségi jogokat ismer el, kollektív jogokat nem.

Ezt támasztja alá a 34. cikk is, miszerint a kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van:

- kultúrájuk fejlesztésére,
- anyanyelvükön való információ-cserére,
- kisebbségi szervezetekhez való csatlakozásra,
- oktatási és kulturális intézmények létrehozására.

A többségi nyelv elsajátításához mindenkinek joga van, és ehhez kapcsolódóan a (2) bekezdés szerint az alábbi jogok illetik meg a kisebbségek tagjait:

- anyanyelven való tanulás joga,
- hivatalos viszonyokban való anyanyelvhasználat,
- kisebbségeket érintő döntéshozatalban való részvétel.

Végül az Alkotmány a (3) bekezdésben biztosítja az állam területi integritását azzal, hogy *„a kisebbségi jogok gyakorlása nem vezethet a szuverenitás és a területi integritás veszélyeztetésére, illetve más népcsoportok diszkriminációjára”.*

A kisebbségek anyanyelvhasználatára vonatkozó alkotmányos szabályozást az Alkotmány 6. cikk (2) bekezdésében találunk. E felhatalmazás alapján született 1990-ben és 1995-ben két nyelvtörvény, valamint az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználatról szóló törvény.

A kisebbségeket csak közvetetten érintő rendelkezést találunk az Alkotmány 30. cikk (4) bekezdésében. Az alaptörvény minden állampolgárnak egyenlő mértékben teszi lehetővé az önkormányzat-alapítás jogát. Itt tehát nincs a kisebbségeket segítő, (helytelen terminológiával) pozitív diszkrimináció.[71] Egyes települések kisebbségi képviseleti aránya a helyhatósági választásokon dől el.

7.2.7. A hivatalos nyelvhasználat

Államnyelvtörvények Szlovákiában

A Szlovákiában a kommunizmus bukását követően két államnyelv-törvény született: 1990-ben és 1995-ben. Az előbbi kialakulásának körülményeiről az Együttélés Politikai Mozgalom dokumentumtárában sok forrást találunk.

1990. október 25-i keltezésű a Szlovák Nemzeti Tanács 428. számú törvénye a *Szlovák Köztársaság hivatalos nyelvéről.*[72] A jogszabály az 1989. novemberi fordulat után keletkezett, amikor felvetődött, hogy az 1968. évi nemzetiségi alkotmánytörvényt végre kellene hajtani (1968. október 27.[73]). Ez időben azonban a szlovák többség részéről többször került előtérbe (tömegtüntetésekkel, éhségsztrájkokkal) a hivatalos nyelv törvénybe foglalásának igénye. Ilyen előzmények után született meg a diktatúra bukását követő első nyelvtörvény.[74]

A jogszabály nyolc szakaszból állt. Az első és utolsó, bevezető és záró rendelkezéseken túl megállapította a törvény a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelvét (2.§ szlovák), a hivatalos nyelv használatát (3.§ a közigazgatás egészében, a közokiratokon, írásban és szóban, városok, utcák, stb. elnevezésében), annak tanítását és arról való gondoskodást (4-5. §§), illetve más nyelvek használatát és a vitás kérdésekben való eljárás rendjét (6-7. §§).

[71] Kisebbségeket segítő önkormányzati lépés lenne egy magyar modellhez hasonló kisebbségi önkormányzati rendszer. A 30. cikk. (4) bekezdése egyébként közvetetten a területi autonómia tilalmát is jelenti, hiszen az is egy speciális területi önkormányzat.

[72] normaszöveget lásd: Varga, 1993: 45-46.

[73] normaszöveg uo. 41-42.

[74] részletes elemzését lásd Gyönyör, 1993: 174-186.

A törvényről elmondhatjuk, hogy erősen diszkriminatív.[75] A 6. szakasz egyéb használható nyelvként általánosságban egyedül csak a cseh nyelvet említi. A többi (kisebbségi) nyelvre vonatkozólag újra bevezette a 20% -os küszöböt (mint azt tette az 1920-as törvény), de ha el is éri a kisebbség létszáma a limitet, csak a közigazgatási eljárás szóbeli szakaszában jogosult anyanyelvét használni, mert „[a] közokiratok a hivatalos nyelven készülnek, az írásbeli ügyintézés a hivatalos nyelven történik."[76]

Bíróság előtti nyelvhasználatot nem is említett a törvény. Tárgyi hatály csak a közigazgatási szervek előtti szó- és írásbeli nyelvhasználatra, valamint a természetes és jogi személyek „hivatalos érintkezésben" történő nyelvhasználatára terjed ki.

Az 1990-ben hozott államnyelv törvény, amelynek több rendelkezése alig öt év alatt meghaladottá vált, végrehajtása és értelmezése teljesen szubjektív lett.[77] E törvény – még e rövid bemutatásból is – láthatóan jelentős demokratikus deficittel való megszerkesztettségét az alábbiak szerint változtatta meg az 1995-ben született második államnyelvtörvény, amelynek megszületése összefügg Szlovákiának az Európa Tanácshoz való csatlakozásával, illetve a Keretegyezmény 1995-ös ratifikálásával, továbbá ebben az évben kötötték meg a magyar-szlovák alapszerződést is.

Az államnyelvtörvény 1996 január elsejétől van hatályban, amely a hivatalos nyelvet teszi kötelezővé az állami szervek és szervezetek, a területi önkormányzatok és a közintézmények szervei hatáskörük ellátása során [3.§(1) bekezdés első mondat]. A közigazgatás említett szervein kívül a nyelvhasználat kötelező még a közlekedési és távközlési vállalatok, a posta alkalmazottai, a fegyveres erők, a fegyveres rendvédelmi szervek és egyéb fegyveres testületek, valamint a tűzoltóság tagjai hivatalos kommunikációjában [(2) bekezdés].

Rögtön a normaanyag elején, a 3.§(1) bekezdés második mondatában hangsúlyozza a törvény a nyelvtudás megkövetelését: *„A közjogi szervnél munkaviszonyba vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyba történő felvétel alapfeltétele, az adott munkakörben a megegyezés szerinti munkavégzés előfeltétele az államnyelv megfelelő szintű szóbeli és írásbeli ismeretének tanúsítása."* A harmadik bekezdésből tudjuk meg, hogy mely területeken kötelező a szlovák nyelv használata: jog-

[75] lásd: Peeters, 1995: 162-165., valamint lásd uo. az Együttélés dokumentumait

[76] 6.§ (2)

[77] Gyönyör, 1993: 174-186.

szabályok kihirdetése, közjogi szervek tanácskozásai, hivatalos ügyvitel (anyakönyvek, jegyzőkönyvek, határozatok, statisztikák, nyilvántartások, mérleg, hivatalos feljegyzések, nyilvános célú tájékoztatás stb.), valamint az egyházaknak és vallási közösségeknek a nyilvánosság felé irányuló ügyvitele, települési krónikák. Mindezeken túl a jogszabály kiterjeszti a kötelező nyelvhasználatot a következő területekre is: oktatásügy (4.§), média, valamint kulturális és a nyilvános rendezvények (5.§), a fegyveres erők, a fegyveres testületek és a tűzoltóság (6.§), a bírósági és a közigazgatási hatósági eljárás (7.§), gazdasági életben, a szolgáltatásokban és az egészségügyben (8.§).

Vizsgálatunk tárgyára közvetlenül a fenti törvény 7. szakasza vonatkozik, amely az eljárásjogokban való nyelvhasználatot tartalmazza:
7.§ Az államnyelv használata a bírósági és a közigazgatási hatósági eljárásban
(1) Államnyelven valósul meg a bíróságok és az állampolgárok kölcsönös kapcsolata, a bírósági eljárás, a közigazgatási eljárás; a bíróságok és a közigazgatási szervek határozatát és a jegyzőkönyveket államnyelven fogalmazzák, illetve adják ki.
(2) Jelen szabályozás nem érinti a nemzetiségi kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó személyeknek vagy az államnyelvet nem ismerő külföldi személyeknek külön törvényekben meghatározott jogait.[78]

A törvény ellenőrzését és végrehajtását – a fenti rendelkezésekhez méltóan – szintén szigorú keretek közé terelte a jogalkotó. A Művelődési Minisztérium kapta a 9.§-ban a felhatalmazást, hogy felügyelje a törvény végrehajtását és a jogsértő állapot megszüntetésére kötelezzen. A 10. szakasz tartalmazta a komoly összegű pénzbírság lehetőségét, amellyel a minisztérium élhetett súlyos jogsértés esetén. E szakaszt – bár az Alkotmánybíróság nem állapította meg az alkotmányellenességét[79] – az 1999-es kisebbségi nyelvtörvény helyezte hatályon kívül.[80]

2009-ben azonban (Szlovákia Európai Uniós, és euró-övezeti csatlakozását – és az előző Körkép kéziratának lezárását követően) újabb fordulat következett be a szunnyadó államnyelvtörvény sorsában. A szlovák kormány 2009 márciusában megtárgyalta, és néhány módosítással elfogadta a Marek Maďarič kulturális tárcavezető műhelyéből kikerült

[78]Lásd: a Pp fentebb idézett szakaszát; a szakértőkről és tolmácsokról és fordítókról szóló 382/2004. számú törvényt, valamint annak végrehajtási rendeletét (az Igazságügyi Minisztérium 490/2004. számú rendelete).
[79]Gyurcsik, 1998: 47-52.
[80]Szabómihály, 2003: 100.

jogszabálytervezetet, amelyet végül a parlament még 2009-ben el is fogadott. A módosítás egyik fontos eleme, hogy a cseh nyelvet is elismerte hivatalos nyelvként Szlovákiában. A novella szerint minden párt, egyesület, szervezet köteles lesz államnyelven elkészíteni az alapszabályát, és minden egyéb dokumentációját államnyelven is elkészíteni.

A módosítás szerint emlékművek, szobrok, emléktáblák felállításakor első helyen kell állnia a szlovák megnevezésnek, s csak ezt követheti a felirat más nyelven. Ugyanez vonatkozik az egyéb feliratokra és reklámokra is.

A módosítás talán legvitatottabb rendelkezése, hogy újra bevezette a nyelvhasználat szankcionálásának lehetőségét. Az eredeti szöveg szerint 100-tól 5000 euróig terjedő bírságra számíthattak a törvény ellen vétők, abban az esetben, ha ismételt felszólítás után sem szüntetik meg a jogsértő állapotot. Szlovákia ezzel a Kárpát-medence egyetlen olyan államává lépett elő, ahol a nemzetközi szervezetek által ösztönzött *befogadás* és *sokszínűség* támogatása helyett nyílat az európai alapeszmékkel szemben haladva a *kisebbségre kirívóan hátrányos jogi környezetet* hoztak létre.

A szigorú szankciókat azonban egy 2010-es novella csökkentette azzal, hogy a bírság felső határának rendkívül magas összegét 5000 euróról 2500 euróra csökkentette, valamint megszabta azt is, hogy bírságot csak állami és önkormányzati szervek kaphatnak. Ezzel válaszolt a szlovák törvényhozás arra jelentős belső és nemzetközi felháborodásra, amely a nyelvtörvény szigorítását kísérte. A bírság jelenségére, amelyet még a Nyelvi Charta szakértői bizottsága is nem szokványos szigorral elítélt[81], még a kisebbségi nyelvtörvénynél visszatérünk.

Eljárási szabályok

Szlovákiában a kisebbségek nyelvi jogairól mind speciális nyelvi törvények, mind ágazati jogszabályok egyaránt rendelkeznek.[82] Az alábbiak-

[81] Kovács, 2009: 6-7.

[82] A nyelvi jogokat sok jogszabály szabályozza, de e dolgozatban csak az eljárásjogokat érintő jogforrásokat idézzük szó szerint. Nyelvi jogokkal foglalkozik tehát a Polgári Perrendtartás 18.§; a büntetőeljárásról szóló 1961. évi 141. sz. törvény 2.§(14) bekezdése; a Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának felépítéséről, az alkotmánybírósági eljárásról és az alkotmánybírák jogállásáról szóló 1993. évi 38. számú SZK NT-törvény 23.§; az utónévről és a családi névről szóló 1993. évi 300. számú törvény 2.§, (1) bekezdése; az anyakönyvekről szóló 1994. évi 154. sz. törvény 16.§, 19.§(3) és (5) bekezdései; a településeknek nemzetiségi kisebbségi nyelven történő megjelöléséről szóló 1994. évi 191. sz. törvény 1.§(1) bekezdése; a Szlovák

ban a polgári perrendtartást, a büntető eljárást, a bíróságok szervezetét, valamint az államnyelvet és a kisebbségi nyelvet szabályozó törvényeket tekintjük át.

A Szlovák Köztársaság *polgári perrendtartását* 1963. december 4-én fogadta el a parlament.[83] A peres felek jogállását a 18.§ szabályozza, amelyben megtalálható a felek egyenlősége (első mondat) mellett az is, hogy a feleknek *„joguk van a bíróság előtt anyanyelvükön beszélni. A bíróság köteles számukra azonos lehetőségeket biztosítani jogaik érvényre juttatásakor."*

A büntető eljárási törvény[84] 2.§-a az alapelvek között, a (14) bekezdésben rögzíti, hogy: *„a büntetőeljárásban részt vevő szervek előtt mindenkinek joga van saját anyanyelvén tárgyalnia."* Ez a rendelkezés tehát a rendőrségtől az ügyészségen át a bíróságra is vonatkozik. E jogszabályhely azonban nem tesz különbséget a külföldiek és a nemzetiségek között, tehát nem tartalmaz kedvezőbb szabályokat a kisebbségekre nézve. A 28.§ a tolmácsra vonatkozó rendelkezések között szabályozza, hogy abban az esetben, amikor olyan nyelv használatát kéri az eljárásban szereplő fél, amelyre nincs szakosodott tolmács, vagy az nem érhető el és a kihallgatás nem tűr halasztást, a jegyzőkönyvvezető is (kivételes esetben) kijelölhető tolmácsnak. Az ilyen eseti tolmács esküt köteles tenni és a bíró végzéssel határoz a kijelöléséről. A törvény 28. szakaszát 2014. február 1-i hatállyal akként módosította a szlovák törvényhozás, hogy tolmácsot akkor is ki kell rendelni, ha az eljáró fórum úgy észleli, hogy a fél nem rendelkezik elégséges nyelvi kompetenciákkal. A Nyelvi Charta végrehajtásáról írt negyedik körös jelentésben ezt azzal indokolta Szlovákia, hogy ezáltal a perek obstruálása és a visszaélésszerű és perelhúzó taktikák kiküszöbölhetőek lesznek.[85]

Nyelvi rendelkezéseket a 38/1993. sz. az Alkotmánybíróságról szóló törvény is tartalmaz. A 23.§ szerint az Alkotmánybíróság előtti szóbeli meghallgatások esetén is mindenki használhatja az anyanyelvét. Az el-

Rádióról szóló 619/2003 számú törvény 5.§(1) bekezdés e) pont; a Szlovák Televízióról szóló 16/2004 számú törvény 5.§(1) bekezdés f) pont; a vallásszabadságról, az egyházak és vallási közösségek jogállásáról szóló 1991. évi 308. sz. törvény 5.§(1) bekezdés (e) pont; az időszaki és alkalmi kiadványoknak, valamint az audiovizuális művek másolatainak köteles példányairól szóló 1997. évi 212. sz. törvény 2.§(8) bekezdése

[83] 99/1963. sz. törvény. in: A nemzeti kisebbségek jogairól szóló nemzetközi egyezmények... 212-214.

[84] 301/2005. sz. törvény. in: A nemzeti kisebbségek jogairól szóló nemzetközi egyezmények... II.: 225-227.

[85] Min-Lang(2015)PR5. 38.

ső körkép előtti tanulmányút alkalmával Mészáros Lajos alkotmánybíró arról tájékoztatott, hogy ilyen, szlováktól eltérő nyelvű meghallgatások választási ügyekben fordultak elő, de csak kis számban, azok is a helyhatósági választások magyar ajkú településeket érintő ügyeiben.

Törvény a kisebbségi nyelvhasználatról

Szlovákiában az államnyelv használata mellett törvény rendelkezik a kisebbségi nyelv használatáról is. Az 1999. évi 184. *törvény a kisebbségi nyelvekről*[86] megszövegezésekor továbbra is fenntartotta a 20 százalékos nyelvi küszöböt. E szerint azokon a településeken, ahol a legutóbbi népszámlálás alapján a lakosság legkevesebb 20%-át teszik ki a nemzeti kisebbségek, ott a hivatali érintkezés során használhatják a kisebbségi nyelvet [2.§ (3)]. Fontos, hogy a jogszabály csak települési szinten tesz lehetővé kisebbségi nyelvhasználatot, a közigazgatás nagyobb egységeiben (járás, kerület) nem!

A közigazgatási eljárást érintően az alábbi nyelvhasználati lehetőségeket adja a törvény: anyanyelvű kérelem benyújtása [2.§ (3)] és az érintett közigazgatási szerv arra adott kisebbségi nyelvű válasza és határozata [2.§ (4)].[87] Hivatalos nyomtatványok (szintén kérelemre) kisebbségi nyelven is elérhetők.

A 3.§ szerint a területi önkormányzati szerv tanácskozása kisebbségi nyelven is folyhat, ha azzal valamennyi jelenlevő egyetért.[88] Az üléseken egyébként a képviselő-testület tagja a kisebbségi nyelvet is használhatja, tolmácsolásról az önkormányzat gondoskodik.

Ezeken kívül a törvény lehetővé teszi a települések kisebbségi nyelvű megjelölését [4.§ (1)] és e településeken a kisebbségi nyelvű információszerzést [4.§ (2)]. A bíróságok előtti nyelvhasználatról az 5.§ szól, de csak az eljárási törvényekre tesz utalást.

A 7.§ kötelezően előírja, hogy a szerv hivatalos érintkezéseiben az államnyelvet köteles használni, illetve a közigazgatási szerv alkalmazottainak nem kell a kisebbségi nyelvet bírniuk.

Mindezekből látjuk, hogy a kisebbségek nyelvhasználatáról szóló törvény elsősorban a közigazgatás és a hivatalos viszonyokban való

[86] Normaszövegét lásd: *www.gramma.sk*

[87] A közigazgatási szerv az írásos dokumentumait kötelezően szlovákul fogalmazza, de ezt kérelemre kisebbségi nyelven is teheti. E szabály alól kivételt a közokiratok képeznek.

[88] A jegyzőkönyv vezetése természetesen szlovákul történik ez esetben is.

anyanyelvhasználatot érinti. Sok kérdésről (mint pl. sajtó, oktatás, reklám, tájékoztatás, vagy másodfokú hatóság stb.) nem szól a törvény, ami lehet szándékos vagy véletlen — mindenesetre komoly mulasztás. Továbbá a Szlovákia által ratifikált Nyelvi charta szövegével sincs így összhangban a hatályos szabályozás.

2011 júliusában a parlament módosította kisebbségi nyelvhasználati törvény is és hasonlóan az államnyelvtörvényhez, bevezette itt is a bírságolás lehetőségét. Ennek alapján 50 és 2500 euró közötti bírságot lehet kiszabni többek között azokra a hivatalokra, amelyek nem teszik lehetővé a kisebbségi nyelv hivatali használatát azokon a településeken, ahol ezt a lakosság arányszámaránya megengedi. A kisebbségi nyelvhasználati törvény alapján kiszabható bírságokra ez 2012 júliusáig türelmi idő vonatkozott. Hasonlóan az államnyelvtörvényhez, a bírságoló rendelkezések alig kerülnek alkalmazásra. Az államnyelvtörvényben szabályozott (kisebbségi nyelveket szankcionáló) rendelkezéseket azonban még így is többször alkalmazták, mint a kisebbségi nyelveket védő intézményt. Anélkül, hogy a statisztika részletes összehasonlításába mélyednénk, pusztán a szankció kilátásba helyezésének tényéről megállapíthatjuk, hogy alkalmatlan eszköz mind az államnyelv, mind a kisebbségi nyelv védelmére. A tényleges kétnyelvűség gyakorlata a bírságtól való félelemmel nem kényszeríthető ki.

A 20%-os nyelvi küszöb az elmúlt évtizedben láthatóan nem felelt meg funkciójának, hiszen a magyar kisebbségen kívül más nyelvi közösség szinte alig tudta használni anyanyelvét. A megfelelő arány elérése érdekében a 204/2011-es törvénnyel módosított kisebbségi nyelvhasználati törvény immáron *15%-ra szállította le* a nyelvhasználati küszöböt. A Nyelvi Charta Szakértő bizottsága a 3. monitoring körben írt véleményében felhívja a figyelmet arra, hogy egyrészt a német nyelv közösség 10 százalékban látná a valós nyelvhasználathoz szükséges nyelvi küszöb meghatározását, másrészt a módosított 15%-os küszöböt legkorábban a 2021-es népszámlálást követően lehet alkalmazni[89] - ez tehát a nyelvhasználati problémáknak jelenleg csak látszólagos megoldását jeleni.

A tárgykört érintő további jogszabályi rendelkezések közül még kiemelem a szlovák helyi közigazgatás egységeit meghatározó törvényt, amely szerint területi önkormányzatok találhatóak: a kerületben (megfelel a magyarországi megyei önkormányzatoknak) és a járásban.[90] A területi önkormányzatokat községi és ún. „magasabb területi egység”

[89] ECRML(2013)1. 6.

[90] 515/2003. törvény a kerületi hivatalokról és körzeti hivatalokról

kategóriájába sorolják. Ez utóbbit „kerületnek” fordítjuk, azonban a magyar terminológia szerinti „megyének” felel meg.

A községek kisebbségi nyelven való megnevezéséről a 1994. július 7-én elfogadott 191. törvény rendelkezik.[91] A községek (amelyekre természetesen csak a 20%-os küszöbön felül vonatkoznak e rendelkezések) minden hivatalos érintkezésükben csak a hivatalos nyelvet, tehát a szlovákot használhatják (2.§). A hivatalos érintkezés fogalma különösen a pecsétekre, a térképészeti művekre és közokiratokra vonatkozik, valamint a többi állami szervvel való kapcsolatra.

Az igazságszolgáltatás egységei:[92] Legfelsőbb Bíróság, kerületi (fővárosi) és járásbíróságok. Az előbbi a másodfokú bíróság, a magyarországi megyei bíróságoknak felel meg. A bírák kinevezésének nincs speciális szabálya, amely a kisebbségeket érintené, mindenki lehet bíró, aki a törvényes kritériumoknak megfelel [34.§ (1)-(2) bekezdések].

Nyelvhasználat a gyakorlatban

Szlovákiában a kisebbségek nyelvhasználatával csak az 1999-es kisebbségi törvény foglalkozik, de az is elsősorban csak közigazgatási eljárási kérdésekkel. Mind a polgári, közigazgatási, mind a büntető eljárásban a szlovák (állam-) nyelv használata az uralkodó. Az alkotmányos rendelkezés nyomán, ha az eljárásban a szlováktól (illetve cseh-től) eltérő nyelvet kívánnak szóban alkalmazni, az csak tolmács útján lehetséges. Bár a magyar ajkú felet a bíró – jogszabálynak nem megfelelően, de a tárgyalás gyorsítása érdekében – kérdezheti magyarul, de a jegyzőkönyvet szlovákul diktálja és az ügyvéddel is szlovákul beszél akkor is, ha rajta kívül a per más résztvevője is magyar. Ez utóbbi jelenség az 1995-ös mečiari államnyelvtörvény szigorának és a kor (1994-1998) megfélemlítéseinek nagyban köszönhető.

Bármilyen eljárásban lehet kérni a kisebbségi nyelv használatát (tolmács közbenjárásával), illetve kisebbségi nyelvű keresetet és kérelmet is be lehet nyújtani. A fordítást az állam költségén a bíróság (vagy a hatóság) hivatalból végzi. A magyar nemzeti közösség tagjai rendszerint nem élnek ezzel a jogukkal. Ennek több oka lehetséges: 1) a szlovák nyelv ismerete nem elszigetelt jelenség, sőt az idős generáción kívül mindenki ért az államnyelven, ezért még az ún. színmagyar tele-

[91] Gyűjteménykötet II.: 192.o.

[92] Lásd: 757/2004. törvény a bíróságokról, valamint a 385/2000. törvény a bírákról és ülnökökről.

püléseken is szlovákul adják be a kérelmeket, kereseteket. 2) A magyar szaknyelv ismeretének hiánya is arra sarkallja a polgárokat, hogy ne a nehezebben (esetleg szótár segítségével) összeállított magyar kérelmekkel töltsék idejüket. 3) Mivel a másodfokú eljárás csak az államnyelven folyhat, ezért nem ésszerű magyarul kezdeményezni eljárást, hiszen ha felettes szervhez kerül az ügy, az egészet le kell fordítani. Etekintetben a mai szabályozás visszalépés az 1920-as normaanyaghoz képest, amikor másodfokon is volt lehetőség a nyelvhasználatra.

Szlovákiában ma nincs gyakorolható kétnyelvűség az eljárásokban. A felekkel való kommunikáció is szlovákul zajlik az idézéstől a határozathozatalig.

A nyelvhasználat terén a legnagyobb kárt 1994 és 1998 között a Vladimir Mečiar által vezetett kormányzat idején szenvedte el a felvidéki magyarság. E kor jeles dokumentuma az 1995. évi államnyelvtörvény, ami addig sohasem látott keretek közé szorította a kisebbségi nyelv használatát. A szigorú és asszimilatív jogi szabályozás mellé társultak a soviniszta jegyeket mutató kormányzat megfélemlítő intézkedései. Még a magyar közösség által tömbben lakott Dunaszerdahelyen is érezhető volt annak a nyoma, hogy például a hivatalos viszony fogalmát mennyire belesulykolták a jogalkalmazókba: a bíró, az ügyész és az ügyvéd egymással csak az államnyelven kommunikálnak – ugyanis hivatalos viszonyokban az a kötelező. A kétezres évek elején a szlovák nemzetiségek még a szerzett jogok védelmére sem hivatkozhattak, hiszen előző években szinte teljesen megszüntették a nemzetiségi jogokat és a kisebbségeket védő rendelkezéseket. Különösen igaz ez a nyelvhasználatra.

A felvidéki magyarság minimális igénye lenne a peres kommunikációban való *kétnyelvűség,* amely nem lenne terhelő a hatóságoknak sem és az államkasszára sem. Az Európai Unió nyelvhasználati rendelkezései segíthetnek ennek feloldásában, ugyanis a magyar nyelv a huszonhét uniós hivatalos nyelv egyike, azaz a jogforrások magyarul is hozzáférhetőek, és a közösségi intézményekkel is lehet magyarul kommunikálni.

Szlovákiában – hasonlóan Romániához – *a közigazgatási eljárásokra* vonatkozóan találjuk a legrészletesebb szabályozást. A közigazgatási hatóságok előtt az állampolgárnak joga van saját anyanyelvén írásos kérelmet benyújtani, de magyar nyelvű határozatot csak akkor kaphat, ha olyan község (falu vagy város) lakosa, ahol a kisebbség számaránya eléri a 20 százalékot (illetve a 2011-es népszámlálást követő törvénymódosítás eremdényeként a 15%-ot) és az eljárás kizárólag a közigaz-

gatási eljárás általános szabályai szerint zajlik le.[93] Megjegyzem, hogy a kivett eljárásokra nem vonatkozik az anyanyelvhasználat (lásd: adóigazgatás, munkaügy, szociális és egészségbiztosítás). A Nyelvi Charta Szakértői Bizottságának álláspontja azáltal, hogy nemcsak a magyar, hanem minden kisebbségi nyelvhasználatot vizsgál Szlovákiában, véleményében határozottan problémaként értékelte, hogy szinte csak szóban lehet a kisebbségi nyelvet használni, az írásbeliség annyira kivételes, hogy szinte kizárt.[94]

Kisebbségi nyelvet (közigazgatási eljárásban) csak első fokú hatóság előtt lehet használni (település, járás) – és ott is csak kérelemre. Kvarda József az első körkép alkalmával arról tájékoztatott, hogy a fent hivatkozott tanulmánya alapján[95] megyei (kerületi) hivatalhoz egy esetben sem tud a polgár magyarul fordulni, mert a 20 százalékos nyelvi küszöböt nem éri el a nyolcból egy megyében sem a magyarság aránya. Ezt megerősítette a Nyelvi Charta Szakértői bizottsága is 2013-ban, a harmadik monitorozási ciklusban, változás tehát nem történt a két körkép közötti időszakban.[96] Nagyban köszönhető ez a mečiar-i kormányzat által véghezvitt közigazgatási reformnak, amelyben az új (északdéli) közigazgatási határok tovább aprózták a kisebbségek számarányát. Ma anyanyelven elsősorban a Csallóközben, a felvidéki magyarság által tömbben lakott területeken lehet közigazgatási hatóságokhoz fordulni. Ilyen hatóság a körzeti hivatal, a körzeti hivatal kihelyezett részlege és a községi anyakönyvi hivatalok. Ez utóbbinál meg kell jegyezni, hogy a kisebbségi nyelvtörvény 2.§ (3) bekezdése alapján minden esetben szlovák közokiratot fog kapni a polgár, bármilyen nyelven is fordult a hivatalhoz.

Kisebbségi nyelvű beadványt tehát be lehet nyújtani magyarul a fenti hivatalokhoz, de magyar nemzeti közösség tagjai kevésbé élnek ezzel a jogukkal. (Sajnos igaz ez még a polgári és büntető eljárásokra is, ahogy ezt később láthatjuk.)

Mindennek feloldására 1999-ben elkészült egy határozati mintatár, amely két nyelven tartalmaz bizonyos önkormányzati határozatokat. Elsősorban engedélyezési és végrehajtási határozatok mintáit találjuk a ebben az önkormányzati hivataloknak szánt kiadványban.[97] E minta-

[93] 71/1969. törvény a közigazgatási eljárás általános szabályairól. Részletesebben lásd: Kvarda–Gyuricsek, 1999: 5.

[94] ECRML(2013)1., 106. pont

[95] Kvarda–Gyuricsek, 1999: 11.

[96] ECRML(2013)1., 123. pont

[97] Kvarda–Gyuricsek, 1999: 35-116.

tár volt tapasztalataim során az első olyan kiadvány, amely közvetlen segítséget kívánt nyújtani az élő kétnyelvűség megvalósításához.

A kétnyelvűség ösztönzése és a lakosság nyelvi jogaira való tájékoztatás ezt követően lavinaként terjedt. Ez egyúttal személyes örömöm is, mivel az első körkép egyik fontos megállapítása éppen ennek korábbi hiánya volt. Mára egyre több civil szervezet veszi fel a harcot azért, hogy a magyar ajkú lakosság valóban tisztában legyen nyelvi jogaival és a kétnyelvű ügyintézés lehetőségével. A teljesség igénye nélkül ilyen a *„Neked MAGYARázom!”* program, amelyet a Rákóczi Szövetség szervez a Felvidéken. Hasonló a *Kétnyelvű Dél-Szlovákia Mozgalom*, vagy a *„Fontos vagy”* mozgalom, stb. Közvetetten a kétnyelvűség kialakítására hat magyarországi bejegyzésű *Kisebbségi Jogvédő Alapítvány és Intézet* (*kji.hu*) munkája is, hiszen kisebbségi jogokat sértő esetek magyar nyelven végzett jogi képviseletét támogatják.

Itt külön ki kell emelnem a magyarországi székhelyű *Nemzetpolitikai Kutatóintézet* munkáját, amely során konferenciákkal, kutatásokkal járulnak hozzá – többek között – az anyanyelvhasználat fejlesztéséhez. Az egyes régiók szakértőinek bevonásával a NPKI jelentősen segíti a nemzetrészek közötti információ áramlást.

A közigazgatás nemzetiségek szempontjából előnytelen felosztásának eredménye lett, hogy a kisebbségi nyelvek (még a legnagyobb lélekszámú a magyar is) a települések és járások határai közé szorult vissza. Tudjuk, hogy Szlovákia (ahogy a legtöbb kis-antant ország) nem ismeri el a kollektív kisebbségi jogokat. Azzal viszont, hogy a kisebbségi „egyénnek” tette lehetővé a jogalkotó a választást: anyanyelvén vagy az állam nyelvén akarja-e az eljárást folytatni, sokkal jobban leszűkítette a nyelvhasználatot. A hivatalok ugyanis (a magyar községeket kivéve) nem tudnak és nem is akarnak magyarul tudni, az ügyfél pedig ha el akar valamit intézni, emiatt azt mindenképpen szlovákul kell tennie. Annak ellenére, hogy a Nyelvi Charta Szakértői Bizottsága problémaként és fejlesztendő területként jelölte meg a kisebbségi nyelvet bíró ügyintéző alkalmazását, a közeljövőben nem látok esélyt nagy fordulatra etekintetben. Szlovákiában hivatalok előtti kisebbségi anyanyelvhasználat egyik fő jellemzője, hogy széttöredezett.[98] Ez abból ered, hogy csak egyes hivatalok előtt lehet a nyelvet használni – az illetékességtől függően, amely pedig a lélekszám-cenzus szerint változik. (Az államnyelv-törvény minden szervre vonatkozik, a kisebbségi nyelvtörvény azonban csak a 20, illetve 15 % -ot elért területekre.)

[98] Fiala-Butora, 2012: 148.

Érdekes a *névváltoztatások* kérdése. Az első körkép interjú-alanyai egybehangzóan állították, hogy nagyon kevesen kérték nevük magyar írásmódra való változtatását. A névhasználatot ugyanis 1945 után csak szlovák formában tette lehetővé az állam, tehát például keresztnevek esetében László helyett Ladislav, Éva helyett Eva, valamint a hölgyek vezetéknevének „-ová" végződését. A rendszerváltozás után a névhasználatot a 300/1993. számú törvénnyel liberalizálta. Így újra lehetőség nyílt a nevek magyar írásmódjára, de interjú-alanyaim tájékoztatása szerint csak alig élnek vele. Oka lehet ennek egyrészt, hogy a gyenge kommunikáció miatt egy jó ideig nem is tudták, hogy erre joguk lenne, másrészt túl sok igazolványt kellene újra csináltatni, ami kényelmi szempontokat érint. Jó hír viszont hogy napjainkban születő fiatalok neveit nagyrészt már magyar írásmóddal anyakönyvezik.

A polgári eljárásban minden csak szlovákul történhet. Ha magyar a bíró és a felek is, a bíró (a jogszabálynak nem megfelelő gyakorlat szerint) magyarul kérdez, de a jegyzőkönyvet szlovákul diktálja. Kétnyelvű tárgyalások esetén tolmácsot vesznek leggyakrabban igénybe. Az ügyvéd azonban mindenképpen szlovákul beszél a bíróval, még akkor is ha mindkettőjük magyar. Lehetőség van azonban arra, hogy az eljáró bíró vagy annak munkatársa fordítsa le a fél nyilatkozatát.

Az eljárás minden szakasza államnyelven zajlik, így az idézés, a bizonyítás, és a szakértői vizsgálat is. Ez megint csak visszalépés a két világháború közötti időszakhoz képest, amikor is az idézés és a határozatok közül is több kétnyelvű volt. A bizonyítás során a magyar nyelvű okiratokat a bíróság az előző körkép idején még a vesztes fél költségére fordíttatta le, ám a határozatok továbbra is egynyelvűek. Általában minden szlovák állampolgár érti az állam nyelvét, így a határozatok tartalmát is – amennyiben nem, az ügyvéd szokta szóban lefordítani. Mindezeket oldja, hogy a Perrendtartás 141.§ (2) bekezdése ma úgy rendelkezik, hogy az anyanyelvhasználattal összefüggésben felmerülő fordítási költséget az állam viseli.

Másodfokú eljárásban kizárólag a tolmács az egyetlen járható út az anyanyelvű jogérvényesítésre. Ezzel *a magyar nyelv az eljárásban minden külföldi nyelvvel egyenlő.* A magánjogi ügyekben (lásd különösen cégjog) minden nyomtatvány egynyelvű. Mivel minden, az eljáráshoz szorosan kapcsolódó írásbeliség államnyelven történik, pusztán szélmalomharcnak tűnik, ha valaki magyar nyelven szeretne saját ügyében eljárni.

A Nyelvi Charta Szakértői bizottsága is hangsúlyozza, hogy sürgeti az állami költségen megvalósuló anyanyelvhasználatot a polgári ügyekben is, ahol a kisebbségi nyelvű fél anyanyelvén szólalhat fel a tárgyaláson, valamint anyanyelvű bizonyítékokat csatolhat és mindezeket abban az esetben is, ha egyébként beszél szlovákul.[99]

A büntető eljárásban szintén a tolmács alkalmazása a főszabály. Mind a nyomozati szakban, mind a bíróság előtt tolmács jelenléte kötelező, ha nem államnyelven zajlik az eljárás. Abban az esetben is kell tolmács, ha a terhelt/tanú, valamint az ügyész is magyar nemzetiségű. A bíró személyén múlik, hogy a törvény szavától eltérően magyarul kérdez-e a tárgyaláson, de a jegyzőkönyvet mindenképpen szlovákul kell diktálnia. A 2006-os új büntető-eljárási törvény így kizár minden magyar nyelvű, tolmácsot nélkülöző gyakorlatot.

A kevés magyar ügyész miatt a tömbmagyar járásokban is sok szlovák ügyész dolgozik, de legtöbbjük tud magyarul. A kisebbség nyelvén nem értő ügyész a bíró által diktált jegyzőkönyvből ismeri meg a tanúvallomást, de ő szlovákul kérdez, amit fordítanak a fél számára. Másodfokon szintén csak tolmács közreműködésével lehet eljárni. A pozsonyi kerületi (fővárosi) szinten egyébként információim szerint nincs magyar ügyész. Továbbra is nagy hiány a szabályozásban, hogy kisebbségi nyelven nem lehet bizonyítékokat kisebbségi nyelven előterjeszteni, illetve az jelentős fordítási költséget eredményez.[100]

Büntető eljárásban (ugyanúgy mint a polgáriban), ha tolmács nem elérhető, kijelölhetik a jegyzőkönyvvezetőt is. A Nyelvi Charta Szakértői Bizottsága a helyszíni vizsgálatakor kapott olyan információt, hogy a tolmácsokra vonatkozó szigorúbb szabályok miatt a fordítók és tolmácsok létszáma az elmúlt években jelentősen csökkent.[101] Ez azonban tovább gyengíti a kisebbségi nyelvű jogérvényesítés lehetőségét.

A szakvizsga és a kinevezések rendje nincs összefüggésben azzal, hogy az ügyvéd hol kívánja praxisát folytatni. (Ellentétben a Romániában tapasztalt rendszerrel, amelyet alább bemutatok.) Szlovákiában – hazánkhoz hasonlóan – három év gyakorlatot követően lehet a szakvizsgákat letenni. Az ügyvédi és közjegyzői, valamint a bírói/ügyészi szakvizsga azonban elválik egymástól, mert az előbbieket a kamarák szervezik, a bíróit az Igazságügyi Minisztérium. A szakvizsgák viszont egymással kompatibilisek, az átjárhatóság szabad. Később bemutatásra

[99] ECRML(2013)1., 93. pont
[100] ECRML(2013)1., 88-89. pont
[101] ECRML(2013)1., 90. pont

kerülő állami gyakorlatoktól eltérően Szlovákiában csak előre meghirdetett bírói vagy ügyészi helyre lehet pályázni. Így nem fordulhat elő, hogy központi szervezésben magyar jogászt a Tátrába és egy északi határmenti szlovák jogászt Dunaszerdahelyre helyezzenek – szándékától eltérően.

Tapasztalatom szerint az igazságszolgáltatási pályán nincs közvetlen diszkrimináció, a magyar nemzetiségű joghallgató az egyetemről kikerülve végig tudja járni a szakmai előremenetel fokait.

Az országban mintegy hatszáz ügyész dolgozik, de ennek csak elenyésző része magyar. Összességében megállapítható, hogy bár kevés magyar jogalkalmazó dolgozik az igazságszolgáltatásban, de létszámuk nem kritikusan alacsony.

Nincs a magyar jogászokat összefogó szakmai társulás sem, noha lenne igény ilyen szakmai szervezetre. A felvidéki magyar jogászság intézményesedéséhez a magyarországi tapasztalatok is segítséget nyújthatnának. Az első körkép elkészítése alkalmával beszélgető partnereim jelezték, hogy önálló bírói vagy ügyészi szervezet létrehozása nem kivitelezhető, hiszen egyrészt kevés magyar bíró és ügyész van egy önálló egyesülethez, másrészt a szlovák többség nagy valószínűséggel szeparatizmusnak vélne egy ilyen jellegű összefogást. Ezért az intézményesedés elősegítéséhez nyújtott anyaországi támogatáshoz kellő diplomáciai érzékenységet kérnek a felvidéki magyar jogalkalmazók.

Egyedüli szakmai szervezet csak a pozsonyi jogi karon létrehozott *Werbőczy István Klub*. Létrejöttének (amelyben kiemelkedő szerepe volt a Rákóczi Szövetség elnökének, Dr. Halzl Józsefnek) célja egyrészt a magyar joghallgatók összefogása, egymás segítése, valamint a magyarországi egyetemi rendezvényeken való részvétel, mint például az ELTE által, a kétezres évek elején szervezett nyári egyetem látogatása. Ez a társaság sokat segít a joghallgatóknak a szlovák mellett a magyar szaknyelv elsajátításában és magyarországi szakmai kapcsolatteremtésben.

A magyar jogi szaknyelv ismerete tapasztalatom szerint jó a felvidéki gyakorló jogászok között. Saját maguk viszont magasabb igényekkel rendelkeznek, így elégtelennek, vagy folyamatosan továbbfejleszthetőnek tartják szakmai magyar nyelvtudásukat. A nyelv elsajátításának módszere azonban csak autodidakta módon lehetséges: követik a magyarországi szakirodalmat, olvassák az Alkotmánybíróság határozatait, stb. Szervezett oktatás vagy magyar nyelvű továbbképzés nincs.

Felvidéken is égető kérdés egy *jogi szakszótár* megalkotása. Ilyen mű utoljára 1965-ben a jelent meg.[102] Kvarda képviselő úr tájékoztatása szerint azonban annál még az 1933-ban megjelent magyar-szlovák nagyszótár is jobb. Ilyen köznyelvi nagyszótár egyébként jelenleg is készül. Jogi szaknyelvi gyűjtemény összeállítását a Kalligramm kiadó mellett egy szűk körű jogász csapat kezdte meg 2001-ben. Ezen kívül egy közigazgatási szótár előkészületei is folytak az előző körkép idején, amely munka a Gramma Nyelvi Irodához volt köthető. Végül is 2012-ben jelentették be, hogy a Szlovák-Magyar jogi szakszótár elkészült. Az interneten ingyen elérhető szótár 5295 szócikket tartalmaz és alapvetően a Nyelvi Chartára, az Alkotmányra és a kisebbségi nyelvhasználatról szóló törvényre támaszkodik.[103]

A Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahely központtal működő civil szervezet. Szabómihály Gizella, a szervezet vezetője írja,[104] hogy az állam részéről egyelőre nem mutatkoznak kézzelfogható jelei annak, hogy ösztönözni vagy erőteljesebben támogatni kívánná a kisebbségi nyelvek hivatali használatát. Ezt a feladatot vállalta részben magára a 2001-ben szlovákiai magyar nyelvészek civil szerveződéseként alakult Gramma.[105]

A *hivatalos közlönynek nincs magyar nyelvű fordítása.* A mečiari időszakban, 1995-ben adtak ki egy három kötetes hivatalos kétnyelvű gyűjteményt, amelyet már fentebb is hivatkoztam.[106] Minden beszélgetőpartnerem szerint a kezdeményezés hasznos, bár a kiadvány nagyrészt használhatatlan. Egyrészt a hivatkozott jogszabályok többsége rövidített szöveggel került a gyűjteménybe, sokszor úgy, hogy fontos szöveget nem közöltek belőle. Másrészt kevés, a napi munkában előkerülő jogszabály van benne, és annak is elég gyenge a fordítása. Mára a gyűjtemény-

[102] A Právnický ústav Minsterstva spravodlivosti (az Igazságügyi Minisztérium Jogi Intézete) kiadásában.

[103] *http : //www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/2221$_m$adarsky.pdf* letöltés: 2015.08.31.

[104] Szabómihály, 2003: 104.

[105] Hivatalos honlapjuk szerint (www.gramma.sk) a Gramma egyesületet Lanstyák István, Misad Katalin, Menyhárt József, Simon Szabolcs, Szabómihály Gizella és Gyurgyík László hozták létre 2001 augusztusában. A Gramma Nyelvi Iroda a Gramma egyesület belső szervezeti egysége, amely elsősorban az MTA kutatóállomásának feladatait látja el, de tevékenysége más területekre is kiterjed. Az iroda a következő fő területeket fogja át: tudományos kutatás, nyelvi adatbázisok építése, nyelvtervezés, nyelvi szolgáltatások, oktatás, továbbképzés, könyvtárépítés, kutatásszervezés és szakértői tevékenység.

[106] A nemzeti kisebbségek jogairól szóló nemzetközi egyezmények, kijelentések és a Szlovák Köztársaság törvényeinek gyűjteménykötete I-III. (Pozsony, 1995.)

ben található jogszabályok zöme hatályon kívül van, vagy jelentősen módosult. A közlöny magyar nyelvű kiadására, illetve leginkább az önkormányzatokat érintő jogszabályok rendszeres és teljes körű fordítására lenne szükség, azaz nem elsősorban a lakosságnak, hanem a kétnyelvű igazgatást folytatni tudó hatóságok számára kellene elérhetővé tenni a vonatkozó jogszabályok fordítását.

Szlovákia 2015. március 30-án benyújtott negyedik körös országjelentésében [MinLang(2015)PR5] hetvenkét olyan projektről számol be, amely – mintegy válaszul a Szakértői Bizottság korábbi kritikájára – a kisebbségi nyelvek társadalmi befogadását segíteni volt hivatott. Emellett 2012-ben a szlovák Miniszterelnöki Hivatalon belül hoztak létre egy Kisebbségi Irodát, amely a kormány tanácsadó szerveként működik kisebbségi ügyekben. Ebben az időszakban a szlovák kormányzat több testületet-bizottságot is létre hozott, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a kisebbségvédelemhez (Kisebbségi Tanács, Rasszizmuselleni Bizottság, Oktatási-Kulturális Bizottság, stb.). A szervezeti megújulás azonban igazi eredményre nem fog vezetni, ameddig a jogszabályok kizárják az anyanyelvű jogérvényesítést. Az impozánsnak tűnő cselekvés-sorozattól így hasznot aligha várhatunk. A befogadó társadalmi hozzáállás elősegítésével – egyet értve a Nyelvi Charta Szakértői Bizottságának kezdeményezésével – hatékony (jogon túli) megoldás érhető el.

7.3. Kárpátalja (Ukrajna)

törjön rád ellenség
barát és vérrokon
feszülj meg feszülj meg
hóban és homokon

újra gyúl égi fény
ünnepen torokon
támadj fel támadj fel
hóban és homokon

lábnyomod ott marad
kőben és habokon
idvezülj idvezülj
hóban és homokon
(Balla D. Károly: hóban és homokon, 1989, részlet)

7.3.1. Áttekintés

A ma Kárpátaljának nevezett terület a történelmi Magyarország Ung, Bereg, Ugocsa megyéinek, valamint Máramaros vármegye nagyobbik részének területét öleli fel. Földrajzilag az észak-keleti Kárpátok délnyugati, az Alföldnek pedig északkeleti pereméhez simuló Tisza-menti — egykor mocsaras — törmeléklejtőt foglalja el, déli részén a Szatmár-Beregi síkság húzódik. Jelenlegi területe 12 800km^2, lakossága a 2001-es népszámlálási adatok szerint 1 258 264 fő. A magyar ajkú lakosság Kárpátalja (Zakarpatska oblast) népességének 12,65% -át teszi ki.[107]

A terület elnevezése a történelmi koroknak megfelelően változott. 1918 előtt Észak-keleti Felvidéknek hívták, 1918. december 25-től 1919. szeptember 10-ig Ruszka Krajna Autonóm területnek. A Csehszlovák Köztársaság részeként Podkarpatszka Rusz néven volt ismert, a magyar nyelvhasználatban a „Szlovenszkó” mintájára „Ruszinszkó”-nak hívták, amely elnevezést a hatalom tiltani kezdett, így lépett helyébe a Kárpátalja kifejezés, amely ma is használatos, a „podkarpatia” ruszin kifejezés tükörfordításaként.[108] 1938-39-ig autonóm területként Kárpáti Ukraj-

[107] A 2011-es népszámlálást Ukrajna elhalasztotta, ezért csak a legutóbbi, 2001-es adatok állnak rendelkezésünkre. Forrás: *database.ukrcensus.gov.ua.* Adatok letöltve: 2015. január 30.

[108] Balla, 1988: 317.

na elnevezést kapta.[109] A Szovjetunióhoz való csatlakozását követően Kárpátaljának vagy Kárpátontúli Ukrajnának (Zakarpatszka Ukrajna) nevezték. 1990-től a hivatalos nyelvhasználatban is újra a harmincas évekből eredő (tehát nem régi múltú) Kárpátalja kifejezés honos.

Kárpátalja, mint politikai alakulat 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchia, illetve a történelmi Magyarország szétszabdalásáig nem jelentett önálló egységet. A magyar királyság része, északkeleti magyar felvidék volt. Magyarországtól történő elcsatolásakor már legnagyobb számú nemzetisége a ruszin (kárpátukrán) volt.

7.3.2. Az elcsatolásig

Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó éveiben több terv is volt Kárpátalja helyzetének rendezésére. Végül 1918-ban Szabó Oreszt volt belügyminisztériumi kormánybiztos személyében kormánybiztost neveztek ki a „magyarországi rutén nemzet" önrendelkezési joga gyakorlásának előkészítésére. A ruszin (ukrán) lakossággal való egyeztetés után 1918. december 21-én az Országgyűlés megszavazta *a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról szóló 1918. évi X. néptörvényt.*[110] Széleskörű nyelvhasználattal biztosított autonómiát létesített ezzel a magyar állam, amelynek központjául Munkácsot jelölték meg. Később az autonóm területen a Tanácsköztársaság alatt megyei direktóriumokat hoztak létre, amely azonban a terület berendezkedésén lényegében nem változtatott.

Ruszka Krajna területe folyamatosan csökkent, 1919-re mind a román, mind a csehszlovák katonaság előrenyomult, mígnem a tanácsrendszer összeomlására a terület teljes ellenőrzését átvették a katonai védelmében és politikájában is meggyengült Magyarországtól.[111] A kronológia tanúsága szerint[112] Ruszka Krajna Csehszlovákiához történő csatlakozását az amerikai ruszin emigráció szervezkedése döntötte el. Az American National Council of Ruthenians nyilatkozatot írt, amelyet átadott Tomás Garrigue Masaryk vezette Közép-Európai Demokratikus Szövetségnek. A békekonferenciára gyakorlatilag egyeztetett tervekkel érkeztek meg a delegációk, amelyek alapvetően determinálták a tárgyalások kimenetelét. Így lettek a jelzett vármegyék az 1919. szeptember 10-én aláírt Saint-German-en-Laye-i szerződésben Podkarpatszka Rusz

[109] Fedinec, 2002a: 10.
[110] Fedinec, 2002b: 33-34.
[111] Lásd még: Nemeskürty, 2002: 39-79.
[112] Fedinec, 2002a: 12.

néven a Csehszlovák Köztársaság részei. A szerződésnek megfelelően autonóm egységként integrálódik az új államba a terület: a nyelvhasználat, az oktatás, a vallásügy és a helyi közigazgatás ügyeinek vitelét a *szojm*, a ruszin parlament végezte[113] – volna, ha összehívták volna, ám ezt Prága politikai hajlandóság híján nem tette lehetővé. Bár kinevezték az autonóm terület elnökét, Gregory Zhatkovych-ot, mégsem volt felhőtlen Prága és Ruszinszkó kapcsolata, amely ellentét eredményeként az elnök és a direktórium rövidesen le is mondott.

7.3.3. A bécsi döntésig

Kárpátalján a nemzetiségi kultúra és nyelvhasználat alakulásának erősen sajátos gazdasági és politikai feltételei voltak a két világháború között. Külön nehézséget okozott, hogy a cseh és szlovák támadások mellett kijátszották a magyarok ellen a ruszin lakosság nemzeti érzelmeit is.[114] A húszas években végrehajtott földreformból kihagyták a nincstelen magyar parasztságot; színmagyar falvakba a hegyekből ukrán családokat telepítettek be, ingyenes földhöz, házépítési, jószágvásárlási kölcsönhöz juttatták őket. Miközben cseh és szlovák iskolákat nyitottak, ahová ingyenes ruházattal, tankönyvvel, élelemmel toborozták a diákokat, addig Kárpátalján akkor egyetlen magyar gimnázium volt: a beregszászi reálgimnázium.

Kárpátalja két világháború közötti nyelvhasználatának története nagy hasonlóságot mutat Felvidékkel (hiszen mindkét régió egy azon állam része volt, itt azzal a különbséggel, hogy az autonómiáért folytatott küzdelem és az azt felvállaló politikai tömörülések, pártok nagy hangsúlyt kaptak).

A húszas évek elején virágkorát élte a pluralizmus a kárpátaljai politikai életben. Se szeri, se száma a kisebb-nagyobb pártoknak. Természetesen nemcsak, hogy a nemzetiségek, vallások külön-külön több pártot alapítottak, de közel azonos ideológiára is konkurens pártokat hoztak létre.

[113] Saint-German-en-Laye-i Szerződés II. fejezet 10-13. cikk (in: Halmosy, 1983a: 92-93. A csehszlovák törvénykezésben kihirdetve: 1921. december 31-én, 508. sz. Lásd még: Kemeneczky, 1924.

[114] Balla, 1988: 322.

Ez időben *magyar* párt volt: a Podkarpatszka Ruszin Földműves Szövetség[115], Ruszinszkói Magyar Jogpárt[116], Ruszinszkói Őslakosság Autonóm Pártja[117], Országos Keresztényszocialista Párt[118], Országos Kisgazda, Földműves és Iparos Párt. 1923-ban az egységes megjelenés érdekében egyesítették erejüket Ruszinszkói Magyar Pártok Szövetsége név alatt. Elnöke Korláth Endre lett, újságja a Ruszinszkói Magyar Hírlap.

Ruszin pártok ekkor[119]: Ruszin Néppárt, Köztársasági Agrárpárt, Ruszin Földműves Autonóm Párt, Kárpátorosz Munkapárt, Földműves Szövetség, Ruszin Parasztpárt, Ortodox Zsidó Párt, Zsidó Polgári Párt, Cionista Párt, Kommunista Párt.

Szintén az erő összefogása végett az itt felsorolt pártok közül az első öt Kárpátorosz Köztársasági Földműves Párt néven szövetséget alkotott a cseh Agrárpárttal. E szövetség egy része beolvadt a cseh pártba, a másik része előbb ellenzékként, majd 1924-től *Autonóm Földműves Szövetségként*, mint önálló párt működött. Első elnöke Iván Mocskos, későbbi Bródy András volt. Tíz évre rá, a legjelentősebb ruszinszkói pártként már anyagi támogatást is kapott Magyarországtól. A fentiekből kitűnik, hogy politikai pártok már az elcsatolást követően létrejöttek és fejlődtek. A fiatalok közötti komolyabb szervezőmunka viszont csak 1938 februárjában kezdődött cserkészcsapatok, dalárdák, egyesületek létrehozásával. A két világháború közötti újabb adalékként meg kell jegyezni, hogy a kommunista párt és ideológia meghatározóan terjedt Kárpátalján (erre kiválóan utaló jel volt a fentebb említett 1924-es első választások eredménye). Ruszin Emil szerint: „Az aktív politizálást folytató nemzetiségi csoportok tevékenységét a cseh polgári kormány esetenként megelégelte. Az un. köztársaságot védő törvényekre hivatkozva jónéhány alkalommal felléptek a magyar érzelmű írók, értelmiségiek ellen, s ilyen vagy olyan úton igyekeztek kiutasítani őket az országból. A vezetők nélkül maradt nemzetiséget könnyebb volt elszakítani az anyanemzettől.” [120] Ezt ellensúlyozni a magyarországi írók, költők, művészek azzal próbálták, hogy önálló előadó esteket adtak Kárpátal-

[115]Programja: Fedinec 2002b: 69-71.

[116]Egyik legjelentősebb magyar pártként mutatja az irodalom. Programja, Fedinec, 2002b: 72-75. Szervezetéről tudni lehet, hogy Jogvédő Irodája, Szociális ügyi Szervezete, Gazdasági Szaktanácsa és Közművelődési szervezete volt. (uo: 77-79.)

[117]Programja: Fedinec, 2002b: 86-88

[118]Fedinec, 2002a: 17., valamint Esterházy, 2002.

[119]Fedinec, 2002a: 18.

[120]Ruszin, 1991: 13.

ján, így például Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Erdei Ferenc, Németh László, Szabó Magda, Szabó Dezső, Kodály Zoltán, Bartók Béla. [121]

A közigazgatás az elcsatolást követően szintén változott. Három részt, ún. *zsupát* hoztak létre: az ungi zsupát (Ungvár székhellyel), beregi zsupát (Munkács székhellyel) és a máramarosi zsupát (Huszt székhellyel).[122] Mivel a békediktátumot megelőzően Magyarország területén is autonómiát kapott Kárpátalja, ezt az önállóságát igyekezett Csehszlovákiában is megtartani. Az elcsatolást követően az autonomista mozgalmak már 1921-ben, Beneš első látogatásakor elkezdődtek. A már jelzett pártszövetségek kialakulásának is fő oka az autonómia mielőbbi előmozdítása volt. Ilyen körülmények között került sor az első választásokra 1924. március 16-án, amely a kommunisták győzelmével ért véget. A magyar pártok mindössze egy képviselőt és egy szenátort küldtek a parlamentbe (Korláth Endre)[123], mindenesetre a kárpátaljai képviselők az autonómia mielőbbi megvalósulását hangoztatták már első felszólalásuktól kezdve.[124]

A csehszlovák nyelvtörvény és kora

A Felvidékről szóló történelmi fejezetben részletesebben bemutatott csehszlovák *nyelvtörvény*[125] 1926. évi végrehajtási rendeletére[126] érzékenyen reagáltak a kárpátaljai pártok, mert a ruszin nyelvet kisebbségi nyelvként tartotta számon a jogszabály, noha államnyelvként szerette volna Kárpátalja politikai többsége. Ez egy tiltakozási hullámot indított el, amely a kormányzat elképzeléseivel ellentétben autonómiát tűzött ki célként. Ekkor már a magyar pártok is csatlakoztak a ruszin pártok autonomista törekvéseihez. A csehszlovák vezetéstől azonban ismételten csak kérésük elodázását kapták 1926-ban, amikor a 3 zsupa összevonásáról szóló rendelet megszületett és a központ Munkács lett. Mivel Ungvár is magának vindikálta a központi rangot, megindult a két város közötti versengés.

A nyelvtörvény a nyelvhasználat minden irányú szabályozását a Szojm kezébe adta, azonban a ruszin parlament összehívása híján Prága

[121] A korszak anyaországi támogatásairól lásd még: Angyal, 2000: 133-178.

[122] A közigazgatási hatóságok működését és illetékességét szabályozta az 1923. június 7-én kelt 113. számú kormányrendelet.

[123] Ruszin, 1991: 12.

[124] Fedinec 2002a: 19.

[125] 122/1920. törvény

[126] 17/1926; kihirdetve 1926. február 3.

gyakorolta a szabályozási jogkört. Hivatkozva az 1920-as nyelvtörvény 3.§-ára, amely szerint a ruszin parlament szabályozásának megalkotásáig e törvény alkalmazandó. Így rendelkezett még a 1919. november 16-án, 26,536. szám alatt kelt minisztertanácsi határozat, amely „generális statutum" III. fejezet 1. pontja tette meg a „népnyelvet" Ruszinszkó hivatalos nyelvévé. Emellett az állam az orosz (kisorosz), mint kisebbségi nyelv javára két kedvezményt adott:[127] 1) e nyelven született beadványokat a bíróságok és közigazgatási hatóságok akkor is kötelesek elfogadni, ha a járásban nincs 20% -ot elérő ilyen kisebbség (az elintézés nyelve természetesen „csehszlovák"); illetve 2) az önkormányzati hatóságok az ilyen nyelvű beadványokat kötelesek elfogadni és e nyelven elintézni, és az üléseken e nyelv mindenkor használható.[128] Érdekesség, hogy a rutének 1930-as népszámlálás szerint is Kárpátalján csak a beregszászi járásban nem érik el a 20% -os küszöböt, így gyakorlati haszna az idézett kedvezménynek csak itt volt.

A magyar nyelv használata Ruszinszkóban a következőképpen alakult: a 12 bírósági járásból az 1910-es népszámlálás szerint 4-ben érte el a nyelvtörvény szerinti 20% -os küszöböt, amelyből 1921-es összeírás alapján egyben, az ilosvai járásban szűnt meg a nyelvhasználati jog. Az 1930-as népszámlálás – az 1926-os bírósági reform és a közigazgatási átszervezések hatására – még az addig abszolút magyar többséggel rendelkező munkácsi járásban is a törvényes 20% alá szorította a magyarság számát,[129] így 1935-re nem volt lehetőség magyar nyelv használatára sem a bíróságok előtt, sem a közigazgatási hatóságok előtt. A *rendezett tanácsú városok* közül az ungvári magyarság az 1930-as népszámlálási adatok szerint vesztette el nyelvhasználati jogait (17.78%), míg Munkácson az 1910. évi 73.44% -os magyarság 1930-ra 22.54% -ra apadt le, de nyelvhasználati jogát megőrizte. A nyelvi jogok sok tekintetben nehezebben voltak igénybe vehetők Ruszinszkóban, mint Szlovenszkóban. Látható is, hogy e régió teljesen más (népességi, szociológiai) adottságokkal bír, mint Csehszlovákia többi része – de ezt a központi döntéshozatal figyelembe nem vette.

Közben 1926-ban megszületett az Autonóm Földműves Szövetség autonómiatervezete – budapesti segítséggel.[130] A tervezet a beligazga-

[127] Flachbarth, 1935: 32.
[128] Normaszöveget lásd a már hivatkozott 1926. évi végrehajtási rendeletben.
[129] Flachbarth, 1935: 34.
[130] Az AFSz - alelnök, Földesi, 1927. Lásd még: Fedinec 2002a: 20.

tás, a nyelv-, a vallás és a közoktatásügy terén kívánta a törvényhozási és végrehajtási autonómiát.

Prága központi vezetésének elképzelései azonban ismét csak más irányba mutattak. 1928. július 1-én Csehszlovákiában ugyanis életbe lépett a közigazgatási reformtörvény,[131] amely Podkarpatszka Ruszt a köztársaság többi területeinek mintájára szervezett tartományként határozta meg, Ungvár székhellyel. A közigazgatás kétszintes lett: tartományi (országos) és járási szint. A tartományi (országos) vezető mellett azonban továbbra is működött a kormányzó, amely tisztség e területnek Csehszlovákiához való csatolásával jött létre.

A harmincas évek autonómiatörekvései

A harmincas évekre – mint Európában mindenhol – az ideológiai mozgalmak kialakulása és növekedése volt jellemző. Ilyen mozgalom volt Kárpátalján a „pravoszláv nagyorosz mozgalom", az „ukrán kisorosz mozgalom" és a „kommunista mozgalom".[132] A magyar állam ebben az időben tovább erősítette kapcsolatait a felvidéki és kárpátaljai magyar politikával.[133]

1935-ben, Edvard Beneš köztársasági elnökké választása után látta a központi vezetés megfelelőnek az időt az autonómia újbóli bevezetésére. 1938. október 11-én a cseh-szlovák minisztertanács beleegyezését adta a podkarpatszka ruszin autonóm kormány[134] kinevezéséhez. Miniszterelnök Bródy András, az Autonóm Földműves Szövetség elnöke lett. Alig két hétre rá, október 26-án — szeparatizmusba hajló tervei miatt — hazaárulás vádjával Bródyt letartóztatták. Utóda Syrový Avgustin Volosin lett, aki személyesen is részt vett a bécsi döntés november 2-i Belvedere kastélyban történő aláírásán. Ezt követően került ugyanis Kárpátalja (és a Felvidék egy része) újra vissza Magyarországhoz. Bár a visszacsatolás miatt gyakorlati jelentősége nem volt, a csehszlovák kormány 1938. november 22-én megszavazta Podkarpatszka Rusz Autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt.

[131] kihirdetve: 1927. július 14., 125. sz.

[132] Fedinec 2002a: 20.

[133] Mint az már a fentiekből kiderülhetett, a ruszin politikai érdekek nem álltak messze a magyar célkitűzésektől, olyannyira, hogy Magyarország a Miniszterelnökségen és a Külügyminisztériumon keresztül juttatott pénzeket pl. a Bródy András vezette ruszin Autonóm Földműves Szövetségnek, hogy erősítse politikai befolyását. Olyannyira sikeresen lobbizott Magyarország, hogy a harmincas évek első felében a Szövetség lett a békeszerződések revíziójának egyik első számú hangadója.

[134] Hivatalos neve: Podkarpatszka Ruszin Minisztertanács

A harmincas évekre tanulságos statisztikák láttak napvilágot a magyarság lélekszámának alakulásáról.[135] 1921 és 1938 között lényegesen megnőtt a cseh és szlovák népesség száma, az egyébként minimális cseheké 40 és fél, a szlovákoké 35 százalékkal, a magyaroké ugyanakkor – legalábbis a statisztikák szerint – 174,5 ezer főről 104,2 ezer főre, vagyis 40,3 százalékkal csökkent. Az összes lakosság számarányát tekintve 1910-es népszámlálás 29.2%, az 1921-es 17.35%, és az 1930-as 15.44% magyart talált itt.[136] A számok magukért beszélnek.

A vizsgált országok mindegyikében fontos hangsúlyozni kutatásaim egyik tanulságát, hogy a legtöbbet a magyar nyelvű sajtó, de főleg a magyar irodalmi szakfolyóiratok és maga *az irodalom* segített az asszimiláció elleni küzdelemben. Ezt kivétel nélkül minden régióban nyomon követhetjük.

Az első bécsi döntést követően a Szlovákia magyarlakta déli része, valamint Kárpátalja Ungvár, Munkács, Beregszász vonaltól délre eső területe és lakossága újra Magyarországhoz került. A visszacsatolás után egy újra forrongó politikai- és társadalmi renddel körbevéve kezdett el új rendet teremteni Magyarország.[137]

A visszatérés eufóriája mellett azonban egy másik hang is megjelent ez időben: nem ezt a lovat akartuk![138] A helyi magyar pártok úgy gondolták, hogy jelentősebb szavuk lesz az immáron visszatért Kárpátalja ügyeinek intézésében. A helyzet azonban másképp alakult. A többi régiótól eltérően Kárpátalján nem létezett akkor az a „regionális gondolat", ami az erdélyi, felvidéki vagy délvidéki közösséget jellemezte.[139] A visszatérés után a magyarlakta területek a korábbi vármegyékbe tagozódtak be, a ruszinlakta területeket a vármegyerendszertől elkülönülő

[135]Lásd: Ruszin, 1991: 12-13.

[136]Flachbarth: A csehszlovákiai... 35.o.

[137]Elsőként betiltották a demokratikus politikai pártok, szervezetek, intézmények működését. A náci ideológia erősödése okozta, hogy gyakorlatilag hajtóvadászatot indítottak és tartottak a kommunisták és más baloldali szervezetek ellen. Megkezdődött a zsidók, cigányok üldözése. A kommunisták illegalitásba vonultak, nagy részük a Szovjetunióba emigrált. A magyar kormány katonai közigazgatást vezetett be közvetlenül a visszafoglalás után. Katonai vezető a déli területeken Tomcsányi Gábor ny.honvédezredes, Munkácson vitéz Blédy Alajos tábornok, Beregszászon pedig vitéz Losy Alajos őrnagy, a közigazgatás irányítója Novákovits Béla volt. Ruszin, 1991: 20.

[138]„Nem ezeket a magyarokat vártuk! Minden drága, vissza Prága!" lejegyezték Kovács Vilmos–Benedek András: Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában (in: Tiszatáj, 1970. 10. 961-996.; 12. 1144-1150.)

[139]Fedinec 2002a: 27.

közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesítette. Ez azonban sem a ruszin, sem a magyar lakosság terveinek és vágyainak nem felelt meg.

A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal való egyesítéséről szóló 1939. évi VI. törvénycikk[140] kihirdetésével már megért az ideje a katonai közigazgatás polgárival való felváltásának. Akkorra már ugyanis állt az 1939. május 20-án megalakult polgári közigazgatás kormányzósága, báró Perényi Zsigmond kormányzóbiztossal az élén[141] így a katonai igazgatás teljesen június 7-én szűnt meg. 1939 tavaszán így beindulhatott az oktatás, a mezőgazdasági munka. Megkezdődött a földreform is, amely a csehszlovák rezsim által elkobzott földeket adta vissza a régi tulajdonosoknak. A polgári élet rengeteg pozitívuma mellett hátrányosan a nagyszámú kárpátaljai zsidóságot érintették a zsidótörvények vagyonelkobzó és dehonesztáló rendelkezései. Fontos továbbá megemlíteni, hogy a visszacsatoláskor minden kisebbségi érdekvédelmi szervezet megszűnt.[142]

Közben Budapesten Teleki Pál nevével fémjelezve újabb autonómiaterv született. Kárpátalja tradicionális önállóságát területi alapon szervezett kulturális autonómiában képzelték el.[143] Ebből azonban a gyakorlatban nem valósulhatott meg semmi, mert a törvényjavaslatot 1940. augusztus 5-én visszavonták.

A második világháború kitörésével és előrehaladtával Kárpátalja egyre nehezebben kezelhető ügy lett. Szemlátomást romlott az életszínvonal és a közhangulat. Ez utóbbit befolyásolta az is, hogy a Horthy-rendszer a háború előrehaladtával egyre szorosabb karámban tartotta a véleménynyilvánítási szabadságot. Akadályokba ütközött továbbá a görögkeleti vallás gyakorlása is (leginkább talán azért mert az nem szolgálta a propagandát). A korszak egyik tragikus sorsú személye a már említett *Bródy András* ruszin politikus volt. Magyarbarát törekvéseit a „békebeli" Horthy-rendszer mindvégig támogatta. A nácizmus térnyerésével és a politika elfajulásával azonban Magyarország őt is mellőzte, mire válaszul szembefordult a magyar hivatalos politikával. A szovjet

[140] Kihirdették 1939. június 23-án. E tárgykörben lásd még: a Magyar Szent Koronához visszacsatolt kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendelkezéseiről szóló 304/1939 BM I-a rendeletet.

[141] Perényit 1940. szeptember 11-én váltotta vitéz leveldi Kozma Miklós kormányzóbiztos.

[142] Balla 1988: 323.

[143] Lásd: Egyed István jogászprofesszor iratait, MTA kézirattár, Ms 10-734/25. Lásd továbbá Fedinec, 2002a. 80. végjegyzetét

rendszer azonban „magyarbarát áruló magatartás” vádjával kivégeztette.

A háború a kárpátaljai zsidóság számára tragikus kimenetelű volt. A magukat zömmel magyar nemzetiségűnek valló zsidó vallású lakosság nagy részét német megszállású belső-ukrajnai területre vitték, más részüket Németországba deportálták.

7.3.4. A második világháború után

Az események 1944 áprilisa és októbere között felgyorsultak, amikor Kárpátalja ismét hadműveleti területté vált. A szovjet hadsereg bevonulásával új fejezet kezdődik Kárpátalja történetében. Magyarországnak ettől kezdve nem volt beleszólása az események alakulásába. 1944. október 26-ára „felszabadult” egész Kárpátalja. Ezzel nyomban el is kezdődött a hovatartozási versengés; még a télen le is zárták a határokat, nem törődve semmivel. Megdöbbentő és hátborzongató személyes történeteket ír le könyvében Ruszin Emil, amikor kézzelfogható közelségbe hozza a határlezárást. Az anyaországi, ha éppen rokonlátogatáson volt Kárpátalján a megszállás („felszabadulás”) napjaiban, lezárták előtte a határt – haza többé nem juthatott. Hogy lássuk a lehetetlen és logikátlan történelmi helyzetek jellegét, érdemes felidézni Ruszin Emil nyomán a Rába fiatal győri mérnökének Szentpéteri Sándornak és feleségének, Fenyvesi Erzsébetnek történetét. A fiatalok 1945-ben Nagyszőllősre látogattak szüleikhez. A szovjet-magyar határ lezárása miatt azonban örökre ott kényszerültek maradni. A járási rendőrség azzal bíztatta őket, hogy vegyék fel a szovjet állampolgárságot, akkor visszaengedik őket Győrbe. Amikor azt megtették, közölték velük, hogy egy szovjet állampolgár nem telepedhet át idegen országba. „Ezrek voltak ilyenek Kárpátalján” – írja a szerző.[144]

„Míg a ruszin (ukrán) lakosság nagyobb része némi felszabadulásként élte meg a Vörös Hadsereg bevonulását, a magyarok számára ez üldöztetést, a fasizmushoz hasonló módszereket hozott Kárpátalján. A kollektív bűnösség elvéből kiindulva 1944. november első felében Kárpátalja területéről (az ungvári városparancsnokság 1944. november 13-án kelt 2. sz. parancsa alapján) összegyűjtötték a szolyvai gyűjtő (koncentrációs) táborba a magyar nemzetiségű vagy magyarokkal szimpatizáló más nemzetiségű 18-55 éves korú férfi lakosságot. Szolyváról vonattal, autókkal, de főleg gyalog vitték, hajtották tovább őket, először a szambori,

[144]Ruszin, 1991: 56.

majd a lvovi, utóbb pedig különböző szibériai táborokba, ahol nagyobb részük elpusztult."[145]

A sztálini rendszer kezdeti intézkedései megalapozták a következő évek, évtizedek hangulatát. Természetesen, mint minden megszállás esetében, itt is gyorsan átszervezték a közigazgatást. Az egymást váltó rezsimek bevezetett igazgatási rendje jól szemlélteti a politikai rendszer szemléletét, céljait (vármegye – autonómia – zsupa – vármegye – és most: a népi bizottságok).

1944. november 5-ig minden településen létrehozták a „népi bizottságot". November 26-án, a kommunista pártkonferencia határozata alapján került sor a Népi Bizottságok első kongresszusára. E kongresszusra azonban a magyar, román és német falvak nem küldtek tagot, mert zömük a fronton, fogságban vagy kényszermunkán volt. Ez a kongresszus döntött a „Kárpátontúli Ukrajna újraegyesüléséről (sic!) a Szovjetunióval". Itt egy kiáltványt fogalmaztak meg, amelyben a nép kéri az újraegyesítést, amelyet szovjet adatok szerint 1945. január 1-ig több mint 250 000 ember írt alá.

1945. április elejére a Felvidék nagyobbik része felszabadult. A cseh és szlovák Nemzeti Front kassai kormányprogramja alapján, a kollektív bűnösségre hivatkozva el is kezdődtek a lakosságcserék. Ez várt volna a kormányprogram szerint Kárpátalja lakosságára is. Bár Kárpátalja népességének közel egyharmada magyar nemzetiségű volt, mégis Csehszlovákia és a Szovjetunió „békésen és baráti eszközökkel" kívánta megoldani a terület hovatartozásának kérdését – Magyarország teljes kihagyásával. 1945. június 29-én meg is született a megállapodás a Szovjetunió és Csehszlovákia között, amely szerint Kárpátalja az előbbi államhoz tartozik.

Ez idő alatt a régióban elkezdődött az élet „szovjet módra való átalakítása": megszervezték a Kárpátontúli Ukrajna Ifjúsági Szövetségét, a Kárpátontúli Ukrajna Szakszervezeti Tanácsát, megtartották a Kárpátontúli Ukrajna pedagógusainak és népművelőinek első kongresszusát. A „felszabadítók" úgy döntöttek, hogy az oktatást és a kulturális rendszert szovjet alapokra helyezik. Mindez (természetesen) együtt járt az egypártrendszer bevezetésével.

A sztálini tökéletes diktatúra éveitől kezdve lehet idézni Gothár Péter kiváló filmjének címét: „Megáll az idő". Az 1945 tavaszi földreform gyakorlatilag kisemmizte a határon túli magyarságot. Ha munkát akart kapni, orosznak vagy ukránnak kellett magát vallania. Ha valaki magya-

[145]Ruszin, 1991: 46-47.

rul dolgozott, olvasott, írt, nacionalizmus vádjával letartóztatták.[146] Új színfolt volt a mozi. Minden településen lehetőség nyílt filmek vetítésére, de csak orosz, ritkán ukrán nyelven. A filmek zöme a háborúról, a szovjet győzelemről, vagy Sztálin dicsőséges uralmáról szólt. „Orosz, ukrán nyelvű volt a rádióadás, sőt a települések központi helyein is hangszórókat szereltek fel, amelyek éjjel-nappal oroszul vagy ukránul bömböltek. Az 1944. december végén megszüntetett »Munkás Újság« helyett megindították a »Zakarpatszka Pravda« (Kárpáti Igaz Szó) magyar nyelvű másolatát, amely elsősorban az ukrán-lakta vidékek, Ukrajna, Szovjetunió életével foglalkozott."[147] A központi területi vezetőség utasítására 1946-ban ellenőrizték a könyvtárak, olvasóházak állományát, és a magyar könyveket szigorúan kivonták a forgalomból. Ezekben az években hangzott el az a Sztálinnak tulajdonított mondás, hogy *„a magyarkérdés tulajdonképpen vagonkérdés"*.[148]

A közéleti magyar nyelvhasználatról – természetesen – szó sem lehetett. (Ez általánosan jellemzi a háború utáni diktatúrákat.)

1947-ben tartották az első választásokat. Három ruszin nemzetiségű képviselő jutott el Moszkvába. Komolyan vett egypártrendszer alakult ki Kárpátalján. A '45 után még vegetáló pártok vezetőit vagy kivégezték (Bródy), vagy internálták és aztán végezték ki (Volosin) vagy „csak" a közügyektől eltiltva ellehetetlenítették az életét (Vozáry András és Földesi Gyula, magyar pártvezetők).

1946-tól 1950-ig tartott az első öt éves helyreállítási terv. Már az első évektől kezdve léteztek kolhozok, amelyeknek a száma 1949-re 428-ra nőtt. Ezen kívül szovhozok (állami gazdaságok) is létesültek nagy számmal, amelyek többsége veszteségesen működött. Mint minden totális kommunista diktatúrát szenvedő régióban, itt is teljesen ellehetetlenültek a családi gazdaságok. A régió iparát viszont nagymértékben fejlesztették: jelentős ipari beruházás volt a rahói kartonpapírgyár, a perecsényi vegyi lepárlóüzem. Szinte minden nagyobb városba telepítettek valamilyen könnyűipari üzemet. Ezen kívül egy teljes építőipari iparág jött létre Kárpátalja területén. Bár Sztálin halála utáni enyhüléssel a mezőgazdaság is jobb helyzetbe került, az igazi nagy töréseket, amelyeket a kommunista gazdaságpolitika okozott, talán mindmáig nem tudta kiheverni a régió.

[146] lásd: Ruszin, 1991: 59-60.
[147] Ruszin, 1991: 60.
[148] Balla, 1988: 323.

Még a második világháború után is az irodalom szolgálta a magyar nemzetiség túlélését, egységét. Bár a kisebbségi irodalom első generációjának nagy része a háború után elhagyta szülőföldjét és Magyarországra költözött, mégis maradt aki ápolja a nyelvet. 1953-ban hozták létre az első magyar irodalmi kört Bihari Sándor, Drávai Gizella, Kóródi László, Iván Tihamér, Kiss Béla tanítók, Sütő Kálmán író és Svéd Ármin újságíró alapításával. [149] A költészet – természetesen – a kornak megfelelően harsány és propagandisztikus volt.[150] A könyvkiadás nemkevésbé volt „szovjetizált", hiszen 1945 óta létezett Kárpátalján Területi Lap- és Könyvkiadó Vállalat, amely 1964 óta Kárpáti Könyvkiadó néven működött és elsősorban orosz és ukrán irodalmat nyomtatott; 1951-ben hozták létre a magyar osztályát. Tankönyveket mindenestre csak a „Ragyanszka Skola" ukrán kiadó adott ki. Később ennek is lett magyar egysége, a magyar tankönyveket azonban 1988-ig „ellenőrzés céljából" oroszra kellett fordítani.

A magyar nyelvű oktatás – akárcsak a rádió magyar nyelvű adása – csak az ötvenes években, sok bonyodalom árán indulhatott be. 1955-56-ban hét és tízosztályos iskolákat is létrehoztak. Magyar nyelvű középiskola (gimnázium) 1958-ban kezdett el működni Beregszászon, Kaszonyban, Váriban és Nagyberegen. A tanárok képzését a huszti majd a munkácsi tanítóképző látta el. A magyar nyelvű szaktanárokat az Ungvári Állami Egyetem 1963. szeptember 1-től (!) képezte.

Mai napig kulturális kincsnek tekinthető a Beregszászi színház (Beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház). 1952-ben Nádas Anna hivatásos színésznő alapította és a beregszászi járási kultúrházban kezdte meg tevékenységét. Mára, a kommunista rendszer bukása után és a határok viszonylagos nyitottsága mellett nagyon gyakori vendégeink Magyarországon, az ország szinte minden pontján megfordulnak, vendégszerepelnek.

A fenti évszámokból is látható a Sztálin halála utáni – a „hruscsovi" – enyhülés. Bár a politikai élet mit sem polarizálódott, mégis rehabilitáltak embereket, beindult a magyar nyelvű oktatás, az ötvenes évek közepétől folyamatossá vált az anyanyelvű könyvkiadás, kulturális csoportok működhettek. Természetesen azonban ezeknek a rendszerrel teljes összhangban kellett lenniük, mert ne felejtsük, hogy Magyarország felé bár egy határátkelőn (Csap) lehetőség nyílt – rettentő szigorú felté-

[149] Ruszin, 1991: 69.

[150] lásd pl. Balla László (Bakó László álnéven) Zeng hangosabban c. verseskötete, 1951.

telek mellett – a határátlépésre, de az országot Szovjetuniónak hívják és a fővárosa Moszkva. A visszaemlékező írások rendre megállapítják, hogy a hatvanas évektől KGB szerepe hangsúlyos volt a térségben.

A szovjet radikális reform (70-es, 80-as évek) további lehetőségeket adott. Még a Helsinki Záróokmány aláírása előtt (1975), amelynek a Szovjetunió is részese volt, 1972-ben a kárpátaljai magyar értelmiség egy beadványt fogalmazott meg, amelyben a nemzeti közösséget érintő problémákat, feladatokat fogalmazták meg.[151] Az iratot beadták az SZKP KB Politikai Bizottságához, amelynek azonban sem a rövidtávú, sem a hosszú távú következményei nem maradtak el. Az értelmiségi vezetőket (Kovács Vilmost, Fodó Sándort, S. Benedek Andrást) meghurcolták, de ezzel már nyílta(bba)n is elkezdődött egyfajta társadalmi vita, amelynek eredménye lett, hogy 1988 nyarán megalakulhatott a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége.

7.3.5. A jég megtörése

1988 nyarán a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának moszkvai központjába egy memorandumot küldött a magyar szervezet. Ez volt (talán) a legelső politikai működése a KMKSZ-szé formálódó magyarságnak. A Szövetség első ülése 1989. február 26-án, vasárnap volt, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat ungvári nagytermében.[152] A hivatalos bejegyzésre 1989. június 20-án került sor.

A jég törésének másik nagy jele volt a Magyar Köztársaság köztársasági elnökének, Göncz Árpádnak látogatása 1990 októberében. Ez az ukrajnai és kárpátaljai utazás egyedülálló volt, mert Moszkva korábban nem engedte az egyes köztársaságok külkapcsolatait. A függetlenség 1990. július 16-i kikiáltása után elsőként lépett a magyar államfő ukrán területre.

A KMKSZ a kilencvenes évek folyamán egyedül töltötte be a magyar érdekképviseletet. A szakadás azonban itt is utolérte a magyarokat: létrejött az Ukrajnai Magyarok Demokratikus Pártja. A két szervezet ma hol rivalizálásban, hol egyetértésben működik.

A 2004. évi – nagy vihart kavart – országos választásokhoz a szövetség párttá alakult, KMKSZ – Ukrajnai Magyar Párt néven.[153]

[151] A KMKSZ történetéből, 1992: 84.
[152] A KMKSZ történetéből, 1992: 85.
[153] *http://www.karpatalja.com.ua/kmksz/2004.html*

7.3.6. Az ukrán válság

Ukrajna nyelvi jogi szabályozásának leírása és megértése ma talán a legnehezebb feladat. Ezért elnézést is kell kérnem a Kedves Olvasótól. A második körkép szerkesztésekor is folyamatosan jöttek a hírek fegyveres konfliktusokról, civilek haláláról, „szakadár" kelet-ukrajnai megyékről, az orosz és az ukrán feszült helyzetről. Egy folyamat közepén nyilván nem tudok vállalkozni arra, hogy visszatekintsek a még folyó eseményekre, azonban a kézirat lezárásáig (2015) eltelt időt pár gondolatban érdemes összefoglalni, hogy érthetőek legyenek a nyelvi jogokra is kiható konfliktusforrások.

2004-ben folyt le az ún. „narancsos forradalom", amely jelentős társadalmi fellépés volt az orosz-barát elnökkel (Leonyid Kucsma) szemben. Ezt követően, 2005-ben Viktor Juscsenko, az ellenzéki erők jelöltje az előző vezetés által befolyásolt, botrányos, sok helyen csalásokat csak újraszámolások során kiküszöbölő elnökválasztáson jutott hatalomra és ezzel győzött a „narancsos forradalom", bár ezzel egyidejűleg az első hírek megjelentek az oroszok lakta keleti területek elszakadási törekvésiről.

2010-ben újabb elnökválasztás volt Ukrajnában, amelynek eredményeképpen az orosz-barátnak tartott Viktor Janukovics kapott mandátumot. Az elnök első hivatali évében (2011) a parlament előkészítette az orosz nyelv hivatalos nyelvvé való statuálását, ahogy alább a törvényt be is mutatom, majd 2013 novemberében Janukovics tárgyalásokba kezdett Oroszországgal azért, hogy az EU csatlakozási megállapodás helyett Oroszországgal fűzze szorosabbra a két ország kapcsolatát. Erre a hírre (is) jelentős megmozdulások törtek ki szerte az országban.

2014 februárjában Janukovicsot a parlament felmentette tisztségéből, aki bár az ország legitim vezetőjének tartotta továbbra is magát, Oroszországba menekült családjával együtt. Ugyanez év márciusában az orosz hadsereg bevonult a Krími félszigetre, majd helyi népszavazást írtak ki a Krím Oroszországhoz tartozásáról, amely megerősítette félsziget Ukrajnától való elcsatolását és át/visszatérését Oroszországhoz. Szintén ez év májusában elnökválasztás volt, amelyen Petro Porosenkót választották Ukrajna elnökévé. Alig hirdették ki a választások eredményét, nyáron további kelet-ukrajnai oroszlakta megyék (Donyeck és Luhanszk) elszakadási törekvéseit hallottuk, ami elhúzódó fegyveres konfliktusokba torkollott. Ősszel az EU szankciókat léptetett életbe Oroszországgal szemben, majd az elhúzódó ukrán kormányalakítás eredményeképpen decemberre (nem meglepő módon) nem oroszbarát

kormány tudott felállni. Az azonban meglepőbb volt, hogy nem is elsősorban az EU, hanem az Egyesült Államok szerzett komoly befolyást az új ukrán kormányban.

2015-ös év elején – szinte záró akkordként az egykori elnökkel szemben – az Europol elfogatóparancsot adott ki pénzügyi bűncselekmények miatt Viktor Janukovics ellen.

A 2015-ben is zajló fegyveres összetűzések erősen kihatottak minden nemzetiségre, így a kárpátaljai magyarságra is. Az élelmiszer-hiány, pénztelenség és a sorozások okozta feszültség még anyaországi civil és egyházi karitatív támogatást is indukált.

Rövid kronológiánk után most újabb megvilágításban láthatjuk a nyelvhasználatra és kisebbségekre vonatkozó jogszabályokat.

7.3.7. Alkotmányos rendelkezések

Az 1996-ban elfogadott ukrán alkotmány[154] 161 szakaszt tartalmaz és 15 fejezetre tagozódik. Az első (általános rendelkezések) és a második (egyének és állampolgárok jogai, szabadságai és kötelességei) fejezetben találunk kisebbségi rendelkezéseket.

Így elsőként a 10. cikkben, amely az állam hivatalos nyelvéről szól [(1) bekezdés]. Az Alkotmány [10. cikk (3) bekezdés] garantálja az ukrán nyelv mellett az orosz és minden kisebbségi nyelv szabad használatát és védelmét.

A 11. cikk szerint az állam támogatja a nemzeti kisebbségek és az őshonos népek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzését és fejlesztését.[155]

A 21. cikk vezeti fel az alapjogi fejezetet – természetesen deklarálva az általános egyenlőség tételét. Ezt a 24. cikk egészíti ki, amely az állampolgárok egyenlőségét szabályozza. E szerint az állampolgárok a törvény előtt egyenlőek mindenféle vallási, nemi, etnikai és szociális származáson, anyagi státuson, lakóhelyen, nyelvi vagy más karakteren alapuló megkülönböztetés nélkül.

[154] Hatályos szövegét lásd az ukrán Alkotmánybíróság honlapján: $http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id = 12084$ (Letöltve: 2015. január 30.)

[155] 12. cikk: Az állam támogatja az ukrán nemzetnek és történelmi tudatának, hagyományainak, valamint vallási identitásának megszilárdítását és fejlesztését, továbbá Ukrajna minden bennszülött népei és nemzeti kisebbségei etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának fejlesztését.

Ezt követően az oktatáshoz való jog kapcsán találkozunk kisebbségi rendelkezésekkel. Az 53. cikk utolsó, (5) bekezdésében a következő nyelvi/oktatási jogokat hozza az alaptörvény:

- anyanyelven való információszerzés,
- anyanyelv tanulása állami és helyi oktatási intézményekben és nemzetiségi kulturális szervezetekben.

Szembetűnő, hogy minden más vizsgált alkotmánnyal szemben az ukrán csak a nyelv elsajátítását fogalmazza meg és nem az anyanyelven való oktatást!

7.3.8. A hivatalos nyelvhasználat

Nyelvtörvény és eljárási törvények

Ukrajna eljárásjogai eltérőképpen – és szűkszavúan – rendezik az anyanyelvhasználat kérdését. *A büntető törvénykönyv*[156] 19. szakasza az első körkép során még úgy rendelkezett, hogy az eljárás nyelve az ukrán, illetve az a nyelv, amelyet az adott terület lakosságának többsége beszél. Ez utóbbi kitétel csak a nemzetiségek szóbeli megnyilatkozásait érinti - amelyet természetesen csak tolmács által lehet igénybe venni (lásd: kisebbségi törvény). 2012-ben módosított szöveg immáron az ukrán állami nyelvpolitikáról szóló törvény 15. cikkére tartalmaz utalást. Ez utóbbi törvényt[157] alább mutatom be.

A polgári eljárásról szóló törvény[158] korábbi szabályozása ehhez képest a tolmács általi fordítást tette főszabállyá. A jogszabály 7.§-a a következőképpen rendelkezett:
„(1) A polgári perrendtartás nyelve a hivatalos állami nyelv.
(2) Azok az eljárásban részt vevő személyek, akik kellő mértékben vagy egyáltalán nem ismerik az állami nyelvet, ezen törvény rendelkezései szerint – tolmács törvényi előírásainak megfelelő igénybevételével – anyanyelvükön, vagy más általuk ismert nyelven tehetnek bejelentéseket, adhatnak magyarázatot, szólalhatnak meg a bíróság előtt.
(3) A per iratainak nyelve a hivatalos állami nyelv.”

A polgári eljárási törvény sajátja volt, hogy a tolmács költségeit az a fél viselte, aki kérte az eljárásba való bevonását. Kivétel volt ez

[156] 1000-05, 1960. december 28. Forrás: *http://rada.gov.ua/en*
[157] 5029-VI. sz. törvény 2012.07.23
[158] No. 1618-IV. törvény 1984.12.07..

alól a 86.§(4) bekezdése, amely szerint ha a bíróság kezdeményezésére került sor a tolmács bevonására, ilyenkor az állam fedezi a felmerült költségeket.

A polgári eljárásjogi szabályok – hasonlóan a büntetőhöz – 2012-ben szintén úgy módosultak, hogy a korábbi szabályozást egy egyszerű utalás váltotta fel, amely az állami nyelvpolitikáról szóló törvény 14. cikkére mutat.

A közigazgatási bíráskodásról szóló törvény[159], amely a közigazgatási eljárások szabályait is tartalmazza, 15.§-ában szinte mondatrólmondatra megegyező szabályozást tartalmazott, mint a fenti perrendtartás. Különbség csupán annyi volt, hogy a szakasz (2) bekezdésében nem a tolmács a főszabály, hanem az csak egy törvény adta lehetőség a nyelvhasználat elősegítésére. Ma itt szintén utalást találunk.

Az eljárásokban érvényesíthető nyelvhasználatról továbbá más, speciális törvények rendelkeznek, ilyen a kisebbségi törvény és végrehajtási rendeletei, valamint főleg a nyelvtörvény.

A kisebbségi törvényt 1992. június 25-én fogadta el a törvényhozás.[160] Összesen 19 szakaszban foglalták össze az éppen függetlenségét elnyert Ukrajna nemzetiségeinek jogait.

A törvény már az első szakaszban siet leszögezni, hogy Ukrajna minden állampolgára egyenlő védelemben részesül (2.bekezdés).[161] A jogszabály egyik leghangsúlyosabb eleme a nemzetiségi ügyek kormányzati kezelése. Az 5.§ (3) bekezdése szerint „a kisebbségvédelem központi kormányzati intézménye a Nemzetiségi Ügyek Minisztériuma. A minisztériumon belül működik a Kisebbségi Szervezetek Képviselőinek Tanácsa." A Tanács működéséről egyébként további végrehajtási jogszabályok rendelkeznek. A 2000. július 22-én kelt elnöki rendelet hirdette ki a Tanács működésének és szervezetének chartáját. Definíciója szerint az intézmény az elnök számára létrehozott tanácsadó szerv. Feladatkörét ajánlások, elemzések valamint jogszabály-észrevételezések teszik ki (4. pont).

A törvény 8.§-a foglalkozik a nyelvhasználat kérdésével. Kihirdetéskori szövege szerint „Olyan állami és közintézményekben, vállalkozásokban és intézményekben, amelyek a nemzetiség által többségben lakott

[159] 2747-IV. törvény 2005.07.06.

[160] 2494-12 törvény 1992.06.25. A normaszövegeket magyarul a Nádor-Szarka, 2003. CD mellékletéről, angolul a *www.minelres.lv* oldalról dolgoztam fel.

[161] Lásd erről még a Velencei Bizottság véleményét: Opinion on two draft laws amending the law on National Minorities in Ukraine (Franz Matscher). CDL-AD(2014)013.

területen működnek, a kisebbségi nyelv az ukránnal együtt használható." E rendelkezést a koherens szabályozás érdekében szintén egy utaló szabály váltotta fel.

A kisebbségi törvény a továbbiakban még a következő kérdéseket (9-19.§) rendezi: kisebbségek passzív választójoga, nemzetközi kisebbségi tárgyú szerződések támogatása, identitás szabad választása, névhasználat, kisebbségi szervezetek támogatása, a nemzetiségek támogatása a központi költségvetésből.

Az 1989-ben született *nyelvtörvény*[162] szabályozza részletesen a nyelvhasználat egyes területeit. A nemzetiségekkel való egyenlő bánásmód érdekében a törvény a különböző nyelvek párhuzamos fejlesztését tűzi ki célul (1.§), hogy „megvédjék az állami, gazdasági, politikai és társadalmi életben az állampolgárok alkotmányos jogait, az ember nemzeti méltóságának, kultúrájának és anyanyelvének tiszteletére neveljenek." Ezt követően a törvény 2.§-a mondja ki, hogy a hivatalos nyelv az ukrán (amely egyben az interetnikus kapcsolatok nyelve is – 4.§). A főszabályt követő kivétel a 3.§-ban található, amely egyben a kisebbségvédelem jelen szabályozásának központi eleme az ukrán jogban. Ezek szerint:

„(1) Az Ukrán SZSZK megteremti a szükséges feltételekéi a köztársaságban élő más nemzetiségek nyelvének fejlesztéséhez és használásához.
(2) Azon állami, párt- és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények és szervezetek munkájában, amelyek olyan helyen vannak, ahol a más nemzetiséghez tartozó állampolgárok többséget alkotnak (városok, járások, községi és nagyközségi tanácsok, falusi települések, ezek összessége), az ukrán nyelv mellett más nemzeti nyelvekei is használhatnak.
(3) Abban az esetben, ha az említett közigazgatási-territoriális egységek lakosságának többségét alkotó más nemzetiségű állampolgárok nincsenek kellő mértékben a nemzeti nyelv birtokában, vagy amikor az ilyen közigazgatási-territoriális egységek, települések határain belül több nemzetiség él együtt és egyik sem alkot többséget az adott vidék lakossága körében, az említett szervek és szervezetek munkájában használható az ukrán nyelv vagy az egész lakosság számára elfogadható más nyelv."

Az 5.§ általában lehetővé teszi, hogy az állampolgárok minden nyelvet szabadon használjanak. A szakasz (2) bekezdése szerint továbbá „az állampolgárnak jogában áll, hogy az állami, párt-, és társadalmi szervezetekhez, vállalatokhoz, intézményekhez ukrán nyelven vagy e szervezeteknél használatos más nyelven, orosz nyelven, vagy a felek számára

[162] 1015-3 sz. törvény.

elfogadható más nyelven forduljon." E rendelkezés tehát a magyar nyelvű keresetek, kérelmek benyújtásának lehetőségét is tartalmazza.

Az állami intézményekben való munkavégzés feltételeként az államnyelv és az orosz nyelv ismeretét teszi kötelezővé a 6.§. A törvény a nyelvi alapon történő megkülönböztetést tiltja (8.§).

Az általános rendelkezéseket követően a törvény további négy fejezetben szabályozza az egyes nyelvhasználati területeket: II. fejezet az állami, párt- és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények és szervezetek által használt nyelv; III. az oktatás, a tudomány, az informatika és a kultúra terén használt nyelv; IV. az információ és a hírközlés nyelve; V. az elnevezések nyelve.

A II. fejezeten belül meglepő részletességgel találunk nyelvi szabályokat. A törvény tárgyköre ugyanis az ügyiratok nyelvétől a munka és dokumentáció nyelvén át a kongresszusok, konferenciák nyelvéig széles körű. A perrendtartás nyelvéről a 18.§ szól, amely főszabályként megjelöli az ukrán nyelv használatát, de a fent idézett 3.§ alapján az eljárás az adott területen élő lakosság többségének nyelvén történhet. Ez a rendelkezés Kárpátalján a magyarság által többségben lakott Beregszászon releváns. Az eljárás nyelvét nem ismerő fél részére tolmácsot biztosítanak. A bíróság határozatait, valamint a jegyzőkönyvet kérésre (!) a kisebbség nyelvére is lefordítják. Költségviselésről nem rendelkezik a törvény. A következő, 19.§ a fenti rendelkezéseket megismétli a közigazgatási eljárás tekintetében.

További nyelvhasználati szabályokat is elfogadott a Verhovna Rada (parlament). 2011-ben kezdte tárgyalni és végül 2012 júliusában fogadta el *az állami nyelvpolitika alapelveiről szóló törvényt.*[163] Ez tárgya szerint elsősorban az orosz nyelv (mint második hivatalos nyelv) használatának feltételeiről, valamint egyéb regionális nyelvekről szólt, azonban több alkotmányos kérdést is nyitva hagyott – ahogy ezt a Velencei Bizottság is véleményében megfogalmazta.[164] A törvény jelentős vitákat váltott ki – a parlamenten belül és kívül is. A 2012-es hatályba lépést követően annyi kihatása volt a magyar nyelvre, hogy azt Beregszász városban regionális nyelvként ismerték el a 10 % -os nyelvi küszöb miatt. A törvényt a 2014 februárjában (Janukovics elmenekülésével szinte egyidejűleg) az ukrán válság csúcspontján felfüggesztették, majd később, módosított tartalommal hatályban maradt. A törvény célja a Nyelvi Chartának való mind teljesebb megfelelés, a Charta fogalomrendszerének adap-

[163] 5029-VI. törvény 2012.07.03.
[164] CDL-AD(2011)047.

tálása. Címének megfelelően valóban többnyire alapelveket tartalmaz, azonban tételes szabályai is jócskán vannak. Hivatalos nyelvnek kizárólag az ukránt jelöli meg, ehhez képest nyer egy nyelv kisebbségi vagy regionális státuszt, 10% -os küszöbbel (7. cikk).

Az eljárások nyelve alapvetően az államnyelv (14. cikk), amelynek az ismeretét a hivatalos személyekről meg is követeli a törvény. Irományok regionális nyelven is benyújthatóak. Tolmács megfelelő lélekszámú település esetén nem szükséges, csak ha az ügy úgy kívánja. Minden perirat azonban az állam nyelvén készül, amelyről fordítás kérhető. Megjegyzem, hogy nem áll a kézirat lezárásáig Európa Tanácsi információ rendelkezésemre, hogy a törvény valós alkalmazását be tudnám mutatni.

A fenti jogszabályokon kívül az 1991-ben kötött ún. magyar-ukrán *alapszerződés mellékletét képező kisebbségi nyilatkozat* tartalmaz fontos nyelvhasználati szabályokat.[165] Az alapszerződés a kisebbségi lét szinte minden lényeges kérdésére kitér – így a nyelvhasználatra is.

A 9. cikk a következőképpen tartalmazza a számunkra releváns rendelkezést:

„9. A Felek meghozzák a szükséges törvényi, államigazgatási és egyéb intézkedéseket annak érdekében, hogy a nemzeti kisebbségek szabadon élhessenek anyanyelvhasználati jogukkal a személyes és a társadalmi életben, az írott és a beszélt nyelvben egyaránt, ideértve nemzeti keresztneveik és családneveik használatát is. E jog gyakorlása nem zárja ki a Felek hivatalos nyelve vagy nyelvei tanulásának kötelezettségét."

A 16. cikkben a felek egy vegyesbizottságot hoznak létre az „elvek gyakorlati megvalósítása, valamint a vállalt kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzése" céljából. (A vegyesbizottság intézménye a többi alapszerződés végrehajtásának is eszköze.) Mivel a vegyesbizottságok általában csak ajánlásokat fogalmaznak meg, nem nyújtanak kiemelkedő hatásfokú kisebbségvédelmet és érdekérvényesítési fórumot. Többek között ezért is tapasztalhatunk a leírt normák és a megvalósult gyakorlat között a következőkben jelentős különbséget.

Nyelvhasználat [a gyakorlatban] az orosz nyelv árnyékában

Ukrajna jogalkotása és joggyakorlata – hasonlóan a többi volt szovjet tagállamhoz – nehezen tud megszabadulni a több évtizedes szovjet uralom hatásaitól. Mint új demokratikus állam, Ukrajna is igyekezett

[165] Az alapszerződést kihirdette a 1995: XLV. tv.

lehetőségeihez képest megfelelő szintű kisebbségvédelmi mechanizmust felállítani. Az a történelem számlájára írandó, hogy a volt szovjet tagállamokban a törvények végrehajtása nehézkesebb, mint tőlük nyugatra.

Beregszászi Anikó és Csernicskó István ezt úgy fogalmazták meg, hogy „*de iure* Ukrajna államnyelve az ukrán, az orosz hivatalos nyelvi státusú, a kisebbségi nyelvek beszélőinek pedig lehetőség nyílik anyanyelvük használatára a társadalmi élet minden szintjén, azokon a területeken, ahol nemzetiségileg többséget alkotnak. *De facto* azonban az ukrán államnyelv mellett az orosz az adminisztratív tiltások ellenére is hivatalos nyelvként használatos az oroszok által sűrűn lakott keleti területeken.[166] A kisebbségi nyelvek azonban csak az oktatásban, nemzetiségi sajtóban, rádió- és televízióadásokban, a kisebbségi közéletben, az egyházi életben és a privát szférában használatosak. Gyakorlatilag tehát a magyar nyelv helyzete Ukrajna függetlenné válása után sem sokat változott a Szovjetunióban fennállt státusához képest."[167] Ezt tovább fűzhetjük a 2012-2014-es események ismeretében: továbbra sem látszik jelentős elmozdulás, előrelépés. Ha pedig valami mégis elmozdulna (mint ahogyan a regionális nyelvek státusa esetében volt) akkor rövidesen vissza is rendeződik.

Ukrajnának a Nyelvi Charta végrehajtásáról szóló első körös (2007-es) jelentése[168] 8. oldalán érdekes információt közöl: az anyanyelvük megőrzésében az összes ukrajnai kisebbség közül a magyarok az elsők: 95.4%-uk beszéli anyanyelvét. Másodikként hivatkozza a jelentés a krími tatárokat (92%), majd a románokat (91.7%), gagaúzokat (71.5%), moldávokat (70%), és bolgárokat (64.1%). Ezen adatok ismeretében még figyelemfelhívóbb az a tény, hogy a kisebbségi nyelvhasználat foka a vizsgálat államok közül itt az egyik legalacsonyabb. Fontos tudni – párhuzamban Muravidékkel, amely Szlovéniának szegény régiója –, hogy Ukrajna nyugati része, a többi Kárpát-medencei régióhoz képest szegény. A gazdasági elmaradást tetézi a szovjet idők nehezen túlléphető hatása, amely súlyként nehezedik a demokratizálódni vágyódó országrészre.

A nyelvtörvény szerinti magyar többség csak a beregszászi járásban van jelen. Ungvár mellett egyébként a 2001-ben megyei jogú városi

[166]Szemléletes példát mutattak be a szerzők interjúik közül az orosz nyelv jelenlétére Kárpátalján is: „az is megtörtént (például az egyik bankfiókban), hogy a magyar nyelvű írásbeli ügyintézés lehetősége felől érdeklődő ügyfelet *orosz nyelven* kioktatták arról, hogy az ügyintézés nyelve *az ukrán*." 118.o.

[167]Beregszászi–Csernicskó, 2003: 116.

[168]Min-Lang/PR(2007)6. 2007. augusztus 2.

címet kapott Beregszász a magyarság másik központja. (Jómagam a 2000. évi első tanulmányutam alkalmával elsőként e városban mégis ukrán szót hallottam egy derült égből érkező közlekedési büntetés formájában.) Beregszászban a közintézményeken és a közterületek nagy részén kétnyelvű felirat van.

A polgári és büntető eljárásokban a magyar szóbeliség elenyésző, írásbeliség kizárt. A közigazgatási ügyek túlnyomó részében csak szóbeliség lehetséges. Kétnyelvű űrlap és formanyomtatvány nincs – csak ukrán nyelven tölthetők ki. Az interjúk tapasztalata szerint ha egyáltalán magyar nyelvet akar a fél használni az eljárásban, az is tolmáccsal történik. Sokkal általánosabb azonban, hogy peres eljárásban olyan ügyvédet keresnek meg, aki tud magyarul. A közigazgatási hivatalokban az olyan ügyfelet, aki magyarul fordul a hatósághoz, a magyarul is tudó ügyintézőhöz irányítják.

A magyar nyelvet megfelelően ismerő bírók-ügyészek száma nagyon alacsony Kárpátalján. Ez az egyik kiemelkedő oka annak, hogy nem használják az anyanyelvet a törvények által nyújtott szinten sem. A kétezres években az ungvári egyetemen átlag évi 50 magyar jurátus tanult (évfolyamonként kb. 10 fő). A jogi fakultáson az oktatás nyelve viszont minden tantárgy esetében ukrán. A másik ok a magyar (szak)nyelv ismeretének szinte teljes hiánya. Tapasztalataim szerint a muravidékihez hasonló mértékben archaizálódik és szegényesedik el a nyelv e régióban. A szakszókincset megtanulni és/vagy fejleszteni csak autodidakta módon van lehetőség. Hiányoznak e régióban az élő magyarországi kapcsolatok, közös programok. Megjegyzem, az ukrán idegenrendészet és v0zumpolitika is jelentős akadályokat állít a szoros, határon átívelő kapcsolatok kialakítása elé. A hivatalos közlönynek magyar fordítása nincs, a jogot csak ukrán forrásból lehet megismerni. Ez is hátráltatja a magyar nyelvű jogalkalmazást. Mint a legtöbb régióban, itt is a kisebbség nyelvén értő ügyvédek töltik be a hiányzó űrt – ami a legkevésbé sem nevezhető a nyelvhasználati jog, mint az alkotmányból eredő jog maradéktalan megvalósulásának.

7.4. Erdély (Románia)

„(...) az én tanácsomat, tetszésemet igazán és jó lelkiesmérettel (meghagyom) megírom, szeretettel intvén mind az erdélyieket és magyarországi híveinket az egymás közt való szép egyezségre, atyafiúi szeretetre. Az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket el ne taszítsák, tartsák ő atyafiainak és ő véreknek, tagjoknak."
(Bocskai István testámentumi rendelése, 1606. december.)

7.4.1. Áttekintés

Erdély, német nyelven Siebenbürgen, a Kárpát-medence keleti részében terül el, mintegy 100 000 km^2-en. Főbb területi egységeit a földrajzi jellemzők, valamint a történelem századai alakították ki. Így beszélünk (keletről nyugatra és északról délre haladva): *Székelyföldről*, Maros, Hargita és Kovászna megyék; *közép-Erdélyről*, Beszterce-Naszód, Kolozs, Fehér, Szeben, Brassó és Hunyad megyék; *Partiumról*, Máramaros, Szatmár, Szilágy, Bihar és Arad megyék; valamint a *Bánátról*, Temes és Krassó-Szörény megyék.[169]

Erdély különleges helyzetét több összetevőből nyeri: 1) földrajzi adottságai, természeti kincsei páratlanok. Természetes védelmét adja a területét körbeölelő Kárpátok gyűrűje, illetve nyugaton az Alföldhöz való illeszkedésével az egész Kárpát-medencén belül önálló földrajzi egységet jelent, és e jellemzője kihatott évszázadok során a gazdasági életére is. 2) Néprajzi adottságai is Európában egyedülállóak. Nagy, és a történelem során többnyire autonóm területről lévén szó, a középkortól a 19. századig egyre inkább *soknemzetiségű térségről* beszélhetünk. Ez nagyban meghatározza a nemzetiségek viszonyát, amelynek egyensúlyát csak az 1848-as forradalmat követően bontottak meg többségi államok (lásd Monarchia, illetve Románia). 3) A történelem, mint Erdély jellemzőinek egyik meghatározó tényezője, nem szorul sok magyarázatra. Erdélynek a Szent Korona részeként élt évszázadaiban történt politikai, hadászati, gazdaság- és nem utolsó sorban jogtörténeti eseményei mai napig hatást gyakorolnak. Végezetül 4) a kultúra hatását emelném ki. Erdély a magyar irodalom, zene-, ipar- és képzőművészet kiemelkedő alakjainak jelentős részét adta. Ezen felül a folklór mai újjáéledésével

[169] vö. Kocsis-Kocsisné, 1991: 42-63.

látjuk, hogy népművészet gyönyörű skáláját is megtalálhatjuk e régióban.

Mindezen meglátások természetesen nemcsak a ma mintegy másfélmilliós magyarságra vonatkoznak egyedül, hanem a XX. században kitelepített németségre (szászok, svábok) és a románságra is – mint Erdély három nagy etnikumára. A trianoni békediktátum miatt elszakított erdélyi magyar nemzeti közösség viszont a legnagyobb lélekszámú határon túli magyar kisebbségként él szülőföldjén.

A magyarság a román lakosságnak mintegy 7% -át teszi ki. Túlnyomó részük a Kárpátokon belül él: 35-37% Székelyföldön, 28% a nyugati határ mentén (Partium egy részén) és 53-57% szórványban és közép-Erdélyben.

A 2011-es népszámlálási adatok szerint a teljes lakosság 6,5% -a, 1 227 623 fő vallotta magát magyarnak. Az 1992-es és 2002-es népszámlálás adatait összevetve 10 évenként ez mintegy kétszázezer fős csökkenést mutat. A legtöbb más nemzetiségnél is csökkenő tendenciát látunk. Érdemes azonban felfigyelni arra, hogy a csángók lélekszáma 2002 és 2011 között 18% -os emelkedést mutat (1266-ról 1536-ra). Túlzott optimizmusra ez sem adhat okot, mert nagy valószívűséggel nem a populáció nőtt, hanem a hatékonyabb és érezhető nemzetpolitika miatt többen vállalták fel identitásukat. (Ami persze önmagában is nagy eredmény a maroknyi népcsoport megmaradása szempontjából.)

7.4.2. Nyelvi jogok és jogpolitika a második bécsi döntésig

A dualizmus éveitől a monarchia felbomlásáig

Erdély a politikai autonómiáját 1541-től építette ki és fejlesztette.[170] Háromszáz év alatt, a fejedelemség korában – többek között – komoly közjogi fejlődésen is keresztülment az országrész. Ez a politikai függetlenség felvirágoztatta Erdélyt, így ez az önállóság a továbbiakban meghatározó lett minden itt élő nemzetiség számára.

Ezen változtatott az 1848. évi VII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítéséről, amely hat szakaszban önt formát a márciusi követeléseknek. Ezt az uniót az 1849-es szabadságharc elvesztése átértelmezte.[171] E törvénycikkre felelt az 1848. évi erdélyi I. törvénycikk Magyarország és Erdély eggyé alakulásáról, amelynek preambuluma a következőképpen szól: „A magyarországi törvényhozásnak a honegység

[170] Vogel, 2001: 179.
[171] Vogel, 2001: 179., lásd még: Szász, 1986: 1425-1508.

tárgyában folyó 1848-ik évben behozott VII. törvénycikkelyét Erdélyország hő rokonérzettel fogadván, Erdélynek Magyarhonnal egygyé alakulását, a pragmatica sanctióban szentesített birodalmi kapcsolatban épségben tartása mellett – és teljes kiterjedésében magáévá tévén – ennek következtében, valamint a testvér Magyarhonban minden lakosok jogegyenlősége kimondva és életbe lépve van, ugyanazon módon itt is, a hazának minden lakosaira nézve, nemzet-, *nyelv*- és valláskülönbség nélkül, örök és változatlan elvül elismertetik, és az ezzel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltettnek nyilváníttatnak." (Kiemelés tőlem.) 1867-ben azonban, a kiegyezéssel újra létre jött az unió, amelyet a Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról szóló 1868. évi XLIII. törvénycikk szabályozott. A kiegyezés jelentősen átalakította Erdély közigazgatási rendszerét, amely változások közül példaként csak a királybíróság intézményének eltörlését említeném. (A főispáni rangban álló címet a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. tc. szüntette meg.) A szászok – évszázadok alatt kivívott[172] – előjogaikat többékevésbé sértetlenül megtarthatták.[173]

E könyvben a XX. és XXI. század nyelvhasználati jogainak alakulására koncentrálok, mindazonáltal – szinte vázlatosan – lényegesnek tartom megemlíteni, hogy a XIX. század közepétől az egyre erőteljesebben kiépülni szándékozó nemzetállam sokat rontott a századforduló eseményeinek alakulásán. Az akkor kisebbségi sorban lévő románság ugyanis a magyar nemzetállami törekvésekre – amely törekvéseket a kor általános jellemzőjének mondhatjuk – pártokat hozott létre: Magyarországi Román Nemzeti Párt és az Erdélyi Román Nemzeti Párt.[174] E két szervezet 1881-ben történt egyesülésével jött létre a *Román Nemzeti Párt*, amely követelései között Erdély autonómiájának helyreállítása kiemelt helyen szerepelt.[175]

[172] vö. 1791. évi erdélyi XIII. törvénycikk a szász nemzet egyetemének és az e nemzet kebelében létező székek, városok és mezővárosok közönségeinek törvényes hatáskörükben és szabadságukban való megtartásáról

[173] vö. 1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról 10-11. cikkek. Illetve vö: Vogel, 1991: 157. Ide kapcsolódik még a 1876. évi XII. törvénycikk a Királyföldről (fundus regiusról), továbbá a szász egyetem (universitas) rendezéséről és az egyetemnek, valamint az úgynevezett hét bíráknak vagyonáról. E törvénnyel rendezték a szász universitas igazgatását.

[174] Vogel, 1991: 155.

[175] Vogel, 1991: 156.

A nemzetállami „lavina” a XIX. század végére sodort el sok, elsősorban nyelvi jogokat érintő kisebbségi jogi addigi eredményt:[176] a magyar állam korlátozta a nyelvhasználatot, az egyesülési jogot, az oktatásügyben a helységek elnevezésében a kisebbségekre hátrányos rendelkezéseket vezetett be. Ennek megfelelően a román kisebbség nemzeti öntudata is fokozódott, míg 1895-ben nemzetiségi kongresszust tartottak a királyság szerb, szlovák és román kisebbségeinek politikusai, amelyen a központosított állam megszüntetését és a nemzetiségek jogainak visszaállítását fogalmazták meg.[177] A dualista politika hajthatatlansága okozta, hogy a századfordulóra a román párt fő törekvése az autonómia helyreállításáról, Erdély elszakadására változott.

Utolsó törekvésként a dualizmus éveiben *gróf Tisza István*, a Nemzeti Munkapárt vezetője, miniszterelnök szorgalmazta a románokkal való megegyezést. Ez útjában azonban sokféle akadály állott: Tiszát bírálta a kor baloldali tábora, és paktumkísérleteiben főként a „reakció” erőgyarapítási próbáját látta, a konzervatív ellenzék viszont minden koncesszióban, engedményben hazaárulást látott.[178]

Az első világháború után szétesett Monarchia, illetve az azt követő Károlyi kormány és a Tanácsköztársaság eseményei, valamint a Magyarországot határoló szomszédos államok területszerzési éhsége és törekvései gyökeresen új helyzetet teremtettek.

A gyulafehérvári határozatoktól a harmincas évekig

1918. december 1-én, Gyulafehérvárott az erdélyi románság kimondta Erdély egyesülését a Román Királysággal. 1228 küldött vett részt a nagygyűlésen,[179] amelyen határozatban fogadták el a területre és annak népességére is vonatkozó döntéseket. *A gyulafehérvári határozatok* a két világháború közötti Románia megalapozó dokumentuma lett, részletes és előrelátóan nagyvonalú kisebbségi rendelkezéseket tartalmazott, mindazonáltal parlament nem erősítette meg és az alkotmányoknak sem lett része soha. A határozatokat a román királynak egy delegáció vitte el egy hódoló irromány kíséretében. A román parlament pedig egy rövid

[176] Lásd a híres nemzetiségi törvényt: 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. E törvény előrelátó nyelvpolitikai rendelkezései egyebekben máig nyújthatnak tapasztalatot a jogalkotó számára! (pl. 7., 10. cikkek, stb.)

[177] Szász, 1986: 1624-1664., Vogel, 1991: 157-159., lásd még: Mikó, 1944: 50-89. és 247-476.

[178] Szász, 1986: 1679-1680.

[179] Szász, 1986: 1717.

törvény erejéig emlékezett meg arról, hogy hivatkozva a gyulafehérvári gyűlés határozatára, Erdély immáron Románia része.[180]

A határozatok első szakasza[181] mondta ki Románia és Erdély egyesülését. A 3. szakasz tartalmazta az alapvető jogokat, amely az együtt élő embereknek (nem használja a kisebbség kifejezést) teljesen egyenlő jogokat garantált. Számunkra, a nyelvhasználati szempontból fontos 3. szakasz (1) bekezdését citálnám: „Minden nép saját kebeléből való egyének által, saját nyelvén fog élni közoktatással, közigazgatással és az igazságszolgáltatással(...)"

A kor másik kiemelkedő jelentőségű kisebbségi jogforrása az 1919-es *párizsi kisebbségvédelmi szerződés*,[182] amely végrehajtás híján szintén csak papír maradt. A szerződés 3. cikkelye foglalta írásba a kisebbségek teljes egyenjogúságát Románia teljes területén. Nyelvi rendelkezéseket a 8. cikkely tartalmazott, amely szerint a román kormány garantálja az anyanyelv szabad használatát a magán és gazdasági életben, (...) vagy politikai gyűléseken, (...) úgy mint az igazságszolgáltatásban. Nyelvi jogot ezen kívül, csak az oktatásban szabályoz (9. cikk) a szerződés. Ugyanez a hely kollektív jogként szociális és oktatási intézmények alapítását jelölte meg, illetve a 11. cikk a székely és szász népcsoportok vallás- és oktatásügyre korlátozott területi autonómiáját.

Mint minden elcsatolt területen, a húszas évek elején Romániában is véghez vitték a földreformot (1921. július).[183] A földterületek újraelosztásával a hagyományos tulajdonszerkezetet teljesen megváltoztatták – a kisebbségek kárára:[184] az addigi magyar és német kis- és középbirtokosok földtelenek lettek. Nagy hányad került ekkor a román ortodox egyház tulajdonába is.

Még az 1921. év elején az immár kisebbségi sorban lévő nemzeti közösségek, hogy ne maradjanak jogvédő szervezetek nélkül, megalakították saját pártjaikat.[185] A német kisebbség 1920-as pártja (*Deutsche Partei*) után így jött létre már január 9-én a *Magyar Szövetség*, az első

[180] 1918. évi 3631. sz. törvényerejű rendelet, Monitorul Oficial, 1918. december 13.; Szász, 1986: uo.

[181] Normaszöveget lásd németül Ernst Wagner: Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975. Cologne, Vienna, 1976. 264.

[182] Normaszöveget lásd: Protection des minorités de langue, de race ét de religion par Société des Nations. Recueil des stipulations. Genf, 1927.; vö.: Illyés, 1982: 88-89., lásd még: Balás, 1991.

[183] Bárdos–Czeglédy-Predoviciu, 1921.

[184] Illyés,1982: 90.; l. még: I.L. Evans: The agrarian revolution in Romania, Oxford, 1930

[185] Lipcsey,1990: 28., Illyés, 1982: 72.

politikai tömörülés. Kós Károly[186] január 23-i „Kiáltó Szó” írását követően – amely meghatározta a későbbi magyar politikát – júniusban jött létre Deutschek Géza és Kós Károly alapításával a *Magyar Néppárt*. Egy évre rá, 1922. február 12-én alakult csak meg a Magyar Nemzeti Párt, és e két utóbbinak 1922. december 28-án való egyesülésével alakult meg az *Országos Magyar Párt*, a két világháború közötti időszak meghatározó magyar pártja.

Választásokra készülve, a jobb parlamenti pozíció reményében a magyar párt 1923-ban választási szövetséget kötött a Román Néppárttal.[187] Ez volt az ún. *„Csucsai paktum”*, amely megállapodás több, a magyar kisebbség nyelvhasználatára vonatkozó rendelkezést is tartalmazott. Ezek szerint a magyar kisebbségnek joga volt a helyi és másodfokú közigazgatásban anyanyelvén érintkezni a hatóságokkal, szóban és írásban. A hatóságok pedig magyarul tudó hivatalnokot fognak állítani minden olyan területen, ahol a kisebbség számaránya eléri a 25% -ot. Ez a küszöb vonatkozott a helység és utcanevekre, a (helyi) hivatalos hirdetményekre. Belefoglalták a jogszabályok magyar nyelvű kihirdetését is. A megállapodás szerint a román Belügyminisztériumban kisebbségi osztályt fognak szervezni, amely élén magyar nemzetiségű állampolgár fog állni. A Közoktatási és Vallásügyi Minisztériumban is egy-egy önálló osztály fogja a magyarság oktatási és egyházi ügyeit kezelni. Egyéb közigazgatási szervben pedig biztosítják a magyarság arányos képviseletét. Vogel Sándor monográfiájában úgy írja, hogy a csucsai paktum „a magyarság jogairól szóló legszélesebb körű megállapodás volt, amelyet a magyar kisebbség vezetői a két világháború közötti Romániában kötöttek”.[188]

Az 1926-os választásokat a Néppárt azonban abszolút többséggel nyerte és így, bár a magyarság 15 képviselőt és 12 szenátort küldött a parlamentbe, a kormányzó párt azonban nem hajtotta végre a szerződésben vállaltakat.[189]

A nemzeti közösségek tehát kisebbségi tudatukra eszmélve már szerveződtek, amikor az első román alkotmányt, 1923. március 8-án elfogadta a parlament. E törvény tagadhatatlanul túlzott nacionalista jegyeket

[186]Erdély máig meghatározó alkotója-gondolkodója (1883-1977). Életrajzát közzétette: Benkő Samu (Szépirodalmi Kiadó, Budapest; Kriterion Bukarest, 1991.)
[187]Vogel, 2001: 173.
[188]Vogel, 2001: 173.; vö: Apor Péter Metamorphosis Transylvaniae, Bukarest, 1978.
[189]vö. Bárdi, 1997: 32-67.

viselt magán, amely alapul szolgált több, kisebbségeket sértő jogszabály megalkotásához.

Ilyen volt például az 1925-ig elfogadott *nyelvvizsga-törvénycsomag*. Első eleme volt a nem-román közalkalmazottak nyelvvizsgára kötelezése[190], amelynek következtében kisebbségi alkalmazottak tömegének kellett elhagynia munkahelyét.[191] Ezt követte az 1925 december 22-én beterjesztett oktatásügyi törvényjavaslat, amely kisebbségi tanároknak kötelezővé tette a román nyelvvizsgát.[192]

A közigazgatás egységesítéséről szóló, 1925-ben elfogadott törvény[193] megszüntette a helyi önkormányzatok autonómiáját. Elképzelhető mindennek a hatása a több száz éves jogi hagyományokon épült rendszerre.

A korszak szülötte volt még a szélsőségesen jobboldali és soviniszta „vasgárda" megalakulása is. E fegyveres alakulat a belső rend fenntartásának leple alatt évtizedekig véres atrocitásokat követett el a kisebbségek ellen.

A magyar kisebbség végül, látván, hogy a korábbi koalíciós megállapodása semmilyen sikerrel sem járt, a következő választásokra, 1928-ban a német kisebbség pártjával kötött választási megállapodást.[194] A választások eredményeként a magyar párt 16 képviselőt és 8 szenátort küldött a parlamentbe és ott a második legerősebb frakciót alkotta. Az 1931 áprilisától 1932 májusáig kormányfőként tevékenykedő történész professzor, Nicolae Iorga békéltető hangnemű politizálása azonban nem tudott mély gyökeret verni a román politikai életben.[195] Az őt követő Goga-Cuza kormány jobbra tolódása pedig még kevésbé segített a kisebbségi jogok érvényesülésében. Olyannyira, hogy ez utóbbi kormány 1937. december 28-i bukásával átadta helyét a szélsőséges királyi diktatúrának.

Szélsőjobb diktatúrák évei, a nyelvhasználat jogi keretei

Az 1938. február 20-i alkotmány a parlamentáris demokrácia felfüggesztésével megteremtette I. Károly két évig tartó (1938-1940) diktatúráját. A király az alkotmány és a legtöbb demokratikus szerv működését fel-

[190] Monitorul Oficial, 60. szám 1923. június 19.
[191] Mikó, 1941: 128.
[192] Illyés, 1982: 91.
[193] Monitorul Oficial, 128. szám, 1925. július 14.
[194] Illyés, 1982: 73.; Vogel, 2001: 172-174.
[195] vö. Lipcsey, 1998.

függesztette, és így járt el pártok tekintetében is. Az Országos Magyar Párt tehát 1938-ig működhetett. A magyar kisebbség politikai vezetése ekkor úgy vélte, hogy a párt helyett alapított Magyar Népközösségnek be kell lépnie a Nemzeti Újjászületés Frontjába, mert különben képviselet nélkül maradna. Utoljára a magyar kisebbség az 1939. június 1-2-i választásokon vett részt és 9 képviselőt, valamint 2 szenátort választott.[196] Eredményeket azonban az uralkodó túlfűtött ideológiájú országában nem érhetett el.

A két világháború közötti nyelvi jogokat összefoglalva megállapítható, hogy bár a gyulafehérvári határozatok és a párizsi kisebbségi egyezmény széleskörű jogokat foglaltak magukba, azonban ezek azok teljes negligálása kiszolgáltatottá tette a kisebbségeket. A nyelvhasználat terén egy fokozatosan erősödő állami befolyást tapasztalhatunk, amely – Vogel Sándor szavaival élve – „valódi nyelvi terrorban" öltött testet.[197]

Az anyakönyvvezetésről szóló törvény alapján a keresztneveket csak román formájukban vezethették be az anyakönyvbe.[198] A bíróságokon 1921-től románul tárgyalták az ügyeket, a románul nem tudó ügyfelek tolmács útján beszélhettek.[199] Az ügyfeleken túl a bíróságok előtti román nyelvhasználatot az ügyvédek számára is kötelezővé tették.[200] A vállalatokat és kereskedőket arra kötelezték, hogy cégtábláikat román nyelven függesszék ki.[201]

Az 1926. évi közigazgatási törvény[202] lehetővé tette a községi testületekben való magyar (kisebbségi) nyelvhasználatot, de a jegyzőkönyveket románul kellett vezetni. A megyei és városi közigazgatásban a román nyelv kötelező volt. Helység- és utcaneveket tilos volt kisebbségi nyelven feltüntetni. A nyilvános helyeken megjelentek feliratok: „Csak románul szabad beszélni."[203] Külön kampány indult a székelyek elrománosítására is.

[196] Vogel, 2001: 173-174., lásd még: Diószegi László, R. Süle Andrea (szerk.): Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989. Budapest, 1990. 38-43.
[197] Vogel, 2001: 171-172. Vö. uo. a továbbiakban is.
[198] Monitorul Oficial 44/1928.
[199] Szász, 1986: 1745.
[200] Monitorul Oficial 151/1931.
[201] Monitorul Oficial 151/1928.
[202] Hatályba lépett: 1936. március 27-én.
[203] Szász, 1986: uo.

A magyar nyelvű oktatás 1919 után gyakorlatilag a felekezeti iskolákba szorult vissza; ebben az időben ezernél több magyar tannyelvű állami népiskola szűnt meg.[204]

A második bécsi döntés és kora

A magyar-román kapcsolatok a második világháború kitöréséig kiéleződtek. A magyar revizionista politika és a román fél nacionalista reakciói odáig fajultak, hogy megbékélésre egyre kevesebb lehetőség nyílt. A nagyhatalmi törekvések is károsan befolyásolták a magyar-román kapcsolatot.[205] 1940. augusztus 16-án magyar-román tárgyalások kezdődtek, amelyek azonban augusztus 24-én a román delegáció elutasító magatartása miatt eredménytelenül megszakadtak, és így a vita a bécsi német-olasz döntőbíróság elé került.[206]

Hogy a döntőbíróság 1940. augusztus 30-án Észak-Erdélyt visszajuttatta Magyarországnak, nagyban köszönhető annak is, hogy Németország mindenáron el akarta kerülni a balkáni válság kirobbanását és így ellenezte hazánk katonai revíziós törekvéseit.[207] Bár a döntés korrigálta a trianoni béke igazságtalanságát, teljesen méltányos (a vegyes etnikumú lakosság miatt) azonban nem lehetett. A visszacsatolt terület határai (az első bécsi döntéshez hasonlóan) etnikai szempontokat vettek figyelembe – azonban közel sem oldották meg a nemzetiségi problémákat.[208]

1940. szeptember 4-én – a nemzeti szocialista – Antonescu tábornok alakított kormányt. A dél-Erdélyben maradt magyarság ellen szinte a döntést követően azonnal drasztikusan lépett fel a román állam.[209] Erre válaszul Magyarország is a területén élő román nemzetiség ellen hozott intézkedéseket. 1943 tavaszán a német-román szerződést követően a dél-erdélyi magyarságot a román állam megbízhatatlan elemnek nyilvánította és kollektíve tette felelőssé a háborús bűnökért. Így sok magyar kisebbségi került frontra vagy munkatáborokba. A zsidóság elleni fellépés (akárcsak a Felvidéken, de leginkább Kárpátalján), a magyarság lélekszámát is csökkentette, hiszen a zsidóság túlnyomó többsége magyar ajkú és magyar nemzetiségű volt.

[204] Szász, 1986: 1745-1746.
[205] A továbbiakban vö: Réti, 2000: 182-204. Lásd még: L. Balogh, 2002.
[206] Halmosy, 1983a: 488.
[207] vö. Réti, 2000: 195.
[208] A döntés szövegét lásd: Halmosy, 1983a: 489-490.
[209] Illyés, 1982: 80-82.

1941 májusától Teleki Béla vezetésével Észak-Erdélyben magyar párt alakult: az *Erdélyi Párt*. A szervezet pacifista célokat tűzött ki maga elé: több ízben javasolták Horthynak a kapitulációt.[210]

A háború vége, a tengelyhatalmak veszteségei, az 1944. április 2-i szovjet előrenyomulás Kárpátalja felől, valamint Románia 1944. augusztus 23-i kapitulációja gyökeresen változtatott a történelmi status quo-n.

A nagyhatalmak 1945 után nem ismerték el a bécsi döntést.[211] A Magyarországgal 1945. január 20-án kötött fegyverszüneti egyezmény 19. pontja, valamint az 1947. február 10-én kötött békeszerződés 2. cikke a döntőbírói határozat rendelkezéseit semmisnek és érvénytelennek nyilvánította. Az 1947. évi párizsi békeszerződés visszaállította a trianoni határokat.[212]

Mihály király a kapitulációt követően Constantin Sanatescu-t bízta meg kormányalakítással, akinek a célja az 1923-as alkotmány visszaállítása volt. 1944 októberében megalakult a Nemzeti Demokratikus Front, amelynek többnyire kommunista tagjai voltak. Egyébként is jellemző volt – a két világháború közötti illegalitás után – a kommunisták előretörése (Nota bene, Petru Groza ekkor már miniszterelnök-helyettes volt).

7.4.3. A totalitárius Románia

A szovjet és román seregek benyomulása és Észak-Erdély megszállása 1944 őszén történt meg. Szeptember 12-től katonai közigazgatás rendezkedett be itt, amelyet már november 11-étől polgári közigazgatás váltott fel.

Az ún. *konszolidációs időszak* az 1944-es kapitulációtól 1947-ig, a királyság bukásáig tartott. A Szovjetunió követelte, hogy a király nevezzen ki radikálisabb kormányt, amely kérésnek Mihály király eleget is tett[213]: így lett Petru Groza miniszterelnök 1945-1952-ig. A Népfront kormánya – mint látni fogjuk – sokat ígért, de keveset teljesített a kisebbségek helyzetének javítása terén. Jogegyenlőségről beszélni sem lehet ebben az időszakban, de a kiüresített, szinte látszat-intézmények sorát megtalálhatjuk. A háború végétől Sztálin haláláig tartó időszakon belül két nagyobb korszakot lehet megkülönböztetni.[214] 1) Az 1944-48

[210] Illyés, 1982: 85.
[211] Halmosy, 1983b: 488.
[212] Normaszöveget lásd Halmosy, 1983b.
[213] vö. Illyés, 1982: 95-98.
[214] Vincze, 1994: 10.

közötti éveket pezsgő kulturális és politikai élet jellemezte. 2) 1949-től – a történetírás tanúsága szerint – egyre kevesebb eseménnyel lehetett számolni. Az önálló magyar (és más kisebbségi) kulturális, politikai intézményrendszer felszámolásával „homogenizálódott" a romániai társadalom.[215] Ezekben az években a politikai ellenzék, a görög és római katolikus egyház vezetői[216], a szerzetesrendek[217], vagy a „kulákok" ellen folyó koncepciós perek befolyásolták a politikai életet. Erőteljesen érezhető volt a kollektivizálás és az úttörő mozgalom uniformizáló hatása.[218] Az 1945-ben lezajlott földreform ugyancsak érzékenyen érintette a kisebbségeket: az egykori magyar tulajdon 80% -a és a német tulajdon 98% -a került román tulajdonba.[219]

1945 után úgy tűnt, hogy az új hatalom a nemzetiségi kérdés méltányosabb megoldására törekszik. Az 1945. február 6-án kibocsátott 86. sz. törvény (*Nemzetiségi Statútum*, amelyet formailag mindmáig nem hatálytalanítottak) első ízben biztosított kollektív jogokat a nemzeti kisebbségeknek. Előírta, hogy azokon a területeken, ahol a nem román nemzetiségűek a lakosság legalább 30 % -át teszik ki, szóban és írásban használhatják anyanyelvüket a közigazgatási intézményekben és a bíróságokon, és e nyelvek ismeretét – a román nyelv ismerete mellett – kötelezővé tette az e területen hivatalban lévő köztisztviselők számára. A Statútum előírta az anyanyelvi oktatás biztosítását minden szinten, valamint a nemzetiségi uszítás és az etnikai diszkrimináció büntetését is. A gyakorlatban viszont – mint ahogy az 1919-es dokumentumokkal is történt – a Nemzetiségi Statútum rendelkezései soha nem kerültek alkalmazásra.

[215]lásd pl. 1949. január 31-én egy közlönyben megjelent határozattal töröltek több (nem csak magyar) közművelődési és egyházi jellegű egyesületet és alapítványt, mint a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságot és Teleki Sámuel Alapítványt, valamint a Történelmi, Régészeti és Néprajzi Társaságot, illetve a tordai református énekkart. (Vincze, 1994: 75.)

[216]lásd: 1949. február 1-én a román Kultuszminisztérium határozata értelmében „demokrácia ellenes magatartásuk miatt" törölték a költségvetésből Márton Áron gyulafehérvári és Anton Durcovisi iasi-i római katolikus püspököket, Maczalik Alfréd gyulafehérvári kanonokot és még 150 papot és tisztviselőt. Márton Áron püspököt 1949. június 21-én tartóztatta le a Securitate, bukaresti hivatalos útjára indulván. Pere 1951. július 30-án kezdődött és augusztus 7-én már ítéletet is hirdettek. (Vincze, 1994: 75, 78.)

[217]lásd: 1951. augusztus 7-én karhatalommal elhurcolták a csíksomlyói ferences szerzeteseket, később az épületüket a csíkszeredai tánctaniskolának adják. (Vincze, 84.o.)

[218]vö. Vincze, 1994: 10.

[219]Illyés, 1982: 109.

Az első világháborút követő dokumentumokkal és az akkori nemzetközi helyzettel szemben ekkor nem volt kisebbségi jogvédő fórum, amelyhez fordulhatott volna egy közép-európai nemzeti közösség jogai csorbítása esetén. Előrelépés ugyanakkor egy kisebbségi minisztérium felállítása, amelynek jelentős hatáskörei ugyan nem voltak, a kormányzat mégis jelezte a nemzetiségek ügyére való figyelmét.[220] Az 1947-es Romániával kötött békeszerződés egyebekben nem szabályozta kisebbségek jogait.

Főként a német kisebbséget érintő lépés volt a szovjet megszállással egy időben zajló deportálás, amely eredményeként mintegy százezer (17-45 év közötti férfi és 18-35 év közötti nő) német nemzetiségű lakost vittek a Szovjetunió területére kényszermunkára. Mintegy húsz százalékuk nem tért vissza.[221]

A magyar nemzetiség a háborút követő politikai helyzetváltozásban ismételten összeszedte érdekérvényesítő képességét és 1944-ben működésbe hozta a kis tömegbázisú *Magyar Dolgozók Szövetségét* (MADOSZ), amely a háború előtt a háború előtt a Kommunisták Romániai Pártjának egyik fedőszerve volt.[222] A szövetség 1944. október 16-án, a brassói országos értekezletén nevet változtatott és megalakult a Romániai *Magyar Népi Szövetség* (MNSZ), amely 1953 tavaszáig működött, amikor is a Román Munkáspárt és az MNSZ közös tanácskozását követően megszüntették a pártot.[223] Mint a fenti Statútum tartalmából is kitűnik, a szovjet irányítású vezetés a nemzeti kisebbségek növekvő bázisát is fel akarta felhasználni az antikommunizmus felszámolására.

1947. fordulópont Románia történetében: I. Mihály király lemondott és nyomába lépett a *proletárdiktatúra*. Kikiáltották a Román Népi Demokráciát. A kommunista diktatúráknak megfelelően a pártokat ellehetetlenítették, így elsőként a két jelentős román pártot: a Nemzeti Paraszt Pártot és a Nemzeti Liberális Pártot. Egyetlen párt csak a Román Kommunista Párt maradt. Az 1948-as alkotmánynak – amely az 1936-os szovjet mintára épült fel – a 24. szakasza foglalkozott a kisebbségi nyelvhasználattal, de végrehajtásra nem került. Ez garantálta

[220] Illyés, 1982: 108.
[221] Illyés, 1982: 101.
[222] Vincze, 1994: 16., A MADOSZ mellett érdemes megemlíteni az *Erdélyi Magyar Tanácsot*, amelyet 1944. szeptember 16-án hoztak létre Kolozsváron polgári politikusok, baloldali értelmiségiek és kommunisták. (Vincze, 1994: 15.)
[223] Vincze, 1994: 17 és 89.

a nyelvhasználatot és „az együtt élő nemzetiségek nyelvén szervezett oktatási intézményeket”.[224] Közjogi változást az 1952-es év hozott.

Az 1952-es alkotmány 82.§-a garantálta, hogy a „Román Népköztársaságban a kisebbségek szabadon használhatják nyelvüket és lehetnek a nyelvükön saját könyveik, újságaik, folyóirataik, színházaik és oktatásuk.” Mindettől függetlenül – és az alább tárgyalandó autonómián kívül – a román állam e korszakban a nyelviséget igyekezett a hatalom háttérbe szorítani. Így szüntették meg a kétnyelvű táblákat és feliratokat, hirdetéseket. Tiltott lett a kisebbségi nyelvhasználat párt/egyesületi üléseken, konferenciákon és minden hivatalos érintkezésben. Az egyetlen hivatalos szerv a Román Kommunista Párt volt, és az általa engedélyezett (és ellenőrzött) szervezetek. A közigazgatás olyan posztjait, amelyeket az állam magának vindikált, „nemzetinek” minősítették, így csak központi delegálással, többségi személy vehetett benne részt, kisebbségi nem.[225]

1952. szeptember 27-én jelent meg a 331/1952. sz. törvény az ország új gazdasági-adminisztratív beosztásáról. A tartományok száma 28-ról 18-ra csökkent, így a megyék helyett bevezetett tartományok megfeleltek a szovjetizálás követelményeinek is. Az új (1952-es) alkotmány 19-21. §-ai szerint a Székelyföld nagy részén megalakították a *Magyar Autonóm Tartományt* (MAT).[226] E területen mindössze a magyar kisebbség egyharmada élt, 539.669 fő (összlakossága 740.381 fő volt). Egy „sziget” jött így létre: román többségű megyékkel övezve, a magyar határtól a lehető legmesszebb. Az alkotmány 21. szakasza egy szabályzatot ígért, amelyet a MAT néptanácsa fog kidolgozni és a parlament elé terjeszteni, de erre nem került sor.[227]

Az autonómia legtöbb vonásában a marxi-lenini tanok jegyeit viseli magán, és egyértelműen szovjet nyomásra jött létre.[228] Célja egyrészt egy külső propaganda volt (lásd még: a jugoszláviai autonómia), másrészt a kormányzati akarat végrehajtásának elősegítése. Ez utóbbit kiválóan jellemezte, hogy a magyar nemzetiség szervezeteiben a legmagasabb tisztségeket csak többségi személy tölthette be. Az autonómia

[224] vö. Illyés, 1982: 114.

[225] Illyés, 1982: 120.

[226] Csík, Erdőszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Maroshévíz, Marosvásárhely, Szászrégen, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Székelyudvarhely rajonokkal és Marosvásárhely székhellyel.

[227] Vincze, 194: 88.

[228] a továbbiakban alapul lásd: Lipcsey, 1990: 67-80.; Illyés, 1982: 117-118.; illetve Udvardy, 1996: 10.; Bottoni, 2003: 71-93.; Gagyi, 2004: 173-190.

statútuma alig különbözött jogi státusában a terület Románia más régióitól. Amiben a magyar kisebbségnek az autonómia területén ténylegesen több joga volt: a nyelvhasználati joga a bíróságok és közigazgatási hatóságok előtt. Az eljárásjogok magasabb szintjein viszont már csak (a kisebbségi nyelv ismeretének hiányában) román nyelven folytatódott az eljárás, román nemzetiségű ügyintéző és bíró előtt. Az azonban nyilvánvaló lett az ötvenes évek végére, hogy az autonómián kívüli magyar identitást igyekszik az állam megszüntetni: magyar nyelvű intézményeket, iskolákat zárattak be. A hatvanas évektől a MAT-on belül is érezhető volt az asszimilációs szándék.

1960-ban, december 24-én kiadott közigazgatási törvény felülírta az alkotmány korábbi rendelkezéseit és a MAT neve Maros-Magyar Autonóm Tartománnyá változott, hatásköreit csonkították, nemzetiségi összetételét hígították. Ezzel megkezdődött egy közigazgatási reformfolyamat, amelynek eredménye lett, hogy 1968-ban az autonóm körzetet megszüntették, a megyerendszert visszaállították.

A kommunista hatalomátvétel után az ún. államosítás (1948) lehetővé tette, hogy a magyarságot teljesen megfosszák vagyoni alapjaitól, intézményeitől és iskolarendszerétől, minimálisra szűkítve az erdélyi magyar egyházak működési lehetőségeit is. Ettől kezdve egyre kiszolgáltatottabbá vált a nacionálkommunista román állam önkényének, amely – akárcsak a két világháború közötti román állam – 1956-tól kezdve ismét a romániai magyarság fokozatos felszámolására törekedett. A törvények ugyan formálisan biztosították az anyanyelv szabad használatának jogát (sőt ezt Ceauşescu idejében hatályos alkotmány is kimondta), de a magyar nyelvet a '60-as évektől kezdve fokozatosan kiszorították a közéletből.[229]

Jól érezhető törés volt a román nemzetiségi politikában az 1956-os magyar forradalom és az arra reflektáló romániai antikommunista megmozdulások. Az 1958. május 24-i szovjet csapatkivonásokat követően Románia célja egy bizonyos mértékű szeparálódás volt a szovjet befolyás alól. Ez állt a propaganda központjában is. Azonban ez csak külső jegyekben való elkülönülést jelentett, a tényleges működés és a politikai terminológiák mit sem változtak.

1965. egy újabb fordulat Romániában: új alkotmányt fogadott el a Nemzetgyűlés. A Román Népköztársaságot felváltotta a Román Szocialista Köztársaság és a kommunista párt főtitkárává Nicolae Ceauşescu-t

[229]lásd: HTMH hivatkozott jelentése.

választották. Az ő kezében a hetvenes évektől egyre koncentráltabban összpontosult a hatalom.

Nemzetiségi képviseleti szervek egyedül a *Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa* volt, amelyeket minden kisebbség (magyar, német, szerb, ukrán) számára 1968 novemberében hoztak létre.[230] E szervezetek a Szocialista Egység Frontja alá tartoztak; kinevezett tagokból álltak, státuszukat tekintve tanácsadó társadalmi szervezetek voltak, amelyek azonban érdekképviseletet nem láthattak el.[231]

Nyelvhasználatai jogokról gyakorlatilag 1975-ig beszélhetünk, bár e dátum is csak a teljes egészében magyarok által lakott Hargita és Kovászna megyére vonatkozik; más magyarok által lakott erdélyi megyében a kétnyelvűség (táblák, hirdetések, hatóságokkal való kommunikáció, oktatás) nem érvényesült.[232] Ez vonatkozott a német kisebbségre is. Köztisztviselők csak románul dolgozhattak, üléseken, értekezleteken is megkövetelték a kizárólagos román nyelvhasználatot. (Mindezek ellenére az 1965-ös alkotmány garantálta a hátrányos megkülönböztetés tilalmát és teljes egyenjogúságot garantált az alapjogok tekintetében „nemzetiségre, fajra, nemre vagy vallásra való tekintet nélkül".[233])

A hetvenes évektől a nyolcvanas évek végéig egy *fokozódóan erősödő soviniszta diktatúrának* lehettünk tanúi. Ennek a kisebbségeket érintő hatása a minden áron történő asszimilációban öltött testet. Nyelvi jogokról gyakorlatilag egyáltalán nem beszélhetünk ez időben.[234]

7.4.4. Forradalom és fordulat

Az egyre inkább totalitárius és félelemre építő, kisebbségeket agresszíven asszimiláló rendszer az 1989-es közép-európai reform-hullámmal dőlt meg. 2005 márciusában Schmidt Mária történész az 1990. „fekete március" ötödik évfordulója alkalmából Erdélyben tartott beszédéből veszem a diktatúra utolsó napjait leginkább jellemző gondolatokat.[235]

„Románia akkor már évtizedek óta a reménytelenség, a reményvesztettek országa volt. Olyan ország, ahol az évek során egyre élhetetle-

[230] Létrehozásukban szerepet játszott a „prágai tavasz" leverése, amely szovjet intervenció a térség államaiban félelmet váltott ki, így e szervezet jele lett annak, hogy a hatalom mennyire képes uralkodni a szocialista társadalmi rendet.

[231] Szász, 1986: 1771., illetve Illyés, 1982: 136.

[232] Illyés, 1982: 135-136.

[233] Szász, 1986: 1769.

[234] Kukorelli, 1995.

[235] Magyar Nemzet, 2005. március 19 4-5.o.

nebbé vált az a barakk, amely Magyarországon a hetvenes-nyolcvanas években egyre élhetőbb lett. A Ceauşescu-rendszer a bornírt ideológiai merevséget, a primitív és anakronisztikus személyi kultuszt, a már meghaladottnak hitt sztálinizmus legrosszabb időszakait idézte fel (...) De 1989 telén egy fiatal temesvári lelkész legyűrte félelmét (...) tudta, hogy az a hatalom, amely politikai ellenfeleivel szemben a köztörvényes gyilkosság eszközéhez nyúl[236], az a hatalom nem bízik többé a saját erejében. Nem meri ügyét az általa ellenőrzött rendőrségre, igazságszolgáltatásra, az általa kinevezett bírákra bízni. A sztálinizmus képlete ez. Ahol rettegnek az alattvalók, és náluk jobban csak a hatalom központja retteg." Kitört a forradalom és a történelem úgy jegyzi a napot: *temesvári véres december*. „Európában Románián kívül sehol nem adtak ki tűzparancsot, sehol nem vetették be a hadsereget a változást akarók ellen. Csak Ceauşescu lövetett Temesváron 1989. december 16-17-én." A forradalom tüze egész Romániában tovaterjedt: a kommunizmus bukását nemzetiségtől függetlenül akarta minden román állampolgár. December 22-én a bukaresti nagygyűlést követő napon a diktátor már menekült, de végzete őt és feleségét, a rendszer második emberét is utolérte. E napon „Bukarest forradalmi lázban égett. Tízezrek vették birtokukba az utcákat."(...) „Az 1989. év utolsó napjaiban tehát Romániában is összeomlott a kommunizmus. Véget ért a több, mint négy évtizedes kísérlet, amely földi paradicsomot ígért, és helyette éhséget, sötétséget, didergést és nélkülözést hozott. És bilincsbe verte az egész nemzet lelkét."

A románok és magyarok közös forradalmát beárnyékolta azonban az a titkos szolgálatok által szervezett pogrom, amely később a *marosvásárhelyi fekete március* nevet kapta.[237] „Vidékről toborzott, kellően feltüzelt és megfizetett verőlegényeket szállítottak buszokkal Marosvásárhelyre. (Nem sokkal később, 1990 júniusában Bukarest népe is ugyanennek a Critescu román belügyi ezredes vezetése alatt álló 02105. számú különleges alakulatnak a pusztítását tapasztalhatta meg, amikor bányászokat vezényeltek a fővárosba.) A felheccelt és lefizetett román parasztoknak azt a feladatot adták, hogy félemlítsék meg Marosvásárhely magyar lakosságát, az erdélyi magyarság vezetőit pedig fizikai bántal-

[236] A történész itt Tőkés László egyik közvetlen kollégájának, Újvárossy Ernőnek brutális meggyilkolására utal.

[237] vö. Fehér könyv: az 1990. március 19 és 20-i események Marosvásárhelyen. Püski, Budapest, 1991.; Kincses Előd: Marosvásárhely fekete márciusa. Püski, Budapest, 1990., illetve Salat, 2013: 165-177.

mazással, esetleg lincseléssel akadályozzák meg abban, hogy közösségük érdekeit képviseljék. A sikeres vásárhelyi bemutatkozásán felbuzdulva a Vatra magyarellenes megmozdulásokat szervezett Szatmáron, Iasiban, Bukarestben, Brassóban és Szebenben is, bár e helyeken nem történtek bántalmazások, ezek csak erődemonstrációk voltak."

A fentiekből kitűnő véres rendszerváltozás mellett mégis megalakulhatott a magyarság érdekvédelmi szervezete, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, amely közvetlenül a rendszerváltozás után jött létre.[238] Mára a szövetség mellett más politikai alakulatok is létrejöttek, úgy mint a kisebbségi autonómia megvalósulását első soron célul kitűző Magyar Polgári Szövetség (MPSZ), illetve az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és a Székely Nemzeti Tanács.

Önálló nyelvtörvény a forradalom utáni Romániában nem született, a nyelvhasználatot ágazati törvények szabályozzák.

7.4.5. Alkotmányos rendelkezések

Románia alkotmányát az Alkotmányozó Gyűlés 1991. november 21-én fogadta el, és az 1991. december 8-án tartott jóváhagyó népszavazás után lépett hatályba. Az Alkotmányt a 2003. évi 429. sz. törvény módosította, amit a 2003. október 18-19-én tartott népszavazás hagyott jóvá.[239] A jogszabály nyolc címet[240] és 156 szakaszt tartalmaz. Az alaptörvény a részletes alkotmányok közé tartozik, értve ez alatt, hogy sok kérdést (elsősorban az államszervezet köréből) maga szabályoz és nem utal ki törvényi szintre. A súlypontot két szabályozási tárgykörre helyezi:[241] az alapvető állampolgári jogok és a kormányzati rendszer. Az Alkotmány egyensúlytalanságát abban látni, hogy az államszervezet egyéb kérdéseit csak nagy vonalakban és szűkszavúan kezeli (lásd az önkormányzatokat, bírósági rendszert, ombudsmant, számvevőszéket, alkotmánybíróságot, fegyveres erőket). A nyelvhasználat kérdését is hasonlóképpen szűkszavúan rögzíti az Alkotmány.

[238] Az RMDSZ szerepéről lásd még: Bakk, 1999: 81-116. Lásd még: RMDSZ füzetek I-V. 1993.

[239] A hatályos szöveget angolul a parlament honlapjáról, magyarul a Transindex portálról töltöttem le:
politika.transindex.ro/?cikk = 2015

[240] I. Alapelvek, II. Alapvető jogok, szabadságok és kötelességek, III. Közhatóságok, IV. Gazdaság és közpénzek, V. Alkotmánybíróság, VI. Az Euroatlanti integráció, VII. Az Alkotmány módosítása, VIII. Záró és átmeneti rendelkezések

[241] Kukorelli István: Románia alkotmányáról (in: Magyar Kisebbség, 1995/2)

Kisebbségekkel egyébiránt több helyen foglalkozik: először az I. cím alatt a jogegyenlőségi klauzulában (4. cikk 2. bekezdés) *„Románia a közös és oszthatatlan hazája minden állampolgárának minden, fajon, nemzetiségen, etnikai származáson, nyelven, valláson, nemen, véleményen, politikai beállítottságon, vagyoni vagy szociális származáson alapuló megkülönböztetés nélkül."*

E cím alatt a 6. szakasz rendelkezik az identitáshoz való jogról, amely a kisebbségvédelem központi eleme az Alkotmányban.
„(1) Az állam elismeri és garantálja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzésére, fejlesztésére és kifejezésére.
(2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek részére identitásuk megőrzésére, fejlesztésére és kifejezésére, a Román Állam által véghezvitt kisebbségvédelmi tevékenységeknek más romániai állampolgárokhoz viszonyítva meg kell felelniük az egyenlőség elvének és a megkülönböztetés tilalmának."

Ez utóbbi bekezdéssel tompítja a nagyvonalú kisebbségvédelmi (1) bekezdés rendelkezéseit az Alkotmány, nevezetesen, hogy a kisebbségek részére ún. pozitív diszkriminációt (affirmative action) nem tesz lehetővé. (Tanulmányutaimon nyert tapasztalatok sora erősíti meg, hogy az állam erre milyen kínosan vigyáz.)

Egyebekben a szövegezésből az is megállapítható, hogy az Alkotmány csak az individuális jogokat ismeri el, a kollektív jogokat nem („kisebbségekhez tartozó személyek").

Még az első cím 13. szakaszában – nem kisebbségvédelmi rendelkezésként, de dolgoztunk másik sarkalatos pontjaként – szögezi le az Alkotmány, hogy *„Romániában a hivatalos nyelv a román."* Ezt a rendelkezést nem is részletezi, kivételeket nem sorol, egyéb törvényre nem utal.[242]

A II. cím alatt kisebbségvédelmi vagy nyelvhasználati rendelkezések nem találhatók, az általános jogegyenlőségi alapelv vonatkozik a

[242] Itt érdemes megjegyezni, hogy hivatalos nyelvvel kapcsolatban – a vizsgálandó eljárási törvények és a közigazgatási törvényen kívül – lehetne utalni a kézirat lezárásakor még hatályos 1945. évi Nemzetiségi Statútumra és az esetlegesen megszülető nyelvtörvényre, amely jelenleg tervezetként van a Parlament előtt. Az előbbi nyelvi rendelkezéseit a későbbiekben tárgyaljuk, az utóbbi nem tartalmaz az eljárásjogokra külön rendelkezést. Lásd: Péntek János-Benő Attila: Nyelvi Jogok Romániában (in: Nádor Orsolya-Szarka László (ed): Nyelvi Jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-közép-Európában; Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.) 125.o.

kisebbségekre is. (Értsd itt: általánosan egyenlően a román nyelvet kell minden hatóság előtt használni.)

Nyelvhasználati kérdésben részletes szabályozást a VI. fejezet., I. cím, A bírói hatóságok fejezet alatt találunk. A bíróságokról szóló részben[243] a 128. szakasz fogalmazza meg az eljárásokban való nyelvhasználat lehetőségét:

„(1) Az igazságszolgáltatási eljárás románul zajlik.
(2) Nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van, hogy anyanyelven fejezzék ki magukat a bíróság előtt, az organikus törvény feltételei között.
(3) A (2) bekezdésben előírt jog gyakorlásának módozatait, ideértve a tolmácsok és fordítások használatát, úgy kell megállapítani, hogy ne akadályozzák az igazságszolgáltatás megfelelő lebonyolítását és ne okozzanak többletköltségeket az érintetteknek.
(4) A román nyelvet nem értő vagy nem beszélő idegen állampolgároknak és hontalanoknak jogukban áll tudomást szerezni az aktájukba foglalt összes iratról és munkálatról, valamint a bíróság előtt tolmács útján beszélni és következtetéseket megfogalmazni; a büntető perek esetén e jogot ingyenesen biztosítják.”

Bár a következő fejezetben vesszük végig a nyelvi rendelkezések gyakorlati megvalósulását, itt meg kell jegyezni, hogy az ügy iratainak megismerése nem jelenti az anyanyelven való ismertetést, csak a betekintés jogát. A tolmács általi nyelvhasználattal pedig Erdély lakosságának 30%-át kitevő magyar nemzetisége e tekintetben egyenrangú bármely külföldivel. E szabályokból is azonban kitűnik, hogy csak szűk körű anyanyelvű szóbeliség létezik az eljárásokban, írásbeliség azonban egyáltalán nem.

Az Alkotmányban hivatkozott organikus törvény – az igazságszolgáltatás szervezetéről – az alaptörvény elfogadását követően született. Részletesen a következő fejezetben mutatom be.

7.4.6. Hivatalos nyelvhasználat

Romániában is a korábbiakban már tárgyalt alkotmányos rendelkezéseket fejtik ki és egészítik ki az egyes alsóbb szintű jogszabályok. Ilyen a

[243] Kukorelli István idézett tanulmányában (Magyar Kisebbség, 1995/2) a bíróságot, mint az alkotmányozás „mostohagyerekét” nevezi meg, tekintettel arra, hogy sok kérdésről nem rendelkezik az Alkotmány, úgy mint a védelemhez való jog, anyanyelv használatának ingyenessége a nem büntető eljárásokban, a bírósági szervezet alapjai.

polgári perrendtartásról szóló törvény 142. szakasza, a büntető eljárási törvény 7-8. szakasza, a közigazgatási törvény, valamint az igazságszolgáltatás szervezetéről szóló organikus törvény 14. szakasza.

A polgári perrendtartás a következő szabályt tartalmazza:[244]
„142. § (1) Ha a fél vagy a tanú nem ismeri a román nyelvet, akkor engedéllyel rendelkező tolmácsot lehet igénybe venni, ennek hiányában egy szavahihető személyt lehet alkalmazni. Ez utóbbi esetben a szakértőkre vonatkozó rendelkezések az irányadók.
(2) A bíró eskü nélkül betöltheti a tolmács szerepét."

A büntető eljárási törvény 7-8. szakaszai a következőképpen rendelkeznek:

„7.§ A tárgyalás lefolyásának módjai
(1) A büntetőjogi tárgyalás román nyelven folyik le.
(2) A bírósági eljárásban minden fél használhatja kisebbségi nyelvét, azonban ezeket románra kell fordítani.

8.§ Hivatalos nyelv tolmácson keresztül való használata
Azon felek, akik nem beszélik azt a nyelvet, amelyen a tárgyalás folyik, lehetőségük van megismerni az ügy iratait, a bíróság előtt felszólalni és védőbeszédet mondani fordító által.

128.§ Tolmács kirendelése
(1) Ha egy fél vagy egy másik személy, akit meghallgatnak nem beszél románul, vagy nem tudja kifejezni magát román nyelven, a nyomozó szerv vagy a bíróság tolmácsot rendel ki. A tolmács kirendelhető vagy választható a felek által; utóbbi esetben a tolmácsot törvény alapján engedélyeztetni kell.
(2) Az (1) bekezdést azokra az esetekre is alkalmazni kell, amikor olyan iratot nyújtanak be a bíróság elé, amely a romántól eltérő nyelven készült."

Az igazságszolgáltatás szervezetéről szóló organikus törvény (304/2004. sz. törvény) 14. szakasza a következőket tartalmazza:
„(1) Az igazságszolgáltatási eljárás román nyelven folyik.
(2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó román állampolgároknak a bíróságok előtt joguk van anyanyelvük használatára.
(3) Ha egy vagy több fél kéri, hogy anyanyelvét használhassa, a bíróság köteles ingyenesen hivatásos tolmácsot vagy fordítót kirendelni.
(4) Ha valamennyi fél kéri vagy egyetért az anyanyelv használatával, a bíróságnak biztosítania kell e jog gyakorlását, akárcsak az eljárás megfe-

[244] A hatályos szöveget Románia Nyelvi Charta jelentéséből fordítottam. MinLang/PR(2010)11. 5.

lelő vezetését a kontradiktóriusság, szóbeliség és a nyilvánosság elvének tiszteletben tartásával.
(5) Az ügy iratait csak román nyelven kell elkészíteni.
(6) A felek anyanyelven folytatott vitáit rögzíteni kell és román nyelven lejegyezni. Az érdekeltek fordítással és ezek lejegyzésével kapcsolatos kifogásait a bíróság az ügyben folytatott vita lezárásáig bírálja el, és döntését az eljárást lezáró határozatban rögzíti.
(7) A tolmács vagy a fordító valamennyi olyan iratot aláír a megegyezés tanúsítása céljából, amelyeket az ő fordítása alapján foglaltak írásba vagy jegyeztek le."

Ez a jogszabály a korábbihoz képest minimális eltéréseket tartalmaz, mindazonáltal a nyelvhasználat érvényesülésében egy súlyos alkalmazási hibára ad lehetőséget. A fentiekben tárgyalt Alkotmányt a 2003-as módosítás kiegészítette azzal, hogy a kisebbségi állampolgároknak joguk van arra, hogy anyanyelvükön fejezzék ki magukat a bíróságok előtt. A korábbi szöveg csak az iratbetekintési jogot említette, illetve a tolmács általi kommunikációt. A tolmács igénybevétele az új organikus törvényben sem változott meg, hiszen az organikus törvény 14.§ (3) bekezdésében az anyanyelvhasználatot tolmács által teszi lehetővé. Az Alkotmány és az organikus törvény közötti koherencia viszont felborulni látszik, hiszen az alaptörvény hatályos szövege csak a büntetőeljárásban teszi ingyenessé a feleknek a tolmács használatát, a szervezeti törvény viszont a fent hivatkozott (3) bekezdésében általánosan lehetővé teszi az ingyenes tolmács-szolgáltatást. A felhasznált jogszabályok szerint a *lex specialis*-elv is erőteljesen sérül, hiszen a generális törvény részletesebben rendelkezik, mint a speciális. Természetesen a jogalkalmazás is a kevesebb ellenállás irányába mozdul el: az alkotmány rendelkezéseit alkalmazza, így civil ügyekben a tolmács költségeit a fél viseli.

Románia bírósági felépítése hasonlít a magyarországihoz: városi, megyei és táblabíróságok vannak, valamint a Legfelsőbb Ítélő- és Semmítőszék, Bukarestben. A 42 megyének megfelelő számban működnek megyei bíróságok. A 15 táblabíróság illetékességébe 2-4 megyei bíróság tartozik. Székelyföldet tekintve pl. a csíkszeredai megyei bíróság illetékességébe tartozik a gyergyói, székelyudvarhelyi, csíkszeredai városi bíróság, a marosvásárhelyi táblához pedig a Hargita, Kovászna és Maros megyei bíróságok.

A kinevezésekre vonatkozóan a bírák és ügyészek státuszáról szóló 303/2004. sz. törvény 30.§ (6) bekezdésében úgy rendelkezik, hogy ha

a kisebbség egy adott területen a lakosság 50% -ánál nagyobb arányban él, az adott kisebbségi nyelvet beszélő jelöltet előnyben kell részesíteni.

A közigazgatási törvény a következő rendelkezéseket tartalmazza e tárgykörben:[245]

17. szakasz

Azokban a területi-közigazgatási egységekben, amelyekben a lakosság több mint 20%-a valamely nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgár, a helyi közigazgatási hatóságoknak biztosítaniuk kell az anyanyelv használatát is a velük fenntartott kapcsolatokban, az Alkotmány, a jelen törvény és a Románia által részes félként aláírt nemzetközi szerződések előírásainak megfelelően.

40. szakasz [A helyi tanács - lásd helyi önkormányzat - ülései.]

(7) Azokban a községekben vagy városokban, ahol a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok részaránya 20% feletti az összlakossághoz viszonyítva, a napirendet az illető nemzeti kisebbség nyelvén is nyilvánosságra hozzák.

43. szakasz

(3) Az ülések munkálatai román nyelven, az állam hivatalos nyelvén folynak. Azokban a helyi tanácsokban, amelyekben a tanácsosok összlétszámának legalább egyharmada valamely nemzeti kisebbséghez tartozik, a tanácsüléseken az anyanyelvet is lehet használni. Ezekben az esetekben biztosítani fogják, a polgármester gondoskodásával, a román nyelvre való fordítást. Valamennyi esetben a tanácsülések dokumentumait román nyelven állítják össze.

51. szakasz

Azokban a területi-közigazgatási egységekben, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok részaránya nagyobb az összlakosság 20%-nál, a normatív jellegű határozatokat az illető kisebbség anyanyelvén is köztudomásra kell hozni, és az egyedi jellegűeket, kérésre, anyanyelven is közölni kell.

90. szakasz

(1) A helyi közigazgatási hatóságok és az állampolgárok közötti kapcsolatokban a román nyelvet használják.

(2) Azokban a területi-közigazgatási egységekben, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok részaránya meghaladja a lakosság 20%-

[245] 2001. április 23-i 215. sz. törvény. Monitorul Oficial nr. 204. 2001 április 23. A törvény és a végrehajtási rendelet magyar nyelvű fordítását és elemzését Dr. Veress Emőd kéziratában találtam meg (Kézirat a szerzőtől; Babes-Bolyai Tudományegyetem, Sapientia-EMTE, Csíkszeredai Karok).

át, a helyi közigazgatási hatóságokkal és ezek saját szakigazgatási szerveivel való kapcsolatukban, szóban vagy írásban, anyanyelvükön is fordulhatnak, és a választ mind román nyelven, mind az illető kisebbség nyelvén megkapják.
(3) A (2) bekezdésben előírt feltételek között, azoknak a hivataloknak a betöltésére, amelyek feladatkörébe a közönséggel való kapcsolattartás is beletartozik, olyan személyeket is alkalmaznak, akik az illető kisebbséghez tartozó állampolgárok anyanyelvét is ismerik.
(4) A helyi közigazgatási hatóságok biztosítják a települések és a fennhatóságuk alá tartozó közintézmények elnevezésének, valamint a közérdekű közleményeknek a kifüggesztését az illető kisebbséghez tartozó állampolgárok anyanyelvén is, a (2) bekezdésben előírt feltételek szerint.
(5) A hivatalos iratokat kötelező módon román nyelven kell elkészíteni.
106. szakasz
(8) Azokban a megyékben, ahol egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok részaránya meghaladja a 20%-ot a lakosság számából, akkor a megyei tanács napirendjét a nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok nyelvén is köztudomásra kell hozni.

Végül a 110. szakasz megyei szinten ismétli meg a 43. és 51. szakaszok rendelkezéseit, tehát a 20%-os küszöb fölött, a megyei tanácsi határozatokat is közzé kell tenni az illető kisebbség anyanyelvén is, illetve egyharmados részarány esetén használni lehet az anyanyelvet a megyei tanácsok munkálatain.

A közigazgatásban való nyelvhasználat részletes kérdéseit a 2001. évi 1206. kormányhatározat tartalmazza, amely egyben a fentebb idézett közigazgatási törvény végrehajtási szabálya is.[246] Az összesen 18 szakaszból álló jogforrás általános és különös részre tagozódik és az alábbi területeket szabályozza:

- Anyanyelvű tájékozódás a helyi és megyei tanácsok napirendjéről, valamint az ezek által elfogadott határozatokról [2.§(1) bekezdése];
- Az állampolgároknak joguk van anyanyelven, szóban vagy írásban, a helyi közigazgatási hatóságokhoz és a helyi és megyei tanácsok saját szakapparátusához fordulni, a választ pedig mind román nyelven, mind pedig anyanyelvükön megkapni [2. §(2) bekezdése];

[246] 2001. évi 1206. kormányhatározat a nemzeti kisebbségek közigazgatásban történő anyanyelvhasználatáról.

- A helyi vagy megyei tanácsokban, amelyekben a tanácsosok összlétszámának legalább egyharmada valamely nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgár, az üléseken az anyanyelv is használható (3. §);

- A helységek nevének az illető kisebbséghez tartozó állampolgárok anyanyelvén való feliratozása [4. §(1) bekezdése];

- A közintézmények nevének, valamint a közérdekű hirdetéseknek az illető kisebbséghez tartozó állampolgárok anyanyelvén való feliratozása, illetve kifüggesztése [4. §(2) bekezdése].

A különös rész (5-13§) részletesen taglalja a közigazgatási anyagi jogi kérdéseket, különös tekintettel a polgármesterek, helyi vagy megyei tanácsok és a jegyző nemzetiségi nyelven való működésének lehetőségeire. A jogszabály hatósági eljárásokról nem szól. Fontos szabályozás azonban, hogy a román nyelvet teszi meg a közigazgatási szervek működésének főszabályául. Azokban a helyi vagy megyei tanácsokban azonban, amelyekben a tanácsosok összlétszámának legalább egyharmada (33%) ugyanazon nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgár, a rendes vagy rendkívüli üléseken az anyanyelv is használható. Minden esetben a tanácsülések dokumentumai román nyelven, az állam hivatalos nyelvén készítendők. Ilyen esetekben a polgármesterek és a megyei tanács elnökök kötelessége a román nyelvre történő teljes és egyidejű fordítás biztosítása. [6. §(1)-(2)]

Azon a területi közigazgatási egységekben, ahol a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok létszáma meghaladja az összlakosság 20%-át, a helyi közigazgatási hatóságok által szervezett rendezvényeken a román nyelv mellett az illető kisebbség nyelve is használható [9.§ (1)]. Ugyanígy, a húsz százalékos küszöb vonatkozik a helységnevek megjelölésére és az intézmények megnevezésére is.

A házasságot kötni csak akkor lehet kisebbségi nyelven, ha az anyakönyvvezető ismeri azt a nyelvet [9.§ (2)], az anyakönyvi okiratokat és hatósági bizonyítványokat azonban csak románul lehet kiállítani [9.§ (4)].

A kormányhatározat a felhatalmazások között (1.§) hivatkozik a helyi közigazgatási törvény mellett a Nemzeti Kisebbségek Védelmé-

ről szóló Keretegyezményre[247] és más, Románia által aláírt nemzetközi egyezményekre és szerződésekre.[248]

A 33 és 20 százalékos küszöb felállításával (lásd Felvidék) sok nehézséget és méltánytalan megkülönböztetést hozott létre a normaanyag. A nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok arányát a romániai népszámlálás és lakosság-összeírás adatai alapján állapítják meg. (17. §)

A nyelvi jogok gyakorlásának minden költségét a kormányhatározat a helyi önkormányzatok költségvetésébe utalja (16.§). A fordítást szervezeten belül kell megoldani: így azt mindkét nyelvet bíró hivatalnokok látják el (15.§). Továbbá a helységnév táblák felállításának költségeit is az önkormányzat fedezi.

Érdekes rendelkezést tartalmaz a záró rendelkezések 18. §-a, amely szabálysértésnek minősíti a fenti nyelvi rendelkezések végrehajtásának megtagadását és pénzbírság kiszabását teszi lehetővé (2. bekezdés). Interjúim során azonban ilyen bírság kiszabásáról, illetve bármilyen szankcióról nem kaptam információt beszélgető partnereimtől.

Tanulmányutam során rákérdeztem a *csángók* helyzetére: tudják-e magyarul érvényesíteni jogaikat? A válasz rövid volt: Csángóföld minden szinten román nyelvű hatóság illetékességi körébe tartozik. Első fokon az onyesti (G. Georghiu-Dej) bíróságra járnak, másodfokon a Bákó megyei bíróságra. A Kárpátok keleti felén nincsen magyar nyelvű jogász az igazságszolgáltatásban.

Románia közigazgatási (önkormányzati) berendezkedése: települési önkormányzat, megyei önkormányzat. Nincs regionális önkormányzat, viszont minden megyében létezik az ún. prefektus, aki a kormányzat által kijelölt személy és az önkormányzatok törvényességi ellenőrzését, valamint egyes közpénzek elosztását látja el.[249] A 2004. évi választásokat követően először neveztek ki magyar prefektust: Kovászna megyében György Ervin személyében. Korántsem általános, hogy magyar többségű megyébe magyar prefektust nevezzen ki a kormányzat, amely több esetben (különösen pl. Maros megyében) komoly helyi konfliktusokhoz és perekhez vezetett. Magyar többségű önkormányzatok csak a Székelyföldön találhatók, ahol a települések több, mint 70%-ban a magyar nemzetiség által lakottak.

[247] A 33/1995-ös törvény ratifikálta.

[248] Az e témakört legrészletesebben szabályozó Nyelvi Chartát azonban Románia mai napig nem ratifikálta.

[249] Lásd az Alkotmány 123. szakaszát.

Nyelvhasználat a gyakorlatban

A hatóságok előtti nyelvhasználat terén a rendszerváltozás nem lépett előbbre a Ceauşescu-rezsim idején vezetett gyakorlattól. 2001-ben az ún. közigazgatási törvény hozott változást. Ez vezette ugyanis be a 20%-os küszöböt a közigazgatási hatóságok magyar nyelvhasználatára, amely elsősorban az utcanevekre, helységnévtáblákra vonatkozik. E (látszólagos) kétnyelvűség azonban nem érinti a közigazgatási eljárás nyelvét, legyen az ingatlan-nyilvántartás,[250] birtokvédelem, házasságkötés, szakigazgatás vagy bármi.

A közigazgatási eljárásban (csakúgy mint a polgári és büntető eljárásokban) csak a román nyelv az elfogadott. Ez teljes mértékben igaz az írásbeliségre; magyar nyelvű szóbeliség csak a magyar többségű területeken folyik. Az idézéstől a határozatokig, és minden jegyzőkönyv azonban egy nyelven születhet. Minden fordítás költsége az ügyfelet terheli, ezért például Székelyföldön gyakorlat, hogy a kézhez kapott okiratot nem is fordíttatják le, hanem az önkormányzatban szóban mondatja el magának az ügyfél. Ha az eljárás során magyar nyelvű okiratot kell bemutatni a hatóságnak, azt csak annak hivatalos fordításával lehet megtenni. (Minden eljárásnál fontos tudni, hogy Székelyföldön a magyarság nagy része nem tud románul, a fiatalok egy része nem is hajlandó megtanulni.)

A fenti jogszabály-ismertetésből is kitűnik, hogy a legrészletesebb nyelvhasználati szabályozás a közigazgatást érinti. Mindez azonban elsősorban anyagi jogi területeket érint (ülések nyelve, szervezeti döntések, napirendek fordítása, települések elnevezése) és nem közvetlenül az eljárásjogot.[251]

A polgári eljárásban is kizárólagos a román nyelv használata, illetve az Alkotmány által biztosított tolmács (erdélyi szóhasználatban: fordító) a főszabály. Ez alól kivételt a Pp – a fent említetteknek megfelelően – oly módon tesz, hogy a bíró magára vállalhatja a tolmács szerepét. Ezt alkalmam volt a gyakorlatban egy csíkszeredai megyei bírósági tárgyaláson látni: a bíró magyarul kérdezi a feleket és románul diktál a jegyzőkönyvbe. Ha az egyik fél vagy a bíró román, az egész eljárás románul zajlik és a jogi képviselők is a többségi nyelven értekeznek. A kisebbségi fél ilyenkor nem tudja követni az eljárást, csak arról van

[250] Az ingatlan-nyilvántartás pikantériája, hogy mai napig nincs egységes nyilvántartás Romániában: Erdélyben az 1600-1700-as évektől (természetesen ma románul) vezetett telekkönyvi rendszer él, ám a Havasalföldön ún. regisztrációs rendszer van.

[251] lásd még: Veress, 2010: 147-166.

tudomása, mit a képviselője neki elmond. Egyik székelyföldi ügyvéd interjú-alanyomnak volt olyan tapasztalata, hogy miközben a megyei bíróságon a tárgyalás során a bíróság kérdését fordította ügyfelének magyarra, a bíró szólt, hogy használjon tolmácsot. Erre az ügyvéd kikérte magának, hogy a bíróság meghatározza, hogy ő és ügyfele milyen nyelvet használjon.

A tárgyaláson további érdekes tapasztalattal gazdagodtam: egy tárgyalási napra (egy bírónak egy tárgyalási napja van egy héten) általános, hogy 50-60 tárgyalás folyjon le, amely következtében szinte futószalagon következnek egymás után a tárgyalások. A felek és az érdeklődők azonban saját tárgyalásuk előtt jó idővel beülnek a tárgyalóterembe, hogy le ne késsék ügyüket, közben meghallgatnak 5-10 egyéb tárgyalást is. Akinek bármi okból ki- vagy bemenni való oka támad, szabadon megteheti. Ennek következményeként folyamatos ember-áramlás zajlik a zsúfolt teremben, miközben az egyes tárgyalások lezárását abból vettem észre, hogy a bíró a „sárga aktát" (dossar) visszaadta a jegyzőkönyvvezetőnek és kérte a következőt.

Bíró interjú-alanyaim határozottan állították, hogy nem szeretnek tolmácsot igénybe venni, mert kétszeresére lassítja az eljárást. Ez természetesen csak a Székelyföldre igaz, mert Erdély egyéb területein sehol nem beszélnek magyarul a tárgyalásokon. Két magyar a bíróságon előbb beszél románul, mert nem tudják, hogy rajtuk kívül van még ott nemzettársuk.

A tolmács, mivel mindent kétszer kell elmondani, ténylegesen lassítja az eljárást. Ebből le lehet vonni azt a következtetést is, hogy nem szinkron-tolmácsolás zajlik, hanem egy-egy elmondott gondolatsort fordítanak le. Mindemellett a tolmácsok vagy rendkívül pontatlanok, vagy túl „művészien" akarnak fordítani és emiatt fontos (szak)szavak maradnak ki. Romániára és Erdélyre általánosan igaz, hogy az eljárási tolmácsokat alulfizetik, ezért nagyon kevesen mennek e pályára. Ezért a bíróságokon csak elvétve lehet tolmácsot találni, így a minőség versenyeztetéséről szó sem lehet. Mivel Székelyföldön is a bírák közel fele nem tud magyarul, például Csíkszeredán kialakult az a gyakorlat mind városi, mind megyei szinten, hogy ha a bíró nem vállalja a Pp szerint a tolmácsolást, arra vagy az érettségizett jegyzőkönyvvezetőt, vagy egy, az ügyben nem érdekelt ügyvédet kérnek fel. Ez utóbbit azért tartják megfelelőnek, mert az ügyvédek közötti szakmai megbecsülés megakadályozza, hogy egymás ügyét nehezítendő fordítsanak. Mindennek alapjául a Pp. idézett szövege szerinti „szavahihető ember" kategóriáját

hozzák fel. Ezt a gyakorlatot a Pp. módosított rendelkezései szerinti „törvényes engedélyezés” azonban korlátozta mára.

Az ügyvéd és a bíró, mégha magyar nemzetiségűek is, szinte minden esetben románul értekeznek, mert legtöbb beszélgető partnerem tapasztalata szerint a magyar szakszókincset nem ismerik mélységében, ezért sokkal nagyobb megterhelés számukra szabatos magyarsággal fogalmazni, mint románul, amely nyelven az egyetemet végezték és az eljárást hivatalosan vezetni kell.[252]

Mind az idézést, mind a határozatot románul kapja kézhez a fél. A városi és a megyei bíróság – utalva itt a gyergyói hivatkozott rossz tapasztalatokra – két nyelven idéz, míg a marosvásárhelyi táblabíróság csak románul. Mindenféle határozat csak románul születhet, ezért ha a fél saját költségén nem fordíttatja le, általában a jogi képviselője mondja el annak tartalmát. A meglátogatott önkormányzatok és a bíróságok egyöntetűen mondták, hogy hivatalos fordítást csak ritka esetben kérnek az ügyfelek.

Pozitív tapasztalat viszont, hogy a csíkszeredai törvényszéken az eljáró tanácsokat úgy osztják be, hogy egy magyarul tudó bíró legyen köztük, vagy ha nincs, a jegyzőkönyvvezető tudjon magyarul. Ezzel biztosítja a bíróság az anyanyelven való kommunikációt az eljárás során. Ez viszont Erdély más területein nem érvényesül egyáltalán és nincs is, vagy csak elvétve lehet találni a bíróságokon magyarul beszélő bírót vagy ügyészt.

A büntető eljárásban hasonló a helyzet. A székelyföldi városi bíróságokon találni a legtöbb magyarul beszélő jogalkalmazót. A székelyudvarhelyi bíróságon például az első körkép idején öt bíró dolgozott, és mindannyian beszéltek magyarul, még a nem magyar nemzetiségűek is. Több magyar nyelvű vagy magyar származású ügyész dolgozik Udvarhelyen. Az ide kerülő többségi nemzetiségű bírák túlnyomó része, akik nem tudnak magyarul, mindent megtesznek azért, hogy a magyar nyelvet elsajátítsák – sikerrel. Csíkszeredán már más volt a helyzet: magyar ügyész első fokon nincs, bíró is csak kettő volt. Megyei bíróságnak magyar elnöke van és három-négy magyar bíró is dolgozik itt, ám ez elenyésző ahhoz képest, hogy az ügyek mintegy 80%-ában magyar fél szerepel. Általában elmondható, hogy rendkívül kevés magyar bíró és ügyész van. A városi bíróságokról általában az a tapasztalatom, hogy nagyon kevés a bíró, így nincsenek ügyszaki besorolások: mindenki mindenféle ügyet tárgyal.

[252] vö: Horváth, 2012: 191.

A csíkszeredai városi bíróságon büntető ügyet volt alkalmam hallgatni. A fentieknek megfelelően itt is a soron következő ügyek hozzátartozói bent voltak a tárgyalóteremben, úgyszintén az ügyvédek. A folyamatos járkálást itt sem értékelte a bíróság zavaró tényezőnek, rendre intés csak egyszer, beszélgetés miatt volt, akkor is magyarul szólt ki a bíró egy népes családnak. A terhelt kihallgatásakor a bíró magyarul kérdezett, de románul diktált a jegyzőkönyvbe. A magyarul nem értő ügyész a kihallgatást csak a jegyzőkönyv szerinti tartalmából ismerhette meg. A bíró viszont nem a hagyományos értelemben vett tolmácsi szerepet látta el, így a végzését, ítéletét román nyelven hozta — amit a terhelt nem értett. A tárgyalások az első fokú büntető ügyben is rendkívül gyorsan folytak, napi 50-60 tárgyalás itt sem ritka.

Kényes kérdés a magyar anyanyelvű személytől felvett román jegyzőkönyv hitelességének elismertetése. Rendszerint a nyomozás során felvett jegyzőkönyveket támadják meg a terheltek az eljárás során, mondván, nem tudnak románul, nem ismerik annak tényleges tartalmát. 2005 tavaszi ügy: csalás bűntettével gyanúsítottak egy magyarországi és egy székelyudvarhelyi személyt. A kihallgatást egy magyarul kiválóan tudó ügyész magyarul vezette, és jelen volt a terhelt magyar származású védője is, aki mindkét nyelvet kiválóan ismerte. A végén – természetesen – románul vezetett jegyzőkönyvet írt alá a kihallgatott magyarországi terhelt. Az elsőfokú udvarhelyi ítéletet Csíkszeredán megfellebbezte az elítélt, mondván, nem ismerte a jegyzőkönyv tartalmát. A megyei bíróság tehát új eljárásra kötelezte a városi bíróságot. E visszaélés rendszeresen, szinte minden, vagy minden második ügyben visszatérő elem. Egységes gyakorlat nem alakult ki, de Székelyudvarhelyen bevezették, hogy a nyomozati jegyzőkönyv végén a nyilatkozatok között azt is aláírja a kihallgatott, hogy „a jegyzőkönyvet teljes terjedelmében az anyanyelvére lefordították”.

A bizonyítási eljárás a büntetőügyekben is románul zajlik. Büntető ügyben a költségmentesség csak a tárgyaláson való tolmácsolást jelenti. Az írásbeli bizonyítékokat hivatalos fordítónak kell átültetni román nyelvre. A személyes iratokat már csak románul lehet fellelni, mert 1920-at követően a személyeket érintő, vagy házassági anyakönyvi bejegyzéseket mind lefordították. Napjainkban visszamenőleg sokadik felmenőig a felek, tanúk csak román nyelvű személyi iratokat tudnak felmutatni.

Az egész nyomozás során az ügy ura az ügyész. Mivel minden írásos dokumentumnak román nyelven kell szerepelni az aktában, rendszerint csak a szóbeli cselekmények: kihallgatások, házkutatás, helyszíni szemle

zajlik magyarul – ha az ügyész tud magyarul. Ha nem tud, általában a helyi rendőr tud magyarul, ha nincs magyarul beszélő rendőr, szükség esetén tolmácsot vesznek igénybe. A nyomozó hatóságoknál alkalmazásban lévők többsége egyébként többségi nemzetiségű. Itt jegyzendő meg, hogy a diktatúra éveiből fennmaradt gyakorlat ma is él, miszerint magyar településre a belügyi szervek igyekeznek román származású rendőrt helyezni. Így alakulhat ki olyan helyzet, hogy színmagyar faluban az egyetlen román a rendőr. Ha románul nem tudó személyt kell ilyen körülmények között kihallgatni, rendszerint a rendőr által jegyzőkönyvbe szánt tények kerülnek rögzítésre.

Az eljárásjogok gyakorlatát követően egyéb felmerülő kérdésről is szót kell ejteni, elsőként *a román hivatalos lapról,* a Monitorul Oficialról, amelynek Bukarestben készülő hivatalos magyar fordítása is van. A gyergyószentmiklósi önkormányzatban nyert tapasztalatom szerint azonban a magyar fordítás három ok miatt használhatatlan: 1) nem a teljes közlönyt fordítják, hanem csak valamilyen szempont szerinti válogatását.[253] Hogy a válogatás arányát érzékeltessem: májusi látogatásom idejére 2005-ben 373 szám jelent meg románul és 80 magyarul. 2) Jelentős késéssel érkezik a fordítás. A polgári perrendtartás például gyakori módosításoknak volt kitéve. Az elmúlt években volt, hogy mire megjelent a Pp. hivatalos magyar fordítása, már hatályát is vesztette. 3) Pontatlan és rossz a fordítás — ezt alátámasztotta minden, a magyar közlönyt ismerő interjú-alanyom. Mivel a fordítók nem ismerik a magyar szakszókincset, sokszor „romanizált" átiratát adják a magyar nyelvnek, amitől érthetetlen vagy éppen félreérthető lesz a fordítás. A jogalkalmazó jogászok (bírák, ügyészek, ügyvédek) nem használják munkájukban a magyar nyelvű közlönyt, hiszen a román nyelv birtokában vannak és a román nyelvű közlöny a legmegbízhatóbb forrás.

Magyar-román jogi szótárt 1978-ban adott ki a Kriterion kiadó, Bukarestben. Új szótár – hosszú évek előkészítő munkái után – ma elektronikusan érhető el a *szotar.ro* oldalon. A jogi szótára Kokoly Zsolt és Veress Emőd szerkesztették és 2000-nél valamivel több szócikkét elsősorban a polgári jog, polgári eljárásjog és kereskedelmi jog területéről válogatták, azonban ennek bővítése folyamatos.

[253] A szelekció vezérfonalát nem volt alkalmam megtudni: tartalmaz a magyar nyelvű közlöny törvényeket és rendeleteket is, és nem csak olyan jogszabályokat, amelyek kisebbségi tárgyúak. Minden bizonnyal „fontossági" mércének vetik alá Bukarestben a fordításra szánt normákat.

Romániai magyar jogászoknak az elmúlt években bekövetkezett változásokig nem volt szakmai szervezete. Egyelőre kevésbé ismert körben, új kezdeményezésként jött létre a *Romániai Magyar Jogászok Egyesülete*, az első magyar jogászokat tömörítő szakmai egyesület.

Bíráknak megyei szinten van havonta továbbképzésük, ahol 1-1 témából kijelölt bírók felkészülnek. Ezek azonban nem magyar nyelvű szakmai megbeszélések.

A szakvizsgák rendje sok problémát okoz a magyar jogászok elhelyezkedésében. Az ügyvédi vizsga elkülönül a bírói és ügyészi szakvizsgától. Az utóbbiak központi szervezésben, Bukarestben kerülnek megírásra, amelynek sikeres abszolválása esetén központi kihelyezéssel kerülnek ki a bírák, ügyészek a munkahelyükre. A Ceauşescu-rezsim alatti gyakorlat, hogy magyar munkavállalót (legyen az tanár, orvos vagy jogász) csak a Kárpátokon túlra helyeztek mára már nem él, viszont az elhelyezés ma is nehezen követhető. Ez azt jelenti, hogy egy magyar származású jogász, ha sikeresen abszolválta a szakvizsgáját, egyenlő eséllyel kerül a Kézdivásárhelyi vagy a Iasi-i bíróságra. A jelöltek ugyan kérhetik, hogy hova szeretnének elhelyezkedni, de Veress Emőd úr tájékoztatása szerint ún. „opció” alapján nyerik el bírósági helyeiket, amely szerint a jobb vizsgaeredménnyel rendelkező jelölt választ először a lehetséges helyek közül, a többiek a fennmaradó helyek közül ugyanilyen rendben. (Egyik bíróságról a másikra már pályázatos módszerrel tudnak átjelentkezni bírák.) A vizsga sikere azonban nem elhanyagolható szempont: bár súlyos bíróhiány van Romániában, olyan szigorú az értékelés, hogy (minden beszélgető-partnerem egyöntetű tájékoztatása szerint) a 2005. évi vizsgára jelentkezett 900 főből egynek sikerült a szakvizsga, noha 450 helyet lehetne feltölteni. Mindezek okait nehéz feltárni. Beszélgető partnereim első sorban a napjainkra felhígult jogászképzést említették. Romániában tradicionálisnak mondható jogászképzés csak Kolozsvárott, Bukarestben és Iasiban van, az újonnan megnyílt jogi karokkal együtt azonban Romániában is mára túlképzésről beszélhetünk.

Az ügyvédi vizsga, minthogy elkülönült a bíróitól, nem központosított. A 2001-es évben például Bukarestben központi vizsgát kellett tenni a jelölteknek professzorok előtt – ami a vizsgák tömeges sikertelenségét vonta maga után. 2003-ban átalakították a rendszert és 5 központi helyen, az ügyvédi kamara szervezésében zajlott a vizsga (immáron nagyobb sikerrel), míg 2004-től a megyei ügyvédi kamarák vizsgáztatnak.

Látható, hogy a két szakvizsga nehézségi foka között nagy különbség van. Nem is meglepő, hogy a végzett joghallgatók nagy része ügyvédi

pályára lép – mégha a megélhetés nem is mindig biztosított. A szakvizsgák egységesítésére a közeljövőben nincs kilátás.

Ha összefoglaljuk a fentieket, akkor az első szembetűnő tény, hogy Romániában amellett, hogy jogász-túlképzés van, a bíróhiány is jelentős. A bírói/ügyészi szakvizsga túlzott szigora miatt viszont nem jelentkezik és nem kerül elegendő számú magyar jogalkalmazó erdélyi (elsősorban székelyföldi) bíróságokra, ügyészségekre. Egyszerűbb ügyvédi irodát nyitni a magyar jogászoknak – viszont a mennyiség növekedésével a minőség és a megélhetés lesz veszélyeztetett. Kirívóan kevés magyar bíró és ügyész van és azok sem elég fiatalok: konkrét veszély, hogy a magyar nyelv a jogalkalmazásból kihalásos úton fog eltűnni.

Az eljárásjogok a kisebbségi nyelvet főszabályként tolmács útján teszik lehetővé, amellyel három fő probléma van: 1) nincs elég tolmács, mert túlságosan alulfizetett a szakma, 2) a létező tolmácsok (szak)szókincse is hiányos, képzettségük nem kielégítő; 3) a magyarul beszélő bíró nem veszi igénybe, mert az az eljárást nagyban lelassítja. Tolmács igénybevétele Közép-Erdélyben és Partiumban gyakori, illetve Székelyföldön a marosvásárhelyi táblabíróságon (ahol egyébként sincs magyarul tudó bíró).

Mivel Közép- és Dél-Erdélyben, valamint Partiumban nincs magyar nyelvhasználat a bíróságokon, a székelyföldi nyelvhasználatról tudunk részletesebben beszélni. Mivel Székelyföldön a bírák vagy tudnak magyarul, vagy olyan tanácsban ítélkeznek, ahol legalább az egyik bíró érti a magyar nyelvet, legtöbbször nem vesznek igénybe tolmácsot, amely egyébként csak büntető ügyekben jelent költségmentességet a fél részére. Ezért a bírák élnek az eljárási törvények fentebb idézett lehetőségével és magukra vállalják a tolmács szerepét. Ilyenkor a bíró magyarul beszél a féllel és románul diktálja a jegyzőkönyvet. Ez azonban korántsem jelent garanciát az eljárásban: 1) a legtöbbször román nyelvű ügyész a kihallgatást és a tanúvallomást csak a jegyzőkönyv szerinti tartalmából ismerheti meg. 2) A bíró viszont nem a hagyományos értelemben vett tolmácsi szerepet látja el, így például nem szó szerinti fordítást ad, csak tartalmi összefoglalást, illetve 3) a határozatát, amelyet román nyelven hoz, a terhelt/fél nem érti. Tolmácsolásra a bírón kívül – az eljárási törvényekre hivatkozva – vagy az érettségizett jegyzőkönyvvezetőt, vagy egy, az ügyben nem érdekelt ügyvédet kérnek fel akkor, ha a bíróság egy tagja sem ért magyarul. Általános tapasztalat, ha polgári ügyben az egyik fél román, az egész eljárás nyelve román. Ezek, a fenti

alternatív tolmácsolási gyakorlatok léteznek ma Romániában, amelyek alkalmazása az eljáró bíró, vagy más jogalkalmazó személyétől függ.

A magyar szakszókincs hiánya általános probléma Erdélyben. A bírákkal, ügyvédekkel készített interjúk alátámasztják, hogy a magyar jogalkalmazók szóban inkább használják a magyar nyelvet, de az írás sokszor nehézséget okoz nekik. A magyar szókincs hiányát jelenti, hogy gyakran a nem ismert magyar kifejezés helyett a román szó magyaros ejtésű megfelelőjét mondják. Mivel ez a magyar jogalkalmazókat is zavarja, kevésbé szeretik használni a magyar jogi szaknyelvet. Minden, a korábbi körkép készítésénél megkérdezett interjúalanyom egybehangzó véleménye szerint a szókincs fejleszthető magyar nyelven vezetett szakmai megbeszélésekkel, konferenciákkal, továbbképzésekkel.

A közeljövőt illető legfőbb cél a magyar szaknyelv fejlesztése lehetne. A beszélgetések során a megkeresett bírák, ügyészek, ügyvédek, közigazgatási szakemberek kivétel nélkül a magyar szaknyelv fejlesztésére és szakmai továbblépésre alkalmas eszköznek tartották a magyar jogász-szervezetekkel közös (és bírák a magyar bírósággal közös) képzések, tréningek, konferenciák szervezését, akár rendszeres, akár ad hoc formában. Az ilyen rendezvények témájaként interjú-alanyaim bármilyen jogterületet jónak látnak olyan mélységig, amíg a téma közös és a jogalkalmazónak a napi gyakorlatban haszna származhat belőle.

Általában pedig elvárható lenne a „szolgáltató állami" modellt alkalmazó Romániában is, hogy például a székelyföldi területen, ahol a lakosság túlnyomó többsége magyar nyelvű és e lakosság nagy része nem ért románul, automatikus legyen az eljárás során született határozatok magyar nyelvű fordítása. Ez vonatkozhatna az idéző végzéstől az ítéletig minden, a bíróság vagy közigazgatási szerv által kibocsátott iratra. Jelenleg ugyanis (a fent említett csíkszeredai idézéstől eltekintve) a felekkel való kommunikáció is többségi nyelven zajlik, bármennyire is nem értik azt az érintettek. Ez talán az első lépés lehetne az eljárásjogok (ügy)félbarátabbá formálására, amely Erdély lakosságának 30%-át kitevő magyarságát érintené kedvezően.

A távoli jövőt illetően remélem nem csak egy utópisztikus vágy marad, ha Erdély autonómiáját fogalmazom meg. A történelmi részben tárgyaltuk, hogy az erdélyi román értelmiség a századelőn harciasan küzdött a régió önkormányzatáért. Tudták ugyanis, hogy Magyarország a garancia a nyugathoz való tartozásra és önrendelkezésük érvényesítésére. Ezen elképzeléseket a történelem áthúzta, azonban most, amikor Erdély költségvetési befizetései és a visszaosztott források között mér-

hetetlen aránytalanság húzódik, (romániai viszonylatban) újra aktuális lehet a felvetés. Azonban a második világháborút követően radikálisan lecsökkent az Erdélyhez lojális román értelmiségi réteg. A régió kulturális, gazdasági és politikai fejlődése azonban újra hozzásegítheti az itt élő népcsoportokat, hogy együtt irányítsák közös életüket – Románián belül. Ennek egyik legfontosabb zászlóshajói lehetnek a nyelvhasználati jogok, amelyek minden itt élő népcsoportnak adnának esélyt megmaradni. Hosszú távon az erdélyi magyarságnak is aligha lehet más esélye a megmaradásra mint az autonómia.

7.5. A volt déli országrészek

A viharedzett magyar életfa egyik erős ágának dús hajtása vagyunk ...
(Csuka János, 1941)

7.5.1. Áttekintés

A történeti Magyarország a déli országrészének a középkortól kezdve, különösen az észak felé törő ottomán seregek miatt, megkülönböztetett jelentősége volt. Mint Domonkos László írja[254] a „18-19. század folyamán kapta meg az ismert – újabban ismét használatos – »Délvidék« elnevezését Bács-Bodrog, Szerém és Torontál vármegye vidéke, azaz elsősorban (ha nem is teljes mértékben) a Bácska és a Bánát (Bánság)".

Az 1995-ben véget ért balkáni háború szinte „felrobbantotta" a Trianonban mesterségesen létrehozott jugoszláv államot. A délvidék történelmi régiói ennek megfelelően három ország között oszlanak ma meg: Muravidék Szlovéniához, Dél-Baranya Horvátországhoz és a ma Vajdaságnak nevezett országrész Szerbiához tartozik.

A Muravidék a Dráva és Mura közötti részét (Muraszombat központtal) régi elnevezés alapján Vend-vidéknek is nevezik. A magyarországi köztudat Trianon után megkülönböztetett egy úgynevezett Muránineni vidéket is, amely erre a területre vonatkozott. Érdekesség, hogy az 1918-19-ben ide bevonuló délszláv megszállók ellen ezen a területen szerveződött meg az egyetlen ellenállás is[255], a híres 1919. január 3-i „muraszombati csata", amely sikeresen szétzilálta a megszálló és okkupálni szándékozó délszláv csapatokat. „A muraszombati csata nemcsak a Vend-vidék [történetében], hanem általános szempontból is nevezetes tény, melyhez hasonlót a világháborúban részt vett nemzetek egyikénél sem találunk."

Ma a Mura-vidéken körülbelül 9 000 magyar él. Számuk azonban egyre fogy. A mintegy 15-20 kilométer hosszan fekvő területen a Kebele és a Lendva folyók között Dobronak (szokták Lendvavásárhelynek is nevezni) és Alsólendva a két legnagyobb magyar központ. A eredetileg hét község („hétháza") elnevezést jelölő Hetés-vidéken a magyarok népi műveltsége, kultúrája sok vonatkozásban hasonlít az Õrség és Göcsej kultúrájára. Alsólendva és Muraszombat területén (a korabeli járásokban) élő magyarok legfontosabb tevékenységi ága a mezőgazdaság.[256]

[254] Domonkos, 1992: 8.
[255] Domonkos: Magyarok a Délvidéken, 12.o.
[256] vö. Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 69-72.

Dél-Baranya avagy a Drávaszög, Drávaköz, a baranyai háromszög ma Horvátország észak-keleti része.[257] Ahogy Domonkos László vezeti fel: „Dél-Baranya a történelmi Baranya vármegye elcsatolt részét jelenti: a trianoni határ, a Dráva és a Duna által határolt háromszög alakú területet. Lakossága a török hódoltság előtti időkben úgyszólván színmagyar. A török időkben is változik a helyzet, később pedig a bécsi udvar németeket, Adria-parti és Gospic környéki horvátokat telepít be; hozzájuk csatlakoznak a közeli Bácskából szerbek is. Az első világháború végén már erősen vegyes itt a nemzetiségi összetétel: mintegy négy százalék a magyarok aránya, ugyanennyi a németeké, s mindössze húsz százalékot alkot a délszláv lakosság. Dél-Baranyában a magyarság lélekszáma még 100 ezer fölött van, ám a második világháború végére már felére csökken. Ennek legfőbb oka az államfordulat után bekövetkezett nagyarányú visszatelepülés Magyarországra — főleg Somogy megyéből ideszármazott szegényparasztok távoztak el. Az 1981-es népszámlálás 25 ezer magyart mutatott ki, más adatok szerint számuk már csak 15-20 ezernyi."

Érdemes e terület néhány máig jelentős, a magyarság számára meghatározó és többségben lakott települését itt megjegyezni, a magyarság számarányával együtt: Csúza (86%), Kiskőszeg (53%), Kopács (68,5%), Laskó (64%), Nagybodolya (67%), Sepse (92%) Újbezdán (95%), Várdaróc (72%), Vörösmart (78%). Nagyvárosok közül Eszék található itt, amely mára kulturális és oktatási, valamint politikai központtá nőtte ki magát. A Drávaköz két szűkebb területre osztható: a baranyai Hegyaljához tartozó északi községekre (Hercegszöllős, Karancs, Csuza, Kő, Vörösmart) és az úgynevezett Alfaluk déli részére (Kopács, Laskó, Daróc, stb.)

Történelmi jelentősége e területnek is van:[258] „innen Laskóról indult el a történelmi Magyarországon (...) a reformáció. Itt született a korszak országos jelentőségű írója, Janus Pannonius kortársa, az egyházi szónoknak és szépírónak egyaránt egyaránt kiváló Laskai Osvát." A református vallás a 16. században nagyon elterjedt a vidéken, olyannyira, hogy 1576. augusztus 16-17-én negyven református prédikátor zsinatot tartott Hercegszöllősön, ahol a baranyai református magyarság életét szabályzó egyházi előírásokat alkottak meg.

Ami ma Vajdaság. A Bácska, Bánát és a Szerémség területét manapság jelölő elnevezés, a „Vojvodina-Vajdaság" szerb eredetű szó,

[257] vö. Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 62-65.
[258] Domonkos, 1992: 16.

amelynek nincs történelmi, etnikai vagy földrajzi alapja. A VMDK 1992-es évkönyve szerint „azért vezették be a geopolitikai fogalmak közé, hogy e terület magyar jellegét megváltoztassák.”[259]

Először *Bácska* földrajzi bemutatását veszem, amelyet „három égtáj felől folyók[260] – nyugaton és délen a Duna, Keleten a Tisza – határolják, északi határa pedig majdnem teljesen megfelel a történeti Bács-Bodrog vármegyét a régi Pest-Pilis-Solt-Kiskun, illetve Csongrád megyétől elválasztó vonalnak. Területének északi-északnyugati sávja – Baja, Jánoshalma, Mélykút, Bácsalmás környéke – maradt meg Trianon után Magyarországnak; erről számos, e vidéken máig használatos Bácska-elnevezés is tanúskodik.

A Kárpát-medencei magyar történelem 1100 esztendeje alatt soksok magyarlakta vidék tapasztalhatta meg a nyugati ésszel szinte felfoghatatlan, végzetes mértékű pusztításokat, de annyira talán egy sem, mint a Nagyalföld két legdélibb része, Bácska és Bánát. A bácskai rónaságon az idők kezdete óta sűrűn váltogatták egymást a népek: első ismert lakók, a kelták után jöttek a géták, a dákok, Krisztus születése után alig három évtizeddel a rómaiaknak annyi fejfájást okozó jazigok, a hunok, az avarok. Szent István korában azonban már jól tudjuk, hogy az államalapító nagy király által létrehozott püspöki székhelyek közül kettő, Bács és Bodrog vára megalapíttatott, s e várak körül alakultak Bács és Bodrog („Bács-Bodrog”) vármegyék. E terület első nagy pusztítását a mongol hordák végezték, majd vagy százötven évvel később a törökök. Ez utóbbit nyugodt szívvel mondhatjuk végzetesnek, hiszen Buda elestétől (1541) a zentai csatáig (1697) a magyar lakosság jószerivel teljesen eltűnik a tájról.

Az első délszláv népcsoportok, (szerb, illetve bunyevác és sokác) az 1400-as években települtek e térségbe – a terjeszkedő török elől menekülve. Később, a 16. században már Zápolya János adott engedélyt szerb harcosoknak[261], hogy Bács-Bodrog megyében telepedjenek le. A legnagyobb számban 1690-ben telepednek be szerbek Bácskába: III. Arsenije Carnojevic pátriárka vezetésével 30 ezer család költözik a Délvi-

[259] Magyarok Jugoszláviában, 1992.

[260] Domonkos, 1992: 20.

[261] lásd: a szerbek *Jovan Nenad* cárja; Crni Jován, a Fekete Ember. A vezér Szabadkán való letelepedését követően tízezres sereget gyűjtött maga köré majd végigrabolta (és irtotta) a környék magyar földbirtokosait. 1527-ben a térség nemességét már teljes egészében rettegésben tartotta, majd – a monda szerint – Tornyospusztán sikerült elfogni és megölni.

dékre, hogy I. Lipót engedélyével kellő munkaerőt és katonai védelmet biztosítson az elnéptelenedett vidéken.

Bácska a 19. század első felére a trianoni szerződésig elnyeri lényegében változatlan etnikai összetételét. Bács-Bodrog vármegyében az 1910-es népszámlálás 373 ezer 518 magyar anyanyelvűt regisztrál. A délvidéki magyarság zöme máig Bácskában él. Az 1921-es – első jugoszláv – népszámlálás ezen a területen már csak 277 ezer 636 magyart mutat ki.[262] „Mostanra már az egész Délvidéken nyílt titokká lett a demográfiai tragédia ténye: tízévenként a magyarság átlagosan ötvenezer fővel kevesebb" – írja tíz évvel ezelőtt Domonkos László, és ma már ki is tudjuk egészíteni – a 2003-as romániai népszámlálás adatainak tükrében –, hogy ez a tendencia sajnos minden határon túli magyar régióra igaz. A 2011-es népszámlálás adatai szerint Vajdaságban 253 899 magyar él.[263]

Fontos itt megjegyezni a földrajzi területek bemutatásánál, hogy a Bácska és a Bánát mezőgazdasági jellegű vidék, az egész Kárpát-medence legtermékenyebb területe. A két világháború közötti, majd a második világháború utáni földreform, valamint a háború utáni (jellemző kommunista) iparosítás azonban teljesen megváltoztatta a terület arculatát. Ez időben több, mint félmilliós délszláv közösség települt be.

Bánát. A mai magyar nyelvhasználat Trianonban kettéosztott Bánság Romániához került nagyobbik részét hívja Bánságnak, a Jugoszláviához került vidéket (a Tiszától a román határig, délen a Dunáig, északon a magyar határig terjedő terület) Bánátnak nevezi. A régi magyar közigazgatásban Torontál vármegye területét alkotta.[264]

A Bánát sorsa „sok tekintetben rokon vagy éppen azonos a Bácskáéval, azzal a különbséggel, hogy itt még nagyobb volt a pusztulás és nagyobb arányú a betelepítés: egész Európa egyik legvegyesebb területe jött létre itt a múlt századra. Az egykori Temesköz, a teljes Bánság sűrűn lakott magyar településein, gazdag, termékeny földjén virágzó élet folyt évszázadokig. Azóta a délszlávok mellett – egymást követő »hullámokban« – románok, szlovákok, ruszinok, németek települtek a vidékre."

A bánáti magyarság szigetszerű településeken, szétszórva él. Legnagyobb számban a Tisza mentén, Csókán, Törökkanizsa, Törökbecse körzetében, valamint számos egyéb településen él, mint például Magyarcsernyén, Egyházaskéren, Kikindán, Muzslyán, Todán és Padén, stb. A

[262] Lásd még Domonkos, 1992: 23.
[263] Min-Lang(2015)PR1. 15.
[264] vö: Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 58-60.

magyarság itt elsősorban a Szeged-környékről való: az özés ugyanúgy él itt, mint Szegeden.[265]

A Szerémség egykor virágzó, gazdag magyar vidék, a középkori Magyarország egyik legértékesebb mezőgazdasági területe volt. Különösen híres volt nagyszerű bora. A vidék magyarlakta falvai, jelentős mezővárosai a török időben teljesen kipusztultak. A Szerémség lakossága ma 330 ezer lélek. Kevés a magyarok száma e vidéken, színmagyar község csak egy van: Dobrodolpuszta.

Trianontól 1940-ig

A forrongó Balkán nem nyughatott a török elvonulta után sem. Példája ennek *Gavrilo Princip* nevezetes tette Szarajevóban. Az első világháború alatt már tudatos törekvést fedezhetünk fel a délszláv államok részéről, hogy területeket szerezzenek meg, országaikat növeljék. A „belgrádi központ mellett 1915 májusában Londonban szlovén és horvát politikusok alakítják meg a horvát Ante Trumbić vezetésével a Jugoslenvski Odbort (a Jugoszláv Bizottságot). A bécsi birodalmi gyűlés délszláv képviselői 1917. május 30-án olyan értelmű nyilatkozatot tesznek közzé, amely követeli, hogy minden szerbek, horvátok és szlovénok által lakott vidéket önálló államtestben egyesítsenek Ausztria-Magyarország megfelelő területeivel (tehát a magyarlakta Délvidéket is). Ugyanezen év július 20-án Nikola Pašić szerb miniszterelnök és a horvát Ante Trumbić a görögországi Korfu szigetén közös nyilatkozatot ír alá, mely szerint a létrehozandó jugoszláv állam – a birodalmi gyűlés képviselőinek Habsburg-nosztalgiáit végképp elvetve – »alkotmányos népképviseleti« királyságként a szerb Karadordević–dinasztia uralma alá kerüljön."[266]

A jugoszláv állam kialakulásának következő lépcsője már 1918 októbere, amikor létrejönnek a szlovénok, horvátok és szerbek nemzeti tanácsai. Ezek a szervezetek a monarchián belül élő valamennyi délszláv nép kizárólagos politikai képviselőjének minősítik magukat. Bár a háború még folyik, a monarchián belül – puccsszerűen – e szervezetek

[265] Domonkos László monográfiájában felhívja a figyelmet két ritkaságra is: egyik a Törökbecse melletti *Aracs Pusztatemploma*, amely jóformán az egész Délvidék egyetlen karakteres Árpád-kori romtemploma, valamint a dél-bánáti *Delibláti homokpusztára*, amely 30 ezer hektárnyi területet az ember hozta létre. Valószínűleg a be-betörő török égette fel a területet az 1770-1780-as esztendők környékén. A puszta homokja meghaladja a 200 méteres mélységet, maga a homok roppant apró szemcséjű, ez is egyedülálló Európában.

[266] Domonkos, 1992: 34.

létrehoznak még e hónap közepén (19-én) egy ideiglenes alkotmányt, illetve egy „végrehajtó bizottságot”, amely jogosítványai tekintve megfelel egy (ideiglenes) kormánynak. Ezt követően 29-én a horvát Sabor kimondta elszakadását Magyarországtól.

A szerb csapatok még 1918 novemberében egyre mélyebben behatolnak a Délvidékre, nem kímélve semmit. Ha a fenti történeti előzményeket tekintjük, ez a délvidéki magyarság harmadik nagy traumája (a tatár és a török után). Míg a katonai rablás és cenzúra (újságok elkobzása) folyt a magyarlakta területeken, 1918. december elsején kikiáltották az államot: az ún. SHS királyságot (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca). Ezen államalakulat alapvetően a területszerzéssel tölti az 1919. évet, amelyet gyakran kísér a magyarsággal szemben elkövetett erőszak. Mind a nemzetközi tárgyalóasztalnál, mind a fronton sikeres harcot vív az SHS királyság: gyakorlatilag 1919 őszére minden lezajlott. Mire a románok Budapestről kivonultak, elveszettnek volt tekinthető a Délvidék.[267]

A két világháború közötti időszakot[268] méltán jellemzi a Szenteleky Kornéltól vett 1930-as idézet[269]: „Az állapotok nálunk a magyar szó és a szabad gondolat tekintetében napról napra rosszabbodnak. A végén, sőt már talán már hamarosan csak avval a bizonyos byroni mondással vigasztalódhatunk: a gondolkodás joga az utolsó menedékünk.”

A délvidéki magyarság élete gyökeresen felfordult: „A város- és községházán idegen nyelven hangzott el a parancs, idegen csendőrkéz fogta meg a magyar gallért és az iskolák fekete táblájára cirill betűket rajzolt a kréta. (...) Megsemmisültek a magyar élet emlékei, csörömpölve hullottak az utcára a magyar cégtáblák, a sírfeliratokon kívül minden más az államnyelvet népszerűsítette és már a kocsmában is idegen nótát húzott a cigány. Az összeomlás ilyen utórezgéseiben kezdte érezni a délvidéki magyarság, hogy mit jelent ez a szó: kisebbségben.”— idézi a Domonkos László Lévay Endrét. Mirnics Károly írja recenziójában[270],

[267]lásd még Bodonyi, 2002: 135.

[268]Mirnics Károly egy politikai elemzésében írja, hogy az „első Jugoszlávia, amely 1918-tól 1941-ig létezett, iparilag fejletlen és gazdasági viszonyaiban félfeudális ország volt. Állami berendezkedése és politikai rendszere tekintetében monarchofasiszta ország volt, amely hatalom gyakorlásában a katonaságra és a nagyszerb (csetnik) eszmeiséggel áthatott katonai vezetésre és a paramilitáris (félkatonai) alakulatok megfélemlítő erejére támaszkodott. Jogrendszere mindenek előtt a nagyszámú nemzeti – így a magyar – kisebbséggel szemben diszkriminatív, megkülönböztetően jogfosztó és minden tekintetben elnyomó volt.”(Mirnics, 1999: 1.)

[269]Domonkos, 1992: 47.

[270]Mirnics, 2003: 7.

hogy „a szerb diktátumú jogalkotás és jogrend sokkal kevésbé volt liberális, mint bármelyik más utódállamé. A magyar kisebbséget, mintha nem is létezett volna, egyszerűen ignorálták."

1920-as békekonferencián a királyság, mint két ábécét használó, toleráns állam, mutatkozott be, ahol nincs alapja a kisebbségi kérdésnek. A jugoszláv kisebbségvédelmi szerződés tartalmaz olyan rendelkezéseket is, hogy nemzetiségi hovatartozástól független törvény előtti egyenlőséget, hivatalviselési jogot, az elemi iskolában anyanyelven történő oktatást biztosítanak. A kisebbségek – saját költségükön – vallási, jótékonysági, jóléti intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket, továbbá különböző kulturális egyesületeket alapíthatnak és tarthatnak fönn. Politikai pártok alapítása is engedélyezett volt.

A létrejött *SHS királyság* 12 milliós lakosságának mintegy 18,8 százaléka tartozott kisebbséghez, ám ebbe nem tartozott bele a lakosság majd' 10 százalékát kitevő macedón, albán, muzulmán vallású közösség.

A többségében magyar és német ajkú lakosságtól elvett földekre[271] délszláv családokat költöztettek be, gondosan ügyelve az etnikai összetétel megváltoztatására. Mint láttuk fent, gazdag, jól termő vidék volt a Délvidék java része. E területre betelepülő új gazdák azonban nem művelték a földeket, a magyaroknak nem engedték, így a földet is felverte a gaz, a magyar lakosság is elszegényedett.[272]

[271] A kisajátított földek 49%-a volt magyar tulajdonban, 22% németben. (Domonkos, 1992: 51.)

[272] Bíró, 1991. Domonkos László így összegzi a közvetlenül Trianon után fennálló társadalmi helyzetet (Domonkos, 1992: 53.): „Az ilyen mérvű gazdasági elnyomatás évei során a társadalmi viszonyok terén sem lehetett jobb a helyzet. Ami a kiszolgáltatottságot és az anyagi elesettséget illeti, valóban így is volt. Csakhogy a két háború közötti Délvidéken az ügyvédek, orvosok, mérnökök, tanárok, írók, újságírók, kereskedők, iparosok – idejekorán megtapasztalva a »kisebbségi sors« megannyi keservét – a korábbi tespedtségbő1 fölocsúdtak, s a déli magyarság vezetői, kitartó harcosai lettek. Ez a folyamat nagyon nehezen indult el. Az első években a magyar vidékeknek egyszerűen nem is volt helyi társadalmi vagy kulturális életük mert máról holnapra elszakadtak Budapesttől, az anyaországtól. Az elszakított magyarlakta központok jó darabig nem lehettek elég erősek ahhoz, hogy háborús összeomlás viharában szétzüllött társadalmi-kulturális értékeket összevonjanak, felmutathassanak. A húszas évek elején a Délvidéken alig van társadalmi vagy kulturális közösség. Az olyan meg éppenséggel hiányzik, melynek vezetői rádöbbennének az ilyen szervezetek hallatlan fontosságára. Lévay Endre így jellemzi ezt a helyzetet: »Akkor lehetett csak érezni igazán, hogy a bácskai s bánáti rónaságon élő magyarságnak soha nem voltak akár szellemi, akár politikai téren hősies szakaszai: nagyobb arányú megmozdulásra soha nem vállalkozott, újítást nem pártolt és csak nagyritkán cselekedett. Ezen a tájon minden időben a saját sorsukkal megelégedett, nehezen mozgó és nehezen gon-

A húszas évek végére sok magyar alól, munka és közösség hiányában kezdett a talaj kicsúszni. Erre „segített rá” az Aleksander Karadorodević király által felfüggesztett alkotmány (1929. január 6.) és a katonai parancsuralom. E diktatúra – többek között – közigazgatási változást is jelentett: bánságokra osztották fel a területet, így a Dunai Bánság létrehozásával csökkent az egy-egy közigazgatási egységben élő kisebbségek száma. Az egy állam – egy nemzet elv jegyében gyakorlatilag minden kisebbségvédelmi rendelkezést felfüggesztettek. „Az összes közhivatalokban megtiltották a magyar nyelv használatát, a csekély számú magyar tisztviselőt kitették állásából...”[273]

Az első tíz év szenvedései indították be a harmincas évekre a magyar társadalmi- és közéletet, ekkorra ébredt öntudatára a magyarság. Ez alapvetően két mozgalomnak volt köszönhető[274]: az egyik az Egyesült Ellenzék, illetve a szerb vajdasági mozgalom magyar szárnyának politikai szervezkedése, a másik az újvidéki Reggeli Újság (a volt Délbácska) Közművelődési Tanácsának a kulturális életet élénkítő népnevelési akciója. Ezek alapozták meg az évtized végén a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség, a DMKSZ újjáalakulását is. Hosszas munka után belgrádban beindulhatott az első magyar tanítóképző, ám a Karadorodević-diktatúra alatt sorra zárták be a magyar iskolákat. Megdöbbentő adat, hogy ekkorra a magyarság által lakott területeken az írástudatlanság eléri a 34%-ot. A „kettősség évtizedében” elemi erővel tört fel a magyarság megmaradásának ösztönös vágya a diktatúra könyörtelenségével szemben.

A vajdasági magyar közélet és közművelődés legjelentősebb tényezője a sajtó volt.[275] A két világháború közötti időszak újságjai: első újságként jött létre a Szabadkai Friss Újság. Ezt követte a legjelentősebb vidéki magyar lapnak számító Bácsmegyei Napló (1929-től csak Napló). Meg kell említeni továbbá a 48-as függetlenségi párt érdekeit képviselő Bácskai Hírlapot, és az újvidéki Hírlapot. Csuka Zoltán indítja útnak az 1925-ig megjelenő Út című irodalmi folyóiratát. Az ő nevéhez fűződik továbbá a két világháború közötti délvidéki magyar költészet első antológiája is.[276] Végezetül meg kell említeni a magyar öntudatot

dolkodó emberek éltek. A tehetősebb lakosság túlnyomó része jómódú gazdálkodó, mindenbe könnyen beletörődő és meglehetősen szűkmarkú.(...)«”

[273]Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 115.

[274]Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 117.

[275]vö. Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 105-107.

[276]Kéve, 1928.

kifejezetten ápoló Délbácska című újvidéki lapot, amely szintén csak 1929-ig jelenhetett meg.

A korszak legjelentősebb magyar alakja egy sziváci orvos, Szenteleki Kornél volt. „Szenteleki munkássága csak a felvidéki Fábry Zoltán és az erdélyi Kós Károly heroikus teljesítményéhez mérhető."[277] Az irodalmat ismerő és céltudatosan nevelő, irányító alakja volt korának. A diktatúra bevezetése után köré gyűlnek a kortársai, és a magyar irodalom céltudatos fejlesztésén munkálkodtak.[278] A kor két legjelentősebb irodalmi folyóiratát adták ki: a Mi Irodalmunkat és a Kalangyát. Az előbbi 1931-ben megszűnik, de később, 1934-től helyét átveszi a Híd.

Az 1920-21-ig tartó időszakban az egyesületek száma is fogyatkozott. A húszas évek végére – a Trianon előtti időknek mintegy fele – 101 egyesület működött.[279] Jellemző a kor cenzúrájára, valamint az állam általi anyagi megszorításokra, hogy a délvidéki magyarságnak a két világháború között egyetlen színháza sem volt.

A legnagyobb egyesület a szabadkai Népkör volt. 1941-re már ötezres tagsággal rendelkezett, így integráló erejével a délvidéki magyarság szellemi fellegvára lett. Később azonban a közművelődési egyesületek első igazi összefogását a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség látta el, 1940-41-től.

---

[277] Domonkos, 1992: 63.

[278] A kor öntudatos magyarságának szemléltetéseként álljon itt Csuka János újságírónak 1941-ben írt *Híg magyarok és szilárd magyarok* című cikkéből idézet: „A mi véleményünk szerint a híg magyar az, aki kibújik a munka áldozatkészség felelőssége alól, megakaszt minden lendületet s akkor veri a mellét nagy magyarságával, amikor az nem jár semmiféle veszéllyel és következményekkel. Például baráti összejöveteleken, kávéházi, stb. tereferéken s kedvező politikai konstelláció idején. Ha viszont csúnya szelek fújnak — ami elég gyakori eset — a magyarság kevésbé védett háza táján, akkor ügyes zsonglőrök módján esetleg idegen hangzású nevük felhasználásával igyekeznek megvédeni magukat. Szerencsére nincsenek sokan s személy szerint is ismerjük őket. Hosszú ideig szemléltük aknamunkájukat, összeférhetetlen gyűlölködésüket egyesületekben, pártokban, stb. Nem tudtak szürke egyéniségükkel kiemelkedni, s mivel lelki beállítottságuk hajlik a személyeskedésre, a legkönnyebb, de legvisszataszítóbb módját választották az egyéni munka értékelésének. Mindenkit, aki nehéz kisebbségi talajunkon dolgozott, s nem tapsolt nekik, megmartak a nemzetietlenség méregfogával." (Csuka, 1996: 69.)

[279] A korabeli szerb statisztikát kritikával kell fogadni, hiszen az 1929-es adatok szerint 189 magyar egyesület működik, de e számba beleszámoltak olyanokat is, amelyek nem feltétlenül magyar szervezetek voltak: tűzoltó egyleteket, sport egyleteket, temetkezési egyleteket és vadászegyleteket is.

E korszak politikatörténeti megítéléséhez fontos azt is megemlíteni, hogy a magyarság a két világháború között rendkívül erős szakszervezeti életet élt és erős baloldali kötődése volt.[280]

1922. szeptember 17-én alakult meg az *Országos Magyar Párt*. Ez lett az elszakított terület első politikai mozgalma. 1929-ig tevékenykedhetett, hiszen a diktatúrában mind a pártot, mind az eszméit hirdető pártlapot, az újvidéki Hírlapot betiltották.[281] Bár e párt sok kritikát kapott működése során[282], tagadhatatlan, hogy hatalmas és heroikus munka, amit szélmalomharcként vívott a szerb többséggel. Több mint négy évi munkával sikerült elérni, hogy a magyarság nagyobb részét felvegyék a választói névjegyzékbe. Természetesen a választások sem voltak (még a magyar többségű településeken sem) egyszerűek, hiszen folyamatos megfélemlítésnek voltak kitéve a szavazók és a politikusok egyaránt. Személetes példa erre, hogy 1925-ben például egyszerűen letartóztatták a magyar párt szinte teljes vezetőségét és a Hírlap szerkesztőségét. A délvidéki magyarság szervezkedésére felfigyelt az egész jugoszláviai sajtó. A zágrábiak azért üdvözölték, mert önálló alapra helyezkedett, és különféle ígérgetések ellenében nem csatlakozott valamelyik szerb párthoz. „A horvát pártvezér, Radić – akinek közeledését a magyarsághoz korábban elmarasztalták – nyíltan kijelentette: a magyarság kisebbségi jogainak kivívásánál számíthat nemcsak pártja, hanem a Belgrád-ellenes horvát blokk támogatására is. A kormányzó két szerb párt – a radikális, illetve a demokrata – sajtója különféle frázisokkal igyekezett maga mellé állítani a Magyar Pártot, mondván, az SHS-királyság nem ismer szláv és nem szláv, csak jugoszláv állampolgárokat."[283] A királyi diktatúra éveiben – illegálisan bár, de – tovább működött az Országos Magyar Párt.[284]

A magyar nyelvnek a hivatalos életből (és a köznyelvből) való háttérbe szorítását már a húszas évek elején megkezdte a hatalom. 1922 tavaszán a Belügyminisztérium rendeletben szabályozta a Bánát, Bácska és Baranya területeken lévő városok és falvak hivatalos megneve-

[280] Mirnics, 1999: 3.

[281] Bodonyi, 2002: 229., Fall, 1941: 145.

[282] Vö. Hornyik, 1979: 102.o., Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 91-93., illetve A. Sajti, 1991: 101.

[283] Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 91.

[284] Feloszlatásáról a korabeli tudósítások 1929. január 25-én adtak hírt. vö: Hornyik, 1979: 106.

zését.[285] Ezzel kezdődött hivatalosan a magyar elnevezések lefordítása szerbre.[286]

A hatalom asszimilációs törekvése az oktatásügyben is komoly nyomot hagyott. Kötelezővé tették a szerb nyelv tanulását minden kisebbségi iskolában.[287] A magyar tankönyvekből kihagytak minden magyar vonatkozású tananyagot. Az okleveles magyar tanárok és tanítók egy részét a jugoszláv hatóságok átvették, de addig nem véglegesítették őket állásukban, amíg nem tették le a három fokozatú vizsgából álló ún. államnyelv-vizsgát.[288]

1934. október 9-én megölték Sándor Jugoszláv királyt. Az ország irányítását a régenstanács vette át. A belpolitikai életet változatlanul a szerb-horvát ellentét hevessége határozta meg. A harmincas évek végére a „magyarságok kizárták a közhivatalokból."[289] Mindezek mellett az egyetemet, főiskolát végzett magyar fiatalok nem tudtak elhelyezkedni. Az igazságszolgáltatásban a magyar nyelvű területekre olyan bírókat neveztek ki, akik nem ismerték a magyar nyelvet. „A magyar nyelv használatát a hivatalokban és a kereskedelmi életben megtiltották; a magyar nyelven megírt kérvényeket visszautasították; még a tiszta magyar falvakban is szerb nyelven volt szabad közzétenni, úgyszintén csak szerb nyelven történhettek meg a falvakban élőszóban közzétett hirdetések is. Minden magyar nyelvű plakát, vagy hirdetőtábla tiltva volt, s a magyar nyelvű filmeket csak 1940 óta engedélyeztek..."[290]

A második világháború és Tito

Egy önmagát megtaláló de újult erővel le- és elnyomott magyarsághoz érkeznek el a második világháború évei. Történelemkönyvek hosszú sora boncolgatja a második világháborúhoz vezető utat, a jugoszláv állam diplomáciai elszigeteltségét, a tervezett „sváb ütközőállmot", az NSDAP által diktált feltételeket, végül a racionalitás megtörését és Teleki Pál

[285] Megjelent a királyság hivatalos lapjában, a Sluzbene novine 1922. május 30-i 117. számában. vö. Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 101.

[286] Andrić , 1992: 103.

[287] Pálinkás, 1984: 104.

[288] Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 102. Egyebekben vesd össze e nyelvvizsgakötelezettséget az Erdélyben élő nem-román közalkalmazottak vizsgakötelezettségével, amely szintén ez időszak szüleménye volt! (vö. Mikó, 1941: 128.)

[289] Vajdaságban ekkor mintegy 200 ezer köztisztviselő dolgozott, amelynek 1 százaléka (!) volt csak magyar. Botlik-Csorba-Dudás, 1994: 118.

[290] Pogány, 1941: 27.

öngyilkosságát. 1941. április 6-a, virágvasárnap, azonban mégis egy új fejezet dátuma. Ekkor kezdődött ugyanis Belgrád bombázása.

Az elcsatolt területek Magyarországhoz történő visszavezetése természetes igény volt. Húsvét hétfőre (1941. április 14-re) már a magyar seregek birtokba is vették Újvidéket. Az anyaállamhoz visszakerült részeken (Bácska, Baranya-háromszög és Muravidék) katonai közigazgatást vezettek be. Szerb ellenállástól tartva elrendelték, hogy az 1918 után betelepülteknek el kell hagyni a régiót. Ez mintegy 150 ezer embert érintett. Az ő helyükre telepítették be a '41-ben bukovínából eljött csángókat – akiket majd szomorú soruk tovább üldöz 1944-ben Tolna megyébe.[291]

A katonai közigazgatás 1941. augusztus 16-ig tartott. Ez idő alatt a legfőbb cél a személy- és vagyonbiztonság megóvása, valamint a közrend biztosítása volt. Majd egy kis ideig tartó „nyugodt élet" után ismét tragédiák övezik a délvidéki magyarság életét.[292] Az egyik 1942. január 21-23, a „hideg napok"[293], a másik 1944. október 15–december 1, a bevonuló szerb partizánbandák mészárlása.

A „hideg napok" előzményei 1941. nyárutóra és őszre nyúlnak vissza. A visszacsatolt területeken a szerb ellenállás egyre élesebb lett. Egyre több volt a gyújtogatás, a csendőrökkel, katonákkal szembeni nyílt fegyveres támadás. Ősz végére vagy négyszáz támadót tartóztattak le a hatóságok. A partizánakciók egyre sokasodtak, több településen központokat hoztak létre. A terrorakciók egyik csúcspontja volt a 1942. január 21-23-a közötti újvidéki mészárlás, aminek hivatalosan több, mint háromezer áldozata volt.[294]

A másik máig ható esemény egy szinte genocídiummal felérő megtorlás volt, amely nem volt más, mint a magukat felszabadítónak nevező csetnyik hordák bosszúja a visszacsatolás miatt. Jellemző, hogy e véres tett is csak 1991-ben vált széles körben ismertté, Cseres Tibor könyve nyomán.[295]

---

[291] Lásd még: Sára Sándor – Csoóri Sándor: Sír az út előttem, 1987., illetve A. Sajti Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában 1941. (Akadémiai K., Budapest, 1984)

[292] Domonkos, 1992: 86.

[293] Lásd Cseres Tibor azonos című könyvét.

[294] Egyebekben lásd az 1960-an években Kovács András által rendezett filmet a „Hideg Napok"-ról, illetve Szabó József: Kik fizettek meg a „hideg napok"-ért? (Beszélgetés Mészáros Sándor újvidéki történésszel, in. Népszabadság, 1943. február 12. 8.)

[295] Cseres, 1991.

1944 őszén az orosz csapatokkal érkező partizánok október 14-én érik el Szabadkát, 20-án Zombort, 22-én Újvidéket. A bevonuló szerbek katonai közigazgatást vezettek be, élén Ivan Rukavina ezredessel. Domonkos László idézi könyvében[296] a Borba 1945 január 4-i számát: „a vajdasági szerbek gyilkosait eléri a megérdemelt büntetés, s azok a magyar uraságok is befejezik a pályafutásukat, akik idegen földek elsajátításából éltek." – Ekkor a szerb állam élén Joszip-Broz Tito állt és főideológusa, Moše Pijade, aki a fenti idézetet papírra vetette.

Tito rendelete nyomán szabály szerű bosszúhadjárat folyt és véres megtorlás.[297] Szabadkán hirdetmény tudatta, hogy „a háborús bűnöket megállapító bizottság" megkezdte működését, valamint az ún. népfelszabadító bizottságoknak előírták, hogy „a leghatározottabban fel kell lépniük az ötödik hadoszlop ellen (...) különösen a svábok és a magyarok ellen (...) akik megsemmisítették, kirabolták és durván bántalmazták népünket."

A végeredmény elrettentő: 40 000 magyar áldozat, a délvidéki 322 ezres németséget – Domonkos László szavait idézve – a szó szoros értelmében felszámolták; alig egy-kétszázan maradtak meg hírmondónak. Ezen kívül pedig folyamatos menekültáradat zajlott a Délvidékről kifelé. Ilyen körülmények között vesztettük el másodszor a Délvidéket és érkeztünk meg 1947. február 10-hez, amikor a magyar békeszerződést aláírták, és 1947. július 14-hez, amikor azt a nemzetgyűlés törvénybe iktatta.[298]

Ez tehát a második Jugoszlávia korszaka. „A második Jugoszlávia 1945-től 1992-ig létezett[299], a kommunista párt hozta létre 1943. november 29-30-ai határozatával Jajceban. A helyét a nemzetközi életben csak 1945 után foglalta el, mint Európa tízedik legnagyobb országa. (...) Fennállása alatt hatalmas külföldi kölcsönöket élvezett, fejletlen, majd iparilag fejlődő ország volt. Politikai rendszere és államberendezkedése föderatív (szövetségi) elveken alapult, tulajdonviszonyaiban kommunista munkás-önigazgatású és társadalmi igazgatású állam volt."

[296] Domonkos, 1992: 96.

[297] Lásd még Harrach Gábor írását Idegen test – Magyarölés és konszolidáció a Délvidéken, vérbosszú kilencszáznegyvennégy őszén. in: Magyar Nemzet - Magazin, 2004. október 30., 26.

[298] A Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában hozott 1947. évi XVIII. törvény.

[299] Mirnics, 1999: 1.

A második világháború utáni Jugoszlávia megítélése nem egyértelmű feladat[300] és a dolgozatnak nem is célja. A korabeli sajtó és a hivatkozott irodalom szerint az országot jellemezte egyrészt egy nagyfokú asszimiláció, másrészt viszont széleskörű kisebbségi jogosítványokat is nyújtott a jogrendszer. Mindennek sajátos megnyilvánulása volt *Vajdaság tartomány autonómiája.*

A vajdasági autonómiát a korabeli sajtó nem kis optimizmussal és szocialista jelszavakkal övezte.[301] Ám, ha tüzetesebben megnézzük az autonómia intézményét, látjuk, hogy leginkább a „szocialista egység" dominanciája érvényesült.

1963. évi alkotmány JSZNK-t JSZSZKra változtatta (Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság). Az 1946-os és 1963-as alkotmányok elméletileg biztosították az anyanyelvi oktatást és a nemzetiségek nyelvének egyenjogúságát, azonban a nemzeti kisebbségek nyelvének használata nem honosodott meg a közéletben.[302]

Vajdaság tartomány alkotmánya és a nyelvi jogok érvényesülése

1974. február 21-én elfogadott alkotmány az autonóm tartományokat állami jogokkal ruházta fel. Az alkotmány ugyan ellentmondásosan jelölte ki a két tartomány helyét, valójában azonban Vajdaság és Koszovó csaknem másfél évtizeden keresztül köztársasági jogállást élvezett. A tartomány az 1974-es jugoszláv alkotmány szerint megmaradt Szerbia részeként, de törvényalkotása végrehajtó és bíráskodási hatósága önálló lett. A nemzetiségeket szövetségi, köztársasági és tartományi szinten is tagadhatatlanul szuverén jogokkal ruházta fel, és társult, részben szuverén jogi alanyként kezeli (a JSZSZK 1974-es alkotmányának 245. cikkelyében a részben szuverén elv jogi szempontból ellentmondást tartalmaz). A kisebbségek az ún. szuverén jogaikat közjogi testületek útján gyakorolják, amelyek összhangban az egész társadalmi-politikai rendszer alapjával, elsősorban a kommunális rendszerben juthatnak kifejezésre, és oly mértékben, amilyen mértékben a tartományi, köztársasági és szövetségi alkotmányok rendelkezései lehetővé teszik, felsőbb poli-

[300] Várady Tibor Történelemközelben című tanulmánykötetében (Várady, 1995) árnyalt képet kapunk a korszakról.

[301] A sajtó visszhangot és a kialakulás körülményeit részletesebben lásd Domonkos, 1992: 108.

[302] Normaszöveg: Constitution de la Republique Socialiste de Serbie (Beograd 1964) 129-139§§.

tikai szerveződési szinteken is. A nemzetiségek részben szuverén jogai nem korlátozódnak már csupán a kulturális és szabad nyelvhasználati jogokra, hanem kiterjednek a szociális és gazdasági helyzetet szabályozó jogokra is. A kisebbségek részben szuverén jogai azonban mégsem kollektív jogok, mert a nemzeti kisebbségek ezeket a részben szuverén jogokat a szerbek által megválasztott küldötteiken keresztül gyakorolják, akik részt vesznek a politikai rendszer intézményeiben.

Az Alkotmány 245. cikke kimondja: „A JSZSZK-ban a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúak, és egyenjogú nyelvük és írásuk is." Ebből az következik, hogy a nemzetiségeknek joguk van az állami szervek és közintézmények előtt anyanyelvüket szóban és írásban használni, joguk van az anyanyelvi oktatáshoz, kultúrájuk fejlesztéséhez valamint nemzetiségi hovatartozásuk szabad kinyilvánítására, de erre nem kötelezhetők.

A nemzetiségi jogegyenlőtlenség hirdetése és érvényesítése büntetőjogi tényállást valósít meg. Az akkor hatályos büntető törvénykönyv 134. szakasza tartalmazott rendelkezéseket a nemzeti, faji és vallási csoportok elleni gyűlöletkeltésről. Ezt a bűncselekményt egytől öt évig terjedő szabadságvesztéssel rendelte büntetni. Ezt követik azok a változatok, amikor a gyűlöletkeltés rongálással, valamint erőszakos cselekménnyel párosul a gyűlöletkeltés, ezekre a bíró akár tíz évi szabadságvesztést is kiszabhatott.

Vajdaság tartomány alkotmánya mégis Kárpát-medencei összehasonlításban is jelentős jogokkal ruházta fel a nemzetiségeket. Preambulumában hangsúlyozta, hogy „a Vajdaság nemzetei és nemzetiségei a népfelszabadító háborúban és a szocialista forradalomban a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságnak mint az itt élő nemzetek és nemzetiségek egyenjogú közösségének létrehozása folyamán, kifejezésre juttatva történelmi, gazdasági, nemzeti és kulturális érdekeiket, megteremtették a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományt."

Az alkotmány alapján a hivatalos írás- és nyelvhasználat a következőképpen alakult:[303] a többség nyelve a köztársaság egész területén hivatalos, függetlenül attól, hogy bizonyos területeken hányan tartoznak a többségi nemzethez. Az autonóm tartományok területén (Vajdaság és Kosovo) az alkotmány hatályba lépéséig hivatalos nyelvhasználatban lévő kisebbségi nyelvek továbbra is megtarthatták ezt a státusukat. Vajdaságban ezek a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelvek, valamint a latin ábécé. A tartományi szint mellett biztosítani kellett

[303] A továbbiakban lásd Várady: Tézisek (a volt) Jugoszlávia kisebbségeinek minimális jogairól. In: Várady, 1995: 132-133.

a kisebbségi nyelvek hivatalos használatának jogát az olyan községekben, ahol a kisebbség lélekszáma eléri a 10% -ot. Példás megoldás volt továbbá az, hogy ahol nem érte el a kívánt tíz százalékot a kisebbségi lélekszám, de korábban hivatalos nyelv volt a községben az adott kisebbségi nyelv, az megtarthatta státusát. A szabályozásnak megfelelően az alábbi nyelvi jogok illették meg a nemzetiségeket:

1. Közigazgatási hatóságokhoz kisebbségi nyelven lehetett fordulni és választ ugyanezen a nyelven kaptak;
2. bírósági eljárások során is kisebbségi nyelv hivatalos volt;
3. földrajzi nevek is szerepelhettek kisebbségi nyelven;
4. hatóságok, intézmények és hivatalos feliratok kisebbségi nyelven is szerepelhettek;
5. azokon a területeken, ahol kisebbségi nyelveket hivatalos használatra elfogadtak, a hivatalos közlönyök ezen kisebbségi nyelveken is kiadásra kerültek;
6. a kisebbségek tagjai nyelvüket nyilvánosan összejöveteleken is szabadon és egyenrangúan használhatták;
7. kisebbségi nyelv ismerete előnyt jelentett a kisebbségekkel folytatott kommunikációt igénylő állások betöltésénél;
8. kisebbségi állampolgárok neve az ő nyelvük helyesírása szerint is írható volt, de emellett a hivatalos írásmódot is kötelezővé lehetett tenni.

A fenti kisebbségi nyelvi jogok – a következő részben tárgyalt hatályos rendelkezések fényében – ma is mintaként szolgálhatnának a középeurópai államok kisebbségvédelme előtt. Várady Tibor ezt 1978-ban úgy fogalmazta meg, hogy „a Vajdaság alkotmányának (amely természetesen a JSZSZK alkotmányán alapul) fontos jellegzetessége, hogy nem elégszik meg azzal, hogy *engedélyezi* a nemzeti sajátosságok kifejezését, (...) hanem *biztosítja is*. A JSZSZK-ban érvényes alkotmányok – különösképpen a Vajdaság SZAT alkotmánya – azon kevés alaptörvények közé tartoznak, melyek nemcsak esélyt nyújtanak az egyenjogúságra, hanem szavatolják is azt."[304]

[304] Várady: Egyetemi oktatás nemzetiségi nyelven a Vajdaságban. In: Várady, 1995: 112.

Az autonómián belül meg kell említenünk az anyanyelvű képzés kiemelt szerepet kapott a nemzetiségek körében. A felsőoktatást tekintve „a többnyelvű oktatás első formáival már 1970-től kezdve találkozunk, először a jogi karon, később pedig az Újvidéki Egyetem más karain is."[305] A nemzetiségi nyelven való oktatás két formája honosodott meg a Vajdaságban: a) az első a *lektorátus*, ahol 1970-től előbb magyar, majd később szlovák, román és ruszin nyelven is folyt képzés. Célja a szakterminológia oktatása és gyakorlata volt. (Az összefoglaló részben külön kitérek rá, mint a szaknyelvi-képzés egyik kiváló modelljére.) b) A másik képzési forma a *párhuzamos oktatás* volt, amelynek keretében a hallgatók bizonyos tárgyakat két nyelven hallgatnak – és ezzel sajátítják el anyanyelvük terminológiáját. Várady professzor szerint a két rendszer párhuzamosan is működtethető.

„Minden tartományi szerv munkájában érvényesült a nyelvi egyenjogúság. Nem fordult még elő, hogy az igazságügyi szervek előtt jogait érvényesítő állampolgár ne kapott volna lehetőséget anyanyelvének és írásának használatára. Vajdaság Legfelsőbb Bírósága előtt minden tartományunkban élő nemzet és nemzetiség érvényesítheti nyelvi jogait. Vajdaság Legfelsőbb Bírósága 1985-ben 151 eljárást folytatott le magyar nyelven. 1985-ben a beterjesztett 37 845 eljárásból 1053-at folytattak le magyar nyelven. A szabadkai és újvidéki felsőfokú bíróságok fordítószolgálata összesen 27 fordítót alkalmaz, 24 magyart kettő szlovákot, és egy ruszin nyelvet beszélőt. A községi bíróságok jelentős előrelépést értek el a többnyelvű ügyintézéshez szükséges szakemberek biztosításában. A bíróságok 75% -a a saját szakemberei által teszi lehetővé valamennyi egyenjogú nyelven való szóbeli értekezést, 53% -uk az írásbelit és 63% -uk az eljárás lefolytatását. A tartományi ügyészség a szerbhorvát mellett magyar és szlovák nyelven teszi lehetővé az eljárások lefolytatását, a szóbeli ügyintézést viszont ruszin nyelven is."[306]

Tito halála után

A vajdasági vezetés kiállt ugyan a helyi, elsősorban gazdasági érdekek védelmében, de keménykezű elnyomó politikát folytatott a demokratizálásért küzdő értelmiségiek és nemzetiségiek ellen, megakadályozva

[305] Várady, 1995: 114.

[306] Létünk; 1987. 3-4 szám. A nyelvi egyenjogúság megvalósítása Vajdaságban; A nemezetek és nemzetiségek nyelvi és íráshasználati egyenjogúságának érvényesítése az igazságügyi szervek munkájában. Lásd még Pis Izabella: Nyelvi jogok Szerbia és Montenegró eljárásjogában (szakdolgozat, PPKE-JÁK, 2005.)

nemzetiségi alapon létrehozandó ún. vertikális szervezeteik megalakítását, nehezítve anyanemzeteikkel fenntartott kapcsolataikat. A Vajdaság saját, mindenekelőtt a lakosság 1/4-ét kitevő nemzetiségi polgárai kárára képezett ki egyetemein és főiskoláin egy nagy létszámú, idegen mentalitású értelmiségi és vezető réteget, amely nem tért vissza az elmaradott déli területekre, hanem ott szerezve állást magának, rontotta a vajdaságiak – elsősorban a nemzetiségi fiatalok – elhelyezkedési esélyeit, és magához ragadta a vezető posztokat. Ezt az autonomista vezetést söpörte el – a későbbiekben is megemlítésre kerülő – 1988. október 6-i ún. „joghurt-forradalom", egy Belgrádból szervezett „spontán" tömegtüntetés, amelyhez autóbuszokkal, vonatokkal, főként déli telepesek és leszármazottaikból, felsőbb utasításra szállítottak tömegeket. A kedélyes tüntetők között szendvicseket, üdítőt és joghurtot osztogattak – innen az elnevezés is.

A titói rendszernek több káros hatása volt a délvidéki magyarság életére. Ilyen például a fiatalok kivándorlása, a mezőgazdaság leépítése és ezzel együtt az elképesztő iparosítás.

Mindezekből láthatjuk, hogy egyre kevesebb az értelmiségi, a tanító a Délvidéken. A második világháborútól folyamatosan csökkent a helyi magyarság lehetősége az identitásuk ápolására. Hogyha volt is jó tanító, a munkásmozgalmi szempontok szerint vezényelt élet nem engedte érvényesülni. Domonkos László idézi egyik interjú-alanyát [307]: „Rengeteg féligazság, rengeteg mellébeszélés szőtte át az életünket. 1945 után Jugoszláviában egy antisztálinista sztálinizmus jött létre. Egy olyan sztálinizmus, amely Sztálint tagadva valósította meg a sztálini gyakorlatot." Olyannyira „tagadva", hogy 1968 után illett szidni az oroszokat, sőt ezt így is tanították az iskolákban.

Az így, mesterségesen fenntartott egységes „jugó" identitás azonban felszín alatt rejtegetett indulatokat, az évszázados népek közötti békétlenséget, amely nagy kitörését láttuk a 90-es évek közepéig tartó háborúban és utórezgéseit tapasztaljuk ma a vajdasági magyarverésekben.

A második világháborút követően a magyar sajtó helyzete nem volt kevésbé nehéz. Napilap a Magyar Szó volt, amely hosszú évtizedeken át komoly cenzúrával jelenhetett csak meg. Több híres, ismert hetilap

[307] Domonkos, 1992: 134.

volt ebben az időben. Ilyen volt a Hét Nap[308], az Üzenet[309], a Képes Ifjúság[310], illetve a Dolgozók, amelyet Családi Kör címen adtak ki később. Horvátországban hetilapként a Magyar Képes Újság, Szlovéniában a Népújság jelent meg. Hasonló nagymúltú lap volt a Híd, amely a baloldali gondolkodók lapja volt. A fentebb említett, 1920-as években alapított Napló ez időszak alatt is változatlanul kiadatott. 1970-től önálló útra lépő Új Symposion, egy irodalmi-kulturális folyóirat jelent meg, amely nagy hatással volt korára – mégha története elég viharos is volt. Alapítástól szerkesztője, majd főszerkesztője volt *Várady Tibor*, aki még a Létünk című szabadkai lapnak is főszerkesztője volt. Várady azonban nemcsak a sajtóban és szépirodalmi munkásságával meghatározó a vajdasági közéletben, hanem a közpolitikai és jogi életben is, hiszen 1992-93-között igazságügyi miniszter volt és mindezeken túl – ahogyan én is személyesen megismerhettem – nemzetközi magánjog professzoraként tanít többek között az Egyesült Államokban és Magyarországon.

A második világháború után fellendültek az önszerveződési törekvések is – mintegy két évig. Az 1945-ös jugoszláv alkotmány 13. szakasza kimondja: „a nemzeti kisebbségek a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban saját kulturális fejlődésük és szabad nyelvhasználatuk minden jogát és védelmét élvezik.” Az alkotmány tetszetős nagyvonalúsága meghozta gyümölcsét: már 1945-ben alakulnak szervezetek. Az első Nagybecskereken 1945. május 10-én, egy közművelődési közösség, később, 1945. július 22-én pedig Újvidéken a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség. Az ötvenes években indul a legtöbb magyar nyelvű lap is.

A drávaszögi és kelet-szlavóniai magyarság legrégibb érdekvédelmi szervezete a Horvátországi Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség is ezekben az években, 1949. november 29-én alakult meg. Megalakulásától kezdve főleg az anyanyelvápolás, a közművelődés, a színházi vendégszereplések, a népi tánc, a néphagyományok, a helytörténet gyűjtése és bemutatása terén tevékenykedett. Azonban nem szabad elfelejteni a második világháború utáni diktatúrák jellegzetességét, amely alól Jugoszlávia sem kivétel: „a kisebbségeknek, így a magyarságnak sem lehettek

[308]Kezdetben a Népfront vajdasági megfelelőjének, a Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének volt a lapja. Később, 1992-től, Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának lett hetilapja.

[309]Irodalmi folyóirat.

[310]1945-től, először mint Ifjúság Szava, majd Ifjúság, végül Képes Ifjúság címen jelenik meg.

önálló, független intézményeik, illetve tiltott volt bármiféle szerveződés nemzeti vagy etnikai alapon."[311]

Fordulat köszöntött be azonban, amikor Sztálin kitagadta Titót a kommunista blokkból. Ezt követően egyre elutasítóbb lett a hatalom a kisebbségekkel szemben is. „Az 1952-ben megtartott palicsi Ünnepi Játékok már a hattyúdala volt a Vajdasági Magyar Kultúrszövetségnek."[312] Ettől az évtől kezdődő leépítések eredményeként gyakorlatilag két intézmény maradt meg a Vajdaságban: a Szabadkai Népszínház és a Újvidéki Rádió. Az állami tiltásnak ez a szigora a 60-as évek végére enyhült, de az állami jelenlét és a cenzúra mit sem változott.

A hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek csöndes asszimilációja megtette a hatását: egy elszakított régióban sem volt olyan mérvű a magyarság fogyása és kivándorlása, mint a Délvidéken.[313]

1989, a fordulat

1989. március 28-án elfogadott alkotmány-módosítás megszüntette az autonómiák szuverenitását. 1990. augusztus 8-án a jugoszláv szövetségi parlament alkotmánymódosítása lehetővé tette az országban a többpártrendszert, így a magyar önszerveződést is. 1990. szeptember 28-án elfogadták a Szerbia Alkotmányát.

A közép-európai rendszerváltozások ideje Jugoszláviában is roppant összetett folyamat volt. Mirnics Károly, délvidék-szakértő háttértanulmánya mentén azonban a legkirívóbb logikai szálakat igyekszem itt tömören összefoglalni.[314] Az 1980 (Tito halála) és 1986 közötti időszakban Jugoszlávia minden tekintetben állandóan fokozódó válságba került. A Kommunista Szövetségnek nem volt megoldása a gazdasági helyzet romlásának megakadályozására, ami elmélyítette a politikai válságot. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-ban Memorandumot bocsátott közre. Ebben a szerb nép veszélyeztetettségéről,

[311] Magyarok Jugoszláviában – a magyar kisebbség helyzete a Vajdaságban (VMDK évkönyv, 1992.)

[312] A szerző idézi Herczeg Jánost. (Domonkos, 1992: 161.)

[313] Mirnics Károly, a délvidéki magyarság demográfiai kérdéseinek szakértője a 80-as évek közepén mondta: „a vajdasági magyarság létszáma az 1971-es népszámláláshoz viszonyítva 50-60 ezerrel csökkent. Ez az 1991-es népszámlálás eredményét is előre jelzi, ahogy további népességfogyást tapasztalhattunk: a Vajdaság lakosságának 16,5%-a magyar, éppen csak 340 ezer fő. " (Domonkos, 1992: 178.); továbbá lásd HTMH háttértanulmány adatait: 1910-ben 29% a magyarság aránya a Vajdaságban, ez 431.874 fő, 1991-ben pedig 17%, 340.946 fő. (TLA: 4-2821/99)

[314] Mirnics, 1999: 4.

állami jogainak megcsorbításáról és a többi délszláv nép részéről történő kizsákmányoltságáról történtek megállapítások. A szerb értelmiség Szerbiának ezért az állítólagos helyzetéért az 1974-es jugoszláv, szerb és tartományi alkotmányt tette felelőssé. A Kosovo-Metohija tartományban kialakult helyzet sürgős politikai megoldást követelt, azzal a céllal, hogy állják útját a szerbek elköltözésének és a további albán túlsúly erősödésének. (...)

„Szerbia Kommunista Szövetsége 1987-89 között már csak látszaterőfeszítéseket tett a szerb nacionalizmus visszaszorítására. Valójában zöld fényt adott a terjedésének. A szerbiai állami- és pártvezetés kiélezte a viszonyait a vajdasági állami- és pártvezetéssel, hogy meghátrálásra és behódolásra kényszerítse. Az azonban határozott ellenállást tanúsított." Ennek folyománya lett, hogy az állami vezetés — hivatkozva a tartományokkal való tarthatatlan kapcsolatra — szorgalmazta az egységes, „nagy-" Szerbia létrehozását és a szövetségi berendezkedés megszüntetését. „A szerbiai állami és pártvezetés megelégelte a vajdasági állami és pártvezetők ellenállását, és 1988. októberében megindította az úgynevezett »antibürokratikus forradalmat«, amelyet utólag a vajdasági polgári ellenzék »joghurt forradalom« csúfnévvel illetett meg." Vajdaság-szerte hatalmas tüntetéseket szerveztek, és végtére 1988. október 6-án elsöpörték Vajdaság „államiságát" és hatásukra lemondott a tartományi vezetőség. (...)

1989. június 28-án Slobodan Miloŝević, Szerbia elnöke a rigómezei ütközet hatszázadik évfordulójára a csata helyszínére érkezett (Gazimestan) és nagygyűlést tartott mintegy egymillió szerb részvételével. Ugyanebben az évben Belgrádban egy még nagyobb rendezvényt szervezett, amelyeken kifejezte „Szerbia politikai vezetősége eltökéltségét, hogy helyreállítja a szerb egységet". A szerb sovinizmus gyűrűzésével törtek ki 1989. január végén Kosovo-Metohija tartományban a nagymértű zavargások, amelyeken az albán lakosság követelte, hogy kiáltsák ki a kosovoi albán köztársaságot. Az azóta napvilágot látott vérengzés 1990. június 5-e után volt, amikor Szerbia képviselőháza feloszlatta a kosovoi képviselőházat, majd az egész tartományt elözönlötték a különleges rendfenntartó, katonai és félkatonai alakulatok. (...)

1990. július 16-án a Kommunista Szövetség párttá alakult, amelynek elnökévé Miloŝevićet választották. Augusztus 8-án módosították az alkotmányt, amely értelmében lehetőség nyílt politikai pártokat létrehozni – bevezették a többpárti rendszert.

„A harmadik Jugoszláviában a nemzeti kisebbségek megkapták az önszerveződés és szabad gyülekezés jogát, mint az egyetemes emberi jogok elidegeníthetetlen részét, de elveszítették a formális kollektív jogaikat." A külső liberalizmus és pluralizmus alatt azonban a fent említett szerb soviniszta ideológia feszült. (Ennek jelét látjuk napjainkban a Vajdaság területén zajló tragikus magyarveréseken.) Érdekes párhuzam figyelhető meg napjaink és az 1990-es év eseményei között Mirnics Károly a 90-es évek második felében írt tanulmánya nyomán: „A kisebbségek megfélemlítésének valamennyi fellelhető módszerét igénybe vették az állami tárházból. A szerb tömegeket ismét bosszúra ingerelték a múltban rajtuk elkövetett igazságtalanságok miatt. A szerb hivatalos politikai körök egyetlen esetben sem ítélték el a magyarok elleni nacionalista kirohanásokat. Nem ítélték el a szerb nyelvű médiák, tudósok és művészek és a szerb pravoszláv egyház sem. Mindez nagyon nehéz közhangulatot teremtett a vajdasági magyarság mindennapi életében."

„Megszűnt minden párbeszéd az állam és a területén élő nemzeti kisebbség képviselői között. Megszűnt minden párbeszéd a magyar és a szerb nemzetiség között is. A nemzeti kisebbségek nyílt és megoldatlan helyzete Jugoszláviában, Szerbiában és még konkrétabban Vajdaságban tartóssá vált. Ez nélkülözhetetlenné tette a politikai önszerveződést a magyarok részéről."[315]

*

A titói rendszer öleléséből (egy időben Közép- és Kelet-Európa más államaival) 1989 végén lépett ki a délvidéki magyarság — és egyúttal belekerült a miloševići diktatúrába. Láttuk, hogy 1920-tól csak rövid időre, vagy sehogy sem jöhettek létre politikai csoportok, érdekvédelmi szervezetek. Vajdaságban 1989. december 18-án (egy napon a Temesvári vérengzéssel) Ágoston András adott át egy dokumentum-gyűjteményt a Szocialista Szövetség Vajdasági Tartományi Választmányának, amelyben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalakítását célozza.[316] A VMDK hivatalosan 1990 március 31-én, Doroszlón alakult meg. Ekkor választott tisztségviselői: Ágoston András elnök, dr. Hódi Sándor és Vékás János alelnök.[317]

Az első vajdasági magyar párt megalakulását követően megindult a szerveződés. Helyi szervezetek jöttek létre, élettel telik meg az ad-

[315] Mirnics, 1999: uo.
[316] VMDK dokumentumok I. (TLA: 4/1511/95)
[317] A szervezet dokumentumaiból lásd: Bárdi-Éger, 2000: 351-479.

dig jugoszlávnak nevelt magyar öntudat. Az első kongresszusig (1990. szeptember 29.) a taglétszám eléri a húszezret, és a második, szabadkai kongresszusig a 30 ezret. Ez már új fejezet a délvidéki magyarság önszerveződésének történetében. A szervezet lapja a kéthetente megjelenő VMDK Hírmondó.

A felemelkedő kisebbségi tudat azonban zűrzavaros történelmi környezetben éledt újjá. A – mesterségesen létrehozott – jugoszláv állam szétbomlásának első jelei (Szlovénia elleni embargó és a szerb vezető szlovének felé irányuló dühe) 1991. június 27-én teljesedtek ki, amikor a Jugoszláv Néphadsereg megtámadta Szlovéniát. Így tört ki a háború, amely 1995-ig sok szenvedést okozott mindegyik utódállamban élő magyarságnak. A korábbi HTMH dokumentumai szerint a délszláv háború alatt 35-40 ezer magyar hagyta el a délvidéket. Helyükre kb. 300 ezer (!) menekült érkezett Horvátországból és Boszniából. 1945-től összesen cca. 700 ezer bevándorló került a Délvidéki területekre. [318]

A délvidéki magyarság immáron három ország között oszlik el: Szerbia[319], Horvátország és Szlovénia. Mindhárom országban létrehoztak érdekvédelmi szervezeteket, hiszen a rendszerváltozás minden államban többpártrendszert és pluralizmust hozott magával – mégha sajátos balkáni jegyekkel is.

Szerbiában a magyar nemzetiség politikai pártjaként a már fent említett VMDK jött először létre.[320] Anyapártnak is lehet nevezni, hiszen belőle vált ki a vajdasági magyar pártok sora. Négy évvel a VMDK megalakulása után került sor az első nagy szakadásra, amelynek elsősorban személyi ellentétek voltak kiváltó okai. Így jött létre 1994 júniusában Zentán a Vajdasági Magyarok Szövetsége (VMSZ). Az első elnök, Csubela Ferenc halála után Kasza József vette át a szervezet vezetését.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) választási kudarca újabb osztódást eredményezett. Páll Sándor alelnök kezdeményezésére a párt vezető testülete leváltotta Ágoston Andrást. Ágoston híveivel kivonult a pártból, és 1997 februárjában Szenttamáson megalakította a Vajdasági Magyarok Demokratikus Pártját (VMDP). Szintén a VMDK-ból vált ki - nagyobb nyilvános viták nélkül - a Vajdasági Magyarok Kereszténydemokrata Mozgalma (VMKDM).

[318] TLA: 4-2821/99

[319] A harmadik Jugoszláviát, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot 1992. április 27-én hirdették ki.

[320] Ágoston, 1992: 87-96.

A VMSZ sem maradt azonban egészben. A kereszténydemokrata platform összeveszett a Kasza irányította elnökséggel, és 1997 júniusában zentai székhellyel önálló pártot alapítottak Kereszténydemokrata Tömörülés (KDT) néven. A Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom (VMPM) az egyetlen olyan szervezet, amely nem a VMDK anyaszervezetéből származik.

A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről szóló törvényt a JSZK Szövetségi Képviselőháza 2002. február 26-án fogadta el. Ez alapján állt fel 2002-ben a *Magyar Nemzeti Tanács*[321], amely a vajdasági magyarság országos kisebbségi önkormányzata, a kulturális autonómia legfőbb szerve.

A 35 tagú Magyar Nemzeti Tanács a minisztérium szabályzata alapján 2002. szeptember 21-én megtartott elektori gyűlésen került először megválasztásra. A Tanács 2002. október 19-én megtartott első alakuló ülésén fogadta el a testület az Alapszabályát és Ügyrendjét (amelyet 2014-ben megújítottak), illetve választotta meg elnökét, alelnökeit és jegyzőjét. Az MNT végrehajtó szervének, az Intéző Bizottságnak, valamint szakmai bizottságainak a felállítására a Tanács második ülésén 2002. december 6-án került sor. A Magyar Nemzeti Tanács hatásköreinek gyakorlását konzultatív testületek is segítik.

Horvátországban – mint azt fentebb említettük – 1949. november 29-én alakult meg a drávaszögi és kelet- szlavóniai magyarság legrégibb érdekvédelmi szervezete a Horvátországi Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség, amely 1997. június 4-én vette fel a *Horvátországi Magyarok Szövetsége* (HMSZ) nevet. A háborús években tapasztalható politikai polarizáció hatására 1993-ban a HMSZ vezetőinek egy része kivált, és új szervezetet hozott létre. A HMSZ és annak vezetősége a megváltozott körülmények között is igyekszik az évtizedes hagyományok megőrzésére, a magyar közösség oktatási és művelődési érdekeinek képviseletére elsősorban az eszék-baranyai régióban. A HMSZ adja ki a Magyar Képes Újság című lapot és az Évkönyvet.

A háború után, a pluralizmus jegyében a horvátországi magyar politikai élet is osztódni kezdett. A HMSZ elnöke Csörgits József lett, és megalakult a *Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége* (HMDK).

A háború kitörésével megfogalmazódott az igény egy VMDK mintájú egész országra kiterjedő szervezet létrehozására. A HMDK-t 1993

[321] *www.mnt.org.rs* A Magyar Nemzeti Tanácsnak több igazgatási jogköre is van, amelyek közül az egyik legfontosabb a magyar helyiségnevek hivatalos megállapítása.

áprilisában hozták létre a HMSZ elnökségi tagjai. Eredeti céluk, amelyet mára már megvalósítottak, hogy az élet minden területét felölelő érdekvédelmi szervezetet hozzanak létre.

A Horvátországi Magyarok Szövetségéből kivált vezetők egy része a zágrábi értelmiséggel karöltve 1993. április 6-án Zágrábban megalakította a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közösségét, amelyet a horvát Igazságügyi Minisztérium 1993. május 17-én jegyzett be. A HMDK az elmúlt négy év során a horvátországi magyarság országos szervezetévé fejlődött, ma már mintegy 2000 egyéni tagot tudhat magáénak. Tizenkét regionális szervezete révén lehetővé vált, hogy a Horvátországban élő tömb- és szórványmagyarság érdekeit egyaránt képviselje. Tevékenységének az a törekvés az alapja, hogy megőrizze a horvátországi magyarság identitását, és hogy nemzetközi téren is ismertté tegye a baranyai és kelet-szlavóniai magyarságot ért tragédiát. Kiemelt fontosságot tulajdonít az anyanyelvű óvoda- és iskolahálózat szavatolásának, működésének és fejlesztésének. Az anyanyelvi tájékoztatás fejlesztése érdekében 1996-ban létrehozta a HUNCRO Könyv- és Lapkiadó vállalatot, mely Új Magyar Képes Újság néven hetilapot, Horvátországi Magyarság néven havilapot és Rovátkák néven évkönyvet jelentet meg.

Szlovéniában, hasonlóan a másik két országhoz, az 1989-es év hozott változást. Az 1989-es szlovén alkotmánymódosításokkal összhangban a lendvai és muraszombati magyar oktatási - művelődési önigazgatási érdekközösségek közgyűléseinek határozata alapján megszűntek az eddig működő Nemzetiségi Érdekközösségek. Helyükbe viszont megalakult a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Önigazgatási Közösség, valamint a két járási magyar nemzetiségi önigazgatási közösség.[322] Az említett alkotmánymódosítások eleget tettek a kisebbségek azon kérésének, hogy a legitim módon megválasztott szervezeteknek befolyásuk legyen a gazdasági kérdésekre, káderpolitikára, anyanemzettel való kapcsolattartásra is. Így a szervezeteket ezentúl már nem kellett ellátni az oktatási - művelődési megkülönböztető jelzővel, mert azok már az alkotmány által rögzített valamennyi kompetenciával rendelkeztek.

Még az érdekközösségek létezése idején vált általánossá az a követelmény, hogy a szlovéniai magyar nemzeti kisebbség esetében a járási szervezetek mellett, azok integrálásával szükség van egy muravidéki szintű nemzetiségi szervezetre. Feladata a globális kérdések megoldása, kezelése lenne, valamint az anyanemzettel való mindenoldalú kapcsolatok ápolása. Ilyen elképzeléssel alakult meg az MMNÖK.

[322] Részletesebben lásd: Hajós, 1991: 107-109., valamint vö. Radó, 1993: 68-76.o.

7.5.2. Alkotmányos rendelkezések

Szerbia alkotmánya 2006. november 8-án kelt, miután a 2006. május 21-i népszavazást követően Montenegró (az egykori szövetségi állam része) független állam lett.[323]

Az új Alkotmány második, „emberi és kisebbségi jogok" című fejezete 77-81 cikkei tartalmazzák a számunkra fontos nemzetiségi jogokat. A 77. cikk a kisebbségeknek a közéletben való részvételi jogát biztosítja, a 78. cikk az asszimiláció tilalmát és alkotmányos garanciáit rögzíti.

A 79. cikk első bekezdése konkrétan felsorolja a speciális kisebbségi jogokat. A normaszöveg az identitás kifejezése és a nemzetiségi szimbólumok szabad használata mellett harmadikként veszi a nyelv és írás használatához való jogot. Negyedikként pedig – e vizsgálat szempontjából kiemelkedő módon – a nemzetiségi nyelven vezetett eljárásokhoz való jogot deklarálja.

Az új Alkotmány 105. cikk utalása szerint továbbra is elismeri a kisebbségeknek mind az egyéni, mind a kollektív jogait.

Horvátország alkotmánya[324] 152 szakaszból áll, szerkezetében is követi az eddig megismert közép-európai hagyományokat. A 14. cikk vezeti be az alapjogi (III.) fejezetet, amely a szintén hangsúlyozza, hogy megkülönböztetés nélkül egyenlő jogokkal bír mindenki az állam területén.

A következő, 15. cikk tartalmazza a kisebbségekre vonatkozó központi rendelkezéseket: a kisebbségekhez tartozó személyeknek is egyenlő jogaik vannak. A kisebbségi jogokat (a szerb alkotmányhoz hasonlóan), valamint az általános választójog melletti speciális kisebbségi parlamenti képviselet szabályozását is kiutalja egy törvénybe.

Az Alkotmány végül garantálja minden kisebbség számára a nemzetiségi identitás szabad kifejezését, a szabad nyelv- és íráshasználatot, valamint a kulturális autonómiáját (4). A kisebbségi autonómia csak Horvátország és Szlovénia alkotmányában jelenik meg. A kisebbségi jogokról és a kulturális autonómiáról egyébként kétoldalú államközi megállapodás szól.[325]

---

[323] *srbija.gov.rs*

[324] Hatályos szövegét lásd: *sabor.hr*

[325] 24/1996. (III. 28.) OGY határozat a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről szóló, Eszéken, 1995. április 5-én aláírt Egyezmény megerősítéséről.

Az alkotmány mellett meg kell említeni Vajdaság Autonóm Tartomány Alapszabályát is, amely – a szerb alkotmánybíróság által indukált módon – megújult formában 2014-től hatályos.[326]

Szlovénia alkotmányát 1991-ben fogadták el, és azóta hat ízben, utoljára 2013-ban módosították. Nagyvonalúságában és kisebbségek számára nyújtott jogok terén a szlovén modell messze megelőzi a fentiekben tárgyalt alkotmányokat.

Az 5. cikk általános kisebbségvédelmet fogalmaz meg: az állam területén élő olasz és magyar kisebbségekét, valamint a határon túl élő szlovénokét. A 11. cikk rendezi az általános rendelkezések című 1. fejezetben a hivatalos nyelv kérdését, amely szerint a szlovén a hivatalos nyelv, de az olasz és a magyar kisebbségek által lakott régiókban e nyelvek is hivatalosnak minősülnek.

A 2. fejezet az alapjogokat foglalja egy csokorba. Természetesen a bevezető 14. cikk az általános egyenlőséget tartalmazza, de a továbbiakban a fejezet végén találhatók a részletes kisebbségi rendelkezések.

A 61. szakasz a nemzetiségi hovatartozás és kultúra szabad kifejezéséről, valamint az anyanyelv szabad használatát tartalmazza. A 62. cikk a törvény által szabályozott hivatalos eljárásában való anyanyelvhasználatról rendelkezik. – E rendelkezéssel a számunkra fontos nyelvi jogok területén is egyedülálló a szlovén alkotmány.

A 64. cikk a kisebbségvédelem központi része a szlovén alkotmányban. Szlovénia két nemzeti kisebbséget emel ki, mint őslakos autonóm közösséget: a magyart és az olaszt. E két közösség mind egyéni, mind kollektív jogokkal bír, anyanyelvhasználatuk széleskörű és önrendelkezésük állami garanciákkal van felvértezve.

Az alaptörvény a következő jogokat biztosítja a 64. cikk (1) bekezdésében:

- saját nemzeti szimbólumaik használata;
- identitás megőrzésére szervezetek létrehozása;
- gazdasági, kulturális, tudományos és kutatási-, valamint sajtó és média tevékenységek fejlesztése;
- anyanyelvű oktatás;

[326] Az autonómiáról részletes elemzést találhatunk a Pro Minoritate folyóirat 2010. tavaszi számában: Tóth Norbert: Quo vadis, Szerbia? Új fejlemények a szerb kisebbségvédelmi szabályozásban, illetve Korhecz Tamás: Magyar autonómia Szerbiában. A programcéltól a hatályos törvényig című tanulmányokban.

- anyaállammal és anyanemzettel való kapcsolat erősítése.

A szlovén Alkotmány szerint az állam mindezen jogok gyakorlásához anyagi támogatást is nyújt.

A közösségek a fenti jogaikra kiterjedő hatáskörrel (autonóm) önigazgatási intézményeket hoznak létre azokon a területen, ahol élnek (2). Az önigazgatásba egyrészt közigazgatási-, másrészt (csökkentett mértékben) igazságszolgáltatási hatáskörök tartoznak bele. Állami garancia (és a nagyvonalúság egyik kiváló példája), hogy e körülhatárolt területen kívül is gyakorolhatják jogaikat (4), valamint a közösségek létszámuktól függetlenül gyakorolhatják jogaikat — a vizsgált országokban egyedül.

A két nemzeti közösség közvetlenül képviselteti magát a nemzeti parlamentben (3). Ez az intézkedés — a többi, már áttekintett államtól eltérően, ahol ilyen nincs — könnyítés a kisebbségek részére, hiszen nem kell a (sokszor igazságtalan és az esélyek teljes egyenlőtlenségével zajló) országos választásokon megmérettetniük, hogy a parlamentben reprezentálni tudják magukat.

A záró (5) bekezdés – a szlovákhoz hasonló – jogalkotási garanciát rendel, amely szerint a nemzeti közösségeket közvetlenül érintő jogszabályokat az állandó kisebbségi képviselőkkel nélkül elfogadni nem lehet.

A Szlovéniával kötött nemzetközi kisebbségi szerződés[327] sok tekintetben mutat formai és tartalmi hasonlóságot a fent említett horvát szerződéssel. Közös, és egyben legáltalánosabb jellegzetességük, hogy nagyvonalúan szabályozzák[328] a kisebbségi kérdéseket, olyan többletjogokat biztosítva, amelyek meghaladják a multilaterális szerződések kötelezettségeit.

Formai hasonlóság a szerződések között, hogy a preambulumot követően mindkét egyezményben azonos tartalmú szakaszok következnek: identitás védelme, oktatás, kultúra, nyelv- és névhasználat, tájékoztatás, kutatás, gazdasági jogok, stb.

Tartalmi azonosságot is lehet felfedezni ezen cikkelyek szabályozásában, hiszen tartalmukat azonos nemzetközi források és közel azonos politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedés határozta meg. Nagy-

[327] 2/1994. (II. 11.) OGY határozat a Magyar Köztársaságban élő szlovén nemzeti kisebbség és a Szlovén Köztársaságban élő magyar nemzeti közösség különjogainak biztosításáról aláírt egyezmény megerősítéséről (Ljubljana, 1992. november 6.)

[328] Kovács Péter: A magyar - szomszédsági, kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodások és a sokoldalú kisebbségvédelmi dokumentumok összehasonlítása (kézirat; Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Intézete, 2.sz. füzet, 1998) 7.o.

vonalú jellegüket azonban annak köszönhetik, hogy Szlovénia és Horvátország is olyan alkotmányos berendezkedéssel rendelkezik, amely elősegíti a kisebbségi problémakezelés ilyen jellegét.

Az egyezmények hivatkoznak az alapszerződésekre. Azonos tárgyú új szerződésnek, a nemzetközi jog szerint, csak akkor van értelme, ha az új többet mond: az egyezmények a jogok tekintetében is konkrétabb megfogalmazást alkalmaztak, valamint a szerződések végrehajtását ellenőrző intézményrendszert is felállították.

Különbség a két dokumentum között legelőször is a preambulum szerkezetében és tartalmában van. A magyar-horvát egyezmény preambuluma terjedelmében is lényegesen nagyobb. A legmagasabb szintű jogi védelem, az identitás megőrzésének fontosságán, valamint az általános kisebbségvédelmi hivatkozott joganyagokon kívül külön kitér az Európa Tanács 1201 (1993) sz. ajánlására. Továbbá az utolsó gondolati egységként megerősíti *„a magyar kisebbség azon jogát, hogy visszatérjen Horvátországnak azokra a megszállt területeire, amelyekről 1991-ben elűzték, mivel az a jelen Egyezmény által biztosított kisebbségi jogvédelem megvalósulásának egyik előfeltétele."*

A horvát egyezmény 9. cikkelye tartalmazza számunkra az igazán releváns rendelékezést :

A Szerződő Felek, összhangban országaik belső jogrendjével, biztosítják: - a kisebbségek megfelelő részvételét a kisebbségek jogaira és helyzetére vonatkozó helyi, regionális és országos szintű döntések esetén (...)

A Magyar Köztársaság megerősíti, hogy biztosítja az anyagi feltételeket a magyarországi horvátok önkormányzatai létrejöttéhez, s hatékony működtetéséhez a törvény által előírt keretek között és határidőn belül.

A Horvát Köztársaság megerősíti, hogy a belső jogrenddel összhangban biztosítja a magyar kisebbség jogát a kulturális autonómiára, továbbá elősegíti szabad szerveződését és társulását nemzeti és kulturális identitásának megőrzése érdekében.

7.5.3. Hivatalos nyelvhasználat Szerbiában

Szerbia több szintre tagozódó kisebbségvédelmi jogszabálytárral rendelkezik.[329] Huszonkét törvény szabályozza általában a kisebbségvédelmet,[330] és ebből az alábbiak foglalkoznak kifejezetten a nyelvhasználat-

[329]E régió elemzéséhez nyújtott segítségéért külön köszönet illeti Kálóczy Izabellát és Orosz Jánost!

[330]Göncz, 2003a: 167.

tal: az eljárási törvények, a kisebbségi törvény, a nyelvtörvény, Vajdaság tartomány nyelvhasználati határozata, valamint egy hazánkkal kötött kisebbségi tárgyú nemzetközi szerződés.

A közigazgatási eljárásról szóló törvény[331] 16. cikke tartalmazza a nyelvhasználati rendelkezést, amely a szerb nyelvet cirill betűs írásmóddal teszi meg főszabálynak. Ez alól azonban még az első bekezdés kivételt tesz: „Azokon a területeken, amelyeken a törvénnyel összhangban hivatalos használatban van egy adott nemzeti kisebbségi nyelv, az eljárás ezeken a nyelveken is folyik." A (2) és a (3) bekezdések pedig a tolmácsra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazzák, nevezetesen a szerb állampolgároknak, akiknek nem anyanyelvén folyik a tárgyalás, illetve minden külföldinek lehetősége van tolmács útján részt venni az eljárásban, illetve követni azt.

A polgári eljárásról szóló törvény első és hatodik fejezetében találunk nyelvhasználati rendelkezéseket. Az általános rendelkezések között a 6. szakasz tartalmaz a fenti 16. cikk (1) bekezdésével megegyező szabályt.

A hatodik fejezet (95-97. §§) azonban, amely a „Nyelvhasználat az eljárásban" címet viseli, már részletesebb normaanyagot tár elénk. A 95. § garantálja az anyanyelvhasználatot, illetve a tolmács igénybevételének lehetőségét, amelyről a bíróságnak külön ki is kell tanítani a feleket. Minden fordítást tolmács végez. Az idézéseket, határozatokat és egyéb bírósági ügyiratokat a feleknek szerb nyelven kézbesítik. Amennyiben azonban a bíróságon nemzeti kisebbségek nyelve is hivatalos használatban van, a bíróság azoknak a feleknek, akik az adott nemzeti kisebbséghez tartoznak és az eljárás során erről megállapodtak, a kisebbség nyelvén kézbesíti az ügyiratokat. Ennek megfelelően a felek és más részvevők azon a nyelven nyújthatják be folyamodványaikat a bírósághoz, amely az adott bíróságon hivatalos használatban van. Figyelemre méltó rendelkezés, hogy a felek és más résztvevők olyan nemzeti kisebbségi nyelven is benyújthatják folyamodványaikat, amely nincs hivatalos használatban a bíróságon, ha az összhangban van a törvénnyel. Ez a tagállami, illetve tartományi statútumokban megjelölt, de nem hivatalos használatban lévő nyelveket jelenti, amelyeken nem

[331] JSZK Hivatalos Lapja 33/97 és 31/2001 szám. A normaszövegek nagy részét dr. Pis Izabella, a Flachbarth Ernő Kutatócsoport (PPKE) tagja segítségével szereztem be. Lásd Pis Izabella: Nyelvi jogok Szerbia és Montenegró eljárásjogában (szakdolgozat, 2005.). Egyes szövegeket pedig Szerbinak a Nyelvi Charta végrehajtásáról írt harmadik körös jelentéséből vettem. Min-Lang(2015)DK1

zajlik eljárás, de a beadott iratokat a bíróság lefordítja. A fentieknek megfelelően „a fordítás költségei, amelyek nemzeti kisebbségek Alkotmányban és a Kisebbségvédelmi törvényből fakadó jogaiból erednek, a bíróság hivatalát terhelik."

A büntető eljárásról szóló törvényt 2011-ben fogadta el a szerb parlament és 2013-tól van hatályban. A 11.§ (1) bekezdése a szerb nyelvet és a cirill írásmódot deklarálja hivatalosnak. A felek, tanúk és az egyéb résztvevők használhatják az anyanyelvüket, sőt a tolmács és a fordító költségeit is az állam viseli. Emellett még lehetőséget is biztosít arra a jogszabály, hogy az eljárást kisebbségi nyelven folytassák le. Ilyenkor az írásbeliség is kisebbségi nyelven töténik. Etekintetben a korábbi, 2004-es szabályozás nyomdokain halad a hatályos törvény, azaz lehetőséget ad a kisebbségi nyelv hivatalos elismerésére bizonyos régiókban.

Fontos nyelvi rendelkezéseket tartalmaz a *nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről szóló törvény*[332] A 10. szakasz szerint „a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogosultak anyanyelvük és annak írásmódja szabad használatára, a magán- és a közéletben." A 11.§ szerint a kisebbségekhez tartozó személyek által hagyományosan lakott helyi önkormányzati egység területén, a kisebbségek nyelve és írása egyenrangú hivatalos használatban lehet (1). Az önkormányzatnak hivatalos nyelvként *kell* bevezetni azt a kisebbségi nyelvet, amelyet beszélő kisebbség lélekszáma eléri az összlakosság 15%-át (2).

A hivatalos nyelvhasználat alatt a törvény különösen a következőket érti [11.§ (4) bekezdés]:

- nemzeti kisebbség nyelvének használata a közigazgatási és bírósági eljárásban, valamint a közigazgatási és a bírósági eljárásnak a nemzeti kisebbség nyelvén való folytatása,

- a nemzeti kisebbség nyelvének használata a közhatalmi jogosítvánnyal rendelkező szervek és a polgárok közötti érintkezésben,

- közokiratok kiadása, a hatósági nyilvántartások és személyi adatnyilvántartások vezetése a nemzeti kisebbség nyelvén is, továbbá a kisebbség nyelvén kiállított okiratoknak teljes érvényűként való elfogadása,

[332] A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapja 11/2002. szám. A jogszabályszöveg magyar nyelvű elérhetősége:
$www.mnt.org.yu/hu/frame.php?content = kisveddoc/ser/14 - 1 - sermo - 7$

- a kisebbségi nyelv használata a szavazólapokon és a választási anyagban, valamint
- a képviseleti testületek munkájában való nyelvhasználat.

Mindezek mellett a törvény rendelkezik arról is, hogy a kisebbség nyelvén meg kell jelölni a közhatalmi jogosítvánnyal rendelkező szerveket, a helyi önkormányzat egységeit, a települések, terek és utcák nevét, valamint az egyéb helyrajzi megnevezéseket (5). Továbbá a szövetségi törvényeket és jogszabályokat a nemzeti kisebbségek nyelvén is közzé kell tenni (6).[333]

A 11. cikk (7) bekezdése a központi szervekre vonatkozó rendelkezést tartalmaz: „Azon nemzeti kisebbséghez tartozó személyek, akiknek az aránya az utolsó népszámlálás szerint elérte a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság összlakosságának 2%-át, anyanyelvükön fordulhatnak a szövetségi szervekhez és jogosultak anyanyelvükön választ kapni."

A hivatalos nyelv-és íráshasználatról szóló törvény a tagállami jogforrás a nyelvtörvények közül.[334] Bár a jogszabály hivatalos nyelvnek a szerbet jelöli meg és annak a cirill betűs írásmódját, „Szerbiának azokon a területein, ahol nemzetiségek élnek, a szerb nyelvvel egyidejűleg, ebben a törvényben meghatározott módon, a nemzetiségek nyelvei és írásmódjai is hivatalos használatban vannak" [1.§ (3) bekezdés].

Hivatalos nyelv- és íráshasználatnak különösen a következők minősülnek a törvény szerint (3.§):

- a szervek és szervezetek egymás közötti, valamint az ügyfelekkel folytatott szóbeli és írásbeli értekezése;
- a polgárok jogainak védelmével és kötelességeinek, felelősségének érvényre juttatásával kapcsolatos eljárás lefolytatása;
- a község területén közhatalmat gyakorló községi szervek és szervezetek nyilvántartásainak vezetése;
- a polgárok törvényben megállapított jogainak érvényesítése szempontjából jelentős közokiratok, valamint egyéb iratok kiadása;[335]

[333] A törvényhely egy későbbiekben meghozandó további szabályozásra utal, amely majdan lehetővé teszi e jog érvényesülését. A kézirat lezárásakor a szabályozás még nem született meg.

[334] Szerbia Hivatalos Közlönye 1991/45 – A jogszabály magyarul elérhető a Magyar Nemzeti Tanács honlapján.

[335] E törvény 18.§-a szerint ha kisebbségi nyelven folyt az oktatás, az iskolai bizonyítványt is két nyelven kell kiállítani.

- a dolgozók munkaviszonyból eredő jogainak, kötelességeinek és felelősségének érvényesítése, valamint

- a helységnevek és egyéb földrajzi nevek, a terek és utcák nevének, a szervek, szervezetek és cégek nevének kiírása, a nyilvánossághoz intézett felhívások, értesítések és figyelmeztetések megjelentetése, és más közlemények kiírása.

Hogy mely nyelv lehet hivatalos használatban, arról a 11. cikk tartalmaz rendelkezést: „a nyelv, valamint a kisebbségek nyelvének hivatalos használatát a község Alapokmánya állapítja meg. Az autonóm tartomány területén használatban levő nyelveket pedig a tartományi Alapokmány határozza meg.” Tehát a kisebbségi nyelv hivatalos mivoltáról a képviseleti szervek határoznak, helyi és tartományi szinten. A nem hivatalos használatban lévő nyelveknek biztosított jogokat a 16.§ tartalmazza.

A 12.§ a bíróságok előtti eljárás hivatalos nyelvévé a szerbet teszi (1), de a (2) bekezdés kivételként jelöli meg a kisebbségek nyelvének használatát is, ha azok hivatalos használatban vannak az adott szervnél. Ha csupán egy fél van az eljárásban, és az is kisebbséghez tartozó, kérheti, hogy az eljárást az ő anyanyelvén folytassák le, ha az hivatalos nyelv az illetékes hatóság előtt (4). Ha azonban több fél szerepel az eljárásban, és anyanyelvük különböző, akkor az eljárás azon nyelvek egyikén folyik, amely hivatalos használatban van, és amelyben a felek megállapodtak (5). Ha a felek között a nyelvhasználat kérdésében nincs egyetértés, akkor az eljárás nyelvét a hatóság határozza meg, kivéve ha az egyik fél kéri a szerb nyelv használatát, mert akkor a szerv köteles szerb nyelven vezetni az eljárást (6).

Az eljárás nyelvét az eljárás megkezdésekor az eljárást vezető személy állapítja meg, akinek kötelessége tájékozódni az eljárásban részt vevő félnél arról, mely nyelven kívánja, hogy az eljárás folyjon. Amíg erről nem szereztek tudomást, az eljárást szerb nyelven kell vezetni [13.§ (1-2) bekezdések].

A kétnyelvűség nyomát lehet felfedezni a határozathozatalra és a jegyzőkönyvvezetésre vonatkozó szabályozásban (14.§), hiszen azokat szerb nyelven és a használt kisebbségi nyelven is le kell jegyezni. Kétnyelvűség van még jelen a nyomtatványok és űrlapok esetében is (18.§).

A másodfokú eljárásnál az eddigi kisebbség-orientált szabályozás megfordul: „a másodfokú eljárás nyelve a szerb. A másodfokú eljárás

határozatait, a jegyzőkönyvet és egyéb iratokat az elsőfokú szerv fordítja le az elsőfokú eljárás nyelvére." (15.§)

A 17.§ (2) bekezdése fontos rendelkezést tartalmaz: „ha az eljárást vezető hivatalos személy nem ismeri kellőképpen a kisebbség nyelvét, tolmácsot kell alkalmazni." Ez akkor kerül különösen előtérbe, ha egy kisebbségi nyelvű beadvány szerb jogalkalmazóhoz érkezik, aki — sok esetben — magyar jogalkalmazóhoz való áttétel helyett szerbül vezeti le az eljárást. Az ezzel kapcsolatos költségek az eljárást végző szervet terhelik (3).

Vajdaság Autonóm Tartomány nyelvi határozata[336] a fenti szabályozást alkalmazza tartományi szintre. A jogszabály által érintett kérdések: névhasználat, okiratok kétnyelvűsége, település/közterület megnevezések, önkormányzat eljárása.

Ez utóbbit a II. rész 2. pont rendezi: „nemzeti kisebbséghez tartozó személy akkor fordulhat anyanyelvén helyi önkormányzati szervhez, ha nyelve hivatalos használatban van az adott szervnél. A személynek joga van ahhoz, hogy szóban vagy írásban, ebben az esetben anyanyelvén kapjon választ. Ha a szerv ügyintézője nem ismeri az adott nyelvet, a szerveknek saját költségére tolmácsot kell biztosítania."

A közszolgáltatások terén a IV. rész ad eligazítást: „Azokon a területeken, amelyeken nemzeti kisebbségek nyelve hivatalos használatban van az elektromos műveknek, gázműveknek, szennyvíz -és hulladékkezelő vállalatnak és a postának kötelességük a számlaleveleket, értesítéseket, tájékoztatókat több nyelven is megküldeni a fogyasztóknak."

A kisebbségi nyelvek státusát a jogszabály a nyelvtörvénnyel egyező módon határozza meg (8. pont): „azt a területet, amelyen a nemzeti kisebbségi nyelv van hivatalos használatban, a helyi önkormányzat statútuma határozza meg. A statútum akkor állapítja meg a helyi önkormányzat egész területére a hivatalos nyelvhasználatot, ha az adott nemzeti kisebbségnek a teljes népességben való részaránya a legfrissebb népszámlálási adatok szerint eléri a 15% -ot."

E jogforrás végrehajtásának garanciáját a 10. pont tartalmazza, miszerint az autonóm tartomány végrehajtó tanácsa évente legalább egyszer jelentést nyújt be a vajdasági képviselőházhoz a kisebbségi nyelvek hivatalos használatáról.

[336] Határozat a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdésekről. Vajdasági Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja. 8/2003. (2003. május 22.)

Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a szerzett jogok védelmét a nyelvi jogok tekintetében is érvényesíti a szerb jogrendszer. A kisebbségi alapokmány[337] rendelkezik arról, hogy ha egy kisebbségi nyelv a kisebbségi törvény hatályba lépésekor hivatalos státusban volt, százalékos arányokra tekintet nélkül státusát megőrzi.

Végül a magyar-szerb kisebbségi szerződésről kell szólnunk.[338] Az egyezményt 2003. október 21-én, Budapesten kötötték, ratifikálására szerb részről 2004. júniusában, magyar részről 2004. szeptemberében került sor.

Az Egyezmény 5. cikke tartalmazza a nyelvi rendelkezéseket, elsősorban a név és magánnyelv-használat, illetve az okmányok nyelve terén. A (3) bekezdés tartalmazza az eljárási kötelezettséget, amelyet a két szerződő fél ismert el magára nézve kötelezőnek: „a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek, belső jogrenddel összhangban, joguk van az általuk hagyományosan, vagy jelentős számban lakott területeken anyanyelvüket használni hivatalos szervekkel való kapcsolattartásban, beleértve közigazgatást és az igazságszolgáltatást. Ezen eljárások során joguk van ahhoz, hogy legrövidebb időn belül — ha szükséges, ingyenes tolmács segítségével — anyanyelvükön kapjanak tájékoztatást. ”

Nyelvhasználat a gyakorlatban

A szerbiai nyelvi jogokkal foglalkozó jogszabályok nagyvonalúsága tagadhatatlan, sőt Kárpát-medencei összehasonlításban is a délvidéki (vajdasági, drávaszögi, muravidéki) magyarságnak nyújtanak a legtöbb nyelvi jogot. A volt-jugoszláv államok nyelvi jogainak a végrehajtása akadozik – ez okozza a felmerülő problémákat. A szerb jog – a fentiekből kitűnően – opcionális lehetőségként alkalmazza a kisebbségi nyelvhasználatot. A szerb nyelv tehát a főszabály, a magyar nemzeti közösség tagjainak pedig kérnie kell a magyar nyelv használatát az eljárásban. Ez a szabályozási modell minden volt-jugoszláv tagállam sajátja.

Mivel a kisebbségi nyelv használata opcionális, különböző tényezők nehezítik az alkalmazását: 1) a magyar szaknyelv ismeretének hiánya, 2) a többségi nemzetiségű jogalkalmazók és hatóságok kisebbségi

[337] Szerbia és Montenegró hivatalos lapja 6/2003. sz.

[338] A Magyar Köztársaság és Szerbia–Montenegró között a Magyar Köztársaságban élő szerb kisebbség és a Szerbia és Montenegróban élő magyar kisebbség jogainak védelméről szóló egyezmény. Az egyezmény szövege a Magyar Nemzeti Tanács honlapján található:
http://www.mnt.org.yu/hu/frame.php?content = kisveddoc/ser/

nyelvhasználat-akadályozó tevékenysége, 3) magyar jogászság hiánya a másodfokú szerveknél. Legfőképpen azonban az, hogy a nemzetiségiek nem merik anyanyelvüket használni a hatóságok előtt (a korábbi megfélemlítések és a kevésbé szabatos szaknyelv-ismeret miatt).

A szabadkai tapasztalat szerint bár több magyar bíró is dolgozik a bíróságon, egységes gyakorlat, hogy a magyar szóbeliség mellett leggyakrabban *szerbül vezetik a jegyzőkönyvet.* Ennek egyedüli oka, hogy a magyar jogászok általában az újvidéki vagy belgrádi jogi karokon szerezték diplomájukat és nem biztosak a magyar jogi szaknyelv-tudásukban. A Magyarországon diplomázott délvidéki jogászokat várják vissza (hiszen könnyen lehet honosítani Szerbiában a magyar jogi diplomát), de az anyaország elszívó hatása sajnos itt is érvényesül. Emellett a bírák a kisebbségi nyelven megfogalmazott iratokat szerbre is le kell fordítsák, amely munkáért fizetés kiegészítést nem kapnak és csak teher a vállukon. Az is előfordul, hogy a bíró javasolja a szerb nyelv használatát, így az eljárás kevesebb időt és munkát vesz igénybe. Az eljárás egyébként csak első fokon lehet kisebbségi nyelvű, fellebbviteli eljárásban csak az államnyelv elfogadott. Megjegyzem, hogy a hetvenes években a legfelsőbb szintekig lehet a kisebbségi nyelvet használni. Ehhez képest a hatályos szabályozás visszalépést jelent.

A bírák, ügyészek kinevezése mára figyelemmel van az elhelyezkedés etnikai környezetére. A kisebbségi törvény szerint a foglalkoztatásnál figyelembe veszik az állami szervek, hogy a jelentkező ismeri-e a környezet nemzetiségi nyelveit.

A tolmácsok és fordítók helyzete elég visszás Vajdaságban. Tárgyalásokon a kialakult gyakorlatnak megfelelően, az egyébként a bíróságon tartózkodó ügyvédek töltik be a tolmácsok szerepét (emlékezzünk vissza, hasonló helyzetet tapasztaltunk Romániában). A bírósági szakfordítók rendkívül alacsony fizetést kapnak (már ha megkapják bérüket) ezért nem motiváltak a minőségi munkában.

A magyar ügyek számát ma statisztikák nem őrzik, legutolsó fellelhető forrás id. dr. Korhecz Tamástól származik (1984):[339] „1983-ban a Szabadkai Kerületi Bírósághoz tartozó öt községi bíróságokon a befejezett polgári peres ügyek kb. 20%-a folyt magyar nyelven (4809 közül 980), azzal, hogy például Kanizsán a peres ügyek 66%-a magyarul folyt. A hagyatéki ügyekben ennél is nagyobb volt a magyar nyelvű eljárások száma, így Adán, Topolyán, Kanizsán és Zentán a hagyatéki eljárások több mint 70%-a magyarul folyt (1915 közül 1372). Ugyanebben

[339] Korhecz, 1984: 4.

az évben a Szabadkai Kerületi Bíróságon befejezett másodfokú eljárások 25%-a volt magyar nyelvű (1325 közül 328). A büntető eljárásokat is gyakran vezették magyarul, bár számuk kisebb volt, mint a polgári peres és hagyatéki eljárások esetében."

A magyar nyelv elsajátításának kérdése sokat alakult az elmúlt 25-30 évben. Várady professzortól ismerhettem meg, hogyan változott a 70-es évektől a magyar jogi szaknyelv oktatása Vajdaságban. Tito idejében ugyanis a nyelvi jogok és a nyelv oktatása komoly nyugati modellek szintjét is elérte. A magyarul tudó jogászok nagy részét Újvidéken képezték, ahol egyrészt külön terminológiát tanultak,[340] másrészt a tantárgyak negyede magyar nyelvű volt. A vajdasági magyarság mindösszesen annyi egyetemi oktatót tudott kinevelni magából, hogy ezt az óraszámot tudták ellátni. Az egyetemi alapképzést követően is folytatódott a magyar szaknyelv oktatása: bírósági, ügyészségi gyakorlaton lévőknek tartottak nyelvi továbbképzést (terminológiai szeminárium).

Milošević uralma alatt mind az egyetemi, mind a posztgraduális nyelvi oktatás megszűnt, így mára húsz év lemaradását kell bepótolnia a magyarságnak. Jól látszik ez azon, hogy kevesebb magyar diák van és kevesebb tantárgyat tanítanak magyarul – és a magyar bírák a nyelv hiányos ismerete miatt nem mernek magyarul jegyzőkönyvet vezetni.

Ma a nyelvi kérdésekkel a korábban ifj. Korhecz Tamás által vezetett Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárság foglalkozik. A mintegy 5000 címszavas magyar-szerb szakmai szótárt is ők hozták létre, valamint évi rendszerességgel anyanyelvű szemináriumokat szerveznek.[341]

A jogászság nem szervezett, szakmai társulása nincs. Mikor e kérdésemet feltettem, interjú-alanyaim felvetésemet szükségesnek és kívánatosnak tartották. Arra a kérdésemre, hogy az anyaország felé a jogászság mely szerve tudná jelezni igényeit, azt a választ kaptam, hogy például a fent említett (tavasszal megrendezésre kerülő) anyanyelvű szemináriumok adhatnának ki ilyen tartalmú dokumentumot.

A vajdasági nemzetiségek a fentieken túl szembesülnek azzal is, hogy számottevő stratégiai kérdést vet fel a bánáti magyar szórvány helyzete is. Ha a problémamegoldás csak a tömbben lakott területekre fókuszál,

[340] A szerb nyelv viszonylatában különösen fontos a jogi szakterminológia oktatása, mert a magyar nyelv nem használ annyi latin kifejezést. Így lehet az, hogy a munkajog helyett olykor a tükörfordítású „dolog jog" kifejezést használják, amely megtévesztő lehet.

[341] 2005-ben Palicson tartották a szemináriumot „A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatásban és az igazságügyben" címmel.

ezzel a szórványt feladja. Így viszont csak csökken a magyarság lélekszáma, amely újabb problémát generál. A szórvány problémája tehát itt is (csakúgy mint Erdélyben és Felvidéken – a két másik jelentős szórvánnyal rendelkező régióban) megoldandó feladat.

A magyar nyelvhasználat, mint láttuk, tehát nem a jogalkotás terén vérzik el, hanem a végrehajtás nehézségeiben. Ennek egyik oka, hogy összességében kevés a magyar jogász, másik, hogy hiányos a magyar szaknyelv ismerete. Az utóbbi (nyelvismereti) hiányosságot próbálja helyrehozni a már hivatkozott kisebbségi Titkárság, amely rendszeresen szervez anyanyelvi szemináriumokat jogászoknak, valamint magyar-szerb szakmai szótárt is készített. Interjúim során nyilvánvalóvá vált, hogy szükség van szakszemináriumokra, ahol a jogászság találkozik és a magyar jogi szakszókincsüket gyarapítják. Az önálló szervezésű szeminárium mellett más, szélesebb együttműködésre is nyitottak.

Minden eljárási (a hatóságokkal kapcsolatos) kérdésben azonban felmerül egy állandó kérdés: a szerb öntudattal való állandó megmérkőzés. Több olyan tapasztalatot szereztem, hogy a hivatalos szervek minden lehetőséget megragadnak arra, hogy egy kisebbségi igénynek gátat vessenek. Legyen az egy kétnyelvű személyi igazolvány kiadása iránti kérelem, vagy egy magyar nyelvű kereset a szabadkai bíróságon. Várady professzor az egyik találkozásunk alkalmával ezt úgy fogalmazta meg, hogy *„sok kis személyes bátorságra van szükség, amely egyszer van, másszor nincs. Nem vagyunk hősök.”*

Nehéz azonban a minden percben folytatott harc, ha a megfélemlítés is mindennapos. Példák erre a „magyarverések” azaz a magyar kisebbség ellen szinte naponta elkövetett erőszakos civil fellépések, vagy példa erre az az ügyvédnő, aki Kasza József, a VMSZ elnökének és Szabadka polgármesterének önkormányzati munkatársnője volt. Az ügyvédnő, amint elvállalta a magyarverések áldozatainak védelmét, koholt hivatali visszaélések vádjával letartóztatták. . . [342]

Bár az indulatok némileg csillapodtak 2015-re, azonban a Balkán déli része felől érkező, elsősorban közép-ázsiai és észak-afrikai menekültek, bevándorlók 2015 nyári rohama is jelentős problémát okoz a helybelieknek.

[342] *Szülőföldünk* (a Magyar Rádió határon túli híradója): 2005. augusztus 15, hétfő.

7.5.4. Hivatalos nyelvhasználat Horvátországban

A horvát jogrendszerben – az Alkotmánynak megfelelően – az uralkodó szemlélet a kisebbségeket megillető kedvezőbb elbánás (pozitív diszkrimináció, affirmative action). A horvát jog egyébként a kisebbségi jogokat önmagukban, az emberi jogoktól bizonyos mértékben elkülönítetten szabályozza – mindig szem előtt tartva az irányadó nemzetközi kötelezettségeket.

A kisebbségeket érintő szabályozás elsősorban alkotmányos szintű, de ágazati törvényekben is találunk rendelkezéseket. Ez a szabályozási modell a volt jugoszláv államokra kifejezetten jellemző.

1991-ben, Horvátország függetlenségének kikiáltásával egy évben[343] törvény született *Charta a szerbek és Horvátország más nemzetiségeinek jogairól* címmel. A charta biztosította minden nemzetiség alkotmányos jogait (I. cikk), a nemzetközi emberi jogi egyezmények végrehajtását (II-III. cikk), valamint a nemzetiségeknek a helyi közigazgatásban való részvételét (V. cikk).[344]

Horvátország (két évvel az 1991-ben kitört délszláv háború befejeződése után) 1997-ben csatlakozott a Keretegyezményhez, ami nagyban fellendítette a kisebbségi kodifikációt. 2000-ben született meg *az emberi szabadságjogokról és a Horvát Köztársaság etnikai és nemzeti kisebbségeiről szóló alkotmányos törvény.* E jogszabály a Keretegyezmény végrehajtásának alapvető eszköze. Ezzel Horvátország biztosítja a jogegyenlőséget (3. cikk), valamint segíti a kisebbségek és anyaállamuk közötti kapcsolattartást [4. cikk (2) bekezdés], illetve deklarálja a kisebbségek kulturális autonómiáját.

Hosszú vita után[345] 2002. december 13-án fogadták el a *nemzeti kisebbségek jogairól szóló alkotmányos törvényt.* Ez a jogszabály az az organikus törvény, amelyre az Alkotmány 15.§-ában utalást tesz. A törvény 45 szakaszra és hat címre tagozódik. Ez utóbbiak: I. bevezető rendelkezések, II. jogok és szabadságok, III. önkormányzati kisebbségi képviselők, IV. a Nemzeti Kisebbségek Tanácsa, V. a törvény végrehajtásának felülvizsgálata (monitorozás, kormányjelentés), IV. átmeneti és záró rendelkezések.

[343] 1991. június

[344] A horvát kisebbségvédelmi joganyagot a Minority Electronic Resources litván honlapról dolgoztam fel. *www.minelres.lv/nationallegislation/croatia/croatia.htm* Amelyik jogszabályt máshonnan szereztem be, ott külön jelzem.

[345] Lábadi, 2003: 180.

A bevezető rendelkezések között az antidiszkriminációs klauzula (2.§) és a kisebbségek definíciója (5.§) mellett a 7.§-ban kerülnek szabályozásra a horvátországi kisebbségek jogai: 1) hivatali anyanyelvhasználat, 2) anyanyelvű oktatás, 3) jelképek használata, 4) kulturális autonómia, 5) identitáskifejezés és egyesülési jog, 6)médiához való hozzáférés, 7) önigazgatás kialakítása, 8) reprezentáció a helyi köz- és igazságszolgáltatási-igazgatási szervekben, 9) a közéletben való részvétel joga és képviselőkön keresztül való közösségi érdekképviselet, 10) kisebbségi jogokat veszélyeztető cselekmények elleni védelemhez való jog.

Mint látjuk, a vizsgálat szempontjából fontos hivatali anyanyelvhasználat kiemelt helyen szerepel a kisebbségi jogok között. A horvát jogrendszer nem ágazati szabályozást alkalmaz az egyes eljárásjogokban, hanem egy központi jogszabályba gyűjtötte össze a kisebbségeket érintő (elsősorban igazgatási) kérdéseket. E törvényben a II. Jogok és szabadságok fejezet alatt találhatók az eljárásjogokat érintő legfőbb kérdések.

A 10.§ a kisebbségi anyanyelv- és írásmódhasználatot engedi meg magán és közösségi viszonyokban, beleértve a kisebbségi nyelvű táblákat, feliratokat és egyéb törvényes információszerzést.

A 12.§ részletesen rendezi a hivatali nyelvhasználatot. Az (1) bekezdésben olyan közigazgatási egységekben (város, járás, megye), ahol a lakosság egyharmada egy kisebbséghez tartozik, az adott kisebbségi nyelv a horváttal egyenlő jogú hivatalos nyelv (*egyenlő hivatali használatú nyelv — equal office use language*). A magyar nyelv tekintetében ilyen közigazgatási egység, amelyben a magyar nemzetiség száma eléri a lakosság harmadát: Eszéki-Baranyai megye (Osijek-Baranja) területén a bellyei járás (Bilje) és a hercegszöllősi járás (Knezevi Vinogradi).[346] Ezt az ún. egyenlő hivatali nyelvhasználatot a Horvátország által kötött nemzetközi szerződésekkel és az egyéb önkormányzati normákkal összhangban kell alkalmazni (2). Olyan egyharmados küszöböt elért közigazgatási egységekben, ahol a kisebbségi nyelv hivatalos nyelv, az első fokú közigazgatási hatósági ügyekben és az első fokú bírósági eljárásokban (polgári és büntető eljárásban egyaránt) a kisebbségi nyelv hivatalosként használható (3).

Horvátországnak a Keretegyezmény végrehajtásáról írt jelentése szerint az egyenlő hivatali használat magában foglalja: az önkormányzati testületek működésének nyelvét, a közigazgatási hatóságok előtti nyelv-

[346] Horvátország második jelentése a Keretegyezmény végrehajtásáról. *www.coe.int*

használatot, valamint az első fokú közigazgatási, polgári és büntető eljárás nyelvét.

Ezt egészíti ki a *büntető eljárási törvény* (2003.) 125.§-a, amely kiveszi a tolmácsolási költségek fizetésének kötelezettsége alól a nemzeti kisebbségeket. Ez főleg abban az esetben fontos, ha a kisebbség nem él a fenti egyharmados kiemelt közigazgatási területen, hanem szórványban. Ez Horvátországban a kontinentális és tengerparti megyéket számolva mintegy 6800 magyar nemzetiségű állampolgárt érint, a teljes horvátországi magyar kisebbség 40%-át.[347]

A büntető eljárásban az ország területén a horvát nyelv használata a főszabály. Ez alól kivételt csak az egyenlő hivatali használatban lévő nyelvek jelentenek, valamint az, hogy a fél kérelmére egyes iratokat az állam költségén kisebbségi nyelven is kiállítanak.

A polgári eljárási törvény[348] hatodik szakasza szintén a horvát nyelvet teszi meg főszabálynak, hacsak nincs az egyes bíróságokon más hivatalos nyelv is bevezetve. A 102. § szabályozza a felek nyelvhasználatát. Így a fél használhatja kisebbségi anyanyelvét külön költség nélkül. Ugyanígy bizonyítékokat is lehet kisebbségi nyelven a bírósághoz benyújtani.

A horvát eljárásokban tehát[349] – a fentieknek megfelelően – egyenlő hivatali használatban lévő nyelvet választhat a peres fél az első fokú eljárásban. Így a hivatalos értesítések, idézések a kisebbségi nyelven is kiküldésre kerülnek, illetve minden dokumentum két (vagy több) nyelven születik. Tehát a kisebbségi nyelv a horvát nyelv mellett használható.

Másodfokú eljárásokban a horvát nyelv és a latin írásmód a főszabály. Kivételképpen, ha a fél közvetlenül jelenik meg a másodfokú hatóság előtt és első fokon egyenlő hivatalos nyelvként kérte a kisebbségi nyelv használatát, a másodfokú eljárásban is használhatja azt, és a felmerülő költségek az államot terhelik.

[347] Lábadi Károly által hivatkozott 2001. évi népszámláláson alapuló statisztika szerint az Eszéki-baranyai megyében 9784 magyar nemzetiségű él (58.9%), a tengerpari megyékben 1560 (9.4%) és a többi kontinentális megyében 5251 fő (31.6%). Összesen 16595 magyar nemzetiségű horvát állampolgárt számoltak össze 2001-ben. Lábadi, 2003: 179.

[348] Narodne novine 53/91

[349] Az eljárási szabályok magyarázatához lásd még Horvátország első körös jelentését a Nyelvi charta végrehajtásáról. 23-24.

Nyelvhasználat a gyakorlatban

A horvátországi magyarság tömb-kisebbségként dél-Baranyában (az udvari határtól délre, a Dráva és a Duna ártere között Eszékig), valamint Kelet-Szlavóniában (Eszéktől délre, a Száváig) él. (Szlavóniának a mai Horvátország Dráva és Száva között kelet-nyugati irányban elterülő területét nevezzük. Kelet-Szlavónia fővárosa Eszék. Szlavónia címerében – a térség századokig meghatározó élőlénye – a nyest, avagy „kuna" található.) Bár az Alkotmány őshonos kisebbségként tartja számon a magyarságot, az egyharmados nyelvi küszöb (tehát a lakosság 33%-a) a tanulmányút tapasztalati szerint komoly akadályt állít a jogérvényesítés elé.

A fenti jogszabály-ismertetésből is kitűnik, hogy a horvát kisebbségi joganyag alapvetően – a Kárpát-medencei átlaghoz viszonyítva – jelentős jogokat állapít meg a kisebbségek anyanyelvhasználata terén. A tizenhatezres magyar nemzeti közösség azonban mégis nehezen tud élni a jogokkal. Olyannyira, hogy a magyarság központjának számító Eszék városában az előző vizsgálat idején nem volt magyar bíró, ügyész, ügyvéd(!). A városban egy horvát ügyvéd van, aki beszél magyarul. Mindössze két magyar bíró van, ők a pélmonostori bíróságon bíráskodnak. Pélmonostoron a keretegyezmény és a nyelvi charta végrehajtására vonatkozó idézett jelentések szerint lehetőség nyílik a magyar jogérvényesítésre (hercegszöllősi járás), de ez a dél-baranyai falvak magyar lakosságának is csak töredékére vonatkozik, a kelet-szlavóniai régióra egyáltalán nem. Ez utóbbi területen ugyanis egyre kevesebb a magyar nyelvhasználati lehetőség: nincs egyenlő rangú hivatalos használatban a magyar nyelv, az iskolákat a bezárás veszélye fenyegeti.

A drávaszögi magyarság helyzetét tovább nehezíti, hogy a többségi nemzetiségű önkormányzati (járási) vezetők csak nagy nehézségek és viták árán hajlandók a törvények végrehajtására, különösen az egyharmados szabály esetében. Ennek fő oka valószínűleg az, hogy a törvény nem teszi kötelezővé meghatározott esetekben a kisebbségi nyelv egyenrangú használatát, hanem opcionálisnak tartja meg.

A magyar nyelvet tehát két járásban lehet a hatóságok előtt használni (Hercegszöllősi járás, Bellyei járás), a többi településen – legyen az a Drávaszögben, vagy a tengerparton – *a tolmács a főszabály*, ám azok szaknyelvi tudása beszélgető partnereim szerint határozottan hiányos.

A jogszabályok nem automatikusan teszik lehetővé a magyar nyelvhasználatot, hanem a félnek kell azt kérelmezni. Jakab Sándor elnök úr tapasztalata, hogy legtöbbször nem kérelmezik a magyar nyelvű eljá-

rást, aminek szerinte több oka lehet. Egyrészt (csakúgy mint a felvidéki tapasztalat) a magyar lakosság túlnyomó része ismeri a többségi nyelvet. Ehhez járul hozzá, hogy a legtöbbször más nemzetiségű ügyintéző vagy bíró „nem nézi jó szemmel", ha külön bonyodalmat okoz neki a kisebbség az idegennyelvű ügyintézéssel. E problémakör harmadik eleme, hogy a fiatalok sokszor jobban beszélnek már horvátul, mint magyarul, ezért ha pontosan akarják magukat kifejezni, inkább a többségi nyelvet választják. (A magyar nyelv ilyetén csökevényesedése nem egyedülálló folyamat: Felvidéken, Muravidéken és bizonyos fokban Erdélyben hasonló problémát figyelhetünk meg!) A fiatalok magyar nyelvismeretének romlásán és a beolvadási folyamaton a délszláv háború nagyot lendített. A drávaszögi tizenhatezres magyarság azonban a Kárpát-medence legnagyobb demográfiai válsággal sújtott közössége. Lábadi Károly által összegyűjtött statisztikák alátámasztják, hogy évente mintegy 3-500 fővel csökken(t) a magyarság lélekszáma.[350] Így a magyar utánpótlás, tehát a fiatalok megőrzése a fő cél. Ezt veszélyeztetik a magyarországi egyetemek, ahonnan alig mennek haza a (friss) diplomások, valamint az állandó asszimiláció, a csöndes beolvadás. (Ez utóbbi hatása főleg Kelet-Szlavóniában – Eszéktől délre – figyelhető meg.)

A drávaszögi magyarság további problémája, hogy alig van jogászuk. Ez egyrészt a nemzetiség kis létszámából adódhat, és így nem tudja kitermelni magának a kellő számú jogászságot. Fontos azonban az is, hogy a horvátországi magyar szervezetek elterelték a jogi pályáról a fiatalokat, mert ha Magyarországon végeztek, rendszerint nem tértek haza (holott a visszatérés életbevágó lenne a legnagyobb demográfiai válsággal sújtott határon túli területen), ha Horvátországban tanulnak, akkor az uralkodó szemlélet szerint a jogi szaknyelvet nem ismerték volna meg. Korábbi tanulmányutaim során derült fény más határon túli régiók gyakorlatára, amely szerint a többségi országban elvégzett egyetem után a magyar jogi szaknyelv autodidakta módon vagy továbbképzéseken való elsajátítása a járható út. A közeljövő feladata, hogy a drávaszögi magyarság kitermelje magának a jogi értelmiségét.

A magyar identitás és nyelv megőrzésének bástyája a 2002-ben átadott Eszéki Magyar Központ, hivatalos nevén a *Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ* (HMOMK). Ez egy oktatási intézmény,

[350] Lábadi Károly: Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban. Nyelvi jogok, 2003. 177. Eszerint a horvátországi magyarság lélekszáma az összeírások szerint a következőképpen alakult (évszám: fő) 1948: 51399; 1953: 47725; 1961: 42347; 1971: 35488; 1981: 25439; 1991: 22355; 2001: 16595.

amely az óvodától a középiskoláig nevel magyar fiatalokat. A központot a horvát kormány állította és finanszírozta.

A 2010-es évek elején a horvát kormány egy összetett kisebbségvédelmi programot hajtott végre – derül ki a Nyelvi Charta végrehajtásáról írt ötödik körös horvát jelentésből.[351] A kisebbségi jogok és ezen belül a nyelvhasználat érvényesítéséről regionális szemináriumokat tartottak, brossúrákat készítettek(!). Az első fokú hatóságok előtti kisebbségi nyelvű jegyzőkönyvekről immáron nem kell fordítást készíteni minden esetben.

A Nyelvi Charta szakértői bizottsága is egyértelműen a *tájékoztatásban és figyelemfelhívásban* látta a megoldást arra, hogy a tizennégyezres populáció méretéhez képest nincs élő hivatalos anyanyelvhasználat.[352]

Magyarország sok tekintetben tud segíteni a drávaszögi magyarságnak, ám elsősorban nem anyagi eszközökkel. Gondolva itt a korábbi Szülőföld Alapra, illetve a horvátországi magyar beruházásokra. Ez utóbbi azonban a tengerparti ingatlanokat és éttermeket célozza és semmi köze nincs a drávaszögi magyar kisebbséghez. Délvidéki útjaim általános tapasztalata, hogy hazánk – a muravidéki magyarságnál részletesebben kifejtett módon – *a magyar nyelv és kultúra presztízsének visszaállításával tudna a legtöbbet segíteni.*

7.5.5. Hivatalos nyelvhasználat Szlovéniában

„A Szlovén Köztársaságban – a környező országokhoz képest – irigylésre méltó a kisebbségi magyar nyelv használatának alkotmányos alapja, jók, némelyek szerint szinte ideálisak politikai, törvényi keretei, jogi garanciái."[353]

Az alkotmányos rendelkezések megismerése után látható, hogy a kisebbségek minden közjogi viszonyát a kollektív jogok elismerése és az autonómia határozza meg. Ennek megfelelően alakul a kisebbségi nyelvhasználat kérdése is. Az alább bemutatásra kerülő jogszabályok a földrajzilag körülhatárolt autonóm területen (Muravidék) nemcsak hivatalos nyelvként határozzák meg a magyar nyelvet, hanem azt a szlovénnal egyenrangúnak is jelölik.

[351] Min-Lang(2014)PR2. 7-8.
[352] ECRML(2015)2. 29-30. p183.
[353] Bokor, 2001: 35.

A kisebbségek jogállását nem szám szerint határozta meg a szlovén jog, hanem területi alapon. Így lett a két őshonos kisebbség — a magyar és az olasz — kiemelt státusban.

Az autonóm területeken a kisebbség nyelve hivatalos nyelv az élet minden területén – így a bíróságokon is. E területekről az *önkormányzatisággal bíró etnikai közösségekről szóló törvény* rendelkezik.[354] A 2. cikk határozza meg, hogy az önkormányzatisággal bíró etnikai közösségek közjogi jogi személyek. A 3. és 4. cikkek tartalmazzák a közösségek jogait és feladatait, amelyek között van: önálló döntéshozatali jog, állami feladat végrehajtása, véleményezési jog, intézményalapítási jog, oktatásfejlesztés, anyaállammal való kapcsolattartás, stb.

A Muravidék vegyes lakosságú, kétnyelvű terület, ahol a magyar nemzeti közösség él. Lényegében azoknak „a településeknek az együttese, ahol egykor – a trianoni határok meghúzása idején – a magyar lakosság élt többségben. Ez a terület Hodostól Pincéig terjed egy kb. 40 kilométeres határszakaszon, s ma mintegy 30 kis falu és Lendva város együttesét jelenti.”[355] Kis számú, mintegy 5-6 ezer magyar lakik itt, a kétmilliós Szlovénia keleti részében, Zala megye folytatásában.

A polgári perrendtartás[356] 104.§-a fogalmazza meg, hogy bármelyik fél, vagy az eljárásba bevont más személyek szlovénul vagy a bíróság által hivatalosan használt kisebbségi nyelven tehetnek minden jognyilatkozatot. A hivatalos nyelvhasználatról alább a bírósági törvény tartalmaz részletes szabályokat.

A büntető eljárási törvény[357] részletes szabályozást tartalmaz a nyelvhasználatra vonatkozóan. A terheltet anyanyelvén kell tájékoztatni letartóztatásának okáról [4.§ (1) bekezdés]. Ha egy bíróság hivatalos nyelve a szlovén mellett kisebbségi nyelv is, az eljárást — törvényben meghatározott esetekben — azon a nyelven is lehet vezetni [6.§ (1) bekezdés]. A magyar vagy olasz kisebbség által lakott területen e nemzetiségeknek joguk van anyanyelvükön fordulni a bírósághoz [7.§ (2) bekezdés]. Autonóm területen a bíróság kisebbségi nyelven bocsát ki idézést, fogalmazza meg határozatait [9.§ (2) bekezdés].

[354] *www.minelres.lv/nationallegislation/slovenia/slovenia.htm* Lásd még: Szlovénia első körös jelentését a Keretegyezmény végrehajtásáról: annex 2.

[355] Bokor, 2001: A 36.

[356] 26/1999. sz. törvény. A normaszövegek jelentős részét Szlovéniának a Nyelvi Charta végrehajtásáról írt első körös jelentéséből dolgoztam fel. 38-39. Amelyik jogszabályt máshol találtam meg, ott külön jelzem.

[357] 63/1994.

A közigazgatási eljárási törvény[358] 4.§-a a szlovén nyelv használatát teszi meg főszabálynak a közigazgatási eljárásban (1). Ez alól kivétel az autonóm területeken használt kisebbségi nyelv (2). A törvény szerint a másodfokú eljárásban hozott határozat nyelve azonos az első fokon használt nyelvvel (3). Ha az ügyfél nem érti sem a szlovén, sem a kisebbségi nyelvet, tolmácsot kell igénybe venni (4).

Az igazságszolgáltatásban való nyelvhasználat részletes kérdéseit a *Bírósági törvény*[359] 5. fejezete (60-69.§) tartalmazza.

A jogszabály a bírósági eljárásban főszabályként a szlovén nyelv használatát fogalmazza meg. Kivétel ez alól az 5. fejezet, amely a kétnyelvű területekre vonatkozó bírósági eljárások szabályozását tartalmazza. Ezek szerint az őshonos olasz és magyar lakosság által lakott területeken a bíróságoknak garantálniuk kell e nyelvek egyenjogúságát a szlovénnel (60.§).

Ha a felek ugyanazt a nyelvet beszélik, az eljárás e nyelven folyik le (*egynyelvű eljárás*) [61.§(1) bekezdés]. Az eljárás nyelvét a benyújtott kereset vagy kérelem nyelve határozza meg, illetve a fél választhat nyelvet [61.§(3) bekezdés]. Ilyenkor, illetve kétnyelvű eljárásban a felekkel való kommunikáció minden esetben a választott nyelven történik [62.§(1) bekezdés]. Az egynyelvű eljárásban a jegyzőkönyvet a választott nyelven kell vezetni [63.§(1) bekezdés]. Még annak a személynek a tanúvallomását is a választott nyelven kell jegyzőkönyvbe venni, aki nem érti e nyelvet [63.§(2) bekezdés].

Ha az egyik fél csak szlovénul beszél, *kétnyelvű eljárást* kell lefolytatni [61.§(2) bekezdés]. Ez esetben minden tanúvallomást, bizonyítékot szlovénra és olaszra vagy magyarra kell fordítani [64.§]. Ugyanez vonatkozik a jegyzőkönyv vezetésére is. A kétnyelvű eljárásokban az olasz vagy magyar iratok fordításáról a bíróság gondoskodik [66.§(1) bekezdés].

A bíróság határozatai minden esetben két nyelven születnek [65.§]. Ugyanez vonatkozik fellebbvitel esetén a másodfokú és a legfelsőbb bíróság ítéleteire [66.§(2) bekezdés].

---

[358] 19/1994. Lásd még: Szlovénia első körös jelentését a Keretegyezmény végrehajtásáról: annex 2.

[359] 17/1996. sz. törvény. Normaszövegét lásd *www.minelres.lv*, illetve Slovenia and European standards for protection of National Minorities (Austrian Institute of East and Southeast European Studies, Institute for Ethnic Studies, Slovenija Informacijsko Dokumentacijski Center Sveta Evrope, Ljubljana, 2002. 46-47. Részletes elemzését a nyelvi charta első körös jelentésében 39.

A kétnyelvűségből és a kisebbségi nyelvek használatából eredő költségeket a bíróságok működésére elkülönített keretből kell fedezni, azokat a felekre terhelni nem szabad [67.§].

A kétnyelvű eljárásban eljárni képes bírákat az Igazságügyi Minisztérium nevezi ki és tartja számon [68.§(1) bekezdés]. Kétnyelvű eljáráshoz a bíráknak a) a minisztérium által bonyolított speciális vizsgán kell megfelelniük, illetve b) magyar vagy olasz nyelvből egyetemi diplomával kell rendelkezniük, vagy c) az állandó bírósági tolmácsok jegyzékében kell szerepelniük [68.§(3) bekezdés]. Ha nincs bíró az autonóm terület bíróságán, bírósági tolmácsot kell alkalmazni [68.§(3) bekezdés]. Mindezek egyesbírói eljárásra vonatkoznak [69.§]. (Bírói tanácsban nincs magyar vagy olasz bíró, ezért ott a tolmács általi fordítás a főszabály.)

Nyelvhasználat a gyakorlatban

Szlovéniában formálisan példaértékű az őshonos nemzeti kisebbségek anyanyelvének státusa.[360] Ez a mintegy kétmilliós ország lakosságának 0.4%-át teszi ki, tehát a kis országban a kisebbség létszáma is elenyésző. A kisebbségi jogok magas szintjének oka, hogy Szlovénia az önállósodás idejében is sok tekintetben előbbre járt a többi délszláv államnál a demokratizálódás terén, valamint nagyszámú szlovén közösség él a határokon kívül, akiket az állam nem akar elveszteni, és ezen az elven támogatja a területén élő kisebbségeket is: a magyarságot és a fele akkora lélekszámmal bíró olasz közösséget.

A bíróság előtti magyar nyelvhasználat nem fordul elő nagy számban. Nagyon szemléletes képet ad Bočkorec Bojan, aki az anyanyelvi jogérvényesítő feleket három csoportba sorolja:[361] első a „magyarul akarok beszélni” eltökélt anyanyelvhasználó. Második a „tudok szlovénül is”, aki magyar anyanyelvén kezdi az eljárást, de nyilatkozattétel során inkább átvált szlovénre. Harmadik pedig az „inkább szlovénül beszélek” kategória. A csekély magyar nyelvhasználat egyik oka tehát a felek elszántságában keresendő, amely természetesen összefügg a nyelvben való magabiztossággal (illetve a nyelvvesztésből adódó bizonytalansággal).

Ma a magyarság problémáit – hiszen sajnos e régió is bővelkedik benne – nem is a jogszabályok minőségében vagy erejében kell keresni, hanem azok alkalmazásában. A magyarságnak ugyanis széles körű jogokat biztosítanak a törvények, de *nincs ma magyar bíró*, aki egy

[360] Göncz, 2004: 51.
[361] Bočkorec, 2009: 98-100.

vagy két nyelven ítélkezne. A kilencvenes évek elején szolgáló három bíró ugyanis azóta nyugdíjba vonult. Így lehet az, hogy a lendvai városi bíróságon (a magyarság által legsűrűbben lakott területen) tolmács által lehet az eljárást lefolytatni. Hajós Ferenc nyugalmazott bíró és nagykövet, a lendvai bíróság egykori elnöke tájékoztatása szerint az első körkép elkészültekor mindössze egy magyar származású gyakornok (magyar nyelvhasználatban: fogalmazó) dolgozott a bíróságon.

A magyar jogászság olyannyira kevés ma Muravidéken, hogy nincs magyar ügyvéd és ügyész is csak egy van, aki szlovén, de tud magyarul. A bírák kinevezésének gyakorlata nagyban hasonlít a hazánkban kialakult gyakorlathoz: két év szakmai gyakorlatot követően lehet szakvizsgázni, majd azt követően meghirdetett helyekre lehet pályázni.

A jogszabályok szerint magyar származású bíró nélkül is lehetséges a kétnyelvű eljárás – ehhez a lendvai bíróságon állandó tolmácsot alkalmaznak. Interjú-alanyaim tapasztalata szerint azonban kevesen kérik a magyar nyelv használatát. Ennek oka leginkább a tolmácsolási rendszer körülményességében rejlik. Amennyiben lenne magyar bíró, a felek is könnyebben használnák anyanyelvüket. Tehát a magyar nyelv történelmi (nagyjugoszláv) hagyományokból eredő *alárendelt szerepe ma is érezhető* Muravidéken[362] (– hasonlóan a Drávaszögben tapasztaltakhoz).

Felmerül a kérdés, hogy *miért nincs magyar jogász*, hol van az utánpótlás? Egyrészt nincs kétnyelvű képzés (alig lenne hallgató), másrészt a felnőttképzés terén és a pályaválasztás során *belső-Szlovénia elszívó hatása* a domináns. Muravidék „egyébként Szlovéniának sajnos mindmáig a gazdaságilag legelmaradottabb régiója.”[363] Drávaszöggel ellentétben itt Magyarország értelmiség-elszívó hatása pusztán Szlovénia gazdasági erőssége miatt csekélyebb. Mindezek ellenére Szlovénia önállósodását követő időkben a Magyarországon képzett személyek egy része ott is maradt – pont úgy, ahogy a Drávaszögben láttuk.

Általában elmondható, hogy a magyar értelmiségiek száma kevesebb a szlovén átlaghoz képest, amelyen arányokon belül kirívó a jogászság hiánya. A délvidéki régiók sajátja a kimagasló *demográfiai válság*, amely Muravidéken is érezhető. Helyi vélemények a vegyes házasságokban és a fiatal jól képzett réteg elvándorlásában jelölik meg a fő problémát, amelyhez hozzájárul az ötvenes évektől datálódó elnyomatás és asszimiláció, amely a hatvanas, hetvenes évekre enyhült, de hatása mai napig

[362] lásd még Bokor, 2001: 39.
[363] Bokor, 2001: 37.

érezhető. Mindezekhez kapcsolódik a magyar nyelv alárendelt szerepe, amelyre alább bővebben kitérek.

A magyar nyelv ismerete talán ebben a régióban hagy a legtöbb kívánnivalót maga után. Személyes tapasztalatomat csak megerősítették beszélgető partnereim, akik szerint a magyar köznyelvnek is, de főleg a szaknyelvnek (bármilyen szakma nyelvének) van híján az itteni magyarság.[364] A nyelvvesztés jelensége – Várvidék után – itt a legerősebb.

A hetvenes években a nyelvismeretre nagyobb figyelmet fordított a közösség. Korábban a jogászoknak magyar szaknyelvi továbbképzése is volt a Vas és Zala Megyei Bíróságok szervezésében. Ez mára az orvosok és a tanárok közötti szakmai kapcsolattá alakult át.

Göncz László, író, történész, kisebbségkutató és a muravidéki magyarság választott parlamenti képviselője egy korábbi beszélgetésünk során azt mondta – amelyet a teljes Kárpát-medencére is értelmezek – hogy a magyar nyelv és kultúra presztízsveszteséget szenvedett a kommunista diktatúrák évtizedeiben. Ennek következménye, hogy a magyar nyelvet beszélők „másodrangú állampolgároknak" érzik magukat, vagy érezteti a többség. Így a magyar kisebbség, hogy beilleszkedjen, beszéli a többségi nyelvet – egyre jobban, az anyanyelve rovására – ez az asszimiláció napról-napra, apáról-fiúra nyomon követhető módja. Ezt egészíteném ki egy teljes Kárpát-medencei tapasztalattal: túlnyomó többségben a vegyes házasságból születő gyermekek már jobban beszélik a többségi nyelvet és az unokák már nem is értenek magyarul.

A rendszerváltozással és a parlamentáris demokráciák kialakulásával elérkezett az idő, hogy a magyar identitás erősödjön, aminek legfőbb eszköze a magyar nyelv. A határon túli politikában Magyarországnak meg kell nyernie szomszédait, el kell ismertetnie a magyar kultúrát, hogy újra érdemes legyen magyarul megszólalni a határon túl.

Eközben pedig fontos a magyar nyelv művelése, amelyet itt Muravidéken a diákság ösztönzésével próbálnak elérni. Mindezt az irodalmi versenyeken való kiváló eredmények tanúsítják, illetve ezt szolgálja minden évben a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (MNMI) által szervezett, Csallóközt és Vajdaságot is felölelő anyanyelvi tábor.

Muravidéken egyébként a jólétnek köszönhetően megfigyelhető a kisebbségi önvédelmi reflexek tompulása. A politikai érdekvédelmi szervezet, a Muravidéki Magyar Nemzeti Önigazgatási Közösség (MMNÖK) már a 2000-es tanulmányutam során a belső viszályaitól volt hangos,

[364] A köznyelvi problémákról, a nyelvi elsivatagosodásról részletesen lásd Bokor József már idézett cikkét.

amely állapot a 2005-ös tanulmányutam alkalmával sem változott. Nemcsak az interjúk, de más beszélgetéseim során is úgy hallottam, hogy „sok a hivatalos magyar” és ezért nem az ésszerű közösségi problémák megoldása a fő cél, hanem a belső erőviszonyok javítása. Ezen változtatni viszont csak egy cselekvőkész közösség képes.

Ahhoz képest, hogy a szlovén állam milyen széles körű jogokat biztosított a kisebbségek számára, a magyar nyelvismeret és nyelvhasználat nagyon alacsony szintű Muravidéken. Ahogy Bokor József fogalmazza meg:[365] „a muravidéki magyarság – de facto – nem tud kellően élni lehetőségeivel. [...] úgy tűnik, hogy a többségi szlovén nemzetnek sokszor nagyobb gondja van kisebbségei anyanyelvére, mint amennyit az érintettek, különösen a muravidéki magyarok és a magyar anyaország tesznek, illetőleg képesek tenni érte.” A kisebbségek nyelvvesztésének és nyelvhasználat inaktivitásának jelenségét az állam is felismerte és (hasonlóan Horvátországhoz) programokkal, rendezvényekkel képzi kisebbség képviselőit az anyanyelvhasználatra.[366]

Végezetül, a határon átnyúló együttműködések, különösen az EGTC-k szerepe lehet fontos ilyen kis közösségek életében, hiszen a tapasztalatok szerint a muravidéki magyarok is a legtöbb (nem politikai) külső segítséget a regionális kapcsolatoktól kapták. Az azonban, hogy a régióban például a Pannon EGTC milyen hatással van a határon túli magyar közösségek anyanyelv-használatára, egy önálló vizsgálat tárgyát képezhetné, mert erre jelenleg nincs adatom.

[365] Bokor, 2001: 35. és 39.
[366] Min-Lang(2013)PR04. 7.

7.6. Várvidék (Ausztria)

7.6.1. Áttekintés

Őrvidék, vagy Várvidék (Burgenland) a történelmi Magyarország nyugati, Ausztriával határos része volt. Itt található a Kisalföld nyugati része, a Fertő-tó vidéke és az Alpokalja ausztriai részének zöme. A történelmi Magyarország Moson vármegye, Sopron vármegye és Vas vármegye nyugati területeit foglalja magába e földrajzi egység.

A Kedves Olvasóban bizonyára több kérdőjel is felmerül, ha a Várvidéknek jelen könyvben való helyét próbálja megtalálni. Kutatásaim során többször találtam magam szemben azzal, hogy a Kárpát-medencei magyarság történetének „kakukktojása" e terület. Itt ugyanis az összes többi régióval szemben nem volt kommunista diktatúra: a második világháború utáni évtizedekben a „nyugati" típusú demokrácia meghonosodásával gyökeresen eltérő fejlődésen ment át e régió. Ne felejtsük: a vasfüggöny „túloldaláról" van szó! Első érdemi kapcsolat anyaország és nemzetisége között csak a kommunizmus bukásával, a vasfüggöny leomlásával lehetett.

Mindezekkel összefügg az is (kicsit hasonlóan a muravidéki magyarság helyzetéhez – csak hosszabb történeti előzménnyel), hogy a nagyobb anyagi jólét nagyobb asszimilációt eredményez. Meglátásom szerint Várvidék történetéből az alapvető fordulatok felidézését követően fontosabb inkább jelen írásban a mai helyzet feltárása. Itt ugyanis *az összes régiót összevetve a legnagyobb a nyelvvesztés.* A nyelvhasználat elsorvadása itt nemcsak az állam számlájára írható, hanem azon magyar nemzetiségű osztrák állampolgárokat is terheli, akik inkább beszélnek németül, mint anyanyelvükön. Mindezekről azonban részletesebben később írok. Itt azonban – az előző fejezetektől eltérően – rövid vázlatát adom csak e terület nyelvjogi történelmének, amelynek feldolgozását már több szerző megtette,[367] így feltáratlan területet nem hagyok.

Várvidék magyar ajkú lakosai a 10-12. században települtek be, elsősorban határőri feladatok ellátására. „Már a 16. században is külső nyelvszigetet alkottak, s a nyelvhasználatukban ekkor is relatív magas volt már a német jövevényszavak használata."[368]

[367] lásd például: Dachs, 1997.; Éger, 1994; Szoták, 2003.; Litschauer, 1993.; Gyémánt, 2007.; Somogyi, 2004.; Németh, 2003.; Somogyi, 2000.

[368] Szoták, 2003: 209.

1918 után Őrvidék és az itt élő magyarság Ausztriához került. A Saint-Germain-i szerződés hatására Ausztriának jogszabályaiban is eleget kellett tenni az emberi jogok megjelenítésének.

Szoták Szilvia összefoglalásában: „Összességében ugyan nem történtek felülről jövő erőszakos intézkedések a magyar nyelv gyakorlása ellenében, azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a trianoni határmódosítással elhagyta Burgenlandot a magyar nyelvű értelmiség, a tanító és hivatalnokréteg, valamint a közép- és felsőfokú intézmények is a határ túloldalán maradtak. Ez olyan óriási veszteséget jelentett, amelyet mai napig nem tudott pótolni a burgenlandi magyarság. (...) Hosszú ideig nem képviseltették magukat a politikai életben, nem szerveztek pártokat, politikai egyesületeket. Az 1938-ban bekövetkező politikai változások az általános iskolai magyar nyelvű képzést is ellehetetlenítették. A II. világháború után a már 30 éve értelmiség nélkül maradt magyarság sorsát csaknem megpecsételte a vasfüggöny okozta elszigeteltség. Az identitástudatát, magyarországi kapcsolatait elvesztett közösség csaknem teljesen asszimilálódott, emellett lélekszáma is jelentősen csökkent. Az asszimilációt csak erősítette a zárt mezőgazdasági közösségek felbomlása, a vegyes házasságok megkötése, s a főleg Bécs felé irányuló ingázás. A már-már identitástudatát vesztett közösség csaknem az utolsó pillanatban, 1968-ban alapította meg a Burgenlandi Magyar Kultúregyesületet, amelynek célja a magyar népcsoport érdekeinek képviselete a politikában, helyzetének javítása, valamint a burgenlandi magyar hagyományok ápolása a felekezeti és politikai függetlenség megőrzésével."[369]

Alkotmányos rendelkezések

Ausztria szövetségi alkotmányos berendezkedése chartális alkotmánya mellett több jogszabályon alapul. Ilyen a Saint German-en Laye-i békeszerződés, illetve az 1955-ös államszerződés. Mindezen alkotmányos státuszú jogforrások tartalmaznak a nyelvi jogokat érintő szabályozásokat.

Az *Osztrák Szövetségi Alkotmány*[370]8. cikke tartalmazza vizsgálódásunk számára a legfontosabb rendelkezéseket. Az első bekezdésben olyan szabályt találunk, amelyet a korábban vizsgált országokban el-

[369]Szoták, 2003: uo.

[370]Normaszövegét lásd:
www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?QueryID = Erv&Dokumentnummer

sősorban törvényi (tehát alsóbb jogforrási) szinten vehettünk észre. E bekezdés egyenesen kimondja, hogy a köztársaság hivatalos nyelve a német.

A második bekezdés viszont a kisebbségekről és azok nyelvhasználatáról is tartalmaz rendelkezéseket. Ezek szerint „a Köztársaság (a Szövetség, a Landok és a tartományok) elkötelezettek az idők során kialakult, a különböző őshonos etnikai csoportokban megtestesülő nyelvi és kulturális sokszínűség megőrzésében. A nyelv és kultúra megmaradása, valamint ezen etnikai csoportok védelme [az alkotmány által] elismert, védett és támogatott."

A *Saint German-en-Laye-i szerződés* 66-68. cikkei ma is hatályos alkotmányos státuszú rendelkezéseket tartalmaznak. A 66. cikk a magán és kereskedelmi viszonyokban való nyelvhasználatokban való szabad nyelvhasználatot teszi lehetővé különös tekintettel a vallásszabadságra, egyesülési jogra és a véleménynyilvánítás szabadságára.

A szerződés 67. cikke a karitatív, egyházi, szociális, valamint oktatási intézmények alapításának és fenntartásának jogát emeli ki.

A 68. cikk a fenti kisebbségi jogok végrehajtásához elengedhetetlen költségvetési kérdéseket taglalja, hangsúlyozva az oktatási, egyházi és karitatív feladatokat.

Az *1955-ös államszerződés* 7.§-át[371] Szoták Szilvia az alábbiak szerint foglalja össze: „a 7.tc. a szlovén és horvát kisebbségeket népcsoportként jelöli meg, és területileg három szövetségi tartományban szabályozza jogaikat: Karintiában, Stájerországban és Burgenlandban. Kimondja, hogy a szlovén és horvát kisebbség ugyanazokat a jogokat élvezi, mint bármelyik osztrák állampolgár, beleértve saját nyelvhasználatuk jogát is, de nem határozza meg, hogy kik és milyen kritériumok alapján sorolhatók a szlovén vagy horvát kisebbségekhez. Kimondja az alapfokú oktatáshoz való jogot horvát és szlovén nyelven, és engedélyezi az anyanyelvi középfokú oktatást is korlátozott mértékben, de a megfogalmazás itt sem pontos és egyértelmű. A törvényi szabályozás előírja az iskolai tantervek kidolgozását, valamint azt, hogy az Oktatási felügyeletnél létre kell hozni horvát és szlovén iskolákkal foglalkozó osztályokat. Hivatali nyelvként a német mellett lehet a horvátot és szlovént is használni. ([...]) Lehetővé teszi kétnyelvű helységnévtáblák használatát is ([...])".[372]

[371] Szövetségi közlöny 152/1955. szám
[372] Szoták, 2003: 210.

A fenti szerződés meg sem említi a magyar és a cseh nemzetiséget. A második világháborút követő évtizedek kisebbségpolitikájára mindez jellemző fordulat volt, sok konfliktust is okozott, és végeredményként a magyar ajkú lakosság jelentős arányú asszimilációjához is hozzájárult. Ennek máig tartó hatásait látjuk majd alább, a részletes elemzést tartalmazó fejezetben.

Az osztrák alkotmányos rendelkezések konkrétumokat nélkülöző megfogalmazása teszi lehetővé, hogy bár azok elméletileg nagyvonalú kisebbségi és nyelvi jogokat tesznek lehetővé, azok mégsem valósulnak meg teljesen, tartalommal nem telnek meg. Ezt támasztja alá az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlása is, amelyet Ausztriának a nyelvi charta végrehajtásáról tett első jelentésére tett.[373] A jelentés 5. pontja ugyanis konkrétan felhívja Ausztriát, hogy a horvát, szlovén és magyar nyelveknek a bírósági és közigazgatási használatát a gyakorlatban is tegye lehetővé.

7.6.2. Hivatalos nyelvhasználat

Ausztria jogrendszere összetett nyelvi szabályozást tartalmaz. Egyrészt találunk nyelvi rendelkezéseket a kisebbségi törvényben, valamint az egyes kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való alkalmazásáról szóló rendeletekben, illetve kisegítő rendelkezéseket az egyes eljárási jogszabályokban is.

Az osztrák kisebbségi törvény 1976-ban született.[374] Ez a törvény volt hivatott arra, hogy az alkotmányos rendelkezések között említett 1955-ös államszerződés hibáit valamiképpen orvosolja. Az 1955-ös jogszabály ugyanis csak a horvát és szlovén kisebbségeket ismerte el kisebbségként. Ez a jogszabály azonban kitágította a nemzetiségek körét és immáron a fenti kettő mellett a magyar, cseh, szlovák és roma kisebbség is elismert státuszban van. Ezzel teremti meg a törvény annak a lehetőségét, hogy a kisebbségi jogokkal – beleértve a nyelvi jogokat is – a fenti nemzetiségek élhessenek.[375]

A nyelvjogi szabályozás részletes kibontása rendeleti szinten található. A szlovén (1977) és horvát (1990) nyelv hivatalos használatának szabályozását követően rendelet született a magyar nyelvről is

[373] Recommendation ReChL (2005)1
[374] Hivatalos szövetségi közlöny 396/1976 szám.
[375] Lásd még: Szoták, 2012: 126-129.

(2000. továbbiakban: Rendelet).[376] E jogszabály önálló rendelkezést tartalmaz a bírósági és a közigazgatási nyelvhasználatra is. Általános szabályként kerül rögzítésre, hogy az egyes nemzetiségek csak azon a földrajzi területen használhatják anyanyelvüket, ahol élnek. Így szlovén: Karintia és Stájer ország, horvát: Burgenland/Várvidék, magyar: Burgenland/Várvidék és Bécs, cseh és szlovák: Bécs, roma: Burgenland/Várvidék.[377]

A polgári eljárásjogban a rendelet alapján a kisebbségi nyelvet szóban szabadon lehet használni. A nyelvhasználat feltétele, hogy a kisebbségi fél előre jelezze igényét. Amennyiben ezt elmulasztja, az eljárás során e mulasztása miatt felmerülő költségeket viselnie kell.

A rendelet alapján a kisebbségi nyelven írt dokumentumok benyújtása sem kizárt, azonban azokat a bíróság *ex officio* fordíttatja.

A polgári eljárásjogi kódex[378] 185.§-a tartalmazza a háttér-rendelkezéseket a képviselettel és közvetve a nyelvhasználattal kapcsolatban. Ezek szerint a perben eljárni nem képes fél érdekében annak képviselője jár el. Az (1a) bekezdés szabályozza a kötelező jeltolmács kirendelést süket vagy néma fél részvételekor. Amennyiben tehát előre nem jelzett nyelvhasználattal kíván élni a fél, ám arra jogosultsága nincs, ekkor a képviselet szabálya lép életbe. Amennyiben nincs képviselője, úgy tolmácsot kell igénybe vennie — a költségek viselése mellett.

A büntető eljárásban szintén a Rendeletnek megfelelően lehet a magyar nyelvet hivatalosan használni. Erre — hasonlóan a polgárihoz — a felsőpulyai (Oberpullendorf) és felsőőri (Oberwart) helyi bíróságokon és a kismartoni (Eisenstadt) regionális bíróságokon van lehetőség.

Anyanyelv használatára az a személy jogosult — ahogy a rendelet fogalmaz — akivel szemben az eljárás folyik. A kisebbségi törvény 17.§ (2) bekezdése a nyelvhasználat jogát akként biztosítja, hogy amennyiben a bíróság eljárásában a nyelvjogi szabályokat megsértette, úgy az semmisséget eredményez.

A bíróság haladéktalanul lefordítja a nemzetiségi nyelvű szóbeli és írásbeli beadványokat. A költségek az államot terhelik.

---

[376] Szlovén nyelv hivatalos használatáról szóló rendelet: Szöv. Közl. 307/1977 (legutóbbi: 428/2000), Horvát nyelv hivatalos használatáról szóló rendelet: Szöv. Közl. 231/1990 (legutóbbi: 6/1991), Magyar nyelv hivatalos használatáról szóló rendelet: Szöv. Közl. II. 229/2000 (legutóbbi: 335/2000).

[377] Lásd: Ausztria 2. jelentése a Nyelvi Charta végrehajtásáról (továbbiakban: Jelentés), 2007., 28.o.

[378] Zilvilprozessordnung, ZPO, 1895. A normaszövegek felkutatásában külön köszönöm *Antalfi Júlia* segítségét!

A közigazgatási eljárásban – Őrvidék területén – is általános a kisebbségi nyelv alkalmazása. A jogszabályok a várvidéki független közigazgatási szenátus (Unabhängiger Verwaltungssenat[379]) előtti nyelvhasználat lehetőségét emelik ki, azonban már 2005-ben, az Európa Tanács Nyelvi Charta szakértői csoport véleményében megállapította (316. pont), hogy a Rendelet hatályba lépése óta nem volt példa arra, hogy a magyar nyelvet a fenti hatóság előtt alkalmazták volna.[380]

Az osztrák közigazgatási törvény[381] 39.a § (1) bekezdése rendelkezik a tolmácsról. Ez szintén (mint a fent említett polgári eljárásban) kisegítő szabály, amely szerint ha az ügyfél vagy az ügyben részt vevő egyéb személy a német nyelvet nem beszéli megfelelően, néma, süket, vagy korlátozottan hallássérült, tolmácsot kell igénybe venni.

Nyelvhasználat a gyakorlatban

Tapasztalataim alátámasztják Szoták Szilvia által megfogalmazottakat, amely szerint „a mindennapi életben az anyanyelvhasználat a hivatali közegben valósult meg leginkább (Amtssprache), de csak a szlovén és a horvát nyelv esetében, azonban ezt az illető népcsoportok nem tartják kielégítőnek. A felkínált lehetőséget ugyanakkor különböző mértékben veszik igénybe, vagy egyáltalán *nem használják ki.* A hivatali formanyomtatványokhoz nem lehet hozzájutni az adott kisebbség nyelvén. A törvény szerint azokban a hivatalokban, ahol a kisebbség nyelvét nem beszéli egy alkalmazott sem, kötelező tolmácsot biztosítani, de erre általában pénzügyi okok miatt nincs lehetőség, vagy egyes népcsoportok (például a magyarok) *nem is igénylik.*”[382]

A kisebbségi törvény és a rendelet alapján Őrvidéken a magyar nyelv használata a hivatalos eljárásokban (a némettel együtt) lehetséges. Elsősorban csak a szóbeliség tekintetében nyílik nagyobb tér az anyanyelvhasználatra, és az is kötve van a nyelvhasználat előre történő bejelentéséhez (polgári eljárás). Ezzel azonban a magyar ajkú lakosság rendszerint nem él. Ennek okaként a jó német nyelvtudást, az anyanyelvhasználattal járó lassabb ügyintézés elkerülését hozhatom fel. Hasonlóan a többi vizsgált országhoz, a nyelvhasználatra vonatkozó tá-

[379] *www.burgenland.at/politik – verwaltung/unabhaengigerverwaltungssenat*

[380] *www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/AustriaECRML1$_e$n.pdf*

[381] Verwaltungsverfahren – AVG, 1991

[382] Szoták, 2003: 211., kiemelés tőlem.

jékoztatás sem elegendő, így a lakosok nem tudják, mikor és hogyan lehet anyanyelvüket használni.

Az írásbeliségben megjelenő nyelvhasználatot a jogszabályok nem tiltják, azonban azonnali fordítást tesznek kötelezővé. A szóbeliségben jelen lévő nyelvhasználatot tapasztalatom szerint nem is jogalkotással, hanem inkább igazgatástechnikai megoldásokkal valósítják meg. Ausztria már hivatkozott Jelentésében (140.o.) arra hivatkozik, hogy Felsőőrön (Oberwart) három magyar nyelvet beszélő bíró van. Ez annyiban meg is felel a mai helyzetnek, hogy nem magyar nemzetiségű, de magyar nyelvet beszélő bírák dolgoznak a helyi bíróságon. Általános tapasztalatom szerint azonban az anyanyelv használatához sem ügyféli, sem hivatali oldalról nincs elég felkészültség, rugalmasság.

Az eljárások gyakorlatilag minden szakban németül folynak. Interjúalanyaim szerint a bíró a magyar nyelv ismerete ellenére sem szólalhat meg magyarul, a jegyzőkönyvet is németül vezetik. Az eljárásokban tehát a kisebbségi anyanyelvű féllel való kommunikáció történhet az adott kisebbségi nyelven, de az eljárás vezetése minden esetben a többségi (német) nyelven zajlik.

A hivatalos közlönynek nincs magyar fordítása, a magyar nyelvű jogi szókincs megismerésére nincs szervezett lehetőség.

Annak ellenére, hogy a magyar nyelv a jogszabályok (kisebbségi törvény, nyelvrendelet) alapján hivatalos státusban van Várvidék területén, azonban tényleges használatát alig lehet felfedezni. Ennek oka egyfelől minden bizonnyal az, hogy a nemzetiség tagjai nem veszik igénybe a nyelvi szolgáltatásokat, másfelől azonban a nyelvhasználat elősegítésének nem találtam kiépített feltételeit kutatásom során. Nincsenek iratminták, nincs az eljáró hatóságnak/bírónak arra vonatkozó képzés, hogy hogyan járjon el kisebbségi nyelv alkalmazása esetén, továbbá nincsenek kisebbségi nyelvi hivatalos honlapok, információs szolgáltatások.

Megjegyzendő, hogy annak ellenére, hogy az 1976-os kisebbségi törvény az 1955 óta elismert horvát és a szlovén kisebbség mellett – többek között – a magyar nemzetiséget is a törvény hatálya alá vonja, mégsem valósul meg a gyakorlatban teljes egyenjogúság — ezt beszélgető partnereim is megerősítették. A második világháború utáni szabályozás azzal, hogy a magyar őslakosokat nem ismerte el kisebbségként, jelentős asszimilációhoz járult hozzá. A gyakorlatban azonban ma sem tekintik kisebbségnek a várvidéki magyar ajkú őslakosokat.

Jellemző azonban, hogy amíg az anyanyelvi nyelvhasználat egyik fő területeként említett Felsőőrt a Jelentés külön is hangsúlyozza, addig

a településnek nincs magyar nyelvű honlapja, illetve a hivatalos honlapon kiemelt e-kormányzati szolgáltatásokat sem lehet magyarul igénybe venni...[383] Ez azonban nem egyedülálló. A Várvidék/Burgenlandi központi honlapnak (*www.burgenland.at*) nincs egyetlen kisebbségi nyelvű oldala, az onnan leágazó kerületek és városok honlapjain szintén nincs ilyen. Az elektronikus közszolgáltatásokat szintén nem lehet nemzetiségi nyelven igénybe venni.

[383] $www.oberwart.gv.at/index.php?option = com_content\&task = view\&id = 156\&Itemid = 200$

7.7. Nemzetiségi anyanyelvhasználat Magyarországon

7.7.1. A nemzetiségi jog első száz éve

A Kárpát-medence országai a XX. században – a már elmondottak szerint – több politikai rendszert értek meg. Hazánk sem volt kivétel ezek alól. Magyarországon a nemzetiségek nyelvi jogainak szabályozása a XIX. század közepétől ered. Elsőként az *1849. július 28-i nemzetiségi törvény* született, majd a szabadságharc elvesztésétől a kiegyezésig nem volt kisebbségi (akkori terminológiával: nemzetiségi) szabályozás. Az uralkodó 1865. december 4-én négy éves provizórium után újra összehívta az országgyűlést. 1867-ben a kiegyezést követően igény merült fel a nemzeti kisebbségek és ezen belül a magyar-horvát kapcsolatok rendezésére. A már ekkor folyamatban lévő és megújult lendületet kapó kisebbségi jogi kodifikáció eredményeként jött létre *a nemzeti egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. tc.*

A nemzetiségi törvény megszületésekor Európában szinte egyedülálló volt, bár a nemzetiségek képviselői is meglehetősen kedvezőtlenül fogadták és csak jóval később ismerték fel annak pozitívumait.[384] Mindemellett a magyar közvélemény és a politika túlzottnak vélte a benne foglalt jogosultságokat. Ennek következményeként az 1870-es évektől megkezdődött a törvény felülvizsgálata, amely a századfordulóra a törvényi rendelkezések erőteljes gyengülését eredményezte. A törvény szövegének értelmezésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy megalkotásakor a közigazgatás még nem vált elválasztva az igazságszolgáltatástól, ami csak a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869:IV. tc.-kel következett be.

A törvény 1.§-ában a magyar nyelvet teszi meg az országgyűlés, a közigazgatás és a törvényhozás, tehát az állam hivatalos nyelveként. A törvényhozással kapcsolatban azonban úgy rendelkezik, hogy a törvények nemzetiségi nyelveken is hiteles fordításban kiadandók. (A dolgozat következő részében tanúi leszünk, hogy a közlönyök kisebbségi nyelvű kiadása mennyire megkönnyítené az anyanyelvű jogalkalmazást, mindazonáltal napjainkban az államok ilyen szabályozást nem hoznak. A Kárpát-medencében egyedül Romániában van kisebbség nyelvére fordított kivonatolt jogszabálytár, de az is alkalmazhatatlan a pontatlan és elkésett fordítása miatt.)

[384] Balogh, 2002: 9. A normaszöveget lásd uo. 92-95.

A törvény a következőben (2.§-tól 24.§-ig) a nyelvhasználatot szabályozza a törvényhatóságok, a bíróságok, a telekkönyvi rendszer, a másodfokú közigazgatási hatóságok, az anyakönyvvezetés, az egyházi testületek és hatóságok, valamint a községek hivatalos eljárásaiban, illetve az oktatásban. A központi kormányzattal és az országos hatóságokkal való ügyintézés nyelve a magyar. Minden más (helyi) szintű eljárásban főszabályként a magyar, vagy egy választott, un. „jegyzőkönyvi vagy ügyviteli" nyelv a megengedett. Még a hatóságok egymással való kommunikációjában is lehetőség volt egymás jegyzőkönyvi nyelveinek használatára. (Ez utóbbi szabályozáshoz hasonló él napjainkban Vajdaságban.) A másodfokú bíróságok munkája kivétel a fenti főszabály alól, mert ott már a törvény megköveteli a magyar nyelvet, amelyre a bíróságnál alkalmazott hivatalos tolmácsok államköltségen fordítják le a nem magyar nyelvű beadványokat.

A törvény a fenti eljárási szabályokat követően a 26.§-tól anyagi szabályokat találunk: a nemzetiségek számára lehetővé tett egyesülési jog, iskola-alapítási jog, valamint a hivatalok betöltésénél (mai terminológiával) a megkülönböztetés tilalma, azaz „a hivatalok betöltésénél a jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul(. . .)".

A törvény nagyvonalúan szabályozza az eljárásbeli, tágabban értelmezve: az állami életben használt nyelvet. Olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek megvalósulása napjainkban csak álom.

A törvény továbbélésének kora azonban nem volt kedvező hatással a nemzetiségi jogok fejlődésére. A nemzetállamok fénykorának tekintett XIX. század végére felerősödött minden európai országban – és így hazánkban is – a többségi identitás; az „elmagyarosítás" kezdetét vette. Ennek a túlzott nacionalista társadalmi közegnek látta kárát a nemzetiségi törvény is.[385]

Az 1880-as, 1890-es évekre a nemzetiségek több tekintetben is kifogásolták a törvény végrehajtását. „Bírálatuk tárgya azonban most már nem maga az 1868:XLIV. tc., hanem sokkal inkább annak a végrehajtás során történt »korrekciói«. A korábban – és az időközben – megalakult s többnyire »nemzeti liberális« névvel működő nemzetiségi pártok a

[385] A témában lásd még: Glatz Ferenc: Polgári fejlődés és nacionalizmus Magyarországon a XIX. sz.-ban. Történelmi Szemle 1974. 1.-2. sz.;Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. I-II. kötet, Bp. 1934.; Jászi Oszkár: Nemzetiségi politikánk iránya. Huszadik Század IX. évf. 12.sz.; Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. kötet, Bp. 1952.; valamint Tóth Zoltán: A nemzetiségi kérdés története a dualizmus korában (1867-). Századok, 90.évf. Bp. 1956/3.

kritika és a tiltakozás gazdag tárházával, többek között a politikai választásoktól való távolmaradásukkal is kifejezték elégedetlenségüket."[386]

A századfordulóra kialakuló asszimilatív és a kisebbségek számára hátrányos politika lett az egyik kiváltó oka annak, hogy az első világháború befejeztével, 1918-ban a horvát és a román nemzetiségek kimondták elszakadásukat Magyarországtól. Eredményeket csak a német és a ruszin kisebbségek terén ért el a magyar nemzetiségpolitika.[387]

1919 augusztusában a német nemzetiségű Bleyer Jakab vezetésével felállt a Nemzetiségi Minisztérium, amely jó megoldást kínált a kisebbségek problémáinak enyhítésére.

Ekkor, 1919-1920-ban a következők szerint alakultak a nemzetiségi jogok. „A békeszerződések és a kisebbségi szerződések nyomán a világháború után kialakult nemzetközi kisebbségi jog a nemzetiségi nyelvek hivatalos használatát csak a bíróságok előtt biztosította és ott is csak egészen bizonytalan és általános formában."[388] A nemzetiségi törvény fenti rendelkezéseit és a tárgyban 1914-ig hozott törvényeket szabályozta újra az első világháborút követően a 4044/1919. ME. sz. rendelet 10., 11. és 15§§-ai és az ezek alapján kibocsátott 1262/1920 IM. sz. rendelet, valamint 4800/1923. ME. rendelet.

A 4800/1923. ME. rendelet az 1868-as törvény legtöbb tárgykörét is újraszabályozta. A bíróságok előtti nyelvhasználatot az illetékességi területen a kisebbség lélekszámának 1/5-ében (20%) határozza meg (12.§). Ezen kívül meg kell említeni, hogy az új szabályozás már figyelembe veszi az igazságszolgáltatás szervezetének átalakítását és Magyarország területének és lélekszámának jelentős csökkenését is. Mindezek tekintetében elmondható, hogy a két világháború között az eljárásbeli nyelvhasználat részletes és megfelelő szabályozottsággal bírt.

Bethlen István miniszterelnöksége alatt több kisebbségi jogszabály is született.[389] A nyelvhasználatot érintő és a későbbieket is meghatározó azonban a kisebbségi oktatás tárgykörét szabályozó 110 478-VIII. a. számú vallási és közoktatásügyi miniszteri rendelet. E jogszabály az elemi iskolákban a következő választási lehetőségeket ajánlotta a nemzetiségi diákoknak: az A) típusú iskolákban az érintett nemzetiség nyelvén történik a tanítás, a magyar nyelv pedig kötelező tantárgy; a B) típusú

[386]Balogh, 2002: 10.
[387]Balogh, 2002: 216, 218.
[388]Mikó, 1944: 399.
[389]Lásd pl. a trianoni békeszerződésben a nemzetiségi kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról szóló – fent hivatkozott – 4800/1923 ME. rendelet.

iskolákban fele-fele arányban tanítanak magyarul és a nemzetiségi nyelven; a C) típusú iskolákban pedig magyar nyelven folyik az oktatás, de a kisebbség nyelve kötelező tantárgy.

A második világháborút lezáró békeszerződések a nemzetiségeket hátrányosan érintették.[390] Éppen ezért 1946-ban a magyar békeszerződés-előkészítők kidolgoztak egy nemzetközi kisebbségvédelmi tervezetet, a Kisebbségi Kódexet. A kódex az ENSZ alapokmányra hivatkozással javasolta, hogy iktassanak be a békeszerződésekbe kisebbségvédelmi rendelkezéseket, de a magyar delegáció javaslata a békekonferencián nem talált meghallgatásra.[391]

A második világháborút követő időszakban – a szomszédos országokhoz hasonlóan – hazánkban sem született nyelvhasználati jogszabály. Egyedüli visszatérő nemzetiségi kérdés az anyanyelvű oktatás volt. Ehhez is a fent említett bethleni viszonyítási pontokat használták. 1945-ben a három fokozatú rendszert kétfokozatúra (A, C) változtatták. 1960-ban kedvezőtlen fordulattal tovább alakították a kisebbségi iskolarendszert, immáron B és C típusúra.

A kommunizmus a kisebbségek kérdését belügynek tekintette. Mivel pedig a nemzetiségek mindig is bizonytalansági tényezőt jelentettek egy államban, a különösen is homogenitásra törekvő kommunista diktatúra szinte nem létezőként kezelte a nemzetiségi problémát – ezzel igyekezett azt megoldani. Jó példa erre hazánk eljárásjogainak szabályozása. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1954. évi IV. törvény (Áe.), valamint a polgári perrendtartásról szóló 1959. évi III. törvény (Pp.) kimondta, hogy a mindenki szabadon használhatja anyanyelvét az eljárásokban. Természetesen nem nevesítették a nemzetiségeket és nem is létesítettek garanciákat, amelyek lehetővé tették volna a közvetlen nyelvhasználatot. Magyarországon is – mint a környező államokban – a tolmács általi nyelvhasználat lett az általános.

7.7.2. Alkotmányos szabályok és kisebbségi autonómia

Az 1989-es közjogi rendszerváltozással a módosított 1949. évi XX. törvény újraszabályozta a hazai kisebbségi jogot, és teret engedett a tovább-

[390] Gondolok itt pl. a potsdami döntéseknek megfelelően hozott 12 330/1945 ME. rendeletre a magyarországi német nemzetiség kitelepítéséről, vagy az 1946-os csehszlovák állammal valló lakosságcsere-egyezményre.

[391] Az 1946. évi kisebbségvédelmi szerződéstervezetet *Flachbarth Ernő* dolgozta ki. Lásd még Pákozdy, 2002: 167-176.

bi kodifikációnak és a tényleges kisebbségi rendszerváltozásnak.[392] Az Alkotmány az alapjogi fejezetben, valamint a kisebbségi ombudsman intézményének létrehozásában szabályozta kisebbségi jogokat, valamint megjelölte, hogy a részletszabályokat (minősített többséget igénylő) törvény fogja szabályozni.

A XII. (alapjogi) fejezetben található 68.§a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok alkotmányos deklarálását jelentette. Az 1989 előtti szöveghez képest fontos újdonságot az „államalkotó tényezők" kifejezéssel hozott, amely az általános emberi jogok által nyújtott védelmen túl elismerte egy „csak a kisebbségeket megillető státusz létezését".[393] A § rendelkezett a kisebbségek közéletben való részvételéről, kulturális, anyanyelvi identitásuk megőrzésének lehetőségéről, az anyanyelvű oktatásról, és a saját nyelven való névhasználatról, továbbá az önigazgatáshoz való jogot jelenítette meg az önkormányzatok létrehozásának lehetőségével.

Az Alaptörvény lényegében fenntartja a korábbi szabályozást, azonban a szükséges fogalomtisztázást és pontosítást elvégzi. A Nemzeti Hitvallás említi először a nemzetiségeket, amikor kijelenti, hogy „a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők", valamint, hogy „a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját ápoljuk és megóvjuk." Ezzel az alapvető értékek katalógusába emeli be a nemzetiségek elismerését és védelmét.[394]

A Szabadság és felelősség fejezet XXIX. cikke tartalmazza kisebbségekre vonatkozó legrészletesebb alkotmányos szabályozást. Itt újdonságként került a szövegbe az önazonosság szabad megvallásához és megőrzéséhez való jog [(1) bekezdés], kikerült viszont a „részesei a nép hatalmának" fordulat, amely tulajdonképpen dogmatikai fordulatot nem jelent, hiszen a hatályos szöveg úgy hangzik, hogy a „Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők".[395] A cikk továbbra is garantálja a névhasználathoz, kultúra ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz

[392] Győri, 1998.

[393] Majtényi, 2009: 2400.

[394] Horkay-Hörcher, 2012: 39.

[395] lásd a korábbi Alkotmány szövegét: 68. §(1) „A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők." A fogalmak pontosításával a kisebbségek továbbra is részei a politikai nemzetnek, annak teljes jogú értelmében - szemben azzal az állásponttal, amelyet a Halmai Gábor és Kim Lane Scheppele szerkesztette Opinion on Hungary's New Constitutional Order: Amicus Brief for the Venice Commission on the Transitional Provisions of the Fundamental Law and the Key Cardinal Laws című véleményben, különösen az alkotmányozásra és a szavazat értékére vonatkozó részében találunk.

való jogot, valamint az önkormányzatokon keresztül az önigazgatás lehetőségét. Az Alaptörvény továbbra is az általános emberi és polgári jogokon túlmutató sajátos nemzetiségi (kisebbségi) státuszt tart fent.

Az Alaptörvény fenntartja az ombudsmani kontrollt, és az intézményvédelmi szabályozást. Változást etekintetben csupán az ombudsmani rendszer átalakítása jelenti: a 30. cikk (3) bekezdése alapján az alapvető jogok biztosának helyettesei „a jövő nemzedékek érdekeinek, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét látják el".[396]

A korábban sokat hivatkozott alkotmányos fiaskót,[397] a kisebbségek parlamenti képviseletét is új alapokra helyezi az Alaptörvény. Az állam című fejezet 2. cikk (2) bekezdése szerint „a Magyarországon élő nemzetiségek részvételét az Országgyűlés munkájában sarkalatos törvény szabályozza." A törvényhozó hatalom még az ideiglenes Alkotmány 2010 májusi módosításával (a kisebb parlament létrehozására irányuló szándék megfogalmazásakor) a kisebbségi képviselet kérdésére is hangsúlyt helyezett. Ezt találjuk a 37/2010. (VI. 16.) OGY határozatban, amely az országgyűlési képviselők számának csökkentéséhez szükséges választójogi reform előkészítéséről szól. E határozat harmadik pontja szerint „Az országgyűlési képviselők számának csökkentéséhez szükséges választójogi reform előkészítése során figyelemmel kell lenni a nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviseletére vonatkozó jogalkotási folyamatról szóló 20/2010. (II. 26.) OGY határozatban foglalt elvekre és határidőkre is." Ezek szerint a nemzetiségek parlamenti képviseletének szabályozását választójogi törvény(ek) fogják tartalmazni.

Az ez alapján elfogadott, a nemzetiségek parlamenti képviseletére vonatkozó rendelkezések az országgyűlési képviselők választásáról szóló

(2012. https://sites.google.com/site/amicusbriefhungary/ Továbbiakban: Halmai-Scheppele Vélemény) 51.

[396] A Halmai-Scheppele Vélemény kifogásolja a nemzetiségek ombudsmani védelmi szintjének csökkenését, egyúttal EU jog megsértését is felveti. Érvelése szerint mindezt a kisebbségeket érintő diszkriminációs ügyekben való döntés más szervhez való telepítése és az önálló kisebbségi ombudsman intézményének megszűnése okozza. Véleményem szerint az aggály nem alapos. Egyrészt mind a nemzetiségeket ért alkotmányos visszásságok, mind a diszkriminációs ügyek továbbra is kivizsgálásra kerülnek, tehát az állam intézményvédelmi kötelezettségének eleget tesz. Másrészt ez utóbbi hatáskör inkább hatósági jellegű, amely nem az ombudsmani modellbe tartozik, helyesebb ezért hatósághoz telepíteni.

[397] Lásd például egy korai tanulmányként Kilényi, 1990. Fontos megemlíteni továbbá a 814/E/1991 AB határozatot (ABH 1991. 679.), a 35/1992 (VI.10) AB határozatot, valamint a 24/1994 (V.6.) AB végzést.

2011. évi CCIII. törvényben nyertek szabályozást. A 9. §értelmében az országos nemzetiségi önkormányzat nemzetiségi listát állíthat. A nemzetiségi lista állításához a névjegyzékben nemzetiségi választópolgárként szereplő választópolgárok legalább egy százalékának ajánlása, de legfeljebb ezerötszáz ajánlás szükséges. A nemzetiségi listán – amelyen legalább három jelöltnek kell szerepelnie – olyan választópolgár lehet jelölt, aki a névjegyzékben az adott nemzetiség választópolgáraként szerepel. Két vagy több országos nemzetiségi önkormányzat nem állíthat közös nemzetiségi listát.

A nemzetiségi listát állító, de azon mandátumot nem szerző nemzetiséget nemzetiségi szószóló képviseli az Országgyűlésben, aki a nemzetiségi listán, első helyen szereplő jelölt lesz. A szószóló a kedvezményes mandátumszerzés mellett létrejövő intézmény, amely biztosítja a listát állító nemzetiség számára egy fő parlamenti megbízatását. Megjegyzendő, hogy ez a „nemzetiségi szószóló" csak nevében hasonló a korábbi kisebbségi jogi törvény 40.§-a szerinti „kisebbségek helyi szószólójával".

A nemzetiségi törvény tartalmában tehát nem előzmények nélküli. Az első, 1949. évi törvénycikket, majd a második, az 1868. évi törvénycikket már említettük. A rendszerváltozást követően[398] született meg a harmadik kisebbségi törvény, az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, amely talán egyik legfontosabb jellemzőjeként deklarálta a nemzetiségek kollektív jogait, amely ma is megosztja az államok és nemzetközi szervezetek gyakorlatát. Ez a jogszabály többször esett át kisebb-nagyobb módosításokon, amelyek közül fontos kiemelni a 2005. évi CXIV. törvénnyel bekövetkezett változtatást, amelyet a törvény legnagyobb novellájaként ismerünk. Ekkor alakult ki a ma is alkalmazott kisebbségi önkormányzati rendszer, amely harmonizálja a települési és a kisebbségi önkormányzati struktúrát, valamint ennek a novellának volt a célja a kisebbségi képviselők választásának új alapokra helyezése, a névjegyzék bevezetése. Tulajdonképpen elmondhatjuk, hogy ez a törvény a 90-es évekhez igazodó alkotás volt, és nagy módosításainak oka inkább a társadalmi és politikai változásokban keresendők.

Megoldatlan problémaként az ún. „etnobiznisz" elleni küzdelem merült fel időről-időre, azonban bármilyen eszközzel kísérletezett a törvény,

[398] A nemzetiségi törvény megszületésére vonatkozó terv már a diktatúra idején megszületett. Lásd: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának állásfoglalása a nemzetiségi politika továbbfejlesztéséről és a nemzetiségi törvény irányelveiről. Balogh, 2002: 735-740.

végleges megoldást a problémára nem talált – mint ahogyan ezzel az új szabályozás is adós maradt. Később még látjuk, hogy az új szabályozás alapvetően a korábbi által kitaposott úton halad tovább, még abban is, hogy a felmerülő problémák orvoslására a még részletezőbb jogi szabályozástól sem retten vissza (például a választójog tekintetében).

A kisebbségi jog fejlesztésének igénye, valamint a korábbi törvény módosításai mentén annak koncepcionális átszerkesztése évekre visszamenő folyamat. A kodifikáció előkészítése nem 2011-ben kezdődött, hanem visszanyúlik a 2005-ös novella korához. A kisebbségi ombudsman és a nemzetiségek jelentős energiákat fektettek a szabályozás fejlesztésére. A jogalkotó (kormányzat) erre a folyamatra csatlakozott rá és vállalta fel az új törvény megszövegezését.

A nemzetiségiek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény a fenti logika szerint a negyedik kisebbségi törvény Magyarországon. A törvényen érezhető a lefolytatott egyeztetés-folyamat a jogalkotó és a nemzetiségek között, amelyet mindenképpen a jogszabály előnyeként kell megemlíteni. Alátámasztja ezt az is, hogy az ombudsman is a 2012. májusi alkotmánybírósági beadványában inkább a „finomhangolást" végzi el, mintsem a koncepcionális elemeket támadja.[399] Másrészt a szaktárca a korábbi szabályozás tapasztalataiból is tanult, amely látszik a régi és új rendelkezéseken is.

Első újdonság az elnevezés, amely egyrészt visszatér az 1868-as törvény terminológiájához, másrészt, ahogy az irodalom ma is értelmezi,[400] a „nemzeti és etnikai" jelzők használata szükségtelen, elegendő a „nemzeti kisebbség" vagy „nemzetiség" használata. Ezzel tehát terminológiai tisztázás történt, a fogalmi duplikátum megszüntetése, amely tartalmilag illeszkedik a korábbi gyakorlathoz.

A nemzetiségi törvény az Alaptörvény *„nemzetiség" fogalmát* definiálja első szakaszában. Az 1.§ a '93-as törvénnyel teljesen megegyező fogalmi elemeket használ: (i) évszázados honosság, (ii) népcsoport, (iii) számszerű kisebbség, (iv) a többségi lakosságtól a nyelve, kultúrája és hagyományai különböztetik meg, (v) kollektív önazonosság-tudatról

[399] Az alapvető jogok biztosának AJB-2709/2012. indítványa (továbbiakban: indítvány), amelynek előadója dr. Magicz András, elérhető: http://www.ajbh.hu/allam/jelentes/201202709Ai.rtf

[400] Majtényi, 2009: 2400., valamint Kállai biztost idézi Pap András László: Észrevételek a kisebbségek parlamenti képviseletének szabályozásához az új alkotmányban. Nr. 2011/27. *http://www.plwp.jak.ppke.hu/images/files/2011/2011 – 27.pdf* Lásd még Jakab András: Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei. Bp., HVG-ORAC, 2011. 230.

tesznek tanúbizonyságot (vi) céljuk a történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezése és védelme.

A definíciók között újdonság a nemzetiséghez tartozó egyén fogalma, amely kodifikációjának igazi okát az indokolás nem adja. Ismerve azt, hogy a magyar nemzetiségi jog tradicionálisan elismeri a kollektív és egyéni jogokat, magunk tudunk következtetni e fogalom szerepére. A '93-as törvény 1.§(1) bekezdésével azonos szöveg itt találta meg a helyét, ugyanis míg a „nemzetiség" definíciója a kollektív jegyeket tartalmazza, addig az új törvény 1.§(2) bekezdése az egyéni minőségre vonatkozik. E két típusú jog definíciójából továbbá egyértelműen következik az, hogy ameddig a kollektív jogokat társadalom egy csoportja gyakorolhatja, míg az egyéni jogokat csak a társadalom tajgai, az egyének. Szűkíti mindkét fogalom terjedelmét a „nemzetiséghez tartozás" amely a tizenhárom közösség esetében ex lege áll fent, egyén esetében az identitás kifejezésével nyílik meg.

Itt megjegyzendő, hogy a definíció nem tartalmazza a korábbi nemzetiségi törvény által is alkalmazott kitételt, miszerint kisebbséghez tartozó egyén csak állampolgár lehet. Álláspontom szerint ez hazánkban nem értelemzavaró, hiszen a kisebbségi lét per definitionem állampolgársághoz kötött, mivel csak egy államon belül értelmezhető a többség és kisebbség viszonya. Azt tekinthetjük akár tradicionális közép-európai megközelítésnek is, hogy a régióbeli államok kifejezetten az őshonos kisebbségeket ismerik el. Meg kell azonban jegyzeni, hogy például nyugat-Európában a migráns kisebbségek problémáinak előtérbe kerülésével az állampolgári státusz is háttérbe kerül. Az, hogy 2014-től nem magyar állampolgár személy is nemzetiségi választójogot kap, egy szignifikáns változás, de nem jelenti azt, hogy hazánk is a migráns kisebbségek elismerése felé haladna. Nyilvánvaló, hogy az állampolgárság kérdése az új törvény talán legneuralgikusabb pontja[401] – nem kizárt, hogy még az Alkotmánybíróság is foglalkozni fog vele.

Az új törvény bontja a korábbi kisebbségi jogok kissé didaktikus felsorolását, és a *nyelvi jogokat külön kiemeli.* Ez az erős hangsúly nem véletlenül jelenik meg: hazánkban a kisebbségek elsődlegesen nyelvi karakterrel rendelkeznek. Ehhez kapcsolódó régi-új vonás a 10-20%-os cenzus bevezetése. Láttuk, hogy ez a hazai szabályozás-történetben sem egye-

[401] Egyetértve Majtényi Balázzsal, az legalábbis aggályos, hogy az állampolgárság követelménye a nemzetiség definíciójába a 170.§szerint visszakerül, majd 2014-től a 238.§újra kiveszi. (Halmai-Scheppele Vélemény 53.) Nem ez az egyetlen pontja a törvénynek amely a jogalkalmazást megnehezíti.

dülálló, de ha kárpát-medencei kitekintést végzünk, Szlovénia kivételével minden szomszédos országban találunk cenzust. A normaszöveget és az indokolást egybevetve megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi jogok gyakorlásának jó részét a törvény a népszámlálási adatokhoz (illetve a névjegyzékhez) köti. Ezt az indokolás azzal magyarázza, hogy valós adat alapján legyen képes a rendszer garantálni a kisebbséghez tartozó egyén számára jogainak gyakorlását (és az „etnobiznisz" kiiktatását). Véleményem a szerint a törvény egyik fő megmérettetését ez az elképzelés fogja okozni, hiszen a 10 éves periódusokhoz való igazodás egyfelől rugalmatlan, ugyanakkor a folyamatos igazodást garantálja az újabb és újabb népszámlálási adatokhoz, azaz csak hosszú távon progresszív. Ennek a törvény akkor felelne meg, ha valóban csak keretszabályozást tartalmazna, amelyet a nemzetiségek a feltételek fennállta esetén, a tényleges igényüknek megfelelően tudnának tartalommal kitölteni.

A nyelvhasználat területeit a törvény több területre bontja: (i) nemzetiségi önkormányzat működésében használatos nyelv, (ii) hivatali nyelvhasználat, valamint (iii) közösségi nyelvhasználat. Megjegyzendő, hogy a széles körű nyelvi jogosítványokat a 2014. évi általános nemzetiségi önkormányzati választás kitűzésének napján lépteti hatályba a törvény, azaz kellő felkészülési időt tesz lehetővé, amely – ma már látjuk – nem elhanyagolandó gesztus a jogalkotó részéről. Az egyes jogosítványokat 10 és 20 %-os nemzetiségi lélekszám-arányhoz köti a törvény, amely kiegészülve azzal, hogy az egyes jogosítványok szakaszba, illetve bekezdésbe való szedése bizonyos tekintetben ötletszerű, a rendelkezések átláthatóságát nehezíti.

A helyi és a nemzetiségi önkormányzatok működésére vonatkozó nyelvhasználat a 5-6.§-okban található. A törvény egyfelől a helyi önkormányzatokban a kisebbségi nyelv használatáról rendelkezik egyrészt a 20% feletti nemzetiségi arányban lakott településeken [5.§(5)], ahol a képviselő testületi jegyzőkönyvek és határozatok nemzetiségi nyelvű megszövegezését is kötelezővé teszi. Ez a korábbi szabályozás 30/F. §(1) bekezdésében jelent meg, amely cenzus nélkül annyit mondott, hogy „a testület üléséről jegyzőkönyvet kell készíteni. A jegyzőkönyvet a kisebbség nyelvén és magyar nyelven vagy kizárólag magyar nyelven kell készíteni. (...)" Etekintetben egyetértek az ombudsmani indítványban foglaltakkal: bár a való helyzetet igyekezett kodifikálni a jogalkotó – t.i. szinte minden nemzetiség a magyar nyelvet használja jegyzőkönyvi nyelvül – de ezzel a kettős jegyzőkönyvezési kényszerrel szükségtelen és

aránytalan korlátozást vezet be éppen a nyelvi jogok terén[402]. A nemzetiségi törvényt hatályba lépését követő két évben több módosítás is is érte, többek között ezt a tárgykört is. A módosult rendelkezések között egy szóra érdemes megállni a jegyzőkönyv vezetésének nyelvénél. A törvény ugyanis mind a 6. §-ban, mind a 95. §-ban rendelkezik a testületi ülések jegyzőkönyvének nyelvéről. Ez a tárgy két kört is érint: egyrészt a többségi, tehát „rendes" helyi önkormányzatok ülésének opcionális kisebbségi nyelven való jegyzőkönyvezését, valamint a nemzetiségi önkormányzatok üléseinek kötelező magyar nyelven való rögzítését (95. §). Ez utóbbi nyelvhasználat hasonlatos a Magyarországot körülvevő Kárpát-medencei szomszédaink gyakorlatához. Meg kell azonban jegyezni hogy a kötelező többségi nyelvű jegyzőkönyvvezetés jelentős anyagi és adminisztratív terhet szokott jelenteni, ezért ez hosszú távon a hivatalos testületi kisebbségi nyelvhasználat fejlődését akadályozza, sőt, inkább visszafejlődését eredményezi.

A nyelvhasználatot érintő változások közül továbbá az egyházi szertartások anyanyelven való lebonyolításának jogát találjuk a törvényben. E tárgykört jelentős újítás nem érte, egyszerűen a 15.§- ban, illetve a 42. §a) pontjában a szóhasználat pontosítása történt meg kisebb terjedelmű módosítással. Ennek mélyére és okaira érdemes azonban rápillantanunk. Az új, vallásszabadságról szóló törvény szóhasználatának megfelelően ugyanis a korábbi, „vallási közösség" által végzett szertartás helyett „egyházi" szertartások, valamint a „vallási közösségek" helyet az „egyházaknak" a nyelvhasználati jogát rögzíti a törvény. E tekintetben háttérszabály a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény. E jogszabály 6. §-a definiálja vallási közösség fogalmát. Ez lehet egyfelől az országgyűlés által elismert „egyház" valamint a civil szervezetekkel egyenlő jogállású „vallási tevékenységet végző szervezet". E két intézmény jelentősen eltérő jogállása fényében nyer értelmet az, hogy a nemzetiségi törvény kifejezetten az egyházak szertartásainak anyanyelven történő lebonyolítását garantálja. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az egyéb, „vallási tevékenységet végző szervezet" számára alanyi jogként a nyelvhasználat biztosítása nincs deklarálva. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy ez alkotmányos jogkorlátozást nem okoz,

[402] Magyarországon a nyelvi jogok terén megfigyelhető egy tradicionálisnak is nevezhető nagyvonalúság. Ezt támasztja alá a XIX. és XX. század kisebbségi jogalkotása, de a Nyelvi Chartához való csatlakozásunk óta is megfigyelhető hazánkban (lásd pl. eljárási törvények nyelvi szabályai).

mert mint bármelyik civil szervezetnek, így a vallási tevékenységet végző szervezeteknek is teljes joguk van bármilyen nyelvet használni működésük során. Így hát azokra nem a nemzetiségi jogi törvényt, hanem az általános keretszabályt, az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvényt kell alkalmazni. E törvény 29. §-ában rögzíti, hogy a civil szervezet könyvvezetése, azaz pénzügyi beszámolása csak magyar nyelven történhet. Más nyelvi szabály azonban nem található itt, tehát főszabály szerint bármilyen nyelven szóban és írásban kommunikálhatnak a civil szervezetek. Nyilvántartásukra, egyéb beszámolási kötelezettségükre is az általános szabályok szerint csak magyarul kerülhet sor. Továbbá e szervezetek elnevezésében a 2011. évi CLXXXI. törvény 36. § (4) – később a joganyagba került – bekezdése szerint a nemzetiségi jelleg indokolhatja latin vagy egyéb idegen szavak kifejezések elnevezések használatát. Általában a nemzetiségi egyesületekre azonos szabályok vonatkoznak – kicsi eltéréssel (könnyítéssel) – mint az általános civil szervezetekre. (A Cnytv. hivatkozott 88/B §-a 2013-ban került a jogszabályba, szintén később, az egységes módosítások során.) Ez a rendelkezés nevesíti az ún. „nemzetiségi egyesületet", amely nemzetiségi jogról szóló törvény rendelkezései szerint egy nemzetiség érdekvédelmét, érdekképviseletét látja el, vagy kulturális autonómiával közvetlenül összefüggő tevékenység folytatására jön létre. Ha a nemzetiségi egyesület valóban „lex specialis"-ként fog működni a többi egyesülethez képest (pl. az általa használt nyelv tekintetében), akkor van/lesz értelme ennek az intézménynek, ez azonban csak idővel fog kiderülni.

A *hivatali nyelvhasználat* területét érinti a törvény, amikor a 10%-os cenzus esetén olyan jogosultságokat tesz lehetővé a nemzetiségi személyek számára, amellyel az önkormányzati közszolgáltatásokhoz való könnyebb hozzáférést teszi lehetővé [6.§ (1)]. Ilyen például a rendeletek anyanyelvű kihirdetése, vagy a nyomtatványok, feliratok, táblák kétnyelvűsítése. A hivatali nyelvhasználat körébe tartozik az a korábbi törvény által is[403] alkalmazott állami és önkormányzati szervek számára előírt kötelezettség, miszerint azokon a településeken, ahol valamely nemzetiségnek a népszámlálás során regisztrált aránya eléri a húsz százalékot, az érintett települési nemzetiségi önkormányzat kérésére a helyi köztisztviselői és közalkalmazotti, valamint közjegyzői és bírósági végrehajtói állások betöltése során - az általános szakmai követelmények megtartása mellett - biztosítani kell az adott nemzetiség anyanyelvét

[403] 1993. évi LXXVII. tv. 54.§

is ismerő személy alkalmazását. [6.§(2)]. Ez közép-európai összehasonlításban is jelentős kisebbségi jogosítványként ismerhető el.

A hivatali nyelvhasználatot az 5.§(2) bekezdése kitágítja és a korábbi törvény 51.§ (2) bekezdéséhez hasonlóan keretszabállyá tágítja, amikor kimondja, hogy „a polgári és büntetőeljárások során, valamint a közigazgatási eljárásokban az anyanyelv használatát a vonatkozó eljárásjogi törvények biztosítják."

A közösségi nyelvhasználat színterei a média (nemzetiségi és közszolgálati egyaránt), valamint az oktatás. Ezen jogosítványok különösen az autonómiákban jelennek meg, amelyekre az alábbiakban külön pontban még kitérek.

A nyelvhasználat esetében az örmény és cigány kisebbség speciális helyzetét a törvény az oktatási önigazgatás keretében úgy oldja fel a törvény, hogy mivel e két nemzetiség többnyire magyar anyanyelvű, így esetükben a magyar nyelv is elismerést nyert oktatási-nevelési intézményeikben. E szabályozás újdonság a '93-as törvény 42.§-ához képest.

A nyelvjogi rendelkezések elsősorban Magyarországnak a Nyelvi Chartában vállalt kötelezettségeinek teljesítését célozza, így a törvény tartalmában is azokat a szabályozási területeket érinti, amelyek az Európa Tanács egyezményében is hangsúlyt kapnak.

A törvény nagy hangsúlyt helyez a *kulturális autonómia* fogalmára.[404] Továbbra is elismeri a kollektív jogokat, sőt az autonómiát is -– helyesen -– kollektív jogként definiálja. Ennek további eleme a törvényben a oktatási, kulturális és média igazgatásban való bizonyos fokú önrendelkezés. A törvényben található autonómia-fogalom vegyesen alkalmazza a területi- és a személyi-elvű autonómia jellemvonásait, hiszen szoros kapcsolatban áll a nemzetiségi önkormányzatisággal. A magyarországi szórványban elhelyezkedő nemzetiségek jellemző vonásait figyelembe véve azonban a személyi jelleg sokkal karakteresebb.

A nemzetiségi törvény szerinti autonómia azonosítása érdekében szükséges fajtájának megállapítása. Általában az autonómia fajtáit tekintve beszélhetünk területi-, személyi-, terjedelmét tekintve pedig kulturális és politikai autonómiáról.[405] A nemzetiségi törvény 2.§értelmező rendelkezéseinek 3. pontjában definiált autonómia tehát fajtáját tekintve személyi autonómia, terjedelmét tekintve kulturális autonómia.

A személyi autonómia jellemző vonásait H.J. Heintze a következőképpen összegzi: a személyi autonómia koncepciója az adott államon

[404] Ebben hasonlít az új törvény a horvát kisebbségi törvényre.
[405] Gerencsér-–Juhász, 2001: 18.

belüli meghatározott csoport tagjaira vonatkozik, tekintet nélkül tartózkodási helyükre és tartalmazva a jogot a kisebbség vallási, nyelvi és kulturális karakterének megőrzésére és fejlesztésére, a kisebbség által - a központi hatalom beavatkozása nélkül - alkotott intézményeken keresztül.[406] Személyi autonómiát elsősorban etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi kisebbségeknek biztosítanak.[407] Kovács Péter három fő érvet sorakoztat föl a perszonális autonómia mellett:[408] (i) egyszerűsíti a reá vonatkozó törvényhozási szabályzás elkészítését, hiszen létrehozhatók a helyi „miniautonómiák" a párducfoltos elrendezkedés mentén, mégis földrajzilag könnyebben írhatók körül; (ii) a központi hatalommal szemben egy kompetens és legitim partner áll fel; (iii) egyszerűsíti a választott országos testületnek a központi hatalommal szembeni pozícióját, hiszen mindkettő „országos hatáskörű".

A kulturális autonómia jellege — megkülönböztetve a politikai autonómiától -– kifejezetten a kulturális jogokra és az identitás megőrzését szolgáló hatáskörökre koncentrál. Ha a Nektv. korábbi rendelkezéseit nézzük, a nemzetiség oktatást és média szolgáltatást valamint a művelődési és kulturális jogokat törvény biztosította. A nemzetiségi törvény tehát nem tartalmában, hanem minőségében változtat a korábbi szabályozáson. Azáltal, hogy a korábbi de facto kulturális önrendelkezést kulturális autonómiaként nevesíti a törvény, az önállóságot hangsúlyozza. Ezzel tartalmilag az állam decentralizál és a kulturális igazgatásba külső szervek bevonását teszi lehetővé, és vállalja, hogy például pénzügyi-elszámolási és akkreditációs feltételeken túl nem terjeszkedik.

Az intézményi és bizonyos tekintetben *hatásköri decentralizáció* egyebekben a nagy tendenciákkal ellentétes irányú: 2010-től ugyanis mind az államigazgatás reformja, mind a 2011. év végén megvalósult megyei konszolidáció éppen egy erős centralizációs trendet mutat. Etekintetben viszont éppen a kisebbségek védelmét szolgálja, hogy az állam vállalja az autonómia fogalmával járó önrendelkezés és decentralizáció garantálását.

Röviden érdemes áttekintetni a *nemzetiségi törvényben rögzített autonómia-elemeket.* Az ötödik fejezet első címe alatt az oktatási jogokat rögzíti a törvény. A Nektv. 42.§-ával egyezően megállapítja, hogy az oktatásban milyen nyelvek minősülhetnek nemzetiségi nyelvnek. Az

[406] Heintze, 1997: 88.
[407] Lapidoth, 1997: 37.
[408] Kovács, 1996: 184.

oktatási jogok a XX. század első felében létrehozott modellekhez[409] továbbra is igazodnak az új törvényben is. Ezek a modelleket a kisebbségi oktatás tárgykörét szabályozó 110 478-VIII. a. számú vallási és közoktatásügyi miniszteri rendelet szabályozta először. E jogszabály az elemi iskolákban a következő választási lehetőségeket ajánlotta a nemzetiségi diákoknak: az *A) típusú* iskolákban az érintett nemzetiség nyelvén történik a tanítás, a magyar nyelv pedig kötelező tantárgy; a *B) típusú* iskolákban fele-fele arányban tanítanak magyarul és a nemzetiségi nyelven; a *C) típusú* iskolákban pedig magyar nyelven folyik az oktatás, de a kisebbség nyelve kötelező tantárgy. A második világháborút követő időkben e három szintet kissé átalakítva alkalmazták: 1945-ben a három fokozatú rendszert kétfokozatúra (A, C) változtatták, majd 1960-ban kedvezőtlen fordulattal tovább alakították a kisebbségi iskolarendszert, immáron B és C típusúra.

A nemzetiségi törvény 22.§(3) bekezdése szerint három formában lehet nemzetiségi nyelvű oktatást megszervezni: anyanyelvű, nemzetiségi két tanítási nyelvű, és nemzetiségi nyelvoktató vagy roma nemzetiségi köznevelésként. A törvény szerint a roma nemzetiségi nevelés, nevelés-oktatás folyhat kizárólag magyar nyelven, de a szülők igényei alapján romani, illetve beás nyelveken is folyhat. Ebből látható, hogy ha a fent említett modelleket tekintjük, akkor A, B és C típusokat is megtaláljuk a nemzetiségi törvényben. Az iskola és a nemzetiségi nevelés választását a törvény a nemzetiséghez tartozó gyermek - a szülője vagy gyámja (a továbbiakban együtt: szülő) döntésétől teszi függővé.

A Kulturális önigazgatás szintén állami és önkormányzati feladatok további decentralizációját jelenti. Ez jelenti egyrészt, hogy a nemzetiségi önkormányzat (i) ellátja az állam vagy az önkormányzat helyett az ide tartozó ágazati feladatokat, vagy (ii) véleményezési, egyetértési jogot biztosít e tárgykörben (35.§). Az autonómia tekintetében itt a törvény részletesen a nemzetiségi önkormányzat által fenntartott vagy átvett intézményekre vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza.

A médiatartalom-szolgáltatással összefüggő jogok egyrészt kapcsolódnak a nyelvi jogok korábban említett pontjához, másrészt a médiajoggal. A nemzetiségek számára e körben biztosított jog (i) az anyanyelvükön való információszerzés biztosítása, (ii) a közszolgálati médiaszolgáltatás nemzetiségi műsorai, valamint (iii) a közösségi tömegtájékoztatási eszközökhöz való hozzáférés és azok működtetése a nemzetiség által.

[409] Balogh, 2002: 9.

Az autonómia fogalma nem azonos a nemzetiségi önkormányzat intézményével. Míg az előbbi a kisebbségi jogok gyakorlásának formáját és keretét adja, ez utóbbi inkább érdekérvényesítési fórum és adminisztratív eszköz, amely például a fent említett intézmény-fenntartáshoz szorosan kapcsolódik. A nemzetiségi önkormányzat nem igazi helyhatóság és valódi közhatalmat nem gyakorol. Mégis az egyszerű végrehajtó és „pénzosztó" szereptől jóval több az a képviseleti és autonómia-igazgató modell, amelyet a törvény ruház rájuk. Etekintetben is sajátos önkormányzati formának tekinthetők. Azt is mondhatjuk, hogy a nemzetiségi önkormányzat a kulturális autonómia megvalósulását segíti elő. Látható ez abból is, hogy a törvény 115.§-a a következő kötelező feladatokat írja elő a nemzetiségi önkormányzat számára: (i) a nemzetiségi feladatokat ellátó intézménye fenntartásával kapcsolatos feladatellátás, (ii) a saját kezdeményezésére más önkormányzat által átruházott feladat- és hatáskör ellátása, ideértve az átvett intézmény fenntartásával kapcsolatos feladatellátást, (iii) a más szervtől átvett intézmény fenntartásával kapcsolatos feladatok ellátása, (iv) a képviselt közösség érdekképviseletével, esélyegyenlőségének megteremtésével kapcsolatos feladatok ellátása, különösen tekintettel a helyi önkormányzatnak a nemzetiségek jogainak érvényesítésével kapcsolatos feladataira, (v) a nemzetiségi önkormányzat illetékességi területén működő állami, helyi önkormányzati vagy más szerv által fenntartott intézmények működésével, feladatellátásával összefüggő, a nemzetiségi közösség kulturális autonómiája megerősítését szolgáló döntési, együttdöntési jogok gyakorlása, (vi) a képviselt közösség kulturális autonómiájának megerősítése érdekében a közösség önszerveződésének szervezési és működtetési feladatok ellátásával történő támogatása, kapcsolattartás a képviselt közösség helyi nemzetiségi civil szervezeteivel, szerveződéseivel, helyi egyházi szervezetekkel, (vii) a nemzetiségi önkormányzat illetékességi területén lévő, a nemzetiségi közösséghez kötődő kulturális javak megőrzése érdekében szükséges intézkedések kezdeményezése, (viii) közreműködés a fejlesztési tervek előkészítésében, (ix) a nemzetiségi nyelven folyó nevelésre és oktatásra irányuló igények felmérése.

A nemzetiségi törvény túlnyomó részét a nemzetiségi önkormányzatokra vonatkozó szabályozás teszi ki. Ennek keretében a képviselő megválasztásától a nemzetiségi önkormányzat szervein keresztül a gazdálkodásig mindent részletesen szabályoz.

7.7.3. Az eljárási nyelvhasználat szabályozása

Az igazságszolgáltatásban való nyelvhasználat tehát alapvetően az eljárásjogokat érinti. Nem minden hazánkat környező állam olyan nagyvonalú, mint például az 1957. évi IV. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól. E törvény ugyanis alapelvei között rögzítette, hogy a magyar nyelvvel egyenértékű minden külföldi nyelv (természetesen a 13 magyarországi kisebbség nyelve is). Nem kell évtizedes közigazgatási gyakorlat, hogy lássuk: ez a szabályozás életképtelen volt.

A 2004 decemberében elfogadott közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (*Ket.*) azonban a 9-10.§-aiban három lépcsőben rendezi a nyelvhasználatot. Főszabály szerint a hivatalos nyelv a magyar (1). A magyarországi kisebbségek viszont mind írásban, mind szóban használhatják közigazgatási hatóságok előtt anyanyelveiket (3). Végül pedig a külföldiek nyelvhasználatáról rendelkezik a törvény akként, hogy senkit ne érjen hátrány a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt (10.§). Ezzel a szabályozással gyakorlatilag a Kárpát-medencében az utolsóról dobogós helyre kerültünk a kisebbségek közigazgatásban való anyanyelvhasználatát illetően.

A hatályos magyar *büntető-eljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény* 9.§-a tartalmazza a nyelvhasználati kérdéseket. E szerint a magyar a hivatalos nyelv (1) azonban mindenki használhatja anyanyelvét, illetve kisebbségi vagy regionális nyelvét (2). Ez utóbbi szabályozás elsősorban az alább bemutatásra kerülő Nyelvi Chartára vonatkozik. A *polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény* 6.§ (2) bekezdése ugyanígy rendelkezik – hiszen mindkettőt egyazon évben (1999-ben) módosították az akkorra ratifikált Nyelvi Chartának megfelelően.

Magyarországi interjú-alanyaim bírói gyakorlatában több olyan eljárás is volt, hogy nemzetiségi magyar állampolgár anyanyelven kívánta érvényesíteni jogait. (A beszélgetések tapasztalata szerint ez elsősorban a német kisebbségre jellemző.) A magyarországi nemzetiségek nyelvi jogaikat vagy tolmácson keresztül gyakorolják, vagy kétnyelvű ügyvédet bíztak meg ügyük képviseletével.

Bár e második körkép elkészültekor még csak kodifikációs stádiumban van, de már tudunk róla, hogy új polgári, büntető, közigazgatási és (újként) közigazgatási perjogi törvényeket készít elő a magyar igazságügyi tárca. Bár a normaszövegeket még nem ismerjük a kézirat lezárásakor, azt azonban feltételezhetjük – ismerve hazánk nemzetközi jogi kötelezettségeit – hogy a nyelvhasználat tekintetében a korábbi szabá-

lyozást fogja átültetni a jogalkotó, hiszen az jogalkotási szempontból megfelel a Nyelvi Chartában vállalt kötelezettségeinknek.

8. fejezet

Merre tovább nyelvi jogok?

Az igazságosság parancsának nagyon is megfelel,
ha az állam vezetői a kisebbségi faj polgárainak
hathatós segítséget nyújtanak az emberi feltételek kialakításához;
ez vonatkozik nyelvükre, kultúrájukra és gazdasági helyzetükre is.
(Pacem in terris, 96.)

A Kárpát-medencei nyelvhasználati körkép célja, hogy összehasonlító módszerrel tárjon fel egyes, a határon túli magyar közösségek életét alapvetően érintő kérdéseket. Emellett célul tűztem ki azt is, hogy a terjedelmes közép-európai társadalomtudományi kutatások egy kisebb részéhez szerény eszközeimmel hozzájáruljak. A közép-európai államok ugyanis a történelem során sokszor éltek meg olyan helyzetet, amelyben egymásra voltak utalva, illetve a közös történelmi szituációk a jogi és politikai gondolkodásra is kihatottak. A legújabb korban egyre nagyobb szerephez jut e régió jogrendszereinek összehasonlító jogi vizsgálata. Eckhart professzor úgy fogalmazott, hogy „[v]alamely nép jogéletét saját emlékeiből kell megismerni, de hasonló művelődési fokon álló, hasonló gazdasági és társadalmi fejlődésen keresztülmenő népek jogéletének megismerése a mi jogéletünk kutatásában rendkívül becses segítőeszközt nyújthat."[1] Az összehasonlító kutatás alapulhat egyrészt a jogfejlesztés szándékán, másrészt identitásbeli (politikai, szociológiai) felvetések megválaszolásán. Ez utóbbiak között találjuk a kisebbségek

[1]Eckhart, 1931: 296.) Az elhíresült első „Eckhart-vitát" kiváltó cikkében Eckhart professzor korát messzemenően megelőző tudományos módszert és szellemtörténeti irányzatot vázolt fel. Tudományos módszertanának helyességét korunk igazolja.

helyzetét is, amellyel kapcsolatban a XX. század mai napig megválaszolatlan kérdéseket vetett fel.

A kisebbségi létforma az élet minden apró területén feladattal jár. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kisebbségi identitás kifejezése folyamatosan történik, nem pedig egyszeri jogi vagy szociológiai aktussal. A XIX-XX. század fordulójától, amikor a többség és a kisebbség identitása egyaránt markáns hangsúlyt nyert, egyre jobban fokozódott a különbség, míg a diktatúrák idejében valóságos küzdelemmé alakult át a kisebbségek önazonosságának kifejezése.

A kisebbségi lét tehát a társadalmi élet minden területére kihat: van gazdasági, szociológiai, vallási, politikai, jogi és még sokféle vetülete. Mindezek közül azonban a nyelvgyakorlás kérdése az egyik legfontosabb.

A határon túli magyarság, és általában a kisebbségek helyzetét feltáró összehasonlító munkák nagy számban akadnak. Jelen munkához is nagy haszonnal forgattam mind az MTA Kisebbségkutató Intézetének (Szarka László, Papp Z. Attila), mind a PPKE Bölcsészettudományi Karának (Gereben Ferenc) munkáit, összehasonlító elemzéseit, sőt a Nemzetpolitikai Kutatóintézet (Kántor Zoltán) összehasonlító igénnyel megrendezett konferenciáit és tanulmánykötetei.

Általában megállapítható, hogy a fellelhető tanulmányoknak csak egy töredék része összehasonlító jogi irodalom, túlnyomó részük más társadalomtudományi tárgyú. A Kárpát-medencei összehasonlító jogi kutatások jelentőségét csekély számuk nem reprezentálja megfelelően: álláspontom szerint a jövő jogfejlesztési tendenciáiban az összehasonlító vizsgálatnak kiemelkedő szerepe lesz.

Az anyanyelvhasználattal – elsősorban a határon túli régiókban – több kutatás is foglalkozik, amelyeket e munkához felhasználtam. Az eljárásjogokban való nyelvhasználat kérdéskörét a hivatkozott tanulmányok egy-egy régióra vagy országra vetítve vizsgálják, jogi vagy politikai szempontból. A legtöbb e tárgykörben született dokumentum politikai irat, amelyet a magyarságot reprezentáló szervezet, vagy annak egy képviselője alkotott. Kifejezetten jogi munkát keveset találtam.

A könyvtárakban és szakgyűjteményekben fellelhető irodalom tehát egy megfelelő háttér-bibliográfiát jelentett számomra, kérdéseimre azonban nem adott maradéktalan választ. Ezért a tematikus gyűjtőmunkát követően az első körkép készítésekor egy egységes kérdőívvel tanulmányútra indultam, hogy a jogalkalmazás mindennapi gyakorlatát ismerő jogászokkal találkozzam.

A kérdőívet úgy próbáltam összeállítani, hogy minél részletesebben adjon lehetőséget a gyakorlat megismerésére és a problémák okainak feltárására. Ezért két témakör köré csoportosítottam kérdéseimet: az egyik jogi természetű és a jogszabályok végrehajtását célozza, a másik a magyar kisebbségi anyanyelvhasználat fő akadályának vélt szaknyelvismeret-hiány kérdéskörét tartalmazta. (Ez utóbbi vélelmem a tanulmányút során megalapozást nyert.)

A határon túli beszélgetések során korábbi elképzeléseimet messze meghaladóan vált nyilvánvalóvá számomra a hatályos szabályozás és a tényleges gyakorlat közötti különbség. Az egyes országokban élő nemzetiségek tisztában vannak saját helyzetükkel, azonban e dolgozathoz hasonló összehasonlító kutatások csekély száma miatt alig kerültek nyilvánosságra olyan problémák, amellyel minden, magyarok által lakott régió küzd és azok megoldása egységes fellépést igényel (lásd az alábbiakban részletezendő szaknyelv-ismeret problematikáját). Már az interjúk készítése során az az öröm ért, hogy a régiók közötti tapasztalatcserét megindíthattam (például azzal, hogy a Drávaszögben beszámolhattam a felvidéki jogász-képzési tapasztalatokról, amelyet örömmel vettek interjú-alanyaim). Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy jelentős előrelépéseket tapasztaltam a két kutatás között eltelt időben mind az összehasonlító munkák, mind a tapasztalatcsere tekintetében.

A tanulmányutaim határon túli és itthoni állomásain tapasztalt érdeklődésből azt a következtetést lehet levonni, hogy a közeljövőben több hasonló, jogi természetű vizsgálatra van szükség, illetve ezzel párhuzamosan serkenteni kell a határon túli magyar régiók közötti tapasztalatcserét és információ-áramlást.

Az eljárási jogszabályok minden esetben tartalmaznak nyelvi rendelkezéseket és csak közvetve tagozódnak bele a kisebbségi jogok rendszerébe. Az eljárások egyik alapelve, hogy senkit nem érhet hátrány az államnyelv ismeretének hiánya miatt.[2] Ezen elv a törvény előtti egyenlőség, az emberi méltóság és az identitás szabad megválasztása alkotmányos tételeiből ered. A jogszabályok közös jellemzője, hogy főszabályként az államnyelvtől eltérő nyelveket csak tolmács közreműködésével, azaz nem eljárási nyelvként engedik használni, amely alól általában területi kivételeket tesznek (ha például a kisebbség egy adott helyen többséget alkot – lásd: Szerbia, Horvátország, Ukrajna). Ritkán képesek a kisebbségvédelmi mechanizmusok túllépni a kötelező tolmács-rendszeren és engedélyezni a kisebbségi nyelven folyó tárgyalásokat. Kiemelkedően liberális a

[2] vö: Paizs, 1998: 638-640.

szabályozás, ha a kisebbségi nyelvű írásbeliséget is lehetővé teszi, mint ahogyan azt láttuk Szerbia, Horvátország és Szlovénia esetében.

Tanulmányutaim egyik tapasztalata, hogy a nemzetrészek számára komoly fejlődést hozna az eljárásjogokban való *kisebbségi nyelvű írásbeliség* és a felekkel való magyar kommunikáció. Írásbeliség alatt értem: az idézést, a keresetlevelet, kérelmet, határozatokat (végzést, ítéletet egyaránt), a magyar nyelvű bizonyítékok elfogadását (pl. szerződés), az űrlapokat, valamint a jegyzőkönyvvezetést. Tapasztalataim szerint a kétnyelvű *idézés* (amely ma is pár helyen gyakorlat), a kétnyelvű *űrlapok* kiállítása valamint a *határozat* kisebbségi nyelven való kiállítása semmilyen állami többletkiadást nem okozna, csak a jogalkotó jószándéka kellene hozzá. A belső hivatali fordítások már állam-függő kérdések: Ukrajnában, Romániában és Szerbiában a tolmácsok kifejezetten alulfizetettek – ha egyáltalán alkalmaznak egy hatóságnál tolmácsot. Ezzel szemben Szlovéniában állandó státuszban lévő tolmácsot alkalmaznak. Mindezen különbségek ellenére szervezési kérdés lenne, hogy a magyar nyelvű írásos beadványokat (keresetlevél, kérelem, bizonyíték) a hatóságok elfogadják: azt ugyanis vagy 1) le kell fordítani, ha nincs magyarul értő jogalkalmazó, vagy az ilyen dokumentum 2) megtalálja a megfelelő ügyintézőt vagy bírót (mint azt a szerb gyakorlat is igazolja). A jegyzőkönyvek kérdése már jóval differenciáltabb szemléletet igényel. Bár a volt-jugoszláv államokban lehetőség van kisebbségi nyelven szerkesztett jegyzőkönyv-vezetésre, az mégsem rendszeres gyakorlat – elsősorban a magyar szaknyelv hiányos ismerete miatt, másodsorban a fellebbviteli szerveknél tapasztalható magyar jogalkalmazó-hiány miatt. (Ez utóbbi kérdéskör az utánpótlás kinevelésének nehézségeivel függ össze, amelyről még szó lesz).

A kisebbségi nyelvű *szóbeliség* is több sebből vérzik a Kárpát-medencei joggyakorlatban. Az, hogy egy nemzetiség tagjai az eljárásban saját anyanyelvükön szólalhassanak meg, nemcsak az alkotmányból fakadó jog, hanem véleményem szerint a kisebbségvédelem minimuma. A tárgyaláson (az ügyintézés során) való kommunikáció akkor gördülékeny, ha az eljáró személy és a fél egy nyelvet használnak,[3] amit legfeljebb az tesz problematikussá, ha az ellenérdekű (másik) ügyfél csak az államnyelvet ismeri. Ez egy etnográfiailag homogén terület estében természetesen működne: Csallóközben magyar bíró és ügyész magyar féllel tárgyal. Felesleges a szlovákiaihoz hasonló kötelező tolmácshasználat kikényszerítése (a kötelező államnyelv miatt), mert az egy természetes

[3]vö: Tóth – Kántás, 2005: 229.

közeg életkörülményeit borítja fel. Szórvány-kisebbség esetében érthető a tolmács segítségével alkalmazott nyelvhasználat, hiszen nehéz egy közösségnek megfelelő számú jogászt magából kitermelni. A gyakorlat (főleg szórvány esetében) az, hogy a kisebbségi állampolgár vagy egyébként is kiválóan ismeri a többségi nyelvet, vagy ha nem, az anyanyelvén jól tudó jogi képviselőt keres meg. (Megjegyzem, a dél-magyarországi német kisebbség is így gyakorolja nyelvi jogait.)

A vizsgált eljárásjogok alapján megállapíthatjuk, hogy minden országban *tolmácskényszer* van – az ésszerűség és szükségszerűség kritériumaitól függetlenül. A fenti (alapvetően jogpolitikai és kodifikációs) problémák mellett egyéb okot is találtam a kisebbségi nyelv hátrányos helyzetét illetően: 1) a magyar közösség nincs kellően tájékoztatva, nem tudják, hogy lehet kérni az anyanyelvű eljárást; 2) az eljáró kisebbségi jogalkalmazók el akarják kerülni a részrehajlás vádját és maguk biztosítására tolmácsot vesznek igénybe.

Összefoglalva a fentieket, az eljárásjogok következő szakaszaiban látom kiszélesíthetőnek az anyanyelvhasználatot: *A kisebbségi nyelvhasználat* minden régióban lehetséges lehetne a kérelem és kereset benyújtása, valamint a bizonyítási eljárás (pl. nyilatkozat, tanú, irat) során. Tapasztalatom szerint ugyanis napjainkban mindezeket nem teszik lehetővé a rendszerek – csak államnyelven lehetségesek. *Kétnyelvűség* bevezetésére alkalmasnak látszik az idézés kibocsátása és a döntés megszövegezése (eljárás típusától függően). A kétnyelvű idézésre már gyakorlatban is működő példát láttam Csíkszeredán, a döntés kisebbségi nyelvű kiadását pedig a volt-jugoszláv államokban láttam lehetségesnek. A legtöbbször vitát kiváltó kérdés a jegyzőkönyv nyelve. Álláspontom szerint ezt rugalmasan is lehetne szabályozni, hasonlóan az 1868-as nemzetiségi törvényhez, azaz a területhez lehetne igazítani a szabályozást, hogy a népességszám alapján kialakult igények döntsék el a jegyzőkönyvezés nyelvét (regionális nyelvek szerepe).

A fentiek mellett kisebbségi- és nyelvtörvények is tartalmazhatnak közvetlen eljárásjogi szabályokat. A nyelvtörvények – műfaji sajátosságként – szükségszerűen lavíroznak az államnyelv védelme és a kisebbségi nyelvek védelme között. A szlovák törvények (az államnyelvről és a kisebbségi nyelvről) például a nyelvhasználat szervezeti és egyéb korlátait határozzák meg a lehetőségekhez képest legtöbb, kisebbségeknek nyújtott jogosultság biztosítása helyett.

Kisebbségi törvények közös jellemzője, hogy az alkotmányok rendelkezéseit bontják ki és a kisebbségekre vonatkozó speciális szabályokat tartalmazzák.

Mind a nyelvtörvények, mind a kisebbségi törvények tartalmazhatnak (és általában tartalmaznak is – Szlovénia kivételével) a jogok gyakorlására vonatkozó *cenzust*. Szlovákiában a nyelvi jogok gyakorlásához a lakosság 20%-át (illetve 15%-át) kell az adott közigazgatási egységben elérnie a kisebbségnek, ez az arány Ukrajnában 10% , Romániában 33-20%, Szerbiában 15%, Horvátországban 33% (azaz a lakosság egyharmada), Magyarországon 10-20% . Kárpát-medencei tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a cenzus alapvetően elhibázott és igazságtalan jogintézmény. Ha például 20%-os küszöböt határoztak meg, könnyen adódhat, hogy egy 100 lelkes falu 20 kisebbségije megkapja azon jogokat, amelyekből egy nagyváros több ezer kisebbségi lakosát kizárják. (Ez mind Szlovákiában, mind Romániában aktuális probléma!) A cenzus – ez idő szerint – minden régióban a kritikus nemzetiségi létszám fölött van annyival, hogy éppen ne tudja elérni azt az adott közösség.

A létszámhoz kötött cenzust egyébként a modern demokráciákban nem tartom megfelelő megoldásnak. Jó példa viszont a szlovén rendszer, ahol a magyar és az olasz kisebbség számarányától függetlenül az autonóm területén gyakorolhatja a kisebbségi jogok teljes alkotmányos katalógusát.

A regionálisan gyakorolható nyelvhasználat előnye, hogy egy erős kulturális autonómiához vezet. Hátránya, hogy a szórvány lakosság kiszorul a gyakorolható jogokból – bár ugyanígy kiszorul a magas cenzus esetén is. A szórvánnyal kell továbbra is foglalkozni és támogatni őket (tájékoztatás, programok, határ menti együttműködések, stb), ugyanis ugyanolyan kisebbségi polgárok, mint a tömbben élők, csak nehezített körülmények között tudják nemzetiségi identitásukat kifejezni. Az elmúlt közel három évtized megszívlelendő tapasztalata, hogy a szórvány feladása nem jelenti a tömb erősödését!

Határon túli magyar közösségeket itt a Kárpát-medencében jellemzően nyelvi kisebbségekként tartják számon. Ez azt is jelenti, hogy a nyelvhasználat, az anyanyelv alkalmazásának lehetősége dominál a kisebbségi törekvésekben. Az anyanyelv használata pedig elsősorban (most e körképben különösen) az állami szervek, az önkormányzatok, a bíróságok és általában a közhatóságok előtti nyelvhasználatra fókuszál. Nem kívánok a nyelvi törekvések között semmilyen sorrendet kialakíta-

ni, hiszen nyilván nem lehet másodlagos sem az oktatás, sem a kulturális élet, sőt a vallásszabadság és véleménynyilvánítás szabadsága, vagy az egészségügyben való nyelvhasználat sem. Vizsgálatom az előző oldalakon csak a legelső kérdéssel foglalkozott: azaz *a határon túli magyarok képesek-e a közhatóságok előtt saját anyanyelvükön jogaikat érvényesíteni?*

A Kárpát-medencei országok mindegyike csatlakozott az Európa Tanács által elfogadott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájához. E nemzetközi szerződés a kötelező normákat egy választható erősségi sorrendben tartalmazza, így minden ország saját maga állíthatja össze a nyelvi védelem szintjét.

Az egyes Kárpát-medencei országok belső joga is igazodik a Nyelvi Chartához. Bár sok nyelvi szabályozás már a Chartát megelőzően életben volt egy-egy szomszédos országban, mégis ez a nemzetközi kötelezettség megerősítette az egyes országok nyelvhasználati szabályozását. Így az egyes Kárpát-medencei országok rendszerint az eljárási törvényeikben (mind a polgári, büntető, mind a közigazgatási eljárási törvényekben) rögzítettek az állam területén élő nyelvi közösségek számára a jogszolgáltatáshoz való bizonyos szintű anyanyelvű hozzáférést. Ezenkívül több ország parlamentje is elfogadott kisebbségi nyelvekről vagy pedig általában az országban élő kisebbségekről külön önálló törvényi szabályozást, amelyek szintén tartalmaz(hat)nak rendelkezéseket a nyelvi jogokra és anyanyelvű jogérvényesítésre.

Ha csak e fenti nemzetközi szabályozást és az annak többé-kevésbé megfelelő belső jogi szabályozásokat tekintjük Szlovákiától, Ukrajnán, Románián, Szerbián, Horvátországon és Szlovénián át Ausztriáig, elég erős nyelvi jogvédelmet kellene találnunk a Kárpát-medence nemzetiségei számára. Gyakorlatilag a közigazgatási hatóságok és a bíróságok előtti nyelvhasználat szóban szinte minden országban automatikus kellene legyen, és az írásbeliség is (bár jóval szűkebb körben, de) elterjedt kapcsolattartási forma lehetne. Ha csak a normatív szabályok minőségét nézzük, a Kárpát-medencei országokban mindennaposnak kellene lennie, hogy egy ügyfél egy önkormányzati hatósághoz magyar anyanyelvén forduljon és úgy kapja meg az általa kívánt döntést, hogy annak a tartalmát anyanyelvén megismerhesse. Ugyanígy működnie kellene bármely polgári- vagy büntetőperben a tanú anyanyelvű meghallgatása, vagy találnunk kellene az aktákban magyar nyelvű szakvéleményt. Meg se lepődnénk azon, ha az elsőfokú bíróság nem csak szóban tudna ítéletet hirdetni magyar nyelven, hanem akár még az ítéletét is egy vagy két

nyelven foglalná írásba. Sőt, magyar ajkú bíró magyar féllel magyarul tudna beszélni a tárgyaláson (és nem tolmáccsal, mint ma valójában teszi), illetve magyar ajkú ügyész magyarul tudnál kihallgatni a tanúját vagy a terheltjét.

Jelenleg azonban mindezek jórészt csak álmok. A Kárpát-medencei magyar közösségek és ugyanúgy, a Kárpát-medence bármely kisebbsége közel sincsen ilyen nyelvi jogi környezetben. Az „elmélet" és a „gyakorlat" tehát eltér. A közigazgatási hatóságok előtt túlnyomórészt az állam nyelvén folyik az eljárás és üdítő kivételt pusztán azon települések jelentenek, ahol a nemzetiségi lakosság eléri a törvények által meghatározott cenzust, azaz létszámbeli határt. Ez ma a vizsgált országokban 10-30 % között található, országonként eltérően. Bármely országban, ha megvizsgáljuk a bíróságok gyakorlatát, azt tapasztaljuk, hogy a kétnyelvű döntéshozatal szinte elenyésző (ha egyáltalán lehet). Valahol a törvény ki is zárja és a bírósági eljárások során is a kisebbségi nyelv legfeljebb tolmács útján használható. Ez azt is jelenti, hogy a magyar nyelv, a Kárpát-medencei gyakorlatot vizsgálva, bármely külföldi nyelvvel egyenrangú használatban van. Joggal merül fel a Tisztelt Olvasóban az a kérdés, hogy vajon a nemzetközi jog által garantált a kötelezettség ellenére vajon miért nem valósul meg a mindennapokban a közhatóságok előtti kisebbségi anyanyelvhasználat?

Az egyszerű és mindent megoldó választ e kérdésre megadni nem tudom. És mivel lassan évtizedek óta foglalkozik ezzel a tudomány, vígasztal az a tudat, hogy ebben nem vagyok egyedül. Pár jogi és jogon kívüli szempont összegyűjtésével azonban mégis kísérletet teszek arra, hogy legalább közelítsem a választ. Korán sem lesz teljes a kép: nem fogom említeni a politikai, társadalmi és gazdasági környezetet, a történelmi előzményeket, noha azok is meghatározóak, de szétfeszítenék e gondolatsor kereteit.

Mindezek előtt megállapíthatjuk, hogy a két körkép között eltelt időben jelentős jogszabály-változásokat figyelhettünk meg a régióban. Amellett, hogy a jogszabályok egyre inkább közelítik a Nyelvi Charta által elvárt szintet, a tényleges nyelvhasználat nem sokat fejlődött. A nemzetiségi állampolgárok továbbra is alig használják anyanyelvüket a hivatalos kapcsolatokban. Ennek alapvetően nem normatív, hanem szociológiai és egyéb jogon kívüli okait találtam. Illetve legtöbbször csak annyit, hogy „nem éri meg" vagy „úgyis tudok a többségi nyelven" szempontok határozzák meg a nyelvhasználatot. Az első körkép egyik leghangsúlyosabb megállapítása, miszerint ha nem fejlesztjük a

magyar nyelv presztízsét, nem fog fejlődni a nyelvhasználat sem – mit sem vesztett érvényéből! Mégis konkrétan milyen csomópontok látszódnak a második körkép tapasztalatai alapján?

1. Az első kérdés, hogy a jogot meg tudja-e ismerni az a jogalany, aki azt követni vagy alkalmazni akarja? A Kárpát-medencében ma jelenleg a jogszabályokhoz való kisebbségi nyelvű hozzáférés szinte egyáltalán nem biztosított. *Kisebbségi nyelvű jogszabálytár* vagy közlöny a Kárpát-medence országaiban gyakorlatilag nincs, vagy ha van, az is kivonatos (így a napi jogászi munkában aligha használható). Tapasztalat azonban az, hogy kisebbségi szervezetek, civil szervezetek, pártok vagy önkormányzatok által készített fordítások nagy haszonnal forgathatóak. Azt viszont jó látni, hogy a fordítások egy jó része nem a helyes jogi szakterminológiával készül, így azok sokszor alkalmazási nehézséget is okoznak.

2. Így jutunk el a következő problémakörhöz, a *magyar jogi szaknyelv* ismeretének fejlesztéséhez. Általában elmondható hogy a szomszédos országokban élő magyar közösségekben szükséges és hasznos lenne a magyar jogi szaknyelv képzése, vagy ahol ilyen van, ott a továbbfejlesztése. Ennek elsődleges terepe az oktatás, mégpedig elsősorban a jogászképzés. Magyar ajkú jogászt a környező államokban állami és magán egyetemen egyaránt képeznek. A tradicionális jogakadémiák mellett (Pozsony, Ungvár, Kolozsvár, Újvidék) azonban olyan másféle képzések is megjelentek, amelyek a szaknyelv színvonalát befolyásolták. Emellett azt is jó látni, hogy a *jogászképzés* mindenhol a többségi nyelven történik – ami természetes jelenség, hiszen egy államban nem létezhet egyszerre többségi és kisebbségi jogrendszer is. Általános tapasztalat az, hogy a megfelelő magyar nyelvű jogászképzés úgy alakul ki, hogy az vagy összes tantárgy 15-30%-át oktatják kisebbségi nyelven (tehát az alapozó és kiegészítő tantárgyakat; a tételes jogot viszont az állam nyelvén lehet hallgatni), vagy egy úgynevezett „lektorátusi gyakorlatot" vezetnek be, mint azt tették például a Vajdaságban. Az anyanyelven tartott óra itt kifejezetten terminológiai gyakorlatot jelent. A jogi szaknyelv oktatásához (terjesztéséhez) mindemellett a hazai jogakadémiák is hozzá tudnak járulni. A határon túli szervezetek (nem feltétlenül oktatási intézmények, hanem szélesebb körben) és az anyaországi jogi felsőfokú oktatási intézmények kapcsolatában (pl. nyári egyetemekkel, kereszt-képzésekkel) sokat tudnak tenni jogi szaknyelv terjesztése érdekében. Ugyanígy megemlíthetőek továbbá az egyes civil szervezeteknek az anyanyelv-védő és jogi szaknyelv-terjesztő tevékenységei is.

Ezek közül csak egy példa a felvidéki Gramma Nyelvi Iroda. Nem véletlen hogy sokszor azért nincs anyanyelvű jogérvényesítésre lehetőség, mert a hivatalokban nincs, vagy nem megfelelően képzett az anyanyelvű jogász. A megfelelő jogérvényesítés eléréséhez szembetűnően fontos a megfelelő magyar ajkú szakemberképzés. Ez sok régióban ma is megoldatlan feladat, noha láthatjuk, hogy megfelelő számú és minőségű *jogász-utánpótlás kinevelése* nélkül az anyanyelvhasználat is veszélybe kerül.

Jogi szaknyelv ismeretének egyik nélkülözhetetlen eszköze a jogi szakszótárak létrehozása. Évek (talán: évtizedek) óta minden határon túli magyar régióban nagy igény a jó jogi szakszótárhoz való hozzáférés. Mára szerencsére egyre több régióban készül megfelelő jogi szakszótár, azonban korántsem értük el a megfelelő állapotot. Várvidéken, Kárpátalján, a Drávaszögben és Muravidéken, ahol jelentős a magyar nyelvvesztés, egyelőre fel sem merült a magyar jogi szakszótár megalkotásának a lehetősége.

3. Harmadik nagy kör, amely nem csak a jogi szaknyelv ismeretéhez hanem a jogérvényesítés megvalósításához is közelebb visz: a *szakmai kapcsolatok kiépítése*. Itt először a már fent említett tudományos együttműködésre hivatkoznék. Az egyetemek illetve más tudományos intézmények, kutató intézetek közötti szoros és rendszeres kapcsolat tudja (illetve tudná) kialakítani azt a szakember-közeget, amely kutatásaival felméréseivel és háttéranyagaival erősebb támogatást tudna jelenteni. A szakma nagy örömére szolgál, hogy jeles és elismert szakfolyóiratok léteznek magyar nyelven a szomszédos régiókban (különösen Erdélyben). Ehhez szorosan kapcsolódik a civil szervezetek által folytatott együttműködés is, amely a jogvédelemnek egy teljesen önálló, független és gyakorlati oldalát jelenti. Továbbá önkormányzatok, hivatalok, igazságügyi szervek közötti határon átnyúló együttműködés szintén komoly segítséget jelent a határon túli magyar jogalkalmazók számára. Tapasztalatom szerint például a határ egyik és másik oldalán lévő bíróságok, ügyészségek közötti rendszeres (már ma is létező) szakmai konzultációk nemcsak a közös ügyek és problémafeltárás szakmai lehetőségét hordozzák, hanem személyes kapcsolatépítés és nyelv-fejlesztés eszközei is egyben. Ugyanígy a testvér-önkormányzatok nemcsak kulturális, hanem szakmai együttműködése is nyújthat támogatást a határon túli régiónak.

4. Szólni kell a kisebbségi nyelvű *jogérvényesítés széleskörű ismertetéséről* is. Ezalatt azt értem, hogy a hatékony jogvédelem nem való-

sulhat meg, ha a közösség tagjai nem tudják, hol és hogyan élhetnek kisebbségi jogaikkal. Ezért számukra is mind szélesebb körben ismertté kell tenni, hogy hol és milyen módon élhetnek anyanyelvükkel. Hivatalos ügyeik anyanyelvű intézése, növeli komfortérzetüket, segíti a nemzetiség megmaradását. Ugyanakkor azt is érdemes látni, hogy az anyanyelvű jogérvényesítés több régióban pusztán azért nem valósul meg, mert a közösség nem tudja, hogyan forduljon anyanyelvén a közhivatalokhoz. E tájékoztatás kapcsán két kérdésük merül fel: az egyik, hogy jellemzően kik végzik figyelemfelhívó tevékenységet, másrészt pedig milyen eszközökkel tudnak élni? Az első kérdésre tapasztalatom szerint mind az önkormányzatok, mind civil a szervezetek és pártok egyszerre adják meg a választ. Egyszerre tud élni a tájékoztatás lehetőségével a központi igazgatás, a helyi igazgatás és civil szféra is. Ha még sarkosabban szeretném kifejezni magam, egyiknek sem feladata jobban, mint a másiknak. Ez az egyik olyan terület, amely az első körkép óta jelentős fejlődésen ment keresztül. Akkor még csak megoldandó feladatként jegyeztem le, ma már egy komoly pályát befutó, kurrens tevékenység. Az elmúlt években, különösen Felvidéken és Erdélyben, egyre hangsúlyosabbak és egyre nagyobb szerepet kapnak a civil jogvédő szervezetek, amelyek a legkülönbözőbb módokon és módszerekkel próbálják az anyanyelvű jogérvényesítésre felhívni a figyelmet. Munkájuknak igazi előnye, hogy az államtól teljesen függetlenül működhetnek, tevékenységükben nem korlátozhatóak és (jobb esetben) gazdaságilag sem függenek az államtól. Ugyanakkor például egy önkormányzati tájékoztatás közvetlenül a „felhasználási ponton” tud „specializált” hatást kiváltani, míg a civil tájékoztatás rendszerint „általános” felhasználásra szánt.

A jogérvényesítés tájékoztatásának („PR-jának”) eszközei, tapasztalatom szerint, rendkívül széleskörűek. Ahogy a fentiekből láthattuk, akár reklámok, plakátok, akár jogszabályok, szabályzatok, útmutatók fordítása is segítség tud lenni. Az egyik legdinamikusabban fejlődő és napjainkban gyakran használt eszköz a *tájékoztató füzetek* kiadása. Ennek kapcsán a minőség és kidolgozottság mellett különösen fontos kérdés, hogy milyen széles körben jutnak el a címzettekhez, hiszen hatásukat csak akkor fejtik ki, ha egyszerűen fogalmaznak, könnyen érthetőek, és gyorsan áttekinthetőek. Természetesen a megjelenési formának itt tapasztalatom szerint csak a fantázia szab határt: az internetes felületek palettájától a matrican-hűtőmágnesen át a nyomtatott füzetig sok minden használható. Ugyanígy, a *kétnyelvű feliratok*, valamint a kétnyelvű *iratminták* kialakítása lehet a legközvetlenebb segítség egy-egy hivatal,

bíróság vagy más szerv működéséhez – vagy az ahhoz való hozzáféréshez.

5. A közvetlen jogi együttműködés mellett mára fel kell figyelnünk arra is, hogy az Európai Unió által támogatott gazdasági együttműködések is hozzá tudnak járulni – áttételesen – a határon túli magyar jogérvényesítéshez. Itt különösen a *határon átnyúló regionális együttműködésekre* (EGTC) gondolok, amelyek egy-egy kisebb régióban a gazdasági, kulturális együttműködésétnek adnak keretet. Noha az elsődleges cél itt nem jogi, hanem a gazdasági és kulturális együttműködés, mégis járulékosan láthatjuk hasznát: például ha a lakók által beszélt nyelv magyar, akkor magyar nyelv jelenhet meg a szerződéskötések során, vagy más jogi kapcsolatokban, együttműködésekben, amely szintén a jogérvényesítés fejlesztéséhez járul hozzá.

6. A jövő még be nem látható kihívásai között lesz *az őshonos népek és a bevándorlók nyelvi igényeinek megkülönböztetése.* Ez utóbbi kört tág értelemben használom, hiszen a migráció sokszínű és ide sorolhatóak a menekültek, a vendégmunkások de a gazdasági okból országot váltó embercsoportok is. Európa nyugati felén évtizedes tapasztalat van már az eltérő nyelvű–kultúrájú népek beilleszkedéséről vagy éppen ennek lehetetlenségéről. A hosszú ideje demográfiai lejtmenetben lévő Európa – nyilván összefüggésben a jóléti rendszerek fenntarthatatlanságával – rá van szorulva más népek erőforrásaira. Ezt egyrészt az olcsóbb közép-európai, másrészt az észak-afrikai és kisázsiai országok szabad kapacitásaiból próbálja elérni. Az, hogy mindez milyen társadalmi és kulturális feszültségeket eredményezett eddig, itt nem részletezem, hiszen az nem tárgya szorosan e vizsgálatnak. Annyit azonban már látunk, hogy az európai fogalmak szerinti „demokratikus alapértékek" nem egyértelműen azonosak egyes afrikai vagy ázsiai berendezkedések (alap-) értékeivel.

A 2011-es „arab tavasz" (azaz egy kulturális különbségekre tekintettel nem levő demokrácia-export és az azt követő polgárháborúk és szélsőséges terrorcselekmények előretörése), valamint Közép-Ázsia forrongó villongásai 2014-15-től jelentős migrációs hullámot indítottak el a „gazdag" és „békés" Európa felé. Ez a folyamat a kulturális diverzitást tovább fogja színezni, sőt ma még előre meg nem jósolható reakciókat is ki fog váltani államokból – vagy akár magából az EU-ból is.

Mindezek fényében újra kell gondolni Európának saját adottságait és értékeit. Továbbra is fenntartások nélkül állítom, hogy *a nyelvi sokszínűség a kontinens alapértéke.* Az itt élő őshonos nyelvi csoportok képviselik azt az állandóságot, amely kifejezi Európa ezen sajátos

karakterét. Ettől merőben különböznek az átmeneti megélhetést keresők, akiket az államok – különösen munkaerőpiaci okokból – integrálni szeretnének (még ha ez sikertelen kísérlet marad is). E különbségtételt indokolt megtenni, ha a kontinens szeretné megőrizni ezt az erősségét és legsajátosabb vonását. A Nyelvi Charta felértékelődött szerepe ebben kiemelkedő és értéke felbecsülhetetlen.

7. Ha a Nyelvi Charta rendelkezéseit folyamatában próbáljuk tekinteni a Kárpát-medencei régióban megfigyelhető, hogy *a szabályozás szintje és a ténylegesen gyakorolt nyelvhasználat egymástól egyre inkább eltér*. A Charta több mint egy évtizedes hatására itt Közép-Európában is lassan rendeződnek a szabályozások és – még ha nem is tökéletes a joganyag sok országban – a fejlődés jól észlelhető. Az anyanyelvű jogérvényesítés mégis elég csekély. Ha a magyar közösségekre vonatkozó jelentéseket és ajánlásokat külön vizsgáljuk, jól látható hogy a Nyelvi Charta Szakértői Bizottsága *mára inkább jogon túli beavatkozásokat javasol* mintsem a szabályozás korrekcióját. Az már országonként eltérő, hogy milyen eszköz merül fel az ajánlások között. Szlovákiában például a társadalmi befogadást ösztönző programokat javasolt a Szakértői Bizottság, míg Szlovéniában a kisebbség képzését a nyelvhasználat lehetőségére. Amit eddig még csak elméleti modellként állított az irodalom (még az első körkép is újdonságot látott benne) azt mára a gyakorlat igazolta: a jogon kívüli (szociológiai, jogszociológiai, szakpolitikai és menedzsment) szempontok előtérbe kerültek a hivatalos nyelvhasználat fejlesztésében.

Könnyen felismerhető az előző oldalak áttanulmányozása után, hogy a magán- és közszférában való anyanyelvhasználat kérdése mit sem vesztett aktualitásából. A közeljövő egyik különösen fontos kérdése látszik körvonalazódni abban, hogy az egyes országok miként teszik lehetővé a közszolgáltatásokhoz való, az állam nyelvtől eltérő nyelvű hozzáférést.

Összességében tehát látható, hogy a határon túli magyar jogérvényesítés sokrétű, sokszínű együttműködést igényel. Bár a fenti elemek csak saját tapasztalataimból származó gondolat-csomópontok voltak, mégis jól mutatják a kérdés szerteágazóságát. Kontra Miklós *gyakorlati kétnyelvűségre*, mint az anyanyelv védelmének leghatékonyabb eszközére vonatkozó tételét[4] azzal egészítem ki, hogy a Kárpát-medencében a nyelvhasználatot helyi szinten (és nem országosan) látom rendezhetőnek. A kisebbségi jogok védelme egyúttal a népek békés együttélését is kell segítse. A kulturális jogként felfogott anyanyelvhasználati jog

[4]Kontra, 1999b: 81–97. és Kontra, 1999a: 281–288.

régiónkban a finn (orzságonan kétnyelvű) modell szerint kivitelezhetetlen. Sokkal inkább érdemesnek találom megvizsgálni a fríz (lokálisan kétnyelvű) rendszert, amelyet kiegészíthet a szórványt figyelembe vevő személyi elvű jogvédelem (mint amilyen a magyar hatósági eljárásjogi szabályozás).

Emellett megszívlelendőnek tartom továbbra is, ahogy Göncz László mondta egyik beszélgetésünk alkalmával, hogy Magyarország egyik legfőbb feladata *a magyar nyelv és kultúra presztízsének növelése a Kárpát-medencében.*[5] Ehhez eszköz lenne *Magyarország közép-európai szerepének növelése* mind kulturális, mind politikai, mind pedig gazdasági téren.

* * *

[5]vö: Péntek, 2012: 26.

9. fejezet

Felhasznált források jegyzéke

A KMKSZ történetéből; Dokumentumok, tények adatok. Ungvár-Budapest, Intermix, 1992.

A magyar-csehszlovák lakosságcserére vonatkozó jogszabályok. TLA, MAG-R.31[1]

A Nemzetek Szövetsége és a kisebbségek. Nemzetek Szövetségének Titkársága, Hírszolgálati osztály, Budapest, Nemzetek Szövetségének Titkársága, 1925

A nemzeti kisebbségek jogairól szóló nemzetközi egyezmények, kijelentések és a Szlovák köztársaság törvényeinek gyűjteménykötete I-III. Pozsony, 1995.

Aáry-Tamás Lajos: A kisebbségi önkormányzás elvei. Pro Minoritate, 2/95

Ádám Magda: The Little Entente and Europe 1920-1929. Századok, 3-4/1993

Ádám Magda-Josef Hanzal: Eduard Beneš. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1996.

Ágoston András: A vajdasági magyarok és a VMDK. Magyarság és Európa, Nemzetpolitikai Szemle, 1992.

Andrássy György: Nyelvi jogok – A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra. JPTE-Európa Központ, Pécs, 1998.

[1] A „TLA” rövidítést a korábbi *Teleki László Alapítvány* könyvtárának megjelölésére használom. Az alapítvány integrálásával az egyedülálló gyűjtemény a Magyar Külügyi Intézethez (még később: Külügyi és Külgazdasági Intézethez) került.

Andrássy György: Freedom of Language: A Universal Human Right to be Recognised. International Journal on Minority and Group Rights, 2012/2.

Andrássy György: Nyelvszabadság – egy egyetemes elismerésre váró egyetemes emberi jog. Dialog Campus. Pécs-Budapest, 2013.

Andrić Edit: Hivatalos helynévhasználat a két világháború közötti és mai Vajdaságban. In: Kótyuk István et al. (szerk.): Kétnyelvűség a Kárpát-medencében. Széchenyi Társaság, Budapest, 1992.

Angyal Béla: Magyar szervezetek és mozgalmak a felvidéken 1918-1921. TLA, kézirat, K-2956/2000.

Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. Regio, 3/2000

Ankerl Géza: Autonómia és nyelvhasználat. Valóság 10/1995.

Applegate, Celia: A Europe of Regions: Reflections on the Historiography of Sub-National Places in Modern Times. The American Historical Review, 104/4, 1999.

Arburg, Adrian von: Das dreimalige Scheitern einer Deportetion. Magyaren aus der Südslovakei in den bömischen Grenzebieten 1945-1949. in: Innerhalb der EU. Europa Institut Budapest, 22., 2004.

Arday Lajos (szerk): Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből. Közép-Európai Intézet, Budapest, 1994.

Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. Books in print, Budapest, 2002.

A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság. Szeged, 1991.

AZ ENSZ kisebbségi kézikönyve. ENSZ, Emberi Jogi Főbiztos Hivatala, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány – EÖKK, 2004.

Az Erdélyben elkövetett magyarellenes román kegyetlenkedések időrendje és leltára. Szenczi Molnár Társaság, 2000.

Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után. Regio, 2/1999.

Balás Gábor: Erdély rövid jogtörténete 1947-ig. Közgazdasági és Jogi Kiadó, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest, 1991.

Balázs Sándor – Mikó Imre: élet- és pályakép: kéziratok, dokumentumok, 1933-1968. Polis, Kolozsvár, 2003.

Balla Gyula: Kárpátaljai magyarság 1918-1988. in: Medvetánc – az ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóiratának mellékleteként, Jelentések a határon túli magyar kisebbségről, Budapest, 1988.

Balassa Zoltán: Csehszlovákia a törvénytelenség országa. A benesi dekrétumokról. Valóság 1/2001.

Balogh Sándor: Magyarország és szomszédai. 1945-1947. MTA Történettudományi Intézet, História, Budapest, 1995.

Balogh Sándor (szerk): A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993. Napvilág, Budapest, 2002.

Bárdi Nándor-Éger György (szerk): Útkeresés és Integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989-1999. TLA, Budapest, 2000.

Bárdi Nándor: „Keleti Akció". A romániai magyarság intézményeinek anyaországi támogatása az 1920-as években. in: Diószegi László (szerk.): Magyarságkutatás. TLA, Budapest, 1996.

Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. Regio, 2/1997.

Bárdi Nándor: Törésvonalak a határon túli magyar politikában 1989-1998 in: Bárdi Nándor (szerk.): Globalizáció és nemzetépítés, TLA, Budapest, 1999.

Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában. in: Bárdi Nándor-Éger György: Útkeresés és Integráció. TLA, Budapest, 2000.

Bárdi Nándor: Cleavages in Cross-border magyar minority politics. Regio, 2000(a)

Bárdi Nándor: A magyar-magyar párbeszéd keresése – A támogatáspolitikáról. Pro Minoritate, 2008/1

Bárdos Imre–Czeglédy Miklós–Predoviciu I.: Az agrár-reform törvény végrehajtási rendelete Erdély-, Bánát-, Körösvölgy- és Máramarosra vonatkozólag. Sonnenfeld, Nagyvárad, 1921.

Bartóki-Gönczy Balázs: Államnyelvek Európában. Kisebbségkutatás, 2010/4

Beke György: Atlantisz harangoz. A magyarság sorsa Erdélyben. 1918-1992. Szenczi Molnár Társaság, Budapest, 1993.

Beke György: Peremvidékek magyarsága. Horvátország, Szlovénia, Ausztria, Moldva. Gödi Print, Budapest, 1995.

Beke György: Peremvidékek magyarsága. Horvátország, Szlovénia, Ausztria, Moldva. Szenczi Molnár Társaság, Budapest, 1995.

Bence Lajos: Hungarians in Slovenia. TLA, Budapest, 1998.

Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért. A szlovéniai magyarság 70 éve. 1919-1989. Hazánk, Győr-Lendva, 1994.

Benoît-Rohmer, Florence: La question minoritaire en Europe - textes et commentaire. CoE Publishing, Strasbourg, 1996.

Benoît-Rohmer, Florence : Les Minorités quels Droits?. CoE Publishing, Strasbourg, 1999.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István: A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. in: Nádor Orsolya-Szarka László (szerk): Nyelvi Jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Bíró László: Magyarok Jugoszláviában. Historia, 1991/2-3.

Blumenwitz, Dieter Prof. Dr.: Zur Nichtigkeit des Münchener Abkommens vom 29. September 1938. Erster Teil: Jahrbuch für Ostrecht, 1-2 Halbjahresheft, 1974a Band XV.

Blumenwitz, Dieter Prof. Dr.: Zur Nichtigkeit des Münchener Abkommens vom 29. September 1938. Zweiter Teil: Jahrbuch für Ostrecht, 1-2 Halbjahresheft, 1974b Band XV.

Blumenwitz, Dieter Prof. Dr.: Zur Nichtigkeit des Münchener Abkommens vom 29. September 1938. Jahrbuch für Ostrecht, 1-2 Halbjahresheft, 1974. Band XV., 1. Halbjahresheft 1975. Band XVI.

Bočkorec Bojan: A magyar nyelv mindennapja a bíróságon. In: Zágorec-Csuka Judit (szerk): Lét és nyelv; Nyelv, identitás, irodalom. Lendva Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség, 2009.

Bodó Barna: Kisebbségek és Kelet-Európa. Magyarság és Európa, 1/1994.

Bodonyi Ilona: Idők szorításában – a magyar kisebbség helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1938 között. Kairosz, Budapest, 2002.

Bognár András: A horvátországi magyarok demográfiai jellemzői. In: Ilyés–Keményfi (szerk.): A táj megértése felé. Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék, 2001.

Bokor József: A magyar nyelv és használata a szlovéniai Muravidéken az ezredforduló küszöbén. Magyar Nyelv, 2001/1.

Borsody István: Beneš. Athaeneum, Budapest, é.n.

Borsody István: Magyarok Csehszlovákiában. Ország útja, Budapest, 1938.

Botlik József – Csorba Béla – Dudás Károly: Eltévedt mezsgyekövek – Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918-1993. Hatodik síp alapítvány, Új mandátum kiadó, Budapest, 1994.

Botlik József – Dupka György: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918-1991. Mandátum, Universum, Budapest-Szeged, 1992.

Bottoni, Stefano: The creation of the Hungarian Autonomous Region in Romania (1952): Premises and consequences. Regio (English Issue), 2003.

Bözödi György: Székely századok: történelmi tanulmányok. Pallas, Csíkszereda, 2002.

Buza László: A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében. MTA, Budapest, 1930.

Csámpai Ottó – Barsiné Pálmai Éva: Az 1945-1949 közötti szlovákiai magyar iskolanélküliség társadalmi következményei. in: Társadalomkutatás, 1-2/1999.

Csapó I. József: A romániai magyarság - autonóm nemzeti közösség. EMK, Székelyudvarhely, 2002.

Capotorti, Francesco: Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. New York, 1991.

Csáky Pál: A Magyar Kolíció Pártjának kormányzati szerepvállalása. in: Belénesi–Mandel (szerk.): Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002-2004). Gondolat–MTA-KKI, Budapest, 2004.

Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában. Magvető, Budapest, 1991.

Csuka János: Kisebbségi sorsban – a délvidéki magyarság húsz éve 1920-1940. Hatodik síp alapítvány, Budapest, 1996.

Dachs, Herbert: Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 1997.

Dezső Gábor: Oktatás, nemzetiségi oktatás Romániában. Magyar Tudomány, 4/1997.

Domonkos László: Magyarok a Délvidéken. Zrínyi, Budapest, 1992.

Dupka György: Autonómia törekvések Kárpátalján. Intermix, Ungvár, 2004, Kárpátaljai magyar könyvek 121.

Dupka György (szerk): Élő történelem – válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből 1944-1992. Intermix, Ungvár-Budapest, 1993.

Duray Miklós: Az elnyomás módszereinek módszertana. A felvidéki magyarság hetvenöt éve. Magyarság és Európa, 1/1994.

Duray Miklós: Az önrendelkezés a Szlovákiában élő magyarság törekvéseiben. in: Magyarság és Európa, 1/1995.

Duray Miklós: Hazától Nemzetig. Méry Ratio, Somorja, 2004.

Duray Miklós: Kutyaszorító. New York, 1983.

Duray Miklós: Önrendelkezési kísérleteink. Méry Ratio, Somorja, 1999.

Eckhart Ferenc: Jog- és Alkotmánytörténet. in: Hóman Bálint: A magyar történetírás új útjai; Magyar Szemle Társaság, Budapest, Bíró, 1931.

Edwin Bakker: Minority Conflicts in Slovakia and Hungary? Rijksuniversiteit Groningen, Graduate School/Research Institute Systems, Organisation and Management, The Netherlands, 1997.

Éger György: A burgenlandi magyarság rövid története. Budapest, Anonymus, 1994.

Entz Géza: Nemzetek és nemzetiségek. Magyarság és Európa, Nemzetpolitikai Szemle, 1992.

EPM: Az elnyomott kisebbségekből legyen társnemzet – Együttélés Politikai Mozgalom Politikai Memorandum, EPM., 1992.

Esterházy János: A kisebbségi kérdés. Ister, Budapest, 2000.

Európa Tanács Joggal a Demokráciáért Bizottság a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról; Report on the preferential treatment of national minorities by thair kin-state Velencei Bizottság, VB) jelentése
$http://www.venice.coe.int/site/interface/english.htm$; vagy
$http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF2001)019-e.asp$

Fall Endre: Jugoszlávi összeomlása – A Délvidék visszatérése. Magyar Revíziós Liga, Budapest, 1941.

Fazakas Ferenc: Haláltusa Erdélyben a fennmaradásért. Felsőmagyarország, Miskolc, 2003.

Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944. Lilium Aurum, Galánta-Dunaszerdahely, 2002a.

Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez, 1918-1944. Lilium Aurum, Galánta-Dunaszerdahely, 2002b.

Fiala-Butora János: A Magyar nyelv jogi helyzete Szlovákiában. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk): Térvesztés és Határtalanítás – A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, Budapest, 2012.

Flachbarth Ernő: A csehszlovákiai népszámlálások és a felvidéki kisebbségek nyelvi jogai. Felvidéki Tudományos Társaság kiadványai, 1.sor 1.szám, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1935.

Fodó Sándor: A magyarság sorskérdései, a jövő lehetőségei. Magyarság és Európa, Nemzetpolitikai Szemle, 1992.

Földesi Gyula: Az autonóm Kárpátoroszország államjogi vázlata, Földesi Gyula Könyvnyomdája, Ungvár, 1927.

Fráter Olivér: Erdélyi magyar helyzetkép 1916-1919. Hamvas Intézet, Budapest, 2003.

Frivaldszky János: Szubszidiaritás és az európai identitás a közösségek Európájáért. In: Frivaldszky János (szerk.): Szubszidiaritás és szolidaritás az Európai Unióban. Budapest, 2006.

Gaetano Pentassuglia: Minorities in Internation Law - minority Issues Handbook. CoE Publishing, Strasbourg, 2002.

Gagyi József: Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet. Hatalom, értelmiségiek, társadalom. In: Fedinec Csilla (szerk.): Nemzet a társadalomban. TLA, Budapest, 2004.

Gál Gyula: A dél-tiroli kérdés. Kisebbségi Adattár, TLA, Budapest 1995.

Gazda József: Az Istennel még magyarul beszélgetünk. Magyar szórványok a Kárpát-medencében. Püski, Budapest, 2002.

Gazdag Ferenc-Kovács Péter: Az Európa Tanács. Osiris, Budapest, 1999.

Gereben Ferenc: Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. Regio 1998/2.

Gereben Ferenc: The national identity of Hungarians in Hungary and in its neighbouring countries. In: Hungarian Minorities, PPKE-BTK, 2001.

Gerencsér Balázs–Juhász Albin: A kisebbségi autonómia – működő modellek, magyar elképzelések. Hungarian Human Rights Foundation, 2001. *www.hhrf.org/autonomia*

Gerencsér Balázs – Juhász Albin: A kisebbségvédelem megvalósulása a nemzetközi szervezetekben. Magyar Kisebbség 2002/1.

Gerencsér Balázs: Gondolatok Győri Szabó Róbert írása kapcsán. Magyar Kisebbség 2003/1.

Ghetau, Vasile: A magyar kisebbség Romániában. Nagyság és területi megoszlás. Nemzetiségi Statisztika, 1994.

Göncz Lajos: Kisebbségi nyelvi jogok a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban – a pszichológus szemével. in: Nádor Orsolya-Szarka László (szerk): Nyelvi Jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003a.

Göncz László: A magyar nyelv státusa Muravidéken. Muratáj, 2004/2.

Göncz László: Gondolatok a muravidéki magyarság beolvadásának okairól. In: Gyurgyík–Sebők (szerk.): Népszámlálási körkép Közép-Európából. TLA, Budapest, 2003b.

Görömbei Sára-Tóth Ferenc: A határon túli magyarok jogaival kapcsolatos nemzetközi és hazai jogi dokumentumok, kormányzati feladatok. In: C. Tóth János (szerk.): Kárpát-medencei magyar kisebbségi kérdés. Salgótarján, 2001.

Griffith, William E.: A prágai tavasz és a szovjet intervenció Csehszlovákiában. Kézirat, TLA, K-2144/97.

Gulácsi Géza: Kisebbség és önigazgatás Kárpátalján. Regio, 1/1991.

Gyeney Laura: Kettős állampolgárság az Európai Unió erőterében. Iustum, Auquum, Salutare – IAS, 2013/2.

Gyémánt Richárd: A burgenlandi magyarság a statisztikai adatok tükrében. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007.

Gyönyör József: Törvény a hivatalos nyelvről Szlovákiában. in: Magyarok Szlovákiában, évkönyv, Pozsony, NDC, 1993.

Győri Szabó Róbert: Kisebbségpolitikai rendszerváltozás Magyarországon. Osiris, Budapest, 1998.

Gyurcsik Iván: Az államnyelvről szóló törvény a szlovák Alkotmánybíróság döntésének tükrében, Fundamentum, 1998/1-2.

Gyurcsík Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. Regio, 3/1996.

Gyurgyík László: A (cseh)szlovákiai magyarság lélekszámának és településszerkezetének alakulása. 1918-2000. in: Történeti demográfiai évkönyv. KSH, Népességtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2001.

Gyurgyík László: Hungarians in Czechoslovakia: Changes in their population and settlement system from 1918 to the present day. Minorities research, vol. 4. 2002.

Hajós Ferenc: A szlovéniai magyarok érdekképviselete és önkormányzata. Regio, 1/1991.

Halász Iván – Majtényi Balázs: A magyar sátustörvény a kelet-közép-európai jogi szabályozás tükrében. In: Kovács Nóra – Szarka László: Tér és Terep – Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdéskörében. Budapest, Akadémiai kiadó, 2003.

Halász Iván: Models of Kin-minority Protection in Central and Eastern Europe. In: Halász I, Vizi Balázs, Majtényi B Osamu Ieda, Balázs Majtényi, Zoltán Kántor, Balázs Vizi, Iván Halász, Stephen Deets (szerk.): Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?. Sapporo, Slavic Research Center, Hokkaido University, 2006.

Halmosy Dénes (szerk): Nemzetközi szerződések 1918-1945. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Gondolat, Budapest, 1983a

Halmosy Dénes (szerk.): Nemzetközi szerződések 1947-1983. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1983b

Hannum, Hurst : Autonomy, Sovereignty and Self-Determination Philadelphia University Press, 1996.

Hannum, Hurst (ed): Documents on Autonomy and Minority Rights (Martinus Nijhof Pub., Dordrecht-Boston-London, 1993.

Határon Túli Magyarok Hivatala háttéranyag: A Határon túli magyarság helyzete. TLA: K-2557/98.

Heintze, Hans-Joachim: Autonomy and Protection of Minorities under International Law. In: Szerk. Bachter, Günther – Rüegger, Verlag: Federalism against Ethnicity? Zürich, 1997.

Heka László - Szondi Ildikó: Magyarok a Drávaszögben. Statisztikai Szemle, 4-5/1994.

Henrard, Kristin: The definition of minorities and the rights of minorities regarding education in international law. In: Szerk. De Groof, J. – Fiers, J.: The Legal Status of Minorities in Education. Acco, 1996.

Horkay-Hörcher Fernc: The National Avowal. In: Csink-Schanda-Varga (szerk): The Basic law of Hungary - a First Commentary. Clarus, Dublin, 2012.

Hornyik Miklós: A Délbácska története 1920-1929. Újvidék, Fórum, 1979.

Horváth István: Románia: a kisebbségi nyelvi jogok és intézményes érvényesülésük. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk): Térvesztés és Határtalanítás – A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, Budapest, 2012.

HTMH háttértanulmányok a délvidéki magyarság helyzetéről. TLA: 4-2821/99

Illyés Elemér: National Minorities in Romania, Change in Transilvania. (2. kiadás), Hunyadi Öcs., Hamilton, Struktura Press, 1982.

Izsák Lajos: A benesi dekrétumok és a felvidéki magyarság szülőföldjéről való eltávolítása. Jogtörténeti Szemle, 2/2004.

Jakabffy Imre: Magyarázat a közép-európai kisebbségi térképhez 1942. Kisebbségi Adattár, TLA, 1994.

Janics Kálmán: A hontalanság évei. Budapest, 1989. (Első megjelenés: Magyar Szabadegyetem, Bern, 1979.)

Janics Kálmán: A kassai kormányprogram és a magyarság „kollektív bűnössége” . Pannonia, Pozsony, 1994.

Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Gondolat, Bp., 1986. (első kiadás: 1912.)

Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia. Medvetánc könyvek, Budapest, 1988.

Kádár Gyula: A romániai magyarság rövid története. Cathedra, Sepsiszentgyörgy, 1991.

Kántás Péter – Tóth Judit: Nyelvhasználati jogok a hatósági eljárásban. Kisebbségkutatás, 2005/2.

Kántor Zoltán (szerk): A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika. Teleki László Alapítvány, Bp., 2002

Kántor Zoltán (szerk): A státustörvény: előzmények, következmények. Teleki László Alapítvány, Bp., 2002.

Kántor Zoltán: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyaországon. Budapest, Osiris, 2014.

Kántor Zoltán: Nemzet és állam: a magyar állam és a külhoni magyarok. IAS, 2013/2.

Kántor Zoltán – Pászkán Zsolt: A határon túli románok és a rományok státustörvényei. Pro Minoritate, 2011/1.

Kardos Gábor: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi kérdései és az átalakuló európai biztonság. In: ELTE Acta 32. kötet, 1992.

Kardos Gábor: A Kisebbségi Nyelvi Charta a gyakorlatban: a Szakértői Bizottság munkája. Pro Minoritate, 2009/2.

Kardos Gábor: A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának végrehajtási mechanizmusa. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk): Térvesztés és Határtalanítás – A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, Budapest, 2012.

Kasas, Aleksandar: Die ungarische Minderherit in Jugoslawien 1919-1941. In: First Millenium, 2002.

Katona Szabó István: Mi történt Erdélyben? 1918-2000. Magyar Nemzeti Tájékoztatási Alapítvány-Tessedik Sámuel Alapítvány, 2001.

Kemeneczky Kálmán: a Slovenskón és Podkarpatská Rusban hatályos magyar és csehszlovák jog rendszerbe foglalása – igazságügyi, közigazgatási és pénzügyi (banküg yi) hármas mutató, Kassa, 1924.

Kilényi Géza: Fejezetek az alkotmányjog köréből. PPKE-JÁK, 2003.

Kilényi Géza: Még egyszer a kisebbségek parlamenti képviseletéről és a második kamaráról. MTA Államtudományi Kutatások propagandája, Bp. 1990.

Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter: Magyarok a határon túl – a Kárpát-medencében. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

Kolláth Anna: A szlovéniai kisebbségek nyelvi jogai a törvények és rendeletek tükrében. In: Nádor Orsolya-Szarka László (szerk): Nyelvi Jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Kolláth Anna: Néhány gondolat a muravidéki magyar nyelv jelenéről és jövőjéről. Muratáj, 2004/2.

Konrad Zweigert – Hein Kötz: Introduction to Comparative Law. Oxford, Clarendon Press, 3rd edition, 1998.

Kontra Miklós: Some Reflections on the Nature of Language and its Regulation. International Journal on Minority and Group Rights. 1999/6. (1999a)

Kontra Miklós: „Don't Speak Hungarian in Public!" – A Documentation and Analysis of Folk Linguistc Rights. In: Szerk. Kontra [et al.]: Language: A rights and a Resource. CEU Press, 1999. (1999b)

Kontra – Phillipson – Skutnabb-Kangas – Várady: Conceptualising and Implementing Linguistic Human Rights. In: Kontra, Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Várady, Tibor (szerk): Language: A right and a resource – Approaching linguistic human rights. CEU Press, Budapest, 1999.

Kontra, Miklós – Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove – Várady, Tibor (szerk): Language: A right and a resource – Approaching linguistic human rights. CEU Press, Budapest, 1999.

Korhecz Tamás, id. dr.: A nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használata a polgári peres és nem peres eljárásokban a szabadkai Felsőbíróság területén lévő községi bíróságokon. kézirat, 1984.

Kovács István – Szabó Imre: Az emberi jogok dokumentumokban. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1976.

Kovács Péter: Nemzetközi Jog és Kisebbségvédelem. Osiris, 1996.

Kovács Péter: Az Európa Tanács kisebbségvédelmi vonatkozású ellenőrző rendszerének kialakulása és eddigi működésének értékelése, EÖKK, 6. sz. füzet, 1998.

Kovács Péter: A magyar – szomszédsági, kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodások és a sokoldalú kisebbségvédelmi dokumentumok összehasonlítása, EÖKK, 1998/2.

Kovács Péter: International Law and Minority Protection - Rights of Minorities or Law of Minorities? Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001.

Kovács Péter: Le droit international pour les minorités face a l'état-nation. Miskolci Egyetemi Kiadó, 2000.

Kovács Péter: Kisebbségvédelem az Emberi Jogok Bíróságának joggyakorlatában. In: Magyar Kisebbség, 2004/4.

Kovács Péter: Language Use Among the Hungarian Minority of Slovakia in Light of the Monitoring Report of the European Charter for Regional or Minority Languages. In: Hungarian American Coalition News, 2009/17.

Kövesdi János: Eduard Beneš elnöki dekrétumai – avagy a magyarok és a németek jogfosztása. Pannónia, Pozsony, 1996.

Kristin Henrard: Language and the administration of Justice. International Journal on Minority and Group Rights, 2000/2 vol. 7.

Kronológia a csehszlovákiai magyarság 1914-1945 közötti történetéhez. TLA, kézirat, K-3035/2004.

Kukorelli István: Románia alkotmányáról. Magyar Kisebbség, 1995/2.

Kun Miklós: Prágai Tavasz–prágai ősz — 1968 fehér foltjai. Akadémiai K., Budapest. 1998.

Kvarda József–Gyuricsek Piroska: Útmutató a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati megvalósulásához különös tekintettel az önkormányzatokra. A demokratikus és nyitott társadalomért társulás, Somorja, 1999.

L. Balogh Béni: A magyar-román kapcsolatok 1939-1940-ben és a második bécsi döntés. Pro-print, Csíkszereda, 2002.

Lábadi Károly: Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban. in: Nádor Orsolya-Szarka László (szerk): Nyelvi Jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Láncos Petra Lea: A nyelvi sokszínűség értékének és védelmének filozófiai megalapozása, különös tekintettel az Európai Unió nyelvpolitikai kihívásaira. Iustum Aequum Salutare, 2012/3-4. (2012a)

Láncos Petra Lea: A nyelvi diszkrimináció tilalma az Európai Bíróság és a Törvényszék joggyakorlatában. Jogelméleti Szemle, 2012/3 (2012b)

Láncos Petra Lea: Többes állampolgárság – a választási elvek áttörése? Iustum Aequum Salutare, 2013/2.

Lapidoth, Ruth: Autonomy - Flexible solutions to ethnic conflicts. US. Institute of Peace Press, Washington DC., 1997.

Lipcsey Ildikó: Erdélyi autonómiák (Történeti tanulmányok), Budapest, 1990.

Lipcsey Ildikó: Nicolae Iroga és az erdélyi magyarok. Possum, Budapest, 1998.

Litschauer, G. Fr.: Bibliographie zur Geschichte, Landes- und Volkskunde des Burgenlandes 1800-1929. Linz a. D., Fr. Winkler, 1933.

Lozsádi Károly (szerk): Az erdélyi magyar universitas. Szabad tér, 2004.

Magyarok Szlovákiában – adatok, dokumentumok, tanulmányok ed. Varga Sándor, Évkönyv; Nemzetiségi Dokumentációs Centrum, Pozsony, 1993.

Magyarok Jugoszláviában – a magyar kisebbség helyzete a Vajdaságban. VMDK évkönyv, 1992.

Majtényi Balázs: A nemzetfogalom a magyarországi közjogban és közpolitikai vitákban. In: Szarka László; Vizi Balázs; Majtényi Balázs; Kántor Zoltán: Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában, Gondolat, 2007.

Majtényi Balázs: Nemzeti és etnikai kisebbségi jogok. In: Jakab András (szerk): Az Alkotmány kommentárja. Századvég, Budapest, 2009.

Márai Sándor: Ajándék a végzettől. Helikon, Budapest, 2004.

Masaryk, Thomas Garrigue: A világforradalom, 1914-1918. ford. Bába Iván, Európa, Budapest, 1990.

Masaryk, Thomas Garrigue: Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdésről és az antiszemitizmusról. Regio-Madách-Kallogram, Budapest-Pozsony, 1992.

Messel Balázs: A magyar kisebbség parlamenti képviselete Szlovákiában 1990-1998 között. Comitatus. Önkormányzati szemle, 6/1999.

Mikó Imre: A székely közületi kulturális autonómia. Magyar Kisebbség, 1934. július-augusztus.

Mikó Imre: Huszonkét év. Budapest, 1941.

Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. (reprint) Optimum, én.; eredeti: Minerva, Kolozsvár, 1944.

Mikó Imre: Változatok egy témára - tanulmányok. Kriterion, Bukarest, 1981.

Mirnics Károly: A magyar királyságból kiszakított utódállamokban élő magyar nemzeti kisebbségek összehasonlító története 1918-1938. In: Aracs, 2003/3; $www.aracs.org.yu/folyoirat/2003_03/cikk_09.htm$)

Mirnics Károly: A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig. TLA: 4-2793/1999.

Molnár Imre: Esterházy János élete és mártírhalála. Magyar Közlöny, 2013 (először: Méry Ratio, 2010)

Molnár Imre: Kegyelem életfogytig. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2008.

Molnár Imre: Esterházy János. Nap, Dunaszerdahely, 1997.

Molnár Imre: Esterházy János életútja. Regio 2/90. (Kéziratként TLA, Budapest, 1989. TLA K-1046/1990)

Nagy Csongor István: A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 között. Tendenciák különös tekintettel a romániai magyarság helyzetére. In: Multa rogare 3. kötet 2002.

Nagy Jenő: Megaláztatásban – a kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Ungvár-Budapest, Intermix, 1992.

Nemeskürty István: Mi történt velünk? Szabad Tér, Budapest, 2002.

Németh Adél: Burgenland. Budapest, Panoráma, 2003.

Németh László: A magyar élet antinómiái. Kortárs, Budapest, 2002.

Nimni, Epharim: Introduction. In: (Szerk.) Nimni, Ephraim: National cultural autonomy and its contemporary critics. Routledge – London – New York, 2005.

Ormos Mária: Páduától Trianonig (1918-1920). Kossuth, Budapest, 1983. angolul: azonos címmel, Akadémiai Kiadó, 1990.,továbbá In: Etudes historie Hongrie 1990. Tomus 2.

Otto Junghann: Das Minderheitenschutzverfahren vor dem Völkerbund. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr, 1934.

Öllős László: Az egyetértés konfluktusa. Fórum KKI, Somorja, 2008.

Pablo de Azcárate: League of Nations and national minorities. Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 1945.

Paizs Gábor: A magyar nyelv ismeretének hiánya miatt... [A kisebbségi nyelvhasználatról a közigazgatásban]. Magyar Közigazgatás, 10/1998.

Pálinkás József: Walter magiszertől a tudományegyetemig – Iskoláink rövid története. Forum, Újvidék, 1984.

Pákozdy Csaba: Flachbarth Ernő gondolatainak időszerűsége a kisebbségvédelemben, az 1946. évi kisebbségvédelmi szerződéstervezet tükrében. In: Szabó Marcel (szerk): Emlékkönyv Flachbarth Ernő tiszteletére. PPKE, Budapest, 2002.

Patrick Thornberry - María Amor Martín Estébanez: Minority Rights in Europe. CoE Publishing, Strasbourg, 2004.

Patrick Thornberry: Minorty Rights. Collective Courses of Academy of European Law, VI-2, 1995.

Patrubány Miklós (szerk): Beneš decrees, Taking victims (...). World Federation of Hungarians, Budapest, 2002.

Peéry Rezső: Requiem egy országért. München, Molnár Ny., 1984.

Peeters, Dr. Y.J.D.: A Nyelvi Jogok Összehasonlító Intézete igazgatójának jogi szakvéleménye (in: Pogány Erzsébet: Az Együttélés öt éve – Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990-1995. Együttélés, Pozsony, 1995.

Péntek János-Benő Attila: Nyelvi Jogok Romániában. in: Nádor Orsolya-Szarka László (szerk): Nyelvi Jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Péntek János: Nyelvi tervezés és nyelvstratégia a Kárpát-medencében. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk): Térvesztés és Határtalanítás – A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, Budapest, 2012.

Pogány Erzsébet: Az Együttélés öt éve – Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990-1995 Együttélés, Pozsony, 1995.

Pogány Béla: A délvidéki magyarság élete az elszakítás alatt. Budapest, 1941.

Popély Árpád: A cseszlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1950. TLA, kézirat, K-2300/97.

Pozsonyi Ferenc (szerk): Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben. Budapest, 1999.

Proposed Fundamental Principles of the Slovak Law on the State Language, TLA, K-2218:1/97

Radó Péter: Magyar nemzetiségi önkormányzat a szlovéniai Muravidéken. Regio, 3/1993.

René David: Einführung in die grossen Rechtssysteme der Gegenwart. München und Berlin: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1966.

Réti György: A második bécsi döntés. Külpolitika VI. évf. 2000/1-2.

Rixer Ádám: A roma érdekek megjelenítése a jogalkotásban. Budapest, 2013.

Roach, Steven C.: Cultural autonomy, Minority Rights and Globalization. Hampshire – Burlington, 2005.

Romsics Ignác (szerk.): Magyarok kisebbségben és szórványban, A magyar Miniszterelnökség iratai 1919-1944. TLA, Budapest, 1995.

Romsics Ignác (szerk.): Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris, Budapest, 1996.

Romsics Ignác (szerk.): Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Osiris, Budapest, 1998.

Ruszin Emil: Magyarok Kárpátalján – a félmúlt üzenete. SZGTI, Budapest, 1991.

S. Benedek András: A magyarok Kárpátalján. Nemzetiségi Statisztika, 1994.

Salat Levente: Marosvásárhelyi események – töténeti rekonstrukció és elméleti értelmezés. Magyar Kisebbség, 2013/2.

Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Osiris, Budapest, 2002.

Schanda Balázs – Trócsányi László (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba. HVG-Orac, 2015.

Schneider, Eleonora: Prager Frühling und samtene Revolution (...). Ize, Aachen, 1994.

Sebők László: A romániai magyarok száma a népszámlálások és az egyéb statisztikák szerint. Századok 3-4/1992.

Slovenia and European standards for protection of National Minorities. Austrian Institute of East and Southeast European Studies, Institute for Ethnic Studies, Slovenija Informacijsko Dokumentacijski Center Sveta Evrope, Ljubljana, 2002.

Somogyi László: A burgenlandi magyarság. Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája, Oberschützen/Felsőlövő, 2004.

Somogyi László: Die burgenländischen Magyaren. Magánkiadás, Oberschützen, 2000.

Stefan Sutaj: A Dél-akció. A szlovákiai magyarok 1949. évi kitelepítése. Regio 2/1992.

Sütő András: Napló. Helikon, Budapest, 1998.

Szabó Marcel (szerk): Emlékkönyv Flachbarth Ernő tiszteletére. Budapest, PPKE-JÁK, 2002.

Szabómihály Gizella: A szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai és a kisebbségi nylevhasználat színterei, különös tekintettel a magyar közösségre. in: Nádor Orsolya-Szarka László (szerk): Nyelvi Jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Szádeczky-Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. reprint: Gede testvérek, én., eredeti: Hargitaváralja j.sz.k. a Franklin-társulat bizottmánya, Budapest, 1927.

Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadói Kör, 2003.

Szalayné Sándor Erzsébet: A nyelvhasználat jogi szabályozhatósága. Magyar Tudomány, 2009/11.

Szarka László: A nemzetiségi kérdés vizsgálata Csehszlovákiában. Kézirat, TLA, K-188/86.

Szarka László: A szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának kormányzati szerepvállalásáról. Regio, 4/2000.

Szász Zoltán (szerk): Erdély története III. kötet. Akadémia, Budapest, 1986.

Székely András Bertalan: A Rábától a Muráig – nemzetiségek egy határ két oldalán. Püski; Budapest, 1992.

Szlovákiai jelentés a magyar kisebbség állapotáról. In: Magyar Füzetek, 1982. TLA MAG-R.31

Szoták Szilvia: Ausztria kisebbségpolitikája 1918-tól napjainkig. In: Nádor Orsolya-Szarka László (szerk): Nyelvi Jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

Szoták Szilvia: Az osztrák nyelv- és kisebbségpolitika legújabb diskurzusai. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk): Térvesztés és Határtalanítás – A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, Budapest, 2012.

Tárnok Balázs: Kisebbségvédelem az Európai Unióban – lehetetlen küldetés. In: Ars Boni. 2015.07.12. *arsboni.hu*

Teleki Pál: Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában. Jancsó Benedek emlékkönyv, 2. kiadás, é.n.

The Role of the High Commissioner on National Minorities in OSCE Conflict Prevention. Foundation on Inter-ethnic Relation, 1997.

Tóth Judit – Kántás Péter: Nyelvhasználati jogok a hatósági eljárásban. Kisebbségkutatás, 2005/2.

Tóth Judit: Legal regulations regarding Hungarian diaspora. Regio, 2000.

Tove Skutnabb-Kangas: Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac". Fundamentum, 1998/1-2.

Trifunovska, Snezana: Linguistic Rights of Minorities. In: International Journal on Minority and Group Rights, 2002/3 vol. 9.

Trócsányi László – Juhász Hajnalka: A nyelvhasználat szabályozása egyes Nyugat-Európai országokban. In: Szerk. Andrássy György – Vogl Márk: Az emberi jogok és a nyelvek. Pécs, 2010.

Udvardy Zoltán: Volt egyszer egy magyar autonómia (Székely gettó vagy időleges önrendelkezés?). In: Új Magyarország, 1996. december 12.

Vadkerty Katalin: A reszlovakizáció. Kalligramm, Pozsony, 1993.

Várady Tibor: Történelemközelben. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1995.

Varennes, Fernand de: Language as a Rights in International Law: Limits and Potentials. In: Szerk. Richter, D. [et al.]: Language Rights

Revisited – The Challenge of global Migration and Communication. Wolf, Nijmegen, 2012.

Varga Sándor (szerk): Magyarok Szlovákiában – adatok, dokumentumok, tanulmányok. Évkönyv. Nemzetiségi Dokumentációs Centrum, Pozsony, 1993.

Varga Zs. András: Megfontolások négy tételben a nemzet és alkotmány(a) összefüggéséről. Magyar Kisebbség, 2013/3-4.

Veress Emőd: Közigazgatás, államreform, alkotmányreform. Magyar Kisebbség, 2010/1-2.

Vékás János: Vajdasági magyar eseménynaptár. Regio, 1998/2.

Vígh Károly: A szlovákiai magyarság sorsa. Beremény i, Budapest, é.n.

Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1953. Kisebbségi adattár, Budapest-Szeged, 1994.

Vincze László: A nyelvpolitikai perspektíva megjelenése a finnországi svéd sajtóban. Médiakutató, 2008/1. (2008a)

Vincze László: Kétnyelvűség, média és nyelvválasztás.: Egy révkomáromi empirikus kutatás tapasztalatai Médiakutató, 2008/9. (2008b)

VMDK dokumentumok I. 1989-1990. TLA: 4/1511/95.

VMDK dokumentumok II. 1992-től. TLA: K-1916/97.

VMDK évkönyvek: Magyarok Jugoszláviában, 1990.

VMDK évkönyvek: Sokáig éltünk némaságban, 1991.

VMDK évkönyvek: Esély a megmaradásra, 1992.

VMDK évkönyvek: A balkáni pokolban, 1993.

Vofkori László: Erdély közigazgatási és etnikai földrajza. Balaton Akadémia, Vörösberény, 1996.

Vogel Sándor: Európai kisebbségvédelem, erdélyi nemzetiségpolitikák. Pro-Print, Csíkszereda, 2001.

Wetzel Tamás: Válasz a Magyar Kisebbség folyóirat szerkesztősége által megfogalmazott kérdésekre. Magyar Kisebbség, 2013/3-4.

Zseliczky Béla: Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekterében 1920-1945. Napvilág, Budapest, 1998.

A Flachbarth Ernő Kisebbségi Jogi Kutatóműhelyről

2004. március elsején alakult meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának első határon túli magyar fiatalokat foglalkoztató tudományos műhelye, amelyet Flachbarth Ernőről, a felvidéki származású jogászprofesszorról, a két világháború közötti időszak egy, a felvidékiek számára meghatározó alakjáról neveztünk el. A kutatóműhely a Közigazgatási Jogi Tanszék keretein belül működik, vezetését és a koordinatív feladatokat Gerencsér Balázs Szabolcs látja el.

Célunk, hogy a határon túli témák mellett a hazai nemzetiségek tárgyában is ösztönözzük a kutatni vágyó fiatalokat – első sorban a karon hallgató kisebbségi származásúakat.

A hallgatók a kutatóműhely keretein belül közjogi, magánjogi és egyéb jogágbeli kutatási területekből írhatnak dolgozatokat, amelyek évfolyam/szakdolgozatként is megjelenhetnek. A kutatóműhelyben segítséget tudunk nyújtani a kutatásokhoz személyes kapcsolatokkal, irodalmakkal, bibliográfiákkal, stb. A legkiválóbb dolgozatok akár TDK megmérettetésben is szerepelhetnek, illetve a 2005-ben először megjelent *Flachbarth Füzetek* periodikában vagy a blogunkban is helyet kaphatnak.

A kutatáson túl pályázási lehetőségekben és szakmai gyakorlatok megszervezésében is segítséget tudunk nyújtani. Célunk továbbá kapcsolatfelvétel mind több civil szervezettel.

Állandó kutatási témáink: kisebbségi autonómia, modern megközelítések a kisebbségi jogban, Esterházy és Flachbarth szellemi örökségének ápolása.

Flachbarth Ernő felvidéki származású jogtudós volt. 1896. március 3-án Gölnicbányán született. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán végezte, ahol a Bethlen Gábor Kör és a Széchenyi Szövetség alelnöke volt.

1922-ben a felvidéki magyar pártok prágai titkára lett, illetve a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga ügyvezető alelnöke. Ebben a minőségében a népszövetségi ligák kongresszusain és a genfi kisebbségi kongresszusokon képviselte a felvidéki magyarságot. A csehszlovák hatóságok állandó zaklatása miatt kénytelen volt Magyarországra menekülni.

1933-tól a Felvidéki Tudományos Társaság főtitkára volt Budapesten. Előadásokat tartott itthon és külföldön, így a heidelbergi egyetemen 1934-ben. Főműve a nemzetközi kisebbségi jogok rendszeréről szólt: System des internationalen Minderheitenrechtes. Geschichte des internationalen Minderheitenschutzes-positives materielles Minderheitenrecht. (Budapest 1937.)

1939-ben nevezték ki egyetemi tanárrá a Tisza István Tudományegyetem Jogbölcseleti és Nemzetközi Jogi Tanszékére. 1949. június 16-ával a Pécsi Egyetem Nemzetközi Jogi Tanszékére nevezték ki, amelyet 58 éves korában, 1954. december 12-én bekövetkezett haláláig vezetett.

www.jak.ppke.hu/flachbarth
flachbarth.blogspot.com

Tárgymutató

Új Kézfogás Közalapítvány, 76
Új Symposion, 215
árnyékjelentés, 49
érdekképviselet színterei, 27
újszerű nyelvvédelem, 26
1201(1993) ajánlás, 63
47/135 (1992) ENSZ határozat, 27

alapszerződések, 27, 28, 222, 224, 231
Alaptörvény, 93
Autonóm Földműves Szövetség, 142, 144

bírság, 129
Bácska, 199
Bánát, 200
Beneš, Eduard, 102, 103, 110–113, 117, 143, 145
Beneš-dekrétumok, 113
Bethlen István, 257
Bródy András, 142, 145, 147

Capotorti definíciója, 23
Capotorti, Fracesco definíciója, 24
Ceauşescu, Nicolae, 176
cenzus (nyelvi), 278
csángók, 164, 187, 208
CSEMADOK, 118, 119
Csucsai paktum, 168

Dél-Baranya, 198
dialektusok, 22
diaszpóra, 94
Drávaszög, Drávaköz, 198

early action, 60
early warning, 60
EBESZ, Helsinki Záróokmány, 29, 152
EBLUL, 31
Eckhart Ferenc, 20, 273
Együttélés Politikai Mozgalom, 120
Egyesült Magyar Párt, 109, 111, 116
Egyesült Nemzetek Szervezete, 27–30, 44, 258
Emberi Jogok Európai Bírósága, 55
emberi méltósághoz való jog, 65
Erdélyi Párt, 172
Esterházy János, 109, 111, 112, 116
Eszéki Magyar Központ, 239
Európa Tanács, 19, 27, 30, 43, 44, 72, 73, 79, 87, 124, 225
Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ, OSCE), 29, 31, 59

fekete március, 178
Felvidéki lapok 1920-40, 111
Flachbarth Ernő, 107, 108, 111

Göncz László, 245
Gramma Nyelvi Iroda, 137, 282

gyulafehérvári határozatok (1918), 166

Határon Túli Magyarok Hivatala, 74
határon túli politika, 94
Heintze, H. J., 23
hideg napok, 208
Hlinka, Andrej, 112
HMOMK, 239
horvátországi magyar pártok, 220

Illyés Közalapítvány, 77

Jaross Andor, 111
jogalkotásban részvétel, 37, 41
joghurt-forradalom, 214
jugó identitás, 214

Kötz, Hein, 20
Kántor Zoltán, 94, 100, 274
Kárpátalja autonómiája, 140, 143, 145
kétnyelvű eljárás, 242
kétnyelvű nyomtatvány, 131, 161, 277
kétnyelvűség, 133, 277, 284
Kós Károly, 168
Karadorodević , Aleksander, 204
Kassai kormányprogram, Beneš, 113
kedvezményes honosítás, 92
Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (ET), 44
kettős állampolgárság, 92
KGB, 152
Kilényi Géza, 19
kisebbségek politikai természete, 24
Kisebbségi Főbiztos (EBESZ), 59
Kisebbségi Jogvédő Alapítvány és Intézet, 133
Kisebbségi Kódex, 1946, 258
kisebbségi nyelv , 22
kisebbségi oktatás (HU), 257
Kisebbségi törvény (A), 250
Kisebbségi törvény (HR), 235
Kisebbségi törvény (SLO), 241
Kisebbségi törvény (UA), 156
Kisebbségi törvény 2011 (HU), 262
kisebbségvédelmi szerződés (1919), 167
Kollégium és Titkárság, 75
Koppenhágai dokumentum, 62

lakosságcsere-egyezmény, 115
ludákok, 112

Magyar Állandó Értekezlet, 34, 76, 77
Magyar Autonóm Tartomány, 175
Magyar Koalíció Pártja (MKP), 121
Magyar Néppárt (RO), 168
Magyar Népszövetségi Liga, 110
Magyar Nemzeti Tanács (SR), 220
Magyar Polgári Szövetség, 179
Magyarok Világszövetsége, 91
Maros-Magyar Autonóm Tartomány, 176
marosvásárhelyi fekete március, 178
Masaryk Akadémia, 111
Masaryk, T. G., 102, 104, 111, 140
Matica Slovenská, 119
Mečiar, Vladimir, 121, 130–132, 137
Milan Hodža, 111
Miloševič, Slobodan, 217, 233
MKP, Magyar Koalíció/Közösség Pártja, 121
Molnár Imre, 116
Monitoring Committee (ET), 46
Most-Híd Párt, 121
Muravidék, 197

népi bizottságok, 149
népszavazás, 87
Neked MAGYARázom, 133
Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium, 75
Nemzetiségi Statútum (1945), 173
nemzetiségi törvény (1868), 255
nemzetiségi törvény (2011), 262
new public management, 85
Nicolae Iorga, 169
nyelvi ajánlások (EBESZ), 60, 62, 63
Nyelvi charta, 22, 44, 48, 129, 279
Nyelvi charta kötelezettségvállalások, 49, 53
Nyelvi charta szakértői bizottság, 49, 285
nyelvi jogok területisége, 38
nyelvszabadság, 65
Nyelvtörvény (SK, 1920), 105, 143
Nyelvtörvény (SK, 1990, 1995), 123
Nyelvtörvény (SK, 1999), 128
Nyelvtörvény (SR, 1991), 228
Nyelvtörvény (UA, 1989), 157
nyelvvédelem, 26

Országos Keresztényszocialista Párt, 110, 116
Országos Magyar Párt (RO), 168
Országos Magyar Párt (YU), 206
oslo-i nyelvi ajánlások, 60, 62, 63

Papp Z. Attila, 274
Prágai Tavasz, 119

Rákóczi Szövetség, 35, 77, 136
regionális nyelvhasználat, 277, 278
René David, 20
res. 47/135 (1992) UN, 29, 44
reszlovakizáció, 115
román királyi diktatúra, 169
Román Nemzeti Párt, 165
Romániai Magyar Demokrata Szövetség, 179
Romániai Magyar Jogászok Egyesülete, 193

Saint-Germain-i szerződés, 104, 105, 107, 140, 249
SHS királyság, 203
soft law, 29, 62, 63
Srobár, Vavro, 103
Státustörvény, 35, 78
Stabilitási Paktum, 28, 30
strasbourgi bírósági gyakorlat, 55
Szülőföld alap, 35, 85, 240
Szüllő Géza, 110
Székely Nemzeti Tanács, 179
szórvány, 164, 234, 237, 277, 278
szaknyelvi szótárak, 137, 192, 233
szakvizsga, 193
Szarka László, 274
Szenteleki Kornél, 202, 205
Szerémség, 201
Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, 105, 202, 206
szlovák bábállam, 112
Szojm (ruszin parlament), 141
Szovjetunió, 72, 116, 149, 152, 174
Sztálin, 150, 214, 216

Tiso, Jozef, 112
Tisza István, gróf, 166
tisztességes eljáráshoz való jog, 65
Tito, Joszip-Broz, 209, 216, 233
tolmács, 127, 134, 155, 158, 159, 188, 189, 194, 226, 232, 238, 244, 258, 271, 275, 280
trianoni békeszerződés, 71, 257

ukrán válság, 153
Unió Erdéllyel, 164

Várady Tibor, 215, 233
Vajdaság Autonóm Tartomány, 210, 223, 230
vajdasági lapok, 214
vajdasági pártok, 219
vasgárda (RO), 169
Velencei Bizottság, 87, 158

Werbőczy István Klub, 136

zsupa, 143, 149
Zweigert, Konrad, 20

Jegyzetek

Gerencsér Balázs Szabolcs

„Nyelvében él...”

Kárpát-medencei körkép
a határon túli magyarok hivatalos anyanyelvhasználati jogairól

Első kiadás
Kiadta a Nemzetstratégiai Kutatóintézet
a Méry Ratio kiadó gondozásában, 2015
Felelős kiadó: Szász Jenő, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnöke
Szerkesztette: Csillag István
A borítón Erfán Ferenc kárpátaljai festőművész
Hidegpataki kóristalányok című alkotása látható.
Nyomdai előkészítést a szerző LaTeX környezetben végezte.
Nyomdai előkészítés támogatása: Fodor Tamás
Nyomta és kötötte: Alföldi Nyomda Zrt, Debrecen
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

ISBN: 978-615-80150-5-9